

עדכן
אסטרטגי

כתב עת רב-תחומי לביטחון לאומי

פרסום מיוחד | דצמבר 2020

היעדים הלאומיים של ישראל - פרספקטיבה כוללת

דן שיפטן

כתב העת **עדכן אסטרטגי** - כתב עת רב־תחומי לביטחון לאומי, מופץ בכל רבעון ומיועד להעשיר ולאתגר את השיח המחקרי והציבורי במנעד הנושאים הקשורים לביטחון לאומי בהקשרו הרחב ביותר. לצד המיקוד בישראל ובמזרח התיכון, נכללים בכתב העת גם מאמרים העוסקים בסוגיות ביטחון לאומי בזירה הבינלאומית. הדגש בכתב העת הוא למאמרים מחקריים ואקדמיים באופיים, אך לצדם נכללים בכתב העת גם מאמרי מדיניות, סקירות אקדמיות, ביקורת ספרים ובמות שיח בהשתתפות מומחים.

המאמרים המופיעים ב**עדכן** נכתבים על ידי חוקרי המכון ואורחיו והדעות המובעות בהם הן של המחברים בלבד.

עורך ראשי

תא"ל (מיל') איתי ברון

עורכים

ד"ר קובי מיכאל וד"ר כרמית ולנסי

עורכת משנה

ד"ר ג'ודי רוזן

יו"ר המערכת

אלוף (מיל') עמוס ידלין

חברי המערכת

תא"ל (מיל') שלמה ברום, ד"ר יואל גוז'נסקי, פרופ' איתן גלבוץ, פרופ' עזר גת, אפרים הלוי, ד"ר מרק הלר, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אייל זיסר, ד"ר גליה לינדנשטראוס, פרופ' עמנואל סיוון, פרופ' אשר ססר, ד"ר עודד ערן, ד"ר ענת קורץ, ד"ר אפרים קם, פרופ' איתמר רבינוביץ', שמעון שטיין, פרופ' שמעון שמיר, פרופ' גבי שפר

עורכת לשון: מירה ילין

עיצוב גרפי: מיכל סמו־קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

עיצוב לוגו: b-way digital

דפוס: דיגיפרינט

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

רח' חיים לבנון 40, ת"ד 39950, תל־אביב 6997556
טל' 03-6400400, פקס' 03-7447590, דוא"ל: sa-editors@inss.org.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

© כל הזכויות שמורות

ISSN 0793-8950

תוכן העניינים

1	היעדים הלאומיים של ישראל - פרספקטיבה כוללת
3	השבת העם היהודי להיסטוריה כעם מתפקד
6	ריכוז רוב העם היהודי לחיים ריבוניים בארצו
9	הוויה פלורליסטית ומאפיינים של חברה פתוחה
12	ביטחון והרתעה בסביבה אזורית עוינת
18	אחיזה אסטרטגית במערך הכוחות במזרח התיכון
20	כושר עמידה מתמשך בסביבה בינלאומית בלתי ידידותית
25	קיום היצירתיות שאפיינה את העם היהודי בגלותו
27	שילוב של "ספרטה" כלפי אויבים מחוץ ו"אתונה" מבית
32	שילוב בין חברה אינדיווידואליסטית לבין סולידריות "שבטית" ולאומית
35	שגשוג ואיכות חיים
39	שימור האתוס הקונסטרוקטיבי
46	אתגרים באופק הקרוב
46	הזירה הבינלאומית
51	הזירה האזורית
55	הזירה הפנימית
58	סיכום
58	אל מול היעדים הלאומיים
59	אל מול האתגרים של האופק הקרוב
61	נספחים

אוייר ע"י נינה גלסר-פנינגטון. תמונה: לע"מ.

היעדים הלאומיים של ישראל - פרספקטיבה כוללת

דן שיפטן¹

גם לא כוננה כתוצר של כיבוש צבאי או מעשה פוליטי שהכניס תחת כנפיה של ישות ריבונית אחת קבוצות אנושיות שונות, אשר חיו בסמיכות מקום ונתפסו כבעלות מכנה משותף. את המדינה הקימה ומקיימת תנועה מהפכנית שחתרה לבנות - בעיקר על יסוד תודעה

מאפייניה הייחודיים של מדינת ישראל מחייבים להרחיב במידה רבה את יריעת הדיון ביעדיה הלאומיים. בניגוד לרוב מדינות הלאום, המדינה היהודית לא קמה כמיצוי ריבוני של תהליך רב-דורות בקרב תושבי חבל ארץ, על יסוד הוויה משותפת - תרבותית, פוליטית או אחרת. היא

1 אני מבקש להודות לשורה ארוכה של ידידים ומומחים, שעברו על כתב היד והעירו הערות מועילות שסייעו לי לשפר את הנוסח הסופי. רבות מהן נגעו לצורך להסביר ולתעד את קביעותיי. בעקבות הערותיהם שוכנעתי שאופיו המיוחד של החיבור הזה, המקיף תחומים רבים, תקופה ממושכת מאוד ופרספקטיבת מקרו שאינה מקובלת בדרך כלל בתחום הזה, מחייב לתעד לפחות חלק מן הקביעות בפירוט ובהרחבה. כדי שלא להכביד על המעקב אחרי שורת טיעונים מורכבים ממילא, בחרתי להביא הערות שוליים רבות באריכות בלתי מקובלת, ולהציגן לצד הטקסט ולא בסופו. נראה ששילובן בטקסט היה מסרביל את הקריאה, השמטתן או קיצורן היו פוגמים במידת השכנוע של הטיעונים והבאתן בסיום החיבור הייתה מקשה על הקורא לגשת לאסמכתה הדרושה לו. גרסאות שונות של החיבור נקראו על ידי פרופ' רות גביזון ז"ל, פרופ' תמר הרמן, פרופ' אלכסנדר יעקובסון, ד"ר גדי טאוב, ד"ר צבי צמרת וד"ר ענת קורץ. לד"ר קובי מיכאל אני חייב תודה מיוחדת על היוזמה למאמר הממוקד יותר שהתכוונתי לכתוב, על התמיכה בכוננתי להרחיב את יריעת הדיון והתיעוד לצורך פרסום נפרד ועל הערות מועילות רבות בשלבים השונים של הכתיבה. בשאלות נקודתיות התייעצתי עם מומחים רבים אחרים, שלא יוזכרו כאן בשמותיהם. מאליו מובן שהאחריות על המוצר הסופי מוטלת על כתפיי בלבד, לא רק משום שרוב הקוראים האלה לא ראו את כל המוצר הסופי, אלא גם משום שאי-הסכמות אנליטיות אחדות עומדות בתוקפן גם אחרי שהקשבתי להערותיהם.

במקרים אלה הרחבתי את ההסבר והתיעוד באופן העונה לדעתי על ספקותיהם, אך האחריות היא, כמובן, עליי.

תמצית החיבור הזה פורסמה בעדכן אסטרטגי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, כרך 23, גיליון 1 בינואר 2020.

<https://tinyurl.com/yda4zzv2>

ובנזק לצרכים הלאומיים שהוכחו בעבר בכל אחד מן התחומים הנדונים כאן. חלק מן היעדים מוגדרים אומנם במושגים אידיאולוגיים ותודעתיים, אך מימושם מתקיים באמצעים אופרטיביים, המאפשרים להעמיד במבחן גם את תרומתם בהווה ובעתיד:

1. להשיב את העם היהודי להיסטוריה כעם מתפקד.
2. לרכז את רוב העם היהודי לחיים ריבוניים בארצו, תוך קבלת מלוא האחריות לגורלו.
3. לאמץ הוויה פלורליסטית ומאפיינים של חברה פתוחה, אף שרוב האוכלוסייה הגיעה מסביבה אוטוריטרית.
4. להבטיח ביטחון פיזי, כושר הגנה עצמית והרתעה בסביבה אזורית עוינת בעיקרה; לצמצם את העוינות הפעילה אם וכאשר ניתן.
5. לכונן לישראל אחיזה אסטרטגית במערך הכוחות במזרח התיכון, שתאפשר לה לתמרן ביעילות באזור.
6. להבטיח כושר עמידה מתמשך בסביבה בינלאומית בלתי ידידותית בעיקרה, ובאווירה עוינת בארגונים בינלאומיים. לשמר את היחסים הדו־צדדיים הידידותיים ולהעמיק בהתמדה את הברית האסטרטגית עם ארצות הברית.
7. לקיים, גם בתנאים ריבוניים, את היצירתיות שאפיינה את העם היהודי בגלותו.
8. לקיים איזון משתנה לבקרים בין הנוקשות הנחרצות, הדרושה לעמידה מול אויבים ושוחרי רע ("ספרטה"), לבין הפתיחות, הסובלנות והגמישות המתחייבים בחברה פתוחה כלפי פנים ("אתונה").
9. לקיים שילוב ראוי בין חברה מודרנית, אינדוידואליסטית, ביקורתית ופתוחה, לבין רכיבים מבוקרים של סולידריות "שבטית" ולאומית, הכרוכה במוטיבציה משפחתית חזקה של גידול ילדים.
10. להבטיח שגשוג המושתת על אדנים איתנים של השתלבות בכלכלה הגלובלית ואיכות חיים המושתתת על שלטון החוק וסובלנות ועל מערכות חינוך, בריאות ורווחה המתפקדות היטב.
11. לשמר את האתוס הקונסטרוקטיבי של התנועה הציונית ושל ראשית ימי המדינה בהעדפת השיקולים ארוכי הטווח של בניית אומה וחברה על פני יעדים לאומיים אחרים, לאחר הבטחת הרף הקיומי הנדרש.

וזיכרון היסטורי בן אלפי שנים – ישות מודרנית, כמעט יש מאין, בלא עם מתפקד הנוכח בארצו ובלא שפת יום־יום משותפת המקשרת בין בניה. בן־גוריון היטיב להגדיר אל הייחוד הזה:

הציונות קיבלה על עצמה לבנות מדינה. בדרך העולם שמדינה חדשה נבנית על ידי מדינה ישנה. בניית מדינה היא מעין צבת בצבת עשויה. כך נבנתה מדינת אמריקה, קנדה, אבסטרליה, ניו זילנד ועוד. עלינו הוטל לעשות צבת בלי צבת.²

למי שחותר לשנות את המציאות מיסודה, אין היעדים הלאומיים מתמצים בפיתוח ובשימור הקיים, אלא נבחנים באמות מידה מחמירות הרבה יותר. כאשר נוספת לכך גם מציאות חריגה של איבה ואיום אזוריים וסביבה בינלאומית הנעה רוב הזמן בין ספקנות, ביקורתיות ועוינות, הקושי גובר. כאשר מצטרפים לכל אלה האתגרים המיוחדים של חיים על התפר בין תרבויות פוליטיות מקוטבות של מזרח ומערב, ברור שמדובר במצב ייחודי המחייב דיון מורכב עד מאוד ושונה מן המקובל.

את היעדים הללו ניתן לקבץ באחת־עשרה קטגוריות, המקיפות את היעדים ההיסטוריים של התנועה הציונית ואת הצרכים האסטרטגיים של המדינה שהקימה. לא מדובר ברשימה רצויה של אידאלים שראוי לחתור אליהם, אלא בסטרוקטורות שעיקרן כבר עמד במבחן היסטורי.

את היעדים הללו ניתן לקבץ באחת־עשרה קטגוריות, המקיפות את היעדים ההיסטוריים של התנועה הציונית ואת הצרכים האסטרטגיים של המדינה שהקימה.³ לא מדובר ברשימה רצויה של אידאלים שראוי לחתור אליהם, אלא בסטרוקטורות שעיקרן כבר עמד במבחן היסטורי. אלה האמורים לשמר את הסטרוקטורות הללו, לפתחן, להתאימן לתנאים חדשים, לבחון אותן מחדש ואף להסתייג מהן ולהציע אחרות במקומן, יכולים להיבנות מניסיון רב שנים שהוכיח את תקפותן ואת מגבלותיהן. המתודה הזו מחייבת דיון – נרחב ככל האפשר במגבלות היריעה המוצעת – בתרומה

2 מדינת ישראל והתנועה הציונית, דברים בישיבת הוועד הפועל הציוני בירושלים, 25 באפריל 1950. דוד בן־גוריון, **חזון ודרך**, כרך ב' עמ' 163.

3 לא מדובר ביעדיהם, הסותרים בתחומים חשובים, של כל אזרחי המדינה, אלא של התנועה הציונית שחוללה את המדינה היהודית, ושל אלה מבניה הנושאים בעיקר הנטל של בנייתה והגנתה: בעיקר היהודים, להוציא הגרעין הקשה של החרדים, יחד עם הדרוזים. ראו בהרחבה בהמשך.

ייעודה המהפכני של הציונות היה לכונן מחדש, על יסוד הזיקה התודעתית שנשתמרה, מסגרת סולידרית משותפת ומתפקדת של העם היהודי.

בעיצומה אפילו עשור וחצי לאחר הקמת המדינה: "אנחנו צריכים, אמנם, לעשות עוד מאמץ גדול וממושך למען נהיה, לכל הפחות, ככל הגויים. ולהיות 'ככל הגויים' כלומר עם נורמלי, בריא, בן-חורין, עצמאי – זה לא דבר של מה-בכך". לאחר שקבע כי "מגמתה העליונה של מדינת ישראל היא גאולת עם ישראל וקיבוץ גלויות" הסביר בן-גוריון:

אנו מעלים לארץ עם יחיד במינו, מפוזר בכל קצווי תבל, המדבר בלשונות רבות, חניך תרבויות זרות, נפרד לעדות ושבטים שונים בישראל. ומוטל עלינו להתיך מחדש כל הציבור הרב והמנומר הזה, לצקת אותו בדפוס של אומה מחודשת. עלינו לעקור המחיצות הגיאוגרפיות, התרבותיות, החברתיות והלשוניות, המפרידות בין החלקים השונים ולהנחיל להם לשון אחת, תרבות אחת, אזרחות אחת, נאמנות אחת, חוקים חדשים ומשפטים חדשים. עלינו להנחיל, רוח, תרבות, ספרות, מדע, אומנות. עלינו להכניס למסגרות חברתיות ומדיניות חדשות, להנחיל להם זיקה לעברינו ולחזוננו לעתיד; עלינו לחנכם לחיי עם עצמאי, לחיים ממלכתיים, לשלטון עצמי, לחירות, לאחדות יהודית, לאחוה אנושית, לעזרה הדדית, לאחריות קולקטיבית, ובו בזמן עלינו לדאוג לביטחונם, לביטחון המדינה וחירותה ומקומה בעולם. מלאכה זו עלינו לעשות בתקופה מסוערת ומסוכסכת, כששלוש העולם תלוי בשערה ואנו מוקפים צוררים ויריבים.⁴

התנועה הציונית נאלצה להתמודד עם המשימה החריגה הזו במקביל להיאחזות מחודשת בארץ ישראל, לא רק בעימות עם תושביה הערבים אלא גם על אפה וחמתה של רוב המנהיגות הרבנית, שראתה בכינון הריבונות היהודית "עלייה בחומה". היא חתרה לכך אף בלא שפת יום-יום לאומית, תוך השבת השפה העברית לשימוש לצורך זה. בהיעדר כל הרכיבים העיקריים שעל יסודם כוננו, בדרך כלל, מדינות הלאום – עם מתפקד, שפה

ככל הידוע, לא התקיים דיון מפורט ומעודכן בפרספקטיבה רחבה כזו בשום גוף מוסמך. בקרב הגורמים המקצועיים של המדינה לא יכול היה להתקיים דיון כזה בשל הממד הפוליטי והאידיאולוגי הבולט, הממוקם כראוי מחוץ לתחום עיסוקם. במערכת הפוליטית היה דיון גלוי בתרומה ובנטל של מגזרים שונים ליעדים הלאומיים מכשיל פעולה משותפת בנושאים העומדים על הפרק. כאן מוצג ניסיון, סובייקטיבי מטבע הדברים במאזן הפנימי בין רכיביו, לתאר "אסטרטגיה בדיעבד" ולברר מה נדרש כדי לקיימה ולקדמה. "אסטרטגיה בדיעבד", להבדיל מתוכנית-אב מוגדרת לפרטיה, מכיוון שגם במקום שבו לא נוסחה מלכתחילה ובמודע תוכנית פעולה אסטרטגית, אפשר לתאר בדיעבד את ההיגיון הפנימי המאפיין לאורך זמן רב את ההכרעות העיקריות, כאשר הוא מושתת במידה רבה של עקביות על עקרונות שניתן לזהותם.

השבת העם היהודי להיסטוריה כעם מתפקד

למרות מודעתם המפותחת של היהודים בשנות הגלות לזהותם כעם, ולמרות הזיקה העמוקה לארץ ישראל שהתבטאה בתפילה ובאורחות החיים בכל ארצות הפזורה, לא תיפקדו היהודים בראשית העת החדשה כעם אחד, על פי כל אמת מידה מקובלת. הזיקה הזו אומנם מנעה את דחיקתם בשנות הגלות למעמד של עדה דתית ותו לא, וקיימה אתוס שניתן היה להיעזר בו במידה רבה כדי לבנות סולידריות לאומית מודרנית במסגרת המפעל הציוני ובימי מדינת ישראל מאז הקמתה, אך כל אלה היו בגדר פוטנציאל ששאלת מימוש עמדה בספק עד לדור האחרון. היהודים אומנם קיימו ברבות מהפזורות חיי קהילה מפותחים ואף שמרו על קשרים אמיצים עם קהילות יהודיות אחרות בסביבתם הקרובה, אך רק לעיתים רחוקות הקיפו הקשרים הללו גם קהילות מחוץ לחוג התרבות שבו פעלו. חשוב מכול – שני המחנות הגדולים של העולים המרכיבים את אוכלוסייתה היהודית של מדינת ישראל – יהודי אירופה ויהודי ארצות האסלאם – התפתחו בנפרד, בלא מסגרת משותפת שמעבר לפולחן הדתי, לחלק מאורחות החיים ולזיקה האידיאולוגית לארץ ישראל.

ייעודה המהפכני של הציונות היה לכונן מחדש, על יסוד הזיקה התודעתית שנשתמרה, מסגרת סולידרית משותפת ומתפקדת של העם היהודי, עבור אלה מבניו החפצים לקיים חיים לאומיים במולדתם ההיסטורית. בן-גוריון היטיב לתאר את היעד, מתוך הכרה שהמשימה

4 דוד בן-גוריון, "ייעודי הרוח והחלוציות בישראל", מאמר לשנתון הממשלה תשי"ג, **כוכבים ועפר**. מסדה, 1976. עמ' 32-33.

אחרי שנת 1959 עוררו תשומת לב, אך המיקוד של המחאה ושל הטיפול בה היה בתחום החברתי-כלכלי. כך למשל הונהגו קבוצות ילדים למשפחות שבהן ארבעה ילדים ומעלה, חודשים ספורים לאחר מכן. הניסיון להיבנות מן המצוקה על בסיס עדתי בבחירות שנערכו כעבור חודשים ספורים נכשל, ומפא"י – שנגדה הופנה עיקר המחאה – זכתה להישג הגדול בתולדותיה: 47 מנדטים (ארבע מפלגות עדתיות מזרחיות קיבלו יחד 15,499 קולות). תופעת 'הפנתרים השחורים' בראשית שנות ה-70 זכתה להבלטה רבה בשל סממניה הפרובוקטיביים, במפגש המיוחד בין שולי החברה המזרחית לבין חברי קבוצת שמאל רדיקלי שהושפעו מעליית 'הפנתרים השחורים' בארצות הברית וממרד הסטודנטים בצרפת. בשנות ה-80 כבר לא היה מדובר באפיזודה, פיקנטית ככל שהייתה, אלא במאבק על מקומם של המזרחים בממסד השולט, כאשר המפלגה שבנתה על תמיכתם כבר נמצאת בשלטון. ראו דבורה ברנשטיין, "הפנתרים השחורים כתנועת מחאה: קריאת תגר למדינה ולסדריה", בתוך צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים). **העשור השלישי: תשכ"ח – תשל"ח**. יד יצחק בן-צבי, 2008 עמ' 103-114. ברנשטיין כתבה עבודת דוקטור בנושא.

המעקב אחרי שיעור הנישואין הבין-עדתיים בישראל קשה במיוחד בדור האחרון, כיוון שנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כוללים את ילידי הארץ מכל העדות בקבוצה אחת, בלא אבחנה בין מי שהוריהם, ובוודאות סביהם, מזרחים או אשכנזים. החוקרים מצליחים לעיתים לחלץ גם מן הנתונים הקיימים מגמות המצביעות על היקף התופעה, בעיקר בעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה. קלווין גולדשניידר הביא בספרו את ממצאיהם של מגוון חוקרים המוכיחים כי שיעורי הנישואים המעורבים גדלים עם הזמן. לקראת סוף תקופת המנדט (1945) היו רק 5% מן הנישואים מעורבים, בשנים 1946-1955 עלה השיעור ל-9%, בשנים 1956-1961 עלה ל-13% ובשנים 1974-1983 הגיע ל-18%. את השינוי הזה אפשר לייחס גם לעובדה ששיעור התושבים ממוצא אפריקה-אסיה עלה באופן דרמטי עם העלייה ההמונית מארצות ערב. בין שנות ה-60 לשנות ה-80 הוכפל שיעור הנישואים המעורבים של יוצאי אירופה-אמריקה מ-16% ל-32%. בסוף שנות ה-80 היו כ-20% מהנישואים בישראל בין קבוצות אתניות שונות, והשיעור הזה נותר קבוע במהלך כמה עשרות שנים לאחריהן. בקרב מי שנישאו בישראל מאז 1996 וחיו בישראל בראשית העשור השני של המאה ה-21 (2012) ירד שיעור הנישואים בתוך הקבוצה האתנית בקרב יוצאי אפריקה מ-55% ל-43%, ובקרב יוצאי אירופה ירד מ-71% ל-60%. בקרב יוצאי אסיה ירד השיעור הזה באופן דרמטי למחצית: מ-52% ל-27%. נראה שהנתון הזה מוסבר במידה ניכרת בכך שחלק מן הנישואים הנחשבים לילידי אסיה הם ילידי הארץ מכל המוצאים העדתיים, וחלק מהם נולדו מנישואים מעורבים.

משותפת וטריטוריה שבה הוא חי בצוותא ומקיים אורחות חיים משותפים – היה ספק גדול בהצלחת המפעל כולו. לנוכח איבת הסביבה והניסיון המתמיד והמתמשך לעקור את המדינה היהודית מן השורש, היה למאמץ לכונן את כל אלה ממד קיומי, כיוון שבלא סולידריות כלל-יהודית בישראל והחוסן הלאומי המושתת עליה, לא הייתה המדינה יכולה לשרוד לאורך זמן. עם הקמת המדינה ובעקבות העלייה ההמונית בעשורים הראשונים, נוצר בישראל מעין תלכיד (קונגלומרט) שכלל גרעין גדול של קבוצות שונות, אשר רובן הגיעו מתוך מצוקה בארצות המוצא יותר מאשר מתוך בחירה אידיאולוגית ומוטיבציה חלוצית. המתח במפגש רווי החיכוך בעיקר בין יוצאי אירופה ועדות המזרח, שהיה כבוש בשנות ה-50 וה-60, העמיק דווקא כאשר המצב הכלכלי והביטחוני השתפר. המתח הזה הגיע לסף התפרצות בראשית שנות ה-80 (במערכת הבחירות ב-1981 וסביב כינוי בוחרי הליכוד "צ'חצ'חים").⁵ חומרנו של החיכוך התבטאה בחפיפה בין הריבוד הכלכלי-החברתי והמוצא העדתי מצד אחד לבין הזהות הפוליטית מצד שני, באופן שאיים לקרוע

5 אירועי ואדי סאליב (1959) עוררו תשומת לב, אך המיקוד של המחאה ושל הטיפול בה היה בתחום החברתי-כלכלי. כך למשל הונהגו קבוצות ילדים למשפחות שבהן ארבעה ילדים ומעלה, חודשים ספורים לאחר מכן. הניסיון להיבנות מן המצוקה על בסיס עדתי בבחירות שנערכו כעבור חודשים ספורים נכשל, ומפא"י – שנגדה הופנה עיקר המחאה – זכתה להישג הגדול בתולדותיה: 47 מנדטים (ארבע מפלגות עדתיות מזרחיות קיבלו יחד 15,499 קולות). תופעת 'הפנתרים השחורים' בראשית שנות ה-70 זכתה להבלטה רבה בשל סממניה הפרובוקטיביים, במפגש המיוחד בין שולי החברה המזרחית לבין חברי קבוצת שמאל רדיקלי שהושפעו מעליית 'הפנתרים השחורים' בארצות הברית וממרד הסטודנטים בצרפת. בשנות ה-80 כבר לא היה מדובר באפיזודה, פיקנטית ככל שהייתה, אלא במאבק על מקומם של המזרחים בממסד השולט, כאשר המפלגה שבנתה על תמיכתם כבר נמצאת בשלטון. ראו דבורה ברנשטיין, "הפנתרים השחורים כתנועת מחאה: קריאת תגר למדינה ולסדריה", בתוך צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים). **העשור השלישי: תשכ"ח – תשל"ח**. יד יצחק בן-צבי, 2008 עמ' 103-114. ברנשטיין כתבה עבודת דוקטור בנושא.

6 המעקב אחרי שיעור הנישואין הבין-עדתיים בישראל קשה במיוחד בדור האחרון, כיוון שנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כוללים את ילידי הארץ מכל העדות בקבוצה אחת, בלא אבחנה בין מי שהוריהם, ובוודאות סביהם, מזרחים או אשכנזים. החוקרים מצליחים לעיתים לחלץ גם מן הנתונים הקיימים מגמות המצביעות על היקף התופעה, בעיקר בעשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה. קלווין גולדשניידר הביא בספרו את ממצאיהם של מגוון חוקרים המוכיחים כי שיעורי הנישואים המעורבים גדלים עם הזמן. לקראת סוף תקופת המנדט (1945) היו רק 5% מן הנישואים מעורבים, בשנים 1946-1955 עלה השיעור ל-9%, בשנים 1956-1961 עלה ל-13% ובשנים 1974-1983 הגיע ל-18%. את השינוי הזה אפשר לייחס גם לעובדה ששיעור התושבים ממוצא אפריקה-אסיה עלה באופן דרמטי עם העלייה ההמונית מארצות ערב. בין שנות ה-60 לשנות ה-80 הוכפל שיעור הנישואים המעורבים של יוצאי אירופה-אמריקה מ-16% ל-32%. בסוף שנות ה-80 היו כ-20% מהנישואים בישראל בין קבוצות אתניות שונות, והשיעור הזה נותר קבוע במהלך כמה עשרות שנים לאחריהן. בקרב מי שנישאו בישראל מאז 1996 וחיו בישראל בראשית העשור השני של המאה ה-21 (2012) ירד שיעור הנישואים בתוך הקבוצה האתנית בקרב יוצאי אפריקה מ-55% ל-43%, ובקרב יוצאי אירופה ירד מ-71% ל-60%. בקרב יוצאי אסיה ירד השיעור הזה באופן דרמטי למחצית: מ-52% ל-27%. נראה שהנתון הזה מוסבר במידה ניכרת בכך שחלק מן הנישואים הנחשבים לילידי אסיה הם ילידי הארץ מכל המוצאים העדתיים, וחלק מהם נולדו מנישואים מעורבים.

Calvin Goldscheider, *Israeli Society in the Twenty-First Century – Immigration, Inequality and Religious Conflict*. Brandeis University Press, 2015. Pp. 202-208

היהודית.⁸ בקרב החרדים ניכרת, לצד הרדיקליות של חלק מההנהגה (בעיקר האשכנזית), גם התפתחות ברוכה של השכלה ועבודה יצרנית בקרב שיעור גובר והולך של נשים, וכמיהה של רבים מאוד בציבור זה (בעיקר הספרדי) לחסות בצל הסולידריות של החברה היהודית הרחבה.

אף שהמדינה נבנית ומקוימת בעיקר בידי היהודים הלא-חרדים והדרוזים, נראה שחרדים רבים מתקדמים לאיטם בדרך לתרום לה, והערבים, לרבות חלק מהנהגתם, משלימים למעשה עם זהותה היהודית.

כשמדובר בזרם המרכזי של כל אחת מן הקבוצות, אפשר לסכם את המגמה המסתמנת כך: אף שהמדינה נבנית ומקוימת בעיקר בידי היהודים הלא-חרדים והדרוזים, נראה שחרדים רבים מתקדמים לאיטם בדרך לתרום לה, והערבים, לרבות חלק מהנהגתם, משלימים למעשה עם זהותה היהודית.⁹ לאחר שהמסה הקריטית נצברה, סיכויי ההתמדה וההעמקה נראים מבטיחים.

של האוכלוסייה החרדית הגדלה, ובוודאי לא את עיקר המיעוט הערבי הגדול. אחת ההסכמות המעטות בין גורמים יהודים וערבים, הנתונים במאבק על דמותה והגדרתה הלאומית של ישראל, היא בכך שמדובר בשני עמים נפרדים שאינם חותרים לטשטוש ההבדלים הלאומיים ביניהם, למרות שערבים ויהודים יכולים לחתור לזהות אזרחית ישראלית משותפת, לצד זהות לאומית נפרדת. הסכמה זו מקובלת הן על הזרם המרכזי של הציבור והן על האליטות. מנהיגי הציבור הערבי לא רק פוסלים זהות לאומית משותפת, אלא אפילו את מה שהם מכנים "ישראלזציה". לא במקרה דחה בג"ץ עתירה להכיר בפיקציה של "לאום ישראלי".⁷

מעבר להסכמה זו, מתקיים בקרב הערבים דיסוננס עמוק בין עמדותיה של ההנהגה לבין הכרתו של הציבור. רוב ההנהגה, הנבחרת שוב ושוב, מתבטאת בדרך עוינת ודמגוגית ושבויה בנרטיב הפוסל את המדינה שנותנת ביטוי ריבוני להגדרה העצמית של העם היהודי; ואילו בקרב הציבור הבוחר בה רווחת הכרה עמוקה ורחבה מאוד כי איכות חייו, חירותו, רווחתו והאופק האישי של שאיפותיו מובטחים דווקא על ידי המדינה

7 חבר הכנסת אחמד טיבי, למשל, הסביר את התנגדותו להגדרת ישראל כ"מדינת כל אזרחיה" בטענה ש"זו הישראלזציה בהתגלמותה". הוא הסביר ש"למחרת היום שבו תצהיר ישראל שאינה עוד מדינת היהודים, אלא מדינת כל אזרחיה, יהיה עליה לגייס את כל הצעירים בישראל, יהודים כערבים" והביע את חששו ש"מדינה כזו תבליע ותטשטש את הייחוד הלאומי שלי כערבי". טיבי העדיף לתבוע זכויות לאומיות לערבים כמיעוט לאומי. (שייקה בן-פורת, **שיחות עם אחמד טיבי**, ספריית הפועלים, 1999. עמ' 137-138). חבר הכנסת לשעבר עזמי בשארה קבע: "אנו מתנגדים לתהליך ה"ישראלזציה" של הערבים בתוך ישראל. יש ערבים האומרים 'אתם ישראלים' ודוחפים אותם להיפך לישראלים... אנו מנהלים מערכה חשובה בשמירה על ערבויות המולדת, וזהות הערבית והדמוקרטיזציה של הזהות" (עוזי בנימין, "הראש הישראלי ממציא לנו פנטזים", **הארץ**, 12 ביוני 1998). מנכ"ל עדאלה חסן ג'בארין דחה את האופציה של "התבוללות במדינה" והסביר כי הערבים בישראל כ"מיעוט מולדת" "דוחים את האופציה הזו, כיוון שהתבוללות בזהותה של המדינה תנתק אותם בזהותם החדשה מן הפליטים שעזבו או הוכרחו לעזוב את הארץ". ג'בארין גם פסל את "מדינת כל אזרחיה" וגם "שוויון אזרחי מלא" במסגרת מדינה יהודית-דמוקרטית, ודרש "מדינת שני עמיה" שמשמעה "שוויון בסיסי בין שני העמים" (דבריו בכנס באוניברסיטת תל-אביב, 19 בדצמבר 2001, על פי פענוח ההקלטות, מובאים בהרחבה בספרי: דן שיפטן, **הפלסטינים בישראל**, עמ' 459-462). ראו התבטאויות נוספות שם, עמ' 473, 521, 528.

בג"ץ התבקש לתת פסק דין הצהרתי כי העותרים, ובהם עוזי אורנן, אורי אבנרי, שולמית אלוני, יהושע סובול וכמה אזרחים ערבים, הם בני הלאום הישראלי. פרופסור ידידיה שטרן סיכם את פסיקת השופטים: "בית המשפט מצביע על כמה מהשלכותיה מרחיקות הלכת: נגזר ממנה צמצומה של היהדות לממדים של דת, בניגוד לדעה הרווחת ובניגוד לתפיסות היסוד של הצינות והוגיה המרכזיים ובראשם הרצל; היא תפצל את היהדות ללאומים שונים (ישראלי, אמריקאי וכו') ויווצר נתק בין יהודי ישראל ויהודי התפוצות; אזרחי ישראל היהודים יאלצו לבחור את מעגל השייך שלהם – ישראלים או יהודים – זאת בהנחה הסבירה שאדם אינו יכול להיות בעל שתי זהויות לאומיות. הוא הדין בערביי ישראל שיאבדו את זהותם הלאומית הייחודית ויאלצו להיות ישראלים בלאומיותם; וישראל תפסיק להיות מדינת לאום של העם היהודי, והגדרתה החוקתית של המדינה כ"יהודית ודמוקרטית" תהפוך לאות מתה (ידידיה שטרן, "אין לאום ישראלי" **הפרקליט**, ינואר 2014, עמ' 61).

8 לדין נרחב ומתועד, הכולל מאות התבטאויות מפורטות של המנהיגות והאליטות הערביות בישראל ונתונים על עמדותיו של הציבור הרחב, ראו דן שיפטן, **פלסטינים בישראל – מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית**. זמורה ביתן, 2011.

9 במשאל שנערך ב-2019 התברר כי 83% מן הערבים סברו שרוב הערבים אזרחי ישראל רוצים להשתלב בחברה הישראלית ולהיות חלק ממנה. 85% מן הערבים (ושיעור זה בקרב היהודים) ציינו כי ישראל היא מקום שטוב לחיות בו. 65% מהערבים חשו

יעמים על כתפיו את האחריות הכוללת לגורלו ויפתח את תרבותו ככל העמים – יכול להציע מענה בריא לגילוייה העמוקים והמבניים של המצוקה היהודית. לאחר לבטים קשים הבינו גם כי רק במולדתו ההיסטורית, בה עוצבה דמותו כעם, הוא יוכל לקיים את המסגרת הריבונית הזו, וכי בלא ארץ ישראל יאבד הפרויקט הציוני את הסיכוי לגייס את תמיכת ההמונים ויידלדל לאפיזודה כיתתית. מהפכנותו של הרעיון, התנגדות רוב האליטות בקרב העם היהודי עצמו ותנאיה הקשים עד מאוד של הארץ חברו בשלב הראשון לצמצום מספר העולים שהגיעו בפועל, ולהגדלת שיעור הירידה גם בקרב אלה שבאו להשתקע במולדתם ההיסטורית. בן-גוריון תיאר את הקושי לגייס למהפכה הזו יהודים רבים מול התנגדותן של האליטות האלה:

התנועה הציונית דגלה בשאיפה שלא היה לה, לכאורה, כל בסיס מציאותי, לא בארץ

לאחר לבטים קשים הבינו גם כי רק במולדתו ההיסטורית, בה עוצבה דמותו כעם, הוא יוכל לקיים את המסגרת הריבונית הזו, וכי בלא ארץ ישראל יאבד הפרויקט הציוני את הסיכוי לגייס את תמיכת ההמונים ויידלדל לאפיזודה כיתתית.

ריכוז רוב העם היהודי לחיים ריבוניים בארצו

התנועה הציונית הקיפה בראשיתה מיעוט קטן מקרב בני העם היהודי, שחברו לניסיון מהפכני לחלץ את העם מן המבוי הסתום שאליו נקלע בעידן הלאומי, לאחר שהתברר כי דווקא ההישגים הגדולים בתחום שוויון הזכויות האישי הזינו את האנטישמיות והעלו אותה לרמה בלתי נסבלת.¹⁰ הם הבינו שבעידן הזה רק קיום ריבוני – שישחרר את היהודי ממעמדו השולי בתרבויות אחרות,

גאווה בהיותם ישראלים (יהודים – 92%). 98% מהערבים הגדירו את יחסי העבודה במקומות עבודה משותפים כטובים או טובים מאוד. 35% אפילו תמכו בהחלת חובת השירות הצבאי על ערבים. 58% סברו שחברי הכנסת הערבים אינם מייצגים היטב את הציבור הערבי. 77% שללו את זכותה של ישראל להגדיר עצמה כמדינת הלאום של העם היהודי. (תמר הרמן, אור ענבי, אלה הלר, פאדי עומר וויליאם קביסון, **שותפות בעירובן מוגבל – יהודים וערבים, ישראל 2019**. המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019). <https://www.idi.org.il/media/13291/partnership-in-limited-warranty-jewish-arab-relations-in-israel-2019.pdf>

דו"ח של מרכז המחקר והמידע של הכנסת קבע ב־2020 כי שיעורם של האזרחים הערבים בשירות המדינה הוכפל מאז 2007 ומגיע ל־12.2%. הם מונים 30% מסגל האחים והאחיות, 25% מן הרופאים ו־18% מן המפקחים במשרד החינוך. ראו: אמיר פרגר, "ייצוג הולם בשירות המדינה: חברה ערבית" **סקירה**, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 4 באוגוסט 2020. בסקר מדד יחסי יהודים ערבים שערך פרופ' סמי סמוחה הסכימו ב־2017 61.9% מן הנשאלים הערבים כי "למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לערבים". 68% הסכימו כי "האזרחים הערבים יכולים לשפר את מצבם על ידי דברי שכנוע, לחצים פוליטיים והצבעה". בניגוד גמור לנרטיב של האליטות הערביות הסכימו 54% גם כי "ליהודים, בדומה לערבים, זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ". סמי סמוחה, **לא שוברים את הכלים. מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2017**, פרדס, עמ' 64. על פי נתוני מדד הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי (JPPPI) לשנת 2020, המבוססים על סקר המכון בעריכת פרופ' קמיל פוקס, כרבע מהערבים בישראל (23%) מגדירים את זהותם העיקרית "ישראלית", ועוד כמחצית (51%) מגדירים את זהותם "ערבי-ישראלית". שיעור המגדירים את זהותם העיקרית "פלסטיני" ו"ערבי" ירד במידה ניכרת מ־18% בשנה הקודמת ל־7%. שיעור הערבים המגדירים עצמם כישאלים עלה מ־5% בשנה הקודמת ל־23% השנה. באשר למידת ההסכמה עם המשפט "אני מרגיש/ה ישראלית/ת אמיתית", השיבו רוב הערבים (65%) כי הם מרגישים ישראלים אמיתיים במידה מסוימת או במידה רבה (33%). בקרב ערבים מוסלמים, שיעור המרגישים ישראלים עומד על 61%. 18% אומרים כי "כלל אינו מרגיש ישראלי אמיתי". <http://jppi.org.il/new/he/article/arab-identity/#.Xp31Bf0zaYk>

סקר "ישראל בעת וירוס הקורונה" שערך מרכז גוטמן למחקרי דעת קהל ומדיניות במחצית השנייה של אפריל 2020 (באמצעות מכון רפי סמית) מצא עלייה בולטת מאוד בנכונותם של ערבים להצהיר כי הם מרגישים חלק מישראל ובעיותיה (צירוף של "מאוד" ו"די הרבה") משיעור שנע בין 35%–62% בין השנים 2014 ל־2019, עד לשיעור של 77% בשנת 2020. השיעור בחברה היהודית הכללית היה 92%. <http://dataisrael.idi.org.il>

10 במהלך המאה ה־19 מצאו יהודים רבים באירופה, בעיקר במרכז ובמערב היבשת, את דרכם אל לב החברה, הפוליטיקה, הכלכלה, התרבות והאקדמיה, שמהן הודרו בימים שאירופה ראתה עצמה כחברה נוצרית. דווקא האמנציפציה ועליית הלאומיות חידדו את בעיית הזהות של היהודים בעיני זולתם ובעיניהם שלהם והצמיחו זן חדש, חברתי יותר מאשר דתי, של אנטישמיות. ראו: שלמה אבינרי, **הרעיון הציוני לגונוי**. עם עובד, 1980 עמ' 13–24.

שנחתם ב-1975, לאחר מלחמת יום הכיפורים (ולאחר שממשלת ישראל נמנעה ממתן לגיטימציה ממלכתית למאמציו ב-1970 להפיגש עם נאצר, בידיעתה ולמעשה בברכתה). הוא הסביר:

מדינה יהודית, המכילה מיעוט של העם היהודי, תלויה למען קיומה בסולידריות הגמורה ובאחריות המשותפת של הרוב הגדול החי מחוץ למדינה; היא לא יכולה להיות ארץ ככל הארצות, כלומר שבה רוב העם מרוכז במדינתו הוא. הייתי מרחיק לכת עוד יותר ואומר, כי לאור האופי המיוחד במינו של המבנה וההיסטוריה של העם היהודי, להיות מדינה בדיוק ככל מדינה אחרת – זו שלילה של אופי זה. אם ישראל תישאר מדינה ריבונית, יהיה עליה לנקוט מדיניות שתהיה לעיתים קרובות בסתירה עם מדיניותן של ארצות אחרות שבהן חיים מיעוטים לאומיים גדולים.

גולדמן הגיע למסקנה "שהפתרון טמון בנטרול פרמננטי של ישראל" באופן שיהיה "הרבה יותר מכריע וחשוב מזו [מהניטרליות - ד.ש.] של שוויץ" וכי עליו להתבסס על ערבויות של מדינות אחרות, "לרבות של מדינות ערב". לדעתו:

זה יעשה רושם עמוק על העולם הערבי אם מדינת ישראל, אשר אובייקטיבית נטלה שטח שהיה מאוכלס ברוב ערבי כאשר התחילה ההתיישבות היהודית, לא רק תכיר בקבלת הערבים את המדינה היהודית בתוכם אלא גם תציע להם פיצוי פסיכולוגי גדול, בבקשה מהם להיות בין הערבים לקיומה.¹³

ולא בעם. ומשום כך נתקלה בהתנגדות חזקה מצד חוגים רבי השפעה ביהדות; מצד האדוקים הקיצוניים שהאמינו אמנם בגאולה, אבל בגאולה שלא כדרך הטבע; מצד רובה של תנועת הפועלים היהודית שראתה תיקון מצב היהודים רק במהפכה עולמית, ומצד החוגים המתבוללים שכפרו בעצם מציאותו של העם היהודי, ויותר מכל, מצד ההמונים האדישים, שלא האמינו בממשותו ובכושר התגשמותו של חזון הגאולה.¹¹

גם בחלוף עשרות שנים להתיישבות היהודית ולאחר שגויסה תמיכתה של המעצמה הדומיננטית באזור, מנה היישוב היהודי בסוף שנות ה-20 של המאה הקודמת רק כ-150 אלף איש,¹² ובאחת השנים אף עלה מספר היורדים על העלייה והריבוי הטבעי גם יחד.

ברוב שנותיו של המפעל הציוני היה ספק אם תהפוך ההתיישבות בארץ ישראל – גם בהנחה שהיישוב והמדינה ישרדו חרף האיום החיצוני והמתחים הפנימיים – למרכז חייו של העם היהודי, או תהיה רק עוד קהילה מקהילות ישראל בעולם. לא מדובר רק בספק גדול בדבר נכונותם של רוב היהודים לעלות לישראל, אלא גם בהתנגדות עזה ומובנת של מנהיגים בקהילות ישראל בעולם להעביר את הבכורה מקהילותיהם אל היישוב היהודי ולמדינת ישראל. מנהיגים יהודים בולטים, אפילו בצמרת התנועה הציונית, הניחו כי ישראל תיאלץ להסתפק לאורך זמן במעמד משני ומוגבל כזה. בקרבם היו כאלה, ובראשם מי שהיה במשך 12 שנים נשיא ההסתדרות הציונית נחום גולדמן, שאף ניסו באופן פעיל לחתור תחת ריבונותה, כדי לוודא שלא תסכן את בכורת הקהילה היהודית בארצות הברית, שהתבססה בעקבות השואה באירופה. גולדמן פירט את משנתו וסיפר על התפתחותה בספר

11 דברים בישיבת הכנסת, 5 במאי 1952, **דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון, מבחר תעודות, 1947-1963**, ארכיון מדינת ישראל, 1996, עמ' 529.

12 לגודל האוכלוסייה היהודית בארץ מראשית ההתיישבות ב-1882 עד הקמת המדינה, ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, **ירחון סטטיסטי לישראל 1 כרך א'**, תמוז תש"ט. עמ' 4 לוח 2.

13 גולדמן הגדיר את מטרת הציונות כ"נורמליזציה של מצב היהודים בעולם", ובהקשר זה הציע שישראל "תוותר על חלק מן הריבונות" שלה, אשר בלאו הכי היא יותר פיקציה מאשר עובדה ממשית, מכיוון שהיא תלויה בכל עניין בסיוע אמריקאי. הוא המליץ ש"צבא בינלאומי סמלי קטן מאוד" יוצב בגבולותיה, כדי שהתקפה ערבית על ישראל תיחשב לתקיפת המדינות הערביות לקיומה. ה"ניטרול" של ישראל שאינה ריבונית ימנע, לדבריו, את פיצול העולם הערבי בין מזרחו ומערבו. אותו נטרול גם "יחסל את הבעיה של נאמנות כפולה" של קהילות היהודים בעולם, מכיוון שנאמנותם לישראל תישא אופי דתי, תרבותי וחברתי בלבד בלא ממד פוליטי. גולדמן גם הניח שכל מושג הריבונות ישבוק חיים "על מנת להציל את העולם מן הסכנה של מלחמה אטומית" ומדינות יוותרו על חלק ממנה לגופים בינלאומיים "בעלי כוח וסמכות שיפוט ממשיים". הוא האמין כי "על ידי יצירת סוג זה של מדינה מנוטרלת, הראשונה בהיסטוריה, תיתן ישראל דוגמה ותקדים למדינות קטנות אחרות". לדבריו "לעזור לישראל להתקיים כמות שהיא איננה עוד משימה ציונית במיוחד". הוא הביע את חרדתו מן "הסטיית מן האידיאל

במקביל, בקרב היהודים בישראל שאינם מתבוללים כלל, עולה מספר הילדים במשפחה באופן בולט על מספרם בקרב המשפחות היהודיות בארצות הברית, גם בלא האוכלוסייה החרדית. התוצאה של שני אלה היא לא רק מיסוד הבכורה הדמוגרפית של ישראל בקרב העם היהודי, אלא גם המגמה הבלתי נמנעת שבה מתבססת האוכלוסייה היהודית בישראל כרוב הולך וגדל בקרב העם היהודי כולו. קצב השינוי בכיוון הזה אומנם אינו צפוי להיות מהיר כבעבר, מכיוון שהקיבוצים היהודיים, למעט זה שבארצות הברית עצמה, אינם עוד פוטנציאל לעלייה גדולה, אך הפער הבולט בתחום שיעורי ההתבוללות והריבוי הטבעי יכתוב את המגמה גם אם תהיה פחות דרמטיות מכפי שהיא כיום. לפני פחות מארבעים שנה היה מספר יהודי ארצות הברית כפול מזה שבישראל, ואילו כיום יש בישראל למעלה ממיליון יהודים יותר מאשר בארצות הברית. בישראל חי היום כמחצית העם היהודי בכל הפזורות. כבר בעשור הבא הוא צפוי להיות רוב ברור.¹⁴

אחד היעדים הלאומיים החשובים של ישראל הוא להתמיד במגמה זו ולהעמיק אותה, לראות בה אמת מידה חשובה בעיצוב דרכה ולהבין את האחריות הנוספת שהיא תובעת מן הדור הנוכחי ומאלה שיבואו אחריו. ריכוז רוב העם היהודי במולדתו מטיל על ההנהגה והחברה בישראל משנה אחריות לגורלו ההיסטורי של העם. נוסף על ייחודם של החיים הריבוניים בישראל ולהיותה המרכז התרבותי, מוקד הזהות וההזדהות של העם, הרי "מרבית הביצים" של העם היהודי מקובצות בישראל "בסל אחד".

שנים ארוכות התנחמו החסידים של מיסוד מעמדה של ישראל כמוקד החיים של העם היהודי בייחודם של החיים הלאומיים בישראל ובהכרת רוב בניו של העם היהודי, שבחרו או נאלצו לחיות מחוץ לגבולותיה במרכזיותה בתודעתם. רק בדור האחרון צברה הדינמיקה הדמוגרפית את המסה הקריטית המבטיחה את ריכוז רובו המכריע של העם במדינה היהודית. העליות הגדולות של פליטי השואה מאירופה ושל יהודי ארצות האסלאם וחבר העמים לשעבר, יחד עם הידלדלות הקהילות הגדולות באירופה ובאמריקה הלטינית, לא היו יכולות להבטיח את התוצר הזה לבדן, נדרשו עוד שני תנאים חיוניים. **הראשון** הוא קליטתן המוצלחת של הקהילות הללו בישראל, למרות הקשיים והמתחים הצפויים בתהליך דרמטי כזה, בקולקטיב הלאומי של עם מתפקד שיווצר בישראל מן התלכיד הראשוני של העולים. התנאי **השני** הוא שינוי המאזן הדמוגרפי בין שני הקיבוצים היהודים הגדולים שנותרו: בארצות הברית ובישראל, בתוקף ההבדל בין רוב יהודי החי במדינת הלאום שלו לבין תנאיו של מיעוט קטן (כשני אחוזים) במדינה אחרת.

ריכוז רוב העם היהודי במולדתו מטיל על ההנהגה והחברה בישראל משנה אחריות לגורלו ההיסטורי של העם.

דווקא על רקע הסובלנות האמריקאית ובשל הצלחתה והשתלבותה של הקהילה היהודית בארצות הברית, מתקיים בה שיעור גבוה מאוד של התבוללות.

הציוני "המאיימות, לדבריו, "לסכן את עתידה של ישראל ואת קיומה".

הספר נועד לשמש אזהרה לישראלים, ליהודי העולם ולמעצמות ולהשיב את הציונים לאידאליים "שאפשרו לנו לייסד את המדינה". בהקדמה הוא אומנם מגדיר את מטרת הציונות "לעשות את העם היהודי אדון לגורלו הוא", אך בדיון המפורט הוא חותר לשלול מן המדינה היהודית את הכלים הריבוניים העיקריים הדרושים לשם כך. גולדמן סיפר בהרחבה על רעיון שהעלה באמצעות מזכיר האו"ם דאג האמרשלד "שמדינת ישראל תהיה חלק של פדרציה של מדינות המזרח הקרוב", המתאמת את עמדותיה במדיניות החוץ לעמדות הרוב הערבי. הוא הציע זאת אף שהיה מודע לכך שלערבים אין יעדים משותפים פרט לאיבה כלפי ישראל. גולדמן העיד על עצמו שנטש את הרעיון הזה משום שחשש שכאשר יכפו עליה הערבים את מדיניותם כרוב בפדרציה הזו, עלול הדבר לעמוד בסתירה לאינטרסים של המדינות שהיהודים חיים בהן, ולהחשיד את היהודים הללו במדינותיהם בנאמנות כפולה. גם לריבונות של ישראל התנגד מטעם זהה – מדיניות עצמאית של ישראל עלולה להתנגש בצורכי המדינות שיש בהן מיעוט יהודי גדול. נחום גולדמן. **ישראל לאן**, שוקן, 1976. ראו בעיקר עמ' 5-7; 88-93.

14 מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שפורסמו באפריל 2020 עולה כי ב־1939, ערב מלחמת העולם השנייה, חיו בעולם 16.6 מיליון יהודים, מתוכם 449 אלף (3%) בארץ ישראל. בשנת 1948, ערב הקמת המדינה, עמד מספר היהודים בעולם אחרי השואה על 11.5 מיליון, מתוכם 650 אלף בישראל (6%). ב־2020 חיו בישראל 6.7 מיליון יהודים – כ־45% מכלל היהודים בעולם. שיעור זה עולה כאשר מביאים בחשבון "הודים סוציולוגיים", בעיקר מקרב עולי חבר העמים, מתוך כ־400 אלף ישראלים, שהם נוצרים שאינם ערבים וחסרי דת. בארצות הברית חיים 5.7 מיליון יהודים. בצרפת כ־450 אלף יהודים, בקנדה 392 אלף, בבריטניה 292 אלף, בארגנטינה 180 אלף, ברוסיה 165 אלף, בגרמניה 118 אלף ובאוסטרליה 116 אלף. (מספר היהודים כיום בעולם – כמו ב־1925 'Ynet, 19 באפריל 2020). המקור לכתבה בפרסום של הלשכה המרכזית

לסטטיסטיקה: https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2020/109/01_20_109b.pdf

מדינה שלא תציע לתושביה חירות, פלורליזם, ביטחון ורווחה ברמה מניחה את הדעת, תוך שיפור מתמיד של כל אלה, לא תחזיק ביהודיה (וביסודות בונים של אזרחיה בכלל) ולא תמשוך יהודים אחרים לבוא אליה.

המדינה גם באמצעים התקפיים הוא דק ומתעתע. מי שזקוק להמחשה יוכל למצוא אותה, למשל, ב"תוכנית הגדולה" של מלחמת לבנון הראשונה. ככל שרמת האיומים, עוצמת האויב והפריסה המרחבית גדלים, כך מחמירה הסכנה. הגבול הדק הזה הומחש בהכרעות של ישראל בעד ונגד צעדים צבאיים מרחיקי לכת. מצד אחד אפשר להצביע על הסיכון המחושב שהיה כרוך בתקיפת הכור הגרעיני העיראקי ב־1981, בהפצצת הכור הגרעיני הסורי ב־2007 ובתקיפותיה המתמשכות של ישראל בעומק סוריה ועיראק במחצית השנייה של העשור השני למאה הנוכחית. מצד שני הייתה ישראל נוהגת בחוסר אחריות לו הייתה תוקפת את פרויקט הגרעין באיראן עצמה בראשית אותו עשור, באופן שהיה צפוי לגרור את ארצות הברית לעימות שהחברה האמריקאית לא רצתה בו. דוגמה טובה לרתיעה מוצדקת מהרפתקנות היא הבנת מגבלותיה של ישראל בעימות עם הכוחות הסובייטיים במצרים בשלבים האחרונים של מלחמת ההתשה, ולאחר קידום הטילים מייד לאחר הפסקת האש (קיץ 1970). דוגמה אחרת נוגעת להתחשבות באיומים של ברית המועצות סביב המצור על הארמייה השלישית בשלהי מלחמת יום הכיפורים. בימים אלה מגלה ישראל אחריות וריסון במאמץ הגדול המושקע, בתיאום עם רוסיה, בפעילותה נגד שלוחיה של איראן בסוריה.

הוויה פלורליסטית ומאפיינים של חברה פתוחה

מדינה שלא תקיים ותפתח בהתמדה את הווייתה הפלורליסטית והפתוחה תחטא למורשת היהודית בעת החדשה, תאכזב את החלק הבונה של אוכלוסייתה המבטיח את ביטחונה, רווחתה ושגשוגה, לא תמשוך אליה יהודים מן המדינות המפותחות והדמוקרטיות ובסופו של דבר תסכן את עצם קיומה בסביבה העוינת שבה היא שוכנת.

מאפייני החברה הפתוחה והמשטר הדמוקרטי הנהוגים בישראל הם בחזקת הישג דרמטי, על רקע הרכב האוכלוסייה ונסיבות הקיום הישראלי. את דמותו של היישוב היהודי עיצבו במידה מכרעת העולים ממזרח

מכיוון שה"סל" הזה שוכן במדינה מאוימת, המתקיימת באזור אלים ובלתי יציב בנסיבות בינלאומיות בלתי ידידותיות, נדרשת המנהיגות להעמיד בראש מעייניה שתי מחויבויות עמוקות: האחת, להתמיד במאמץ לבניית החברה והאומה שהעם היהודי ירצה לחיות בה עם רוב יהודי יציב וגדול; והשנייה, להגן עליה ולנהוג זהירות מיוחדת שלא להיגרר לשאננות או להרפתקנות.

בניית האומה והחברה דרושה כמובן לגופה (ראו בפירוט להלן), אך בהקשר הנדון כאן היא נדרשת פעמיים: **ראשית**, כדי שבני העם היהודי ירצו לחיות במולדתם ולהישאר בה, למרות שכישוריהם מאפשרים להם לחיות בכל מקום בעולם המפותח; **שנית**, כדי שירצו לבוא אליה מארצות השפעה והסובלנות, למרות הידיעה שהם צפויים להגן עליה בגופם. הרצון לחיות בארץ מאפיין כיום את הרוב המכריע של היהודים בישראל, לצד מיעוט קטן שבחר לעזוב את המדינה לצמיתות, ורבים המשתלבים במגמה עולמית של שהות זמנית בחו"ל לצורך קידום המקצועי בכלכלה הגלובלית. מדינה שלא תציע לתושביה חירות, פלורליזם, ביטחון ורווחה ברמה מניחה את הדעת, תוך שיפור מתמיד של כל אלה, לא תחזיק ביהודיה (וביסודות בונים של אזרחיה בכלל) ולא תמשוך יהודים אחרים לבוא אליה. בסופו של דבר גם לא תציע להם את ליבת המענה לשאלה היהודית. הקיום הריבוני הוא אפוא תנאי הכרחי, אך בוודאי לא תנאי מספיק. בן־גוריון היה מודע לכך היטב וביטא את הכרתו בעיצומה של עליית המצוקה הגדולה ארבע שנים לאחר הקמת המדינה:

אם המדינה תתבצר, תתייצב ותיצור תרבות חיים גבוהה ועשירה אשר לא תיפול מרמת התרבות של איזו שהיא ארץ אחרת, גם מבחינה חומרית וגם מבחינה מוסרית ורוחנית – ודבר זה אינו נבצר מאתנו – ייתכן שגם יהודים בארצות שאין בהן מצוקה ולחץ ימצאו בישראל כול הרווחה והחירות שיש בארצות מגוריהם, ונוסף לכך ימצאו ערכים ונכסים שאין ליהודים בשום ארץ אחרת – עצמאות יהודית בכל גילוייה העשירים בשטח הכלכלי, המדיניות, התרבות, המדע, האומנות והמעמד הבין־לאומי...¹⁵

לצד החזון הזה נדרשה, כאמור, זהירות מיוחדת. הגבול בין הרפתקנות מסוכנת לבין נחרצות ונכונות להגן על

15 דברים בישיבת הכנסת, 5 במאי 1952, **דוד בן־גוריון, ראש הממשלה הראשון, מבחר תעודות, 1947–1963**, ארכיון מדינת ישראל, 1996, עמ' 531.

ופלורליסטית ומשטר דמוקרטי מתפקד, בתנאים קשים עד מאוד. אלה השתרשו, התמסדו והתחזקו בהתמדה, באופן שלמרות נסיגות נקודתיות ורכיבים שבהם לא חל שיפור יסודי (ראו מייד להלן), נכון לומר שבכל עשור ישראל פתוחה ופלורליסטית בתמונת המצב הכוללת יותר מאשר בעשור שקדם לו. זעקות שבר (לפעמים היסטוריות) על "חורבן הדמוקרטיה" הנשמעות מדי פעם מפי מי שאינו מחזיק בעמדות כוח כאלה או אחרות זוכות, בדרך כלל, לאמון מוגבל מאוד בקרב הזרם המרכזי של הציבור, גם כאשר יש בקובלות הספציפיות גרעין חשוב של אמת. המדדים העיקריים המאששים את הקביעה הזו מופיעים בזירה הפוליטית, בתחום שלטון החוק, במעמד האישה ובסובלנות כלפי מיעוטים.

המתכונת הזו פגומה בשני תחומים הכרוכים זה בזה: הראשון, שני מגזרים בעייתיים – החרדי (במידה רבה גם החר"דלי) והערבי – שאינם מקיימים בדרך כלל את הסטנדרטים האלה בקרבם; השני, כפיפות הממוסדת של תחומי האישות לממסד דתי, שעיקרו מאובן, מקצין ומושחת. הפגמים האלה הם מהותיים. הם הופכים את התנהגות שתי האוכלוסיות האלה לנטל גם בתחום הזה (נוסף לתחומים הכלכלי והביטחוני). המאמץ לצמצם את משקלו של הנטל הזה חשוב לעתידה, אך ישראל הוכיחה בדורות האחרונים שניתן לקיים מציאות פלורליסטית למרות ששני המגזרים האלה אינם תורמים לה הרבה. היעד הלאומי של ישראל בתחום הזה הוא להמשיך לחזק ולפתח את מהותה כחברה פתוחה פלורליסטית ודמוקרטית, בדגש על ההתמודדות עם הרכיב הדתי. לצד הבעיה המבנית של החרדים, נדרשת גם התמודדות עם מיעוט משיחי נחוש בקצה האגף הימני של המפה הפוליטית, שהשפעתו (בעיקר כושר הסיכול שלו) חורגת הרבה מממדי תומכיו המובהקים. החברה הערבית עשויה להשתנות בכמה רכיבים בתחום זה במידת מה. כך למשל צפויה אכיפה נחרצת ומקיפה להוריד את רמת הפשע והאלימות הרווחים בה ולאפשר מאמצי חינוך והעצמת גורמים מקרבה הפועלים לשוויון האישה ולפתיחות חברתית. אך בתחום ליבת הפלורליזם, הניסיון שנצבר בעולם הערבי ובקהילות ערביות גדולות באירופה אינו מעודד ציפיות גדולות לשינוי חיובי עמוק בקרב הרוב המוסלמי.¹⁷ בקרב המיעוט הנוצרי הקטן, שכבר עכשו

אירופה, שחוו בסביבתם הפוליטית והחברתית צאריזם ובולשביזם. במחצית השנייה של שנות ה-40 הגיעו לארץ פליטי אירופה, שרק מיעוטם זכו להכיר מקרוב חברות פלורליסטיות. בשנות ה-50 וה-60 הצטרפו אליהם יהודי ארצות האסלאם, שחוו בסביבתם לא רק משטרים אוטוריטריים וקולוניאליים אלא גם מבנים חברתיים מכאים. הגל האחרון של העלייה ההמונית בשלהי המאה ה-20 הגיע אף הוא ממדינה טוטליטרית/אוטוריטרית שקרסה מחוסר תפקוד. לריכוך הטיעון הזה ראוי להעיר כי ברוב המקרים היו בני האליטה היהודית בערים הגדולות בארצות אלה חשופים גם למסרים פתוחים יותר. חשוב מזה – הקהילות היהודיות קיימו בביתן פנימה למשך תקופה ארוכה פרקטיקות חברתיות סובלניות יחסית ומבנים קונצנזואליים, וניהלו את ענייניהן הפנימיים באמצעות קואליציות מתפקדות.¹⁶

אפשר לקבוע בפרספקטיבה של מאה שנים שהזרם המרכזי של החברה הישראלית אימץ בהדרגה מאפיינים חשובים של חברה פתוחה ופלורליסטית ומשטר דמוקרטי מתפקד, בתנאים קשים עד מאוד.

אלא שכל אלה לא פיצו על העובדה שרוב מכריע של בוני המדינה ובאיה לא עברו, ברמת המדינה הריבונית, את התהליכים שבאמצעותם הבשילה לאיטה במדינות המערב המורשת הפלורליסטית. היא זו שאפשרה, בהדרגה ניתנת לעיכול, את התפוגגות המבנים הפטריארכליים, את מימוש החירויות האישיות, את השוויון המגדרי, את שלטון החוק, את המדע החופשי ואת המשטר הדמוקרטי. נוסף על הרקע הבעייתי שלהם, היו בני היישוב היהודי ומדינתם חשופים במשך יותר ממאה שנים לאיום בעל ממדים קיומיים ונתונים במצב חירום מתמשך. בנסיבות כאלה כרסמו במקומות אחרים גם הדמוקרטיה המבוססת ביותר בחירויות האישיות, בפתיחות של הדיון הציבורי ואף במאפיינים של ליבת המשטר הדמוקרטי.

למרות כל אלה אפשר לקבוע בפרספקטיבה של מאה שנים שהזרם המרכזי של החברה הישראלית אימץ בהדרגה מאפיינים חשובים של חברה פתוחה

16 ראו דיון מאיר עיניים בנושא זה: שלמה אבינרי "מקורותיה ואתגריה של הדמוקרטיה הישראלית" **הארץ**, 24 בספטמבר 2014. Shlomo Avineri, *The Making of Modern Zionism*. Basic Books, 2017, p. 239-256; Shlomo Avineri, "A. 2014 Normal Israel?", *Jewish Review of Books*, Fall 2018.

17 האזרחים הערבים אומנם גדלו וחונכו בישראל, אך התרבות החברתית והפוליטית של רובם והתנהגותם במרחב הציבורי עוצבה במידה ניכרת מאוד על ידי מורשתם הערבית ומאפייניה השונים עד מאוד מזו של הרוב היהודי. דוגמאות בולטות בכמה תחומים חשובים הם דומיננטיות המבנה החמולתי והשבטי בחברה ובפוליטיקה, מעמד האישה לרבות הפוליגמיה

חברתיים שיצאו במידה ניכרת משליטתה. חלק ניכר של הציבור הזה לא רק מאס בחיי העוני שכפתה עליו מנהיגותו ובחינוך המכוון לסכל את מאמציו לפרנס את עצמו תוך מגע עם החברה הלא־חרדית; יש בו גם כמיהה להיות שותף במעגל הסולידריות והפטריארכיות של היהודים בישראל ובגאווותם.¹⁹ הנשים יוצאות בהמוניהן לפרנס את משפחותיהן הגדולות בעיקר בחברה החרדית אך גם בקרב האוכלוסייה הכללית, והן פעילות מאוד בקידום השכלתן המקצועית. הניסיון להתבצר בשפת היידיש כדי להיבדל מן החברה נכשל. הטלפונים החכמים הפתוחים, שרבים מן הגברים קונים בחשאי בנוסף למכשירים ה"כשרים", שרבניהם מאשרים לשימושם כדי לקיים את בידולם, פותחים בפניהם צוהר מפתה (ולעיתים מעוות) אל החברה הלא־חרדית. תהליכים אלה, אם יתמידו ויצברו תנופה מספקת, עשויים לתרום להשתלבות השילוב בין העמקת החשיפה לחברה היצרנית, הכמיהה לסולידריות כלל־יהודית ובעיקר הנכונות לצמצום הריבוי הטבעי בעקבות עליית גיל הנישואין, השכלתן וחשיפתן של נשים יצרניות לחברה הישראלית, עשוי להכיל את התופעה ואת השפעותיה הרסניות.

האיום העיקרי על אופייה הפתוח של ישראל הוא המגזר החרדי (והחרד"לי).

אם ההכרה בחומרתה של סכנה זו תתעצם בתודעתו של הזרם המרכזי והתהליכים שהוזכרו לא יבלמו אותה, נותר בידי הזרם הזה האמצעי האולטימטיבי: הקמת ממשלה ללא החרדים, שתכפה על רובם שינוי עמוק. כל שנדרש הוא הפסקת המימון הממלכתי עצום־הממדים, המאפשר את אורח החיים הנצלני: ממערכת חינוך המעצבת את הדור הצעיר לחיים בלתי יצרניים ונמנעת בכוונת מכוון ממתן כלים לתעסוקה במשק מודרני, ועד מענקים המאפשרים לרובבות גברים צעירים בלא יכולות מיוחדות ללימוד תורה לבלות את זמנם בשיבות, במקום לצאת לעבודה.²⁰ בלא לחיות על חשבון הרוב

נוהג אחרת בתחום החינוך, בתחום הכלכלי, בתחום הריבוי הטבעי ובתחום מעמד האישה, יש הרבה יותר מקום לתקווה. גם בקרב המוסלמים, כמו בציבור היהודי, הקצנה דתית היא מכשול בולט. התנועה האסלאמית, בעיקר בפלג הצפוני, עושה שימוש בכלים המוכרים של 'האחים המוסלמים' כדי לסכל כל אפשרות לקליטת הערכים הפלורליסטיים, הנחשבים בעיניה איום קיומי על הזהות המוסלמית של המאמינים.

האיום העיקרי על אופייה הפתוח של ישראל הוא המגזר החרדי (והחרד"לי). הדבר נובע משילוב בין הכוח הנובע ממעמדו במערכת הפוליטית, מן הריבוי הטבעי המופלג,¹⁸ ממיסוד המערכות הנפרדות שכוון ובראשן מערכת החינוך, מן הצייתנות הפוליטית של בניו ומההקרנה של גישתו לציבור גדול מאוד של אוכלוסייה מסורתית, מזרחית בעיקרה. ליבת ערכיה של מנהיגות המגזר הזה היא היפוכו המוחלט של פלורליזם, סובלנות ופתיחות. גם הם, כמו 'האחים המוסלמים', רואים את הערכים האלה כאיום על ליבת זהותם ומעמידים את המאבק בהם בראש סדר העדיפויות שלהם. הם נוהגים כך גם מטעמים אידיאולוגיים, וגם משום שכוחם ומעמדם האישי מושגתים על סגירותה של החברה ועל צייתנות פוליטית וחברתית לפרנסיה. כישלון מתמשך של החברה הישראלית במאבק עם הדפוסים האלה הוא לא פחות מאיום קיומי. אם יושלחו ערכיהם תהיה ישראל לא רק מפגרת וענייה, אלא גם תאבד את האטרקטיביות שלה ליהודים היצרנים החיים בה ולרוב היהודים החיים מחוצה לה. היא גם תאבד את יתרונה האיכותי, המגן עליה מפני האיבה הערבית והאיראנית. אפשר (בקושי לא מבוטל) לקיים ולפתח את המדינה היהודית כל עוד מיעוט חרדי קטן יחסית חי על חשבון יצרנותו ומסירותו של רוב מוצק, אך לא אם הרוב הזה יידלדל ויאבד את המוטיבציה שלו במדינה שאינה מציעה לו אורח חיים המקובל עליו.

הסכנה גדולה, אך גם התקווה אינה מבוטלת. סיכוייה של ההנהגה לשלוט בציבור הזה, למעט הגרעין הקשה שלו, מאוימים על ידי שילוב של פיתוי החברה הישראלית, טכנולוגיה המקשה מאוד על שמירת הסגירות ותהליכים

הנרחבת בקרב הבדואים ולחצי הקונפורמיות המגזרית. בקהילות ערביות החיות כבר שני דורות ומעלה בצרפת, למשל, מוכרת תופעה דומה.

18 ב־2017 היה שיעור הפיריון הממוצע לאשה חרדית 7.1, לדתית 4, למסורתית־דתית 3.2, למסורתית־חילונית 2.5, לחילונית 2.2. בקרב החרדים היה שיעור הנישואין בגיל 20+ 82% ובקרב החברה הלא־חרדית 62%. גלעד מלאך ולי כהנר (עורכים) **שנתון החברה החרדית בישראל 2018**, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

19 ב־2018 אמרו 75% מהחרדים כי הם גאים בישראליותם. המכון הישראלי לדמוקרטיה, **מדד הדמוקרטיה הישראלית**, עמ' 68, 10 <https://www.idi.org.il/books/25008>

20 מדובר באוכלוסיית ישיבות גדולה וגדלה במהירות: בשנת 2017 היו 124,450 תלמידים במוסדות החרדיים המיועדים לבני 18+, מתוכם 64% אברכים, בקצב גידול של 6% לשנה, המהיר אפילו מן הגידול הטבעי של המגזר החרדי, שהתלמידים

הקיימים אין אופציה לשינוי העמוק הנדרש בתחום זה, שיעשה בהסכמתן ואפילו מתוך השלמה מצידן.

ביטחון והרתעה בסביבה אזורית עוינת

ישראל מתקיימת בסביבה המחייבת להציב את הביטחון במקום גבוה בסדר העדיפויות הלאומי, עוד לפני שמביאים בחשבון את יחס השכנים אליה. מדובר באזור ערבי כושל, בלתי יציב ואלים מאוד שבו החלש אינו שורד, ובשתי מעצמות אזוריות – איראן וטורקיה – שאחת מהן מובילה את תהליכי הרדיקליזציה והשנייה גולשת לשם לאיטה בעקביות. מציאות זו מאיימת על כל שוכני האזור, ועל ישראל באופן ישיר ועקיף. בן-גוריון הבין במלוא עומקה את המצוקה המבנית של ישראל באזור, הצפויה להתמיד לדורות גם בתנאי שלום. בסיום מלחמת העצמאות אמר לחניכי קורס קצינים:

נניח שמאמצי השלום שלנו יישאו פרי, ורוב מדינות ערב ואף כולן יכרתו אתנו בריתות שלום וידידות. גם אז עלינו להיזהר מאשליה מסוכנת, כי השלום יקיים את ביטחוננו... עובדות גיאוגרפיות, פוליטיות והיסטוריות שאין מהן מנוס עושות את ישראל מטרה נוחה להתקפות שכניה. ארצנו תקועה בתוך שטח ענקי, באסיה ובאפריקה – מהרי הט[א]רוס ועד האוקיינוס ההודי, ומזרח ים התיכון עד לאוקיינוס האטלנטי – המיושב כולו עמים מוסלמים דוברי ערבית... ואם כי זיקתנו וקשרינו לארץ-ישראל קדמו לכיבוש הערבי – הרי הערבים רואים אותנו כזרים. אנו מועטים והם רבים. מדרך הטבע האנושי הוא שהמרובים שואפים להשתלט על המועטים, והערבים אינם רוצים לשכוח את ההיסטוריה המכאיבה של השנה האחרונה. בכל רדיו ערבי – ברמאלה, דמשק, בגדד ושאר המרכזים הערביים, מטיפים הקריינים למלחמת נקם בישראל. המסיתים מזכירים את התנגשות העולם הערבי והמוסלמי עם נושאי הצלב בארץ זו – ומלמדים גזירה שווה מהכרעת שלטון הפרנקים במאה השלוש-עשרה ואומרים: השנה לא הצלחנו להכריע את ישראל – נעשה זאת בעוד עשר או חמישים שנה... הלאומנות הערבית רואה את המציאות

הלא-חרדי ייאלצו החרדים, כמו אחיהם בדמוקרטיה אחרת, לצאת בהמוניהם לעבודה בחברת אנשים בעלי רקע שונה, ולשלוח לשיבות רק את הקומץ העשוי באמת לתרום לקידום לימודי הקודש שלהם.

שאלת המפתח היא מגמת הגידול בשיעור האוכלוסייה הפחות יצרנית והבלתי פלורליסטית בכלל הציבור.

גם תסריט אופטימי זה אינו בגדר "פתרון": גרעין חרדי קשה ונחוש ימשיך לקיים את אורח החיים החרדי ורוב הבנים לא ישרתו בצבא, לפחות בשלבים הראשונים. רק אם התהליכים שהוזכרו לעיל יואצו עד מאוד, יש סיכוי שתוסר הסכנה שהחברה הישראלית תידרדר לעוני, להסתגרות ולדיכוי חירויות, לחולשה מול אויביה ולכישלון הפרויקט הציוני. מה שעושה בינתיים את התסריט האופטימי לבלתי ריאלי הוא הזינוק בשיעורם באוכלוסייה של החרדים, בתוקף הריבוי הטבעי המופלג, זינוק המרוסן רק בשוליו על ידי המיעוט מקרב החרדים המאמץ אורח חיים יצרני ותפיסת עולם פלורליסטית. מטבע הדברים אין נתונים בדוקים בדבר היקפה של תופעת ההשתלבות, שהרי מדובר במגוון רחב מאוד של שינויי התנהגות, בעוצמות שונות וקשות למדידה. בתחום ההערכה הלאומית, שאלת המפתח היא מגמת הגידול בשיעור האוכלוסייה הפחות יצרנית והבלתי פלורליסטית בכלל הציבור. חוקרי החברה החרדית, העוקבים אחרי ההשתלבות הזו, אינם מעריכים שמגמת ההשתלבות גוברת בהיקפה על עודף הריבוי הטבעי של החרדים על פני האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית.²¹ כדי לשנות את המגמה הבלתי יצרנית והבלתי פלורליסטית בקרב החרדים יידרשו כפיית לימודי ליבה במערכת החינוך שלהם, הממומנת מכספי משלם המיסים, וקיצוץ עמוק בקצבאות המעודדות הימנעות מעבודה וריבוי ילדים. הדבר מחייב ממשלה הבנויה על הסכמה אסטרטגית בין המחנות הפוליטיים העיקריים לקיימה בלא חרדים, כי אפילו בממשלה רחבה, שתעמוד גם אם יפרשו ממנה, יקווה כל אחד מהם להסתייע במפלגות החרדיות כדי לקיים ממשלה צרה יותר, על חשבון המחנה השני. אופיו של החינוך הזה והקצבאות האלה הם ליבת האינטרס החיוני של המפלגות החרדיות, שכוחן הפוליטי מתבסס על תלותה וציותנותה של האוכלוסייה החרדית. בתנאים

שייכים אליו. גלעד מלאך ולי כהנר (עורכים). **שנתון החברה החרדית בישראל 2018**, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

21 ראו נתונים הנוגעים לעניין זה בהערות 71-72.

מאז המהפכה באיראן צריכה ישראל להתמודד עם רובד נוסף של איומים: הכנות איראניות מסיביות לעימות עם ישראל וניסיונה של איראן להבטיח לעצמה הגמוניה בכל המזרח התיכון, בצל חתירתה לארסנל גרעיני עם כלי שיגור מתאימים.

מאז ראשית ההתיישבות היהודית בעת החדשה היה על היישוב והמדינה להתמודד עם ניסיונות אלימים לעוקרם מן השורש. זה החל בטרור מקומי ונמשך בהתקפות מסלימות והולכות של התנועה הלאומית הפלסטינית שהתגבשה בימי המנדט. האיום הגיע לשיאו בפלישתן של מדינות ערב עם ההכרזה על הקמת המדינה, ובמלחמות מתמשכות בהובלת מצרים ב־25 השנים הראשונות לקיומה. מאז שנות ה־70 נתונה ישראל במלחמת טרור מתמשכת בכל הרמות: מסכינאות, ירי ומטענים של יחידים וחוליות דרך מלחמת טרור בהיקף מלא בלב ריכוזי האוכלוסייה ('האינתיפאדה השנייה') בעיצומו של "תהליך שלום", ועד לאיום של רבבות רבות של רקטות וטילים, בתמיכה מסיבית של מעצמה אזורית. מאז המהפכה באיראן צריכה ישראל להתמודד עם רובד נוסף של איומים: הכנות איראניות מסיביות לעימות עם ישראל וניסיונה של איראן להבטיח לעצמה הגמוניה בכל המזרח התיכון, בצל חתירתה לארסנל גרעיני עם כלי שיגור מתאימים. כל אלה מתקיימים על רקע איבה עמוקה, לעיתים פתולוגית, לישראל, המאפיינת את רוב הציבור גם במדינות שחתמו על הסכמי שלום איתה ומועברת מדור לדור במערכת החינוך הפורמלית והלא-פורמלית.²⁴ ניצנים מעודדים של גישה פתוחה כלפי ישראל ואף הערצה גלויה של הישגיה הם בינתיים נחלת חוגים מצומצמים.²⁵

מול כל אלה חייבת ישראל להציע מענה אמין, לא רק למען הצורך המובן מאליו לסכל איומים כוחניים חמורים,

ההיסטורית בעיניה היא, ולא תפיסתנו תכוון פעולתה כי אם תפיסתה היא. נתחייב בנפשנו אם לא נראה עכשיו ובעתיד ששכנת המלחמה תלויה מעל לראשנו.²²

את הגישה העגומה והמפוכחת בדבר גורלה של ישראל לעמוד מול האיבה ורגשות הנקם של האויבים הערוכים על גבולותיה ניסח משה דיין בטקסט מכונן, שהקריא על קברו של רועי רוטברג בנחל עוז. מילותיו שיקפו ועיצבו את תפיסת ההתמודדות של דורו ושל רבים אחריו עם הצורך להיות דרוכים תמיד למאבק על קיומה של ישראל.

...לא מהעברים אשר בעזה, כי אם מעצמנו נבקש את דמו של רועי. איך עצמנו עינינו מלהסתכל נכוחה בגורלנו, ומלאות את יעוד דורנו במלוא אכזריותו? הנשכח מאתנו כי קבוצת נערים זו, היושבת בנחל עוז, נושאת על כתפיה את שערי עזה הכבדים, שערים אשר מעברם מצטופפים מאות אלפי עיניים וידיים המתפללות לחולשתנו כי תבוא – כדי שיוכלו לקרענו לגזרים. השכחנו זאת? ... דור התנחלות אנו, ובלי כובע הפלדה ולוע התותח לא נוכל לטעת ולבנות בית... מעבר לתלם הגבול גואה ים של שנאה ומאויי נקם המצפה ליום בו תתקרה השלווה את דריכותנו, ליום בו נאזין לשגרירי הצביעות המתנכלת הקוראים לנו להניח את נשקנו... את חשבוננו עם עצמנו נעשה היום. אל נרתע מלאות את המשטמה המלבה וממלאת חיי מאות אלפים ערבים היושבים סביבנו... אל נסב את עינינו פן תחלש ידנו. זו גזרת דורנו. זו ברירת חיינו – להיות נכונים וחמושים, חזקים ונוקשים, או כי תישמט החרב מאגרופנו וייכרתו חיינו.²³

22 דברים בסיום קורס קצינים, 15 במאי 1949. **דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון, מבחר תעודות, 1947–1963**, ארכיון מדינת ישראל, 1996, עמ' 85–86.

23 דברים על קברו של רועי רוטברג, 30 באפריל 1956. משה דיין, **אבני דרך: אוטוביוגרפיה**. עידינים, דביר, 1976, עמ' 191.

24 חוקרים ישראלים שבדקו את המצב במצרים קבעו כי "חרף הריסון היחסי שנרשם בשנים האחרונות בהסתה נגד ישראל במצרים בהשוואה לתקופות עברו, שיח של שנאה נגד ישראל והיהודים עודנו מופיע לעתים בתקשורת הממסדית ובמערכת החינוך הרשמית במצרים". אופיר וינטר ואודי דקל, מצרים-ישראל: משלום בין הנהגות וצבאות לשלום בין עמים, **מבט על**, גיליון 1153, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 26 במרס 2019.

25 חוקרים שהשמיעו הערכות אופטימיות יחסית, על יסוד שיחות בלתי אמצעיות עם מאות צעירים מצרים, מצאו גם גישה פתוחה יותר כלפי ישראל, רצון בשלום והבנה כי אויביה האמיתיים של מצרים הם טרוריסטים ואסלאמיסטים. הם זיהו בקרב בני הדור הצעיר המצרי עמדות מציאותיות יותר בהשוואה להוריהם, אשר ניזונו מתעמולה מסיתה. למרות ההתרשמות הזו, הזהירו ממסקנות נמהרות. הם ציינו שאין סקרי דעת קהל בנושא, הדגישו כי שיחותיהם התנהלו בעיקר עם צעירים ליברלים והעריכו כי "כוחות חדשים אלה אינם מיוצגים עדיין בתנועה רחבה או במפלגה, עקב המגבלות הנהוגות במצרים, ולפיכך

ספ התגובה של ישראל. השנייה, לא מדובר בהרתעה מפני כל פעולה או סדרת פעולות ספציפיות. ההרתעה היא מצטברת ופירותיה מבשילים לעיתים קרובות אחרי פרובוקציות רבות. נדרשות לעיתים גם תגובות נחרצות אחדות לפני שמתכונת פרובוקציה מסוימת דועכת או ננטשת (בדרך כלל במקביל למציאת מתכונת חלופית). יעדיה הריאליים של ההרתעה הם ריווח ושיכוך פעולות האיבה, באופן שיאפשר לישראל לממש בתקופות הרגיעה היחסית, בין הפרצים האלימים גבוהי העצימות, את יעדיה הקונסטרוקטיביים (ראו בפירוט להלן). מצב של מלחמה מתמדת בעצימות גבוהה היה מקשה מאוד על מימוש היעדים האלה ופוגע קשות בתחושת הסיפוק הכרוכה במימושם, החשובה כל כך בעיני הישראלים. תחושת האמון של הישראלים בכושרה של מדינתם להגן על עצמה מסבירה חלק ניכר של נכונותם להתגייס לאותה הגנה, בין בתפקיד פעיל (למשל, כחיילים או כמדענים המפתחים אמצעי לחימה) ובין בתפקיד לכאורה סביל, כמי שמוכנים להתמודד עם סכנה של טרור ברחובות או טילים בריכוזי האוכלוסייה. הנכונות הזו מתעצמת כאשר ברור שהמדינה "יודעת מה לעשות": מכאיבה לאויב מעבר למה שהוא יכול לשאת ומצליחה לכפות עליו לחדול מפגיעה בתושביה במידה בלתי נסבלת.²⁶ מפנה חשוב בהקשר זה של עמדות הציבור

אלא גם בשני הקשרים נוספים: מול אויביה – הרתעה אמורה ומתמשכת; בעיני תושביה שלה – אמון בכוחה להגן על עצמה במחיר נסבל. בלא המרכיב הראשון יוכלו אויביה להתיש את משאביה בעלות שאותם אויבים מוכנים לשאת בה; בלא השני ייפגע החוסן הלאומי של הציבור היהודי, שבלעדיו אין לישראל תקומה.

מול כל אלה חייבת ישראל להציע מענה אמין, לא רק למען הצורך המובן מאליו לסכל איומים כוחניים חמורים, אלא גם בשני הקשרים נוספים: מול אויביה – הרתעה אמורה ומתמשכת; בעיני תושביה שלה – אמון בכוחה להגן על עצמה במחיר נסבל.

משמעותה של הרתעה היא עיצוב הכרתו של האויב שלישראל הכוח, הנחישות וחופש הפעולה להכאיב לאותו אויב באופן קשה ומתמשך, במידה שתרתיע אותו בדרך כלל מנקיטת פעולות שישראל אינה מוכנה לשאת. שתי הסתייגויות לציפיות מהרתעה: הראשונה, לא מדובר בכפיית הימנעות מוחלטת וסופית "אחת ולתמיד" מפרובוקציות אלימות נגד ישראל. לאפקט המצנן של התגובה הישראלית יש "תאריך תפוגה", התלוי בין היתר בעוצמת המוטיבציה של האויב ובהערכתו את

יש קושי לאמוד את היקפם המדויק". הם גם הוסיפו תנאי מוקדם לשינוי חיובי, שאינו מעשי בשלב זה, בקובעם כי "תרגום עמדותיהם [של הגורמים המתונים – ד.ש.] לעוצמה אלקטורלית – ובהמשך להשפעה פוליטית – מחייב אקלים של דמוקרטיה ושל חופש ביטוי". מואמין סלאם, אופיר וינטר, מצרים וישראל: ארבעים שנה במדבר השלום ה"קר". **עדן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 3, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוקטובר 2017.

המחשה מעניינת לרגישויות אנטי-ישראליות בירדן בתחום זה הופיעה כאשר סיפור גבורתו של מפקד טייסת קרב שנהרג במלחמת ששת הימים בידי ישראל וסימל את המחויבות הירדנית לעניין הפלסטיני הוסר מחוברות ללימוד השפה הערבית לכיתה ג'. לאחר מכן הוכתר הטייס הירדני שנשרף למוות בשבי דאע"ש כ"גיבור לאומי", ובית הספר שבו למד נקרא על שמו. הדבר גרר בקיץ 2014 הפגנת מחאה סוערת מול משרד החינוך הירדני מצד ארגוני אופוזיציה. אלה האשימו את המשטר בכניעה לתכתיבים זרים וקראו "לא לנורמליזציה בתוכניות הלימודים הירדניות". אופיר וינטר, מיהו 'הגיבור הלאומי' של ירדן – הטייס שלחם בישראל או הטייס שנשרף על ידי דאע"ש? **המזרח הקרוב**, מגזין המזרח התיכון של ישראל, 6 במארס 2015.

26 הדבר אינו מחייב מציאת "פתרון אחת ולתמיד" לבעיה ספציפית, ויכול להתבסס אפילו בצל הצקות קשות ומתמשכות, המעידות שהבעיה לא קיבלה מענה המניח את הדעת. מה שקובע הוא התנהגותם של האזרחים, המתבססת בעיקרה על האמון הבסיסי בכושרה של ישראל להגן על אזרחיה. רק כך ניתן היה להסביר, בעיצומם של סבבי העימותים עם חמאס, את הביקוש למגורי משפחות בעוטף עזה, שעלה על ההיצע באזור, למרות ההכרה בהיעדר פתרון לבעיית עזה. משרד החקלאות המרכז את פעולות הממשלה בתחום זה הודיע באמצע 2019 כי בחמש השנים שחלפו מאז 'צוק איתן' נקלטו ביישובי העוטף כ-1200 משפחות, אוכלוסייתו גדלה ב-15% ולראשונה הוכרז כי יישובי העוטף הגיעו לתפוסה מלאה. בשל הביקוש הגובר לא נותרו יחידות פנויות ביישובי שער הנגב, שדות נגב, חוף אשקלון ואשכול. ("למרות המצב הביטחוני יישובי עוטף עזה בתפוסה מלאה", אתר משרד החקלאות ופיתוח הכפר, 10 ביוני 2019 https://www.moag.gov.il/yhidotmisrad/dovrut/publication/2019/Pages/otef_full.aspx)

דוד לפלר, יו"ר ועדת התכנון המחוזית במחוז הדרום, תיאר פגישה עם נציגים מכל המועצות האזוריות – אשכול, שער הנגב, מרחבים, שדות נגב – וקבע כי "כולם אומרים שהם כורעים תחת עומס הפניות. צריך לעדכן את תקציבי התכנון כי אף אחד לא צפה ביקוש כזה: כל יחידת דיור שבונים נחטפת מיד ... לפני 30 שנה, כשהיית בנח"ל, הקיבוצים התחננו לדם צעיר והציעו

מה שנדרש לעתיד, כיעד לאומי מן המדרגה העליונה, הוא שילוב של העוצמה והנחישות המוכרים עם מנה גדושה של חוש מידה והבחנה בין עיקר וטפל.

את ההצלחה הבולטת בהקשר הכולל. זו מתבטאת במצב שבו מדינות ערב מורתעות ממלחמה ובחלקן אף משתפות פעולה עם ישראל ומצטרפות לתהליכי נורמליזציה, כאשר העימות המסוכן עם איראן מתנהל גם הוא בתנאים נוחים יחסית לישראל. 'יחסית' הוא מושג המפתח. השוואה הרלוונטית היחידה היא למה שיכול היה להיות לולא נחישותה ועוצמתה של ישראל. מה שנדרש לעתיד, כיעד לאומי מן המדרגה העליונה, הוא שילוב של העוצמה והנחישות המוכרים עם מנה גדושה של חוש מידה והבחנה בין עיקר וטפל. ישראל ניצבת לראשונה בעימות מול אויב איראני מתוחכם ונחוש, הנשען על חברה מרשימה, למרות מצוקותיה הקשות (רווחים בה שחיתות, זנות והתמכרות לסמים²⁸). החברה הכושלת של אויביה הערבים של ישראל הכשילה

והחוסן הלאומי התרחש בראשית המאה הנוכחית, אחרי 'האינתיפאדה השנייה', כאשר הזרם המרכזי של החברה הישראלית נטש את ההזיות בדבר האפשרות שישראל תחיה באזור בשלום ובשלווה (להבדיל מחוזה שלום אפשרי, יום אחד, עם עוד מדינות ערביות), אם רק תגיע לפשרה היסטורית זמינה עם הפלסטינים. ההבנה הזו הועמקה בעקבות התפוגגות התקוות שנתלו ב'אביב הערבי' בראשית העשור השני למאה, ועם התגברות האיום האיראני על ישראל בשלהי אותו עשור. מי שאינו מפתח ציפיות הזויות, סובל הרבה פחות מאכזבות שוברות לב.

כאשר בוחנים את התמונה הכללית, מתברר כי ב־72 שנותיה ישראל אכן הצליחה להבטיח את שלום המדינה ואזרחיה בשילוב של צבא חזק ומודרני, נחישות בהפעלת אמצעים אלימים, כשאלה נדרשו, והבטחת חופש פעולה מדיני. הכישלונות המוכרים כל כך – למשל, הכפייה האמריקאית ב־1956²⁷, הפתעות מלחמת יום הכיפורים (המודיעינית והאופרטיבית), איולתה של התוכנית הגדולה של מלחמת לבנון הראשונה והצבא שנתקע שם 18 שנה אחריה – אין בכוחם לעמעם

הטבות לצעירים שיצטרפו ואף אחד לא רצה לבוא. היום עומדים אצלם בתור. משהו בדור הזה חוזר לקהילתיות... הנהירה למערב הנגב לא מסתיימת בקיבוצים. גם בשדרות לא תמצא דירה פנויה" (הדר חורש, "כל יחידת דיור שבונים נחספת מיד, עומדים אצלם בתור", **The Marker**, 21 באוקטובר 2019).

27 לחציו הבוטים של נשיא ארצות הברית דוויט אייזנהאואר על ישראל נלוו לצעדיו הרדיקליים נגד בעלות בריתו בנאט"ו, בריטניה וצרפת, בעקבות היוזמה המשותפת לשלושתן להכות את נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר בסואץ. אייזנהאואר חרד פן תזוהה ארצות הברית בקרב המדינות הקרויות "בלתי מזדהות" עם מה שהוצג באסיה ובאפריקה כמאמץ לחדש את מעמדן הקולוניאלי של המעצמות האירופיות שירדו מגדולתן. נשיא ארצות הברית כפה על ישראל להסתלק מכיבושה בסיני בלא כל תמורה מדינית של ממש, במסגרת מדיניות אמריקאית כושלת בעליל, שחיקקה את נאצר ואת הגורמים הרדיקליים באזור ובעולם ובנתה את מעמדה הגלובלי של ברית המועצות בשיאה של המלחמה הקרה. הסיוע הכלכלי לישראל הושעה עד לקבלת התכתיב האמריקאי, ארצות הברית איימה בסילוק ישראל מהא"ם ובהקפאת התרומות שגויסו על ידי המגבית היהודית. מזכיר המדינה ג'ון פוסטר דאלס קרא בתדרכויו לנטרול "ההשפעה היהודית המסוכנת" בקונגרס, ושל "השליטה היהודית בתקשורת", ולגיוס כל "האלמנטים הלא-יהודיים" בדעת הקהל. ראו: אברהם בן-צבי, **מטרומן עד אובמה – עלייתם וראשית שקיעתם של יחסי ארצות הברית-ישראל**, ידיעות ספרים, 2011, עמ' 39–40.

28 Ali Alfonhe, "The other Tehran behind the Veil of Chastity", *The Arab Weekly*, October 29, 2017, <https://theArabweekly.com/other-tehran-behind-veil-chastity>; "Iran's Failure to Combat Prostitution", <https://iranwire.com/en/features/5196>; Parto Parvin and Arash Ahmadi, "Iran sets sights on tackling prostitution", BBC Monitoring, July 26, 2012, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-18966982>; "Iran Faces Severe Drug Crisis, Says UN Drug Abuse Watchdog, October 6, 2018", <https://en.radiofarda.com/a/iran-faces-severe-drug-crisis-says-un-drug-abuse-watchdog/29529293.html>; "Iran Drug Addiction," <https://www.narconon.org/drug-information/iran-heroin-drug-addiction.html>; "Iran's drug problem: Addicts "more than double" in six years", 2017, June 25, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40397727>. "When you lose hope, nothing else is important," Golar, 20, told *Mardomsalari*, "the daily newspaper published by Iran's centrist Democracy Party"; "Iranian society: The Islamic Republic has a drug problem", Qantara.de; A Shahi, A Saleh, "Andalusiasation: Is Iran on the Trajectory of De-Islamisation?" *British Journal of Middle Eastern Studies* 42 (4), pp. 500–519; Shahi, Afshin, "Erotic Republic; Iran is in the throes of an unprecedented sexual

עימות מלא. היא נועדה להפחית במידה רבה ככל האפשר את המוטיבציה של האויב לצאת לעימות כולל, מתוך הכרה בעלותו הבלתי נסבלת. הדבר דרוש, לצד חיזוק הסיכוי המצטבר להימנע מעימות כזה בכלל, כדי לעצב תנאי מאבק טובים יותר למרתיע – מדיניים, צבאיים, כלכליים ואחרים – אם וכאשר ייגזר עליו העימות הכולל בניגוד לרצונו.

הצירוף של האיום האיראני והזמינות של טכנולוגיות מתקדמות מחייב את ישראל לשינוי רב-משמעות במאפייני המאבק, במרווח שבין העימותים הגדולים הנכפים עליה בידי אויביה הפעילים – מה שקרוי בצה"ל בשם מב"ם: המערכה שבין המלחמות. זהו שינוי עקרוני במאפייני העימות הצבאי, הראוי להבהרה. במאה הקודמת יכלה ישראל להרשות לעצמה להשלים עם ההתעצמות הצבאית של אויביה במרווחים האלה, ולנצל את ההפחתה בעוצמת האיום הביטחוני כדי להתמסר ליעדיה הקונסטרוקטיביים. החריג ההיסטורי הופיע ב-1956, בדמות מלחמת מנע ('מבצע קדש'). ההכרה בדבר הצורך לחזור לגרסה עדכנית של הדפוס הזה הופיעה במחצית השנייה של העשור הראשון של המאה הנוכחית, אחרי מלחמת לבנון השנייה וביתר שאת לקראת סוף העשור השני, בשלהי מלחמת האזרחים בסוריה. בשנים 1955-1956 חרדה ישראל מהשפעתה על מאזן הכוחות של "העסקה הצ'כית", שסיפקה נשק סובייטי של הקו הראשון לצבא המצרי. ישראל חששה שצבאה המצויד בעיקר בעודפי מלחמת העולם השנייה לא יוכל להתמודד עם האיכויות, הכמויות האחידות וחלקי החילוף האורגניים שסופקו למצרים, משעה שהנשק והדוקטרינות החדשות ייקלטו במלואם. על רקע זה יצאה ישראל למלחמת מנע, תוך ניצול העימות של בריטניה וצרפת עם גמאל עבד אל-נאצר. בשנות ה-50 וה-60, לקראת מבצע קדש ובעקבותיו, קלטה ישראל נשק צרפתי תקני של הקו הראשון, ומאז מלחמת ששת הימים קלטה נשק אמריקאי מתקדם. בתנאים החדשים העריכה ישראל כי הצירוף של הרכש הזה ועליונותה המודרנית של החברה הישראלית שבאה לידי ביטוי

גם מנהיגים משיחיים (בעיקר גמאל עבד אל-נאצר), צבאות גדולים ומצוידים היטב הנעזרים במעצמה גלובלית (ברית המועצות) וחיללים אמיצים. בשעת המבחן קרסו כל אלה מול מדינה מודרנית, שחייליה ומפקדיה הביאו אל המאבק את הסגולות של החברה החזקה שבה עוצבה דמותם.

היעד הלאומי של ישראל בתחום הזה הוא לקיים הרתעה אסטרטגית, תוך מאבק מסכל מתמיד ברמה האופרטיבית מול גורם גמיש, לומד, טכנולוגי ומתוחכם, שמנהיגותו נגועה באיבה פתולוגית ליהודים ולמדינתם, לצד דבקות באמביציות אזוריות העשויות להתגשם בשל החולשה הערבית.

ישראל ניצבת בעימות עם איראן מול שילוב מסוכן של מנהיגות קנאית ועם מוכשר. לא מדובר אומנם במקבילה של הפוטנציאל ההרסני של מעצמה בעלת שילוב כזה, שאימה על העולם כולו בשנות ה-30 וה-40 של המאה הקודמת, אך מול הסכנה האיראנית נדרשת הכרה בכך שפער היכולות לטובת ישראל עלול להצטמצם. חשוב במיוחד להבין כי ישראל מתמודדת עם אסטרטגיה מתוחכמת, הנמנעת מעימות ישיר ומתמקדת בחתירה להגמוניה אזורית בסיוע מסיבי של שלוחים נחושים, שתציב את המדינה היהודית במצב בלתי נסבל, בעת שארסנל גרעיני ומערך טילים עצום ממדים מעניקים להם חסינות מפני פעולת נגד.

היעד הלאומי של ישראל בתחום הזה הוא לקיים הרתעה אסטרטגית, תוך מאבק מסכל מתמיד ברמה האופרטיבית מול גורם גמיש, לומד, טכנולוגי ומתוחכם, שמנהיגותו נגועה באיבה פתולוגית ליהודים ולמדינתם,²⁹ לצד דבקות באמביציות אזוריות העשויות להתגשם בשל החולשה הערבית. דורות של הישגים מרשימים מול הערבים אינם ערובה להתמודדות מוצלחת עם האתגר הזה. הרתעה אסטרטגית אינה מתימרת למנוע עימותים מוגבלים או להוציא מכלל חשבון לצמיתות

revolution. Could it eventually shake the regime?" *Foreign Policy* (2013).

29 למרות תחומה הפוליטי נגועה צמרת המנהיגות הזו גם בתפיסה לא רציונלית של המציאות. המנהיג העליון אייתולה עלי חמינאי הסביר בשידור חי בטלוויזיה האיראנית ב-22 במרס 2020 את פגיעת מגפת הקורונה בארצו, באומרו: "יש אויבים שהם שדים, יש אויבים שהם בני אדם, והם עוזרים זה לזה". איש דת בכיר – אחמד עבאדי – הסביר באתר האינטרנט הרשמי של חמינאי את הביטוי "שדים" וקבע "אין ספק שהיהודים ובמיוחד הציונים אחראים על דברים על-טבעיים כגון אלה", שכן "ידוע שהם עובדים עם השדים ועם השטן". english.khamenei.ir/news/7485/There-are-devils-from-among-jinn-but-the-effect-they-can-have

ולשתק מדינה מודרנית ורגישה לחיי אדם, די ברמת הפיתוח של החברה אפילו בעזה או בלבנון, קל וחומר של החברה האיראנית, המסוגלת להרבה יותר. כאן אין די בהתעצמות מקבילה של ישראל ואפילו לא בהגנת הטילים המפותחת ביותר בהיסטוריה, העומדת לרשותה. כאן חייבת ישראל למנוע בכוח את ההתעצמות, אפילו תוך סיכון להקדמת התפרצותה של המלחמה. ההכרה בעומקו של המפנה הדרמטי במאפייני המאבקים הצבאיים החלה להתגבש בישראל מאז מלחמת לבנון השנייה, והגיעה לשיאה כאשר חזבאללה הציב למעלה ממאה אלף טילים ורקטות והחל לחתור להסבת הרקטות בהמוניהן לטילים מדויקים. הכרה זו העמיקה והתגבשה לתפיסה מקפת לנוכח התנופה העצומה של איראן בניסיונה לכוון שם (ובמערב עיראק), בשלהי מלחמת האזרחים בסוריה, תשתית צבאית נרחבת של הצבת טילים ארוכי טווח, כבדי ראש קרבי ומדויקים, במקביל לייצורם במקום ולהצאת פרויקט הדיוק של הרקטות הכבדות של חזבאללה. המערכה של צה"ל, המסלימה בהתמדה במאמץ למנוע את כל אלה, משקפת את ההכרה הזו.

אויביה הרדיקלים של ישראל הניחו כי מצאו סוף סוף את עקב אכילס של המדינה היהודית: יכולת לפגוע בעורף האזרחי, תוך עקיפת העליונות הצבאית של צה"ל.

במקביל לאיום האיראני חייבת ישראל לקיים הרתעה אמינה כלפי אויביה הערבים ולהעמיק את קשריה עם אותם גורמים ערביים השותפים לה בחרדה מפני הגורמים הרדיקליים באזור. לצד כל אלה עליה לקיים ערנות מתמדת ונכונות להפעיל כוח בגמישות מול הצקותיהם של הפלסטינים, מתוך הכרה שבעתיד הנראה לעין אין פתרון מוסכם להסדרת היחסים עימם, ומתוך שאיפה להינתק מהם ככל האפשר. את הצלחתו של המאבק הנחוש הזה בשלב ההיסטורי הנוכחי אסור לנתק מאחותו התאומה האסטרטגית: הנכונות לסיכונים גדולים ולפשרות מכאיבות, כאשר יש שותף אחראי ואמין להסדר. ללא הסכם השלום עם מצרים תמורת הנסיגה מחצי האי סיני, ספק אם

בצבאה³⁰ מאפשרים לה לקיים הרתעה בין העימותים הגדולים, וכושר הכרעה במלחמה עצמה. מאז הניחה ישראל כי אין עוד צורך במלחמת מנוע למניעת התעצמות האויב, מכיוון שהגיבה על כך בהתעצמות יעילה יותר של צה"ל. הצורך בפעולה צבאית מונעת ברמה האסטרטגית ייחד כל כולו לתחום הגרעין.

האיתות הראשון לצורך בחשיבה מחודשת בנושא זה התקבל במלחמת המפרץ הראשונה, כאשר ישראל שותקה בעקבות ירי 39 טילים מעיראק על מרכזי האוכלוסייה בישראל, ובשל החשש מחימוש בראשי קרב כימיים. בעקבות החוויה הזו בישראל, מה שנתפס אפילו אצל יצחק רבין (בטעות) כעדות לחולשת החברה הישראלית, שהתבטאה בבריחה המונית מתל-אביב, הניחו אויביה הרדיקלים של ישראל כי מצאו סוף סוף את עקב אכילס של המדינה היהודית: יכולת לפגוע בעורף האזרחי, תוך עקיפת העליונות הצבאית של צה"ל. בהדרגה התברר כי רקטות פשוטות אפשר לייצר באמצעים ביתיים מחומרי הדף זמינים: במהרה התברר גם כי ניתן לקנות מן המדף בקלות אמצעי הנחיה אלקטרוניים בסיסיים, שהיו זמן קצר קודם לכן פריבילגיה של מעצמות.

לבסוף התברר לאויבים הערבים והאיראנים יתרון עצום נוסף התואם את התרבות שלהם ומאתגר את ערכיה ההומניים של ישראל: את הרקטות והטילים ניתן להציב ולשגר מלב אוכלוסייה אזרחית ערבית, באופן הנותן להם יתרון בכל מקרה: אם ישראל תימנע מפגיעה בטילים מחשש להרג אזרחים ערביים תמימים – יהיו הטילים חסינים עד שישולחו לפגוע בערים ישראליות. ואילו אם תפגע ישראל בטילים כדי למנוע זאת – ייהנו חמאס, חזבאללה ואיראן מההישג התעמולתי של תמונות הרג אזרחים באמצעי התקשורת המערביים.

במאה הקודמת יכלה ישראל להרשות לעצמה לא לצאת למלחמת מנוע נגד ההתעצמות הערבית והאיראנית, משום שיתרונותיה האנושיים והצבאיים איזנו את התעצמות הצבאות שלפני עידן הטילים. בעידן הטילים המדויקים, העוקפים את שדה הקרב ומכוונים ברבבותיהם אל מרכזי האוכלוסייה של ישראל, קשה יותר להביא את היתרון האנושי והצבאי של ישראל לידי ביטוי מכריע. כדי לשגר טילים כאלה בהמוניהם

30 בעידן שקדם לתקינות הפוליטית הסביר בן-גוריון בהקשר אחר את ההבדלים בין החברות בקובעו "אין להתעלם גם מן ההבדלים החברתיים-תרבותיים שבינינו ובין הערבים. אנו חיים במאה העשרים – הם במאה החמש-עשרה... בעולם הערבי שליט עוד משטר פטריארכלי או פיאודלי, והכוח מרוכז בידי ראשי שושלת או פחות עשירים. חברתנו המתקדמת, הדמוקרטית על ערכי העבודה והשוויון והחירות שלה, מערערת את אשיות השעבוד והניצול שעליהן בנויה החברה הערבית". דברים בסיום קורס קצינים, 15 במאי 1949, **דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון, מבחר תעודות, 1947-1963**, ארכיון מדינת ישראל, 1996, עמ' 86.

שאינו קיים ואינו צפוי בתנאים הקיימים והנראים לעין, ובהמרתה בחתירה להיבנות ממעמד אסטרטגי מקובל בקרב השותפויות והמאבקים המאפיינים את האזור. המעמד הזה נדרש ומועיל, מכיוון שבמסגרת הזו מעוצבים במידה רבה מדיניותם ומהלכיהם של הגורמים הפועלים במזרח התיכון.

בשאלת הזיקה בין שיבת העם היהודי למולדתו ההיסטורית במזרח לבין האוכלוסייה הערבית באזור, הבין הזרם המרכזי של ההנהגה הציונית כבר בשנות ה-20 ולכל המאוחר בשנות ה-30 של המאה הקודמת, שמדובר למעשה בכפיית נוכחותם הלאומית של היהודים על בני האזור. גם המתונים בזרם הזה כגון רופין ושרת, קל וחומר ז'בוטינסקי ובן-גוריון, בנו את תפיסתם על יצירת עובדה קיימת ועל ציפייה שהערבים ישלימו איתה בשלב כלשהו, בליט ברירה. בנאומים פורגמתיים מן הסוג המובא כאן בנספחים נאמרו הדברים במפורש. הם הבינו היטב כי מנקודת מבטו של הקולקטיב הערבי אין כל מוטיבציה להשלים עם אובדן הבכורה של ערביי הארץ או עם טשטוש הבלעדיות של הזהות הערבית של האזור, וכי אין בכוחם של רווחה כלכלית, שיפור איכות החיים והמודרניזציה לפצות את ערביי הארץ. הם גם ידעו שאין ליהודים המשאבים המדיניים או הכלכליים "לקנות" את שיתוף הפעולה של מנהיגי התנועות הלאומיות באזור, גם אילו היו אלה מוכנים "למכור" בנידוד עדשים את הזדהותם הפומבית עם המאבק הערבי נגד האיחזותם הלאומית של היהודים בארץ ובאזור. ז'בוטינסקי ביטא את ההכרה בכל אלה באנליטיות צוננת, בן-גוריון במעשיות אופייניות ושרת באמפתיה כנה, אך בעומק ההכרה לא היה הבדל של ממש ביניהם.³¹

אחרי הקמת המדינה, נראה היה לרבים שצָבָר הצלחותיה הצבאיות והפוליטיות של ישראל ישכנע את הערבים להשלים עימה. הם הניחו שהיעדר השלום נעוץ בעיקר בצירופים שונים של פיגורם ורשעותם של השליטים עם חתירתם לחיזוק הלגיטימציה הפנימית של שלטונם, באמצעות הסתה נגד ישראל. שיר מכוון של נתן אלתרמן מאמצע שנות ה-50 נתן לכך ביטוי צלול: "עָבָב, שלשלת הדמים הזאת / לא הגורל רקע אותה בלי דעת / – עדים שרייך: ניד קולמוס אחד, / סימן אחד – והיא נפסקת ונגדעת! / נפסקת בלא המשך! כפרשה / אשר לא שחר לה ולא תכלית! / סימן אחד, והסיוט כלה! / יחליט נא חשבונך את שיחלית".³² לאחר פרץ תקווה קצרת ימים מייד אחרי מלחמת ששת הימים והתפכחות מכאיבה במהלך המלחמות והעימותים שבאו

ישראל הייתה עומדת בצירוף של התמודדות מרתיעה עם כל אויביה עם בניית חברה חסונה וכלכלה איתנה, התומכות ביכולות האסטרטגיות. שניהם כרוכים זה בזה. צמצום האיבה הפעילה של מדינות האזור ושיתוף פעולה עימן מול סכנות משותפות (למשל, הקשרים עם ערב הסעודית ומדינות המפרץ מול האיום האיראני) הם נדבך ביטחוני מן המעלה הראשונה.

ליישוב היהודי ולמדינת ישראל היה ועדיין יש עניין חשוב להיאחז במזרח התיכון, כגורם מוכר ומקובל במאזן הכוחות האזורי.

אחיזה אסטרטגית במערך הכוחות במזרח התיכון

ליישוב היהודי ולמדינת ישראל היה ועדיין יש עניין חשוב להיאחז במזרח התיכון, כגורם מוכר ומקובל במאזן הכוחות האזורי. אין מדובר בהשתלבות תרבותית; לא רק שזו ככל הנראה אינה אפשרית, היא גם אינה רצויה לישראל, לנוכח ההבדלים הערכיים העמוקים ולנוכח כישלונן המהדהד של החברות הערביות בהתמודדות עם אתגרי העידן המודרני. אין מדובר בהכרח על אחיזה כזו מתוך אהדת הסביבה, ואפילו לא על יסוד לגיטימציה מלאה של המדינה היהודית. אלה רצויות מאוד, אך אינן תנאי הכרחי. מה שנדרש הוא אותה מידה של אחיזה שתקל על מיצוי היתרונות של מפגשי אינטרסים – אסטרטגיים, מדיניים, כלכליים ואחרים. מפגשים כאלה מתקיימים כבר דורות, אך הצורך להסתירם הגביל מאוד את פוטנציאל הרווח ההדדי, ולפעמים אפילו הכשיל אותו באיבו.

למרות תחומי החפיפה בין היעד הזה לבין הרתעה ושלום, חשוב להבחין ביניהם מבחינה אנליטית. בדיון הציבורי זוהה התחום הזה עם החתירה לשלום ולהבנה, ורק בשנים האחרונות, כנראה בעקבות אירועי 'האביב הערבי', נפתחה הדרך לבחון את האפשרות הזו בזכות עצמה. הדבר דרוש לא רק כדי למצות את הפוטנציאל האסטרטגי שהוזכר אלא גם כדי להתמודד עם דורות של תסכול ביישוב ובמדינה מן הבידוד האזורי, ולצורך מיקוד המאמצים המדיניים של ישראל ביעד חשוב ובר-מימוש. מדובר במוצא מן הדיכוטומיה בין חרדת הציפייה לאיבת נצח פעילה לבין התעלות מלבבת לקראת שלום ואחוות עמים, שהסתיימה תמיד במפח נפש. מדובר בנטישת הכמיהה ל"מזרח תיכון חדש",

31 ראו נספחים 1, 2, 3, 6, 13.

32 נתן אלתרמן, **כתבים בארבעה כרכים**, כרך ג', הטור השביעי, תשי"ד-תשכ"ב (דבר, הקיבוץ המאוחד), עמ' 29-32.

אסטרטגיות עם מדינות האזור ולהחמצות המכאיבות של ישראל כגורם מוכר ומקובל בזירה המזרח-תיכונית. זאת אף שהדברים יצאו במהרה מגדר סוד, או היו ידועים לכל גם בזמן אמת. כך למשל, מצד אחד, תוצאות המלחמה ב-1948 היו שונות מיסודן בלא השותפות בין ישראל ועבדאללה מלך ירדן נגד מצרים והתנועה הלאומית הפלסטינית, וספק אם ישראל הייתה עומדת בלעדיה בשלב הראשון של אותה מלחמה; מצד שני, המלך לא יכול היה לממש את כוונתו לכונן שלום עם ישראל לאחר המלחמה, וסופו שנרצח על רקע השותפות הזו. בשנות ה-50 וה-60 התקיימה מצד אחד חפיפת אינטרסים חיוניים בין ישראל לבין מגוון מדינות ערביות, מתוך חרדה משותפת מפני כוחו התוקפני העולה של נשיא מצרים נאצר, שנעזר בגורמים הרדיקליים שלחמו נגד משטריהן מבית; מצד שני, שותפות כזו לא יכלה לבוא לידי ביטוי בשל מעמדה הבלתי לגיטימי של ישראל בדעת הקהל הערבית. ערב מלחמת ששת הימים ישראל וירדן לא היו מעוניינות בעימות צבאי כולל וחששו במשותף מנאצר, אך ירדן נאלצה, בנסיבות דומות, להעמיד את צבאה תחת פיקודו של גנרל מצרי ולספוג תבוסה קשה במלחמה.³⁴ אותו מנגנון הכשיל גם שותפויות אחרות, על רקע חפיפת אינטרסים ישראלית-ערבית כזו, נגד גורמים רדיקליים אחרים: סדאם חוסיין, בני שושלת אסד, יאסר ערפאת ואחרים.

מאז ראשית המאה ה-21 נחשף הציבור הישראלי לשורה ארוכה של תהליכים ואירועים, ששכנעו את הזרם המרכזי כי הבטחות בדבר שלום וחיים רגועים באזור כלל אינן מעשיות בעתיד הנראה לעין, אם לא הזויות ממש.

בשנות ה-50 כוננה ישראל מסגרת לשיתוף פעולה עם טורקיה ואיראן, על רקע האיום שנשקף לשלושתן מחתרנותו של נאצר. ישראל סייעה לאיראן במכירת נשק, באימון כוחות, בהכשרת גורמי איסוף ובהעברת אמצעי לחימה לגורמים ערביים שאיראן תמכה בהם. איראן מכרה לישראל נפט וכנראה אף מימנה פיתוח בישראל של מערכות נשק מתקדמות. במקביל תמכה איראן באו"ם בהחלטה "ציונות היא גזענות", הצטרפה לאמברגו הנפט של אופ"ק במלחמת יום הכיפורים ופעלה למניעת הפעלתם של הכוחות הכורדיים בעיראק, כדי לרתק כוחות לצפון המדינה באופן שיפגע בכוח המשלוח

בעקבותיה, נטה הזרם המרכזי בחברה הישראלית למקד את תקוותיו בהסדרים עם המדינות הגובלות בישראל, שימתנו את עצימותם ותדירותם של המאבקים האלימים. אפילו ההישג ההיסטורי המכריע בחשיבותו האסטרטגית, שהוציא את מצרים ממעגל המלחמה בחוזה שלום נפרד, לא עורר בציבור הרחב אופוריה של שלום. ייתכן שהדבר נמנע בשל הפער בין הכרעת השלטון במצרים לבין האווירה ששררה בקרב האליטות בקהיר, עוצמת ההתנגדות בעולם הערבי ואלימותם של הפלסטינים. אופוריה קצרת ימים הופיעה ביוזמתה של ממשלת ישראל ובעידודם המגויס של אמצעי התקשורת בעקבות 'תהליך אוסלו', בעיקר בשלבי הראשונים, וההבטחה של שלום עם הפלסטינים. האופוריה הזו הופיעה על רקע חזונו של שמעון פרס בדבר "מזרח תיכון חדש", שבו ישררו באופן בלתי נמנע דמוקרטיה, שגשוג ושלום באזור כולו. אפילו יצחק רבין, שצבר מוניטין של ריאליזם בליווי קורט של פסימיות מפוכחת, שינה את סגנונו הפומבי. בסיום אחד מנאומיו בכנסת ביקש מחבריה: "תנו לשמש לעלות"; בנאום אחר תיאר את ההבטחה הטמונה במאמציו להגיע להסדר עם חאפז אסד: "זהו השלום שעליו חלמנו, השלום בהתגלמותו היומיומית: שגרירות ישראלית בדמשק, שגרירות סורית בירושלים. אוטובוס 'אגד' שנוסע לחאלב, תיירים ישראלים בחומס, אוניות ישראליות בטרטוס, מטוסי 'אל על', קשרי מסחר, קשרי תרבות. הכול בכול – ולהיפך, כמובן".³³

מאז ראשית המאה ה-21 נחשף הציבור הישראלי לשורה ארוכה של תהליכים ואירועים, ששכנעו את הזרם המרכזי כי הבטחות בדבר שלום וחיים רגועים באזור כלל אינן מעשיות בעתיד הנראה לעין, אם לא הזויות ממש. בין אלה ראוי להזכיר במיוחד את קריסת תהליך אוסלו; הטרואמה של האינתיפאדה השנייה; השתלטות חמאס על עזה והתמכרות כמחציתו של הציבור הפלסטיני בתחומי הארץ לאלימות סדרתית; העימותים הנרחבים והמתמשכים בלבנון, בגדה וברצועה; וההכרה בשורשיה העמוקים של פסילת פשרה היסטורית עם המדינה היהודית בחברה הפלסטינית. השבר העמוק וגילויי הפראות האלימה באירועי 'האביב הערבי' סייעו לקבע בתודעת הזרם המרכזי בישראל את ההכרה כי האזור כולו צועד בכיוון ההפוך לזה שעורר את תקוותיו של שמעון פרס.

עד אותו שלב, לא הייתה בקרב הציבור הישראלי והערבי מודעות לתרומות הדרמטיות של שותפויות

33 ראו נספחים 16-17 להלן.

34 ראו דיון נרחב ומפורט בכל אלה: דן שיפטן, **אופציה ירדנית - ישראל, ירדן והפלסטינים**, הקיבוץ המאוחד, 1986, עמ' 280-45.

הציבורית בפוטנציאל של האפשרות הזו. ישראל הופכת לחלק מן האזור – לא במובן הרומנטי, התרבותי או הערכי אלא במובן הקואליציוני – כחלק מקובל של מאזן הכוחות. מצד אחד, זה אינו מביא קץ למלחמות, לטרור, לשנאה ולאיומים. אלה מאפיינים את האזור האלים והבלתי יציב הזה ביחסים בין הערבים לבין עצמם, ואין סיבה להניח שייחסכו דווקא מן היהודים. מצד שני מאפשר אפיק זה, החדש יחסית, התמודדות טובה יותר עם מפגעי המזרח התיכון והפקת תועלת הדדית בקרב הגורמים שצורכיהם חופפים בתחומים חשובים. במקביל לשותפות עם מדינות במפרץ נגד האיום האיראני, התגבשה באגן המזרחי של הים התיכון ברית נגד השאיפות ההגמוניות של ארדואן, בהשתתפות מצרים, קפריסין, יוון וישראל. העובדה שלאשונה מוכנות האליטות המקומיות במפרץ – שלא נצרבו בלהטו המדמם והמשפיל של הסכסוך – לקבל גם נורמליזציה היא מחממת לב ומסייעת לתכלית האסטרטגית, אך לא זה כשלעצמו הלז של ההישג. העיקר הוא הנכונות הפומבית לשיתוף פעולה נרחב, תוך צמצום מרחיק לכת של השפעת המשקעים ההיסטוריים של העימות, ועיקור חלקי לפחות של זכות הווטו של הפלסטינים ובעלי בריתם הרדיקלים. מדובר לא רק בהכרה בצורך להתמודד עם אויב משותף אלא גם בנכונות להסתייע, בלא תסביכי נחיתות, בהצלחותיה המדעיות והטכנולוגיות של ישראל וללמוד מלקחי התמודדותה המוצלחת עם אתגרי המאה ה-21. בניגוד לרוב העולם הערבי, המתחפר בתחום זה בעלבונו ובתירוציו, רבים בקרבנו, ולא רק במפרץ, רוצים להתחבר להצלחה הזו ונכונים לשלם את מחירה בשינוי אורחות החיים וסדר העדיפויות הלאומי.

כושר עמידה מתמשך בסביבה בינלאומית בלתי ידידותית

למעט יוצא מן הכלל חשוב עד מאוד (ארצות הברית, ראו להלן) ושורה של יחסים דו־צדדיים טובים, נתונה ישראל בסביבה בינלאומית בלתי ידידותית.³⁶ בארגונים הבינלאומיים היא סובלת מעוונות מבנית, הקולקטיב האירופי מבקר אותה, לעיתים באובססיות, ואפילו ארצות הברית אינה יכולה בדרך כלל להתעלם מן האווירה החומצית של הזירה העולמית הפומבית.

העיראקי לסוריה, אשר יצא להילחם בישראל באותה מלחמה. היחסים עם טורקיה הגיעו לשיאם בשנות ה־90, בשיא השפעתו של הצבא, כאשר ישראל מכרה לטורקיה נשק וסייעה במאבק עם השדולה הארמנית בווינגטון. שיתוף הפעולה המודיעיני עם שתי המדינות התבסס בעיקר על תרומה ישראלית. היחסים הפכו עוינים, עם איראן מייד ועם טורקיה בהדרגה, כאשר הוחלף השלטון בטהראן ובאנקרה.³⁵ למרות אחריתן המאכזבת של השותפויות האלה, היה להן ערך לא מבוטל בזמן. הדעת נותנת ששינוי משטר באיראן ובטורקיה יאפשרו את חידושן והעצמתן.

למעט יוצא מן הכלל חשוב עד מאוד (ארצות הברית, ראו להלן) ושורה של יחסים דו־צדדיים טובים, נתונה ישראל בסביבה בינלאומית בלתי ידידותית.

נראה כי בשנים האחרונות מתחילים, לראשונה, להבשיל התנאים המאפשרים לשותפויות עם מדינות ערב לבוא לידי ביטוי בולט ומקובל יותר. הצירוף בין חולשתן המופלגת של מדינות ערב, השאיפות ההגמוניות של איראן וטורקיה והיריאליזם של הציפיות הישראליות הוא חדש ומבטיח. יותר ויותר מדינות ערביות, במרחב שנאצר נהג לכנות "מהאוקיינוס ועד המפרץ", מודעות לחולשתן ולפגיעותן מול שאפתנותן התוקפנית של שתי המעצמות האזוריות הלא־ערביות: איראן המהפכנית וטורקיה של ארדואן. הן גם מודעות לכוחה ולנחישותה של ישראל להתייצב נגד איראן, ולחשדנותה כלפי טורקיה; מאז נשיאותו של אובמה הן מודעות גם להפכפכותה של התמיכה האמריקאית. סלחנותו של טראמפ כלפי מהלכיו התוקפניים של ארדואן מדאיגה אותן גם היא. הזרם המרכזי בציבור הישראלי אינו שוגה עוד בהזיות על שלום כלל־אזורי (בוודאי לא עם הפלסטינים). הוא מבין שגם התמודדותו עם ליבת הסכסוך אל מול גורמים ערביים רדיקליים הגובלים בישראל מושפעת מאוד מקואליציות אזוריות רחבות יותר, הנפתחות לאחורונה לפניו. ההסדרים עם איחוד האמירויות, בחריין, מרוקו וסודאן והאופציה היראלית להרחיבם מיקדו את התודעה

35 ראו: יוסי אלפר, **מדינה בודדה – החיפוש החשאי של ישראל אחרי בעלות ברית באזור** (מטר, 2015), עמ' 37–52.

36 קרוב למחצית הציבור סבר עשרות שנים כי "העולם כולו נגדנו". בסוף שנות ה־80 וראשית שנות ה־90 אפיינו כך את המצב 43%–51 ובשנת 2018 47%. באמצע שנות ה־90, בעיצומן של התקוות שעורר תהליך אוסלו (בשנים 1994 ו־1996) הצטמצם השיעור דרמטית ל־35%–36. ציפי ישראל, **מדד הביטחון הלאומי, מגמות בדעת הקהל בישראל**, מזכר 200, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2020.

בעבר לפחות הייתה לי ציפייה ברורה מדמוקרטיות המערב, שאותן מתיימרת אירופה להוביל, שיהיו עמוד שדרה מסורי לעולם כולו. בתחום זה נחלתי את האכזבה הגדולה ביותר בכל שנתיי כדיפלומט, כאשר התבררה לי צביעותן של מדינות אירופה, שלא מותירה מקום לביקורת עצמית או לקריאת המציאות כהווייתה. זה שנים שמדינות אלה, באמתלה של ביקורת לגיטימית על ממשלת ישראל, ממשיכות לקיים יסוד אנטישמי ישן, שמאפשר במעשה ובמחדל את קיומה ושגשוגה של האפליה הממוסדת כלפי ישראל.³⁸

מחוץ למסגרות הבינלאומיות מצבה של ישראל טוב ומשתפר. ההכרה הבינלאומית בכוחה, ביכולותיה ובחשיבותה איתנה ומתחזקת. חדשנותה והישגיה מוערכים מאוד בכל מרכזי המדע והטכנולוגיה. גם בקרב יריביה יש הכרה ביציבותה וביכולותיה הצבאיות, המודיעיניות והכלכליות ובתרומתה התרבותית. מעמדה בארצות הברית איתן, למרות כרסום משמעותי בקרב חוגים "פרוגרסיביים" (לרבות בקהילה היהודית. ראו

בארגונים הבינלאומיים המצב גרוע ומחמיר.³⁷ עם 22 מדינות ערביות, 58 מוסלמיות ו-139 בגוש ה"בלתי מזדהות" באו"ם יש רוב מסיבי למדיניות אנטי-ישראלית בוטה, ולעיתים קרובות אבסורדית ומגוחכת. אל המגמה הזו חוברות, בדרך כלל משיקולים גושיים, גם רוב המדינות המקיימות יחסים טובים ואף קרובים וחמים עם ישראל. אירופה אינה פועלת כדי לבלום את המגמה שבה משטרים אוטוריטריים, חשוכים ואף ברבריים מתקשטים בטיעוני דמוקרטיה וזכויות אדם בהשתלחותם בישראל, אף שהמגמה הזו מעוותת את ערכי היסוד של אירופה עצמה. בהשתתפותה במערכת המתנהלת לעיתים כקרקס, בביקורתה חסרת הפרופרציה על ישראל ואפילו בהימנעותה בהצבעות, היא נותנת למעשה לגיטימציה למגמה זו. השפעתן של מגמות התפכחות חשובות ביבשת מתגלה בינתיים רק בשולי המערכת הבינלאומית. רון פרושאור, ראש מכון אבא אבן לדיפלומטיה בינלאומית במרכז הבינתחומי הרצליה, מי שהיה מנכ"ל משרד החוץ ושגריר ישראל בבריטניה ובאו"ם מספר בהרחבה בספרו, העומד לראות אור בקרוב, על ניסיונו עם מדינות אירופה "שהן בעלות ערכים משותפים עם ישראל, ועל פניו אמורות לעמוד עימה באותו צד של המתרס":

37 בדעת הקהל הישראלית יש הכרה בהטייה הזו. בינואר 2016 אמרו 82% מן הציבור היהודי כי הביקורת של הקהילה הבינלאומית מוטה לטובת הפלסטינים. Tamar Hermann "Neither Sparta nor Athens: Israeli Public Opinion on National Security" in: *Routledge Handbook on Israeli Security*. Routledge, 2019. Pp. 7-8

38 פרושאור מביא מספר דוגמאות: ארגון הבריאות העולמי, שנחשב לארגון מקצועי, אימץ במאי 2016 החלטה תחת הכותרת "תנאי הבריאות בשטחים הפלסטיניים הכבושים, במזרח ירושלים ובגולן הסורי הכבוש", שלפיה ישראל "גורמת להפרה של הבריאות המנטלית, הפיזית והסביבתית" באזורים אלה. לצד איראן, ונצואלה וסוריה, הצביעו בעד ההחלטה גם מדינות רבות באירופה, בהן בריטניה, צרפת וגרמניה. מאז עולה ההחלטה להצבעה מדי שנה, למרות רמתה המוכרת של מערכת הרפואה בישראל והסעד שהיא נותנת אפילו לאיביה. מדד המדינות הבריאות של בלומברג, למשל, דירג את ישראל ב-2019 במקום העשירי בעולם. במאי אותה שנה קיבל הארגון החלטה דומה, שהועלתה בעצרת הכללית והתקבלה ברוב מוחץ - 96 מדינות חברות מול 11 - בתמיכת ספרד, צרפת, בלגיה, שוודיה ושווייץ.

פרושאור מספר גם איך דחו מדינות אירופה בשיטתיות את פניותיה של ישראל להתקבל לקבוצות המאפשרות פעילות במוסדות בינלאומיים, ונעתרו לכך רק באיחור ובזכות התערבותה של ארצות הברית. כך למשל סירבה לקבל את ישראל לשורותיה JUSCANZ - קבוצת התייעצויות מרכזית באו"ם העוסקת במגוון נושאים לרבות זכויות אדם, שחברות בה מדינות מערביות כמו קנדה, ניו זילנד, נורווגיה, יפן וארצות הברית. ב-2014 הטילה איסלנד וטו בפועל על בקשת הצטרפות נוספת ונעתרה לכך רק לאחר לחץ אמריקאי תקיף. הפעילות באו"ם מחייבת השתתפות בקבוצה אזורית. ישראל ביקשה להצטרף לקבוצת "מדינות מערב אירופה ומדינות נוספות", הכוללת גם את ארצות הברית, קנדה, אוסטרליה וניו זילנד. רק בשנת 2000, שוב במעורבות אמריקאית, ניאותה הקבוצה לאפשר לישראל להיבחר מטעמה, אך היא נאלצה להשלים עם עיכוב בן שלוש שנים, בשל סבב המינויים הפנימי בהתמודדות על תפקידים באו"ם. גם אז הייתה ההזמנה תקפה רק במטה האו"ם בניו יורק ולא בשאר המטות - בז'נבה, בווינה ובניירובי. ב-2018 ניתן לישראל אישור להשתתף בווינה, אך לא בניירובי. (הספר, כאמור, עדיין לא פורסם, אך פרושאור אומר כמה מן הדברים המופיעים בו בראיון ליאיר לפיד, במיוחד על האפליה המבנית והממוסדת של ישראל באו"ם. פרושאור מספר על ניסיונו להבין בשיחות אישיות עם שגרירי אירופה באו"ם את הרציונל של עמדות מדינותיהם, ומסיים בשאלה רטורית: "חבר'ה, שתיתם פליט? מה קרה לכם?" https://www.youtube.com/watch?v=g0_jkPrxGN8

להלן) וגם במפלגה הדמוקרטית.³⁹ עם מדינות באירופה היחסים הדו־צדדיים טובים בדרך כלל, גם כאשר בפומבי מושמעת ביקורת בלתי הוגנת וגם כאשר רווחות בהן פרקטיקות שהאירופים אינם נוהגים להפעיל נגד מדינות דמוקרטיות וידידותיות.⁴⁰ רק שוודיה ואירלנד עיונות באופן עקבי. עם מזרח היבשת ובדרום־מזרחה (יוון

39 סקר מקיף שפורסם בארצות הברית באפריל 2019 על ידי מכון המחקר Pew שאל לראשונה בנפרד על עמדתם של אמריקאים כלפי "העם הישראלי" וכלפי "הממשלה הישראלית". התברר כי ל־51% מהמשיבים יש דעה שלילית על ממשלת ישראל, אך ל־64% יש דעה חיובית על העם הישראלי, לעומת 28% שהחזיקו בדעה שלילית. בקרב משיבים שהזדהו כתומכי המפלגה הדמוקרטית בלט הפער בין היחס לעם לבין היחס לממשלה. כשני שלישים מהדמוקרטים הביעו דעה שלילית על ממשלת ישראל; 56% מהדמוקרטים הביעו דעה חיובית על העם הישראלי. בקרב הרפובליקנים, כ־60% הביעו דעה חיובית על ממשלת ישראל, ויותר מ־70% הביעו דעה חיובית על העם הישראלי (אמיר תיבון, "סקר מקיף בארה"ב: לכמחצית מהאמריקאים דעה שלילית על ממשלת ישראל", **הארץ**, 24 באפריל 2019) המחקר במלואו: <https://www.pewresearch.org/politics/2019/04/24/u-s-public-has-favorable-view-of-israels-people-but-is-less-positive-toward-its-government/>

40 כך למשל מממנות ממשלות אירופיות במישרין ובעקיפין ארגונים בלתי ממשלתיים הפועלים נגד ישראל, לרבות כאלה המערערים על זכות קיומה. המשרד לשיתוף פעולה כלכלי ופיתוח בממשלת גרמניה (BMZ) מעניק מימון לארגון 'אל חק' שמנכ"ל ששואו ג'ברין הוגדר על ידי בג"ץ כפעיל ארגון הטרור 'החזית העממית לשחרור פלסטין'. השופטים קבעו (20 ביוני 2007) כי "העותר דנא פועל ככל הנראה בבחינת ד"ר ג'קל ומיסטר הייד, בחלק משעות פעילותו הוא מנהל של ארגון זכויות, ובחלק אחר הוא פעיל בארגון טרור שלא בוחל במעשי רצח ובניסיונות לרצח, אשר דבר אין להם עם זכויות, ואדרבה, שוללים הם את הזכות הבסיסית מכולן, זכות היסוד שביסוד, שבלעדיה אין זכויות אחרות – הזכות לחיים". בג"ץ 07/5182 ששואו ראתב עבדאללה ג'ברין נ. מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית (2007/06/22) בסרטון של הארגון המציין "שבעים שנה לנכבה" מופיע השטח שבין הים התיכון לנהר הירדן כולו בצבעי הדגל הפלסטיני, ותביעה ל"זכות השיבה". <https://youtu.be/rJO4FILF0o4>

בשנת 2018 קיבל הארגון את הפרס הלאומי של צרפת לזכויות האדם 'חירות, שוויון ואחוה', יחד עם ארגון 'בצלם', מידי ראש ממשלת צרפת אדוארד פיליפ. <https://www.cncdh.fr/node/1889>. ארגון 'זוכרות' התובע "דה־ציוניזציה של פלסטין" ממומן, בין היתר, באמצעות קרנות הזכות למימון ממשלתי מגרמניה, פינלנד, בלגיה, הולנד, שוויץ, צרפת ובריטניה. הקרנות הן: Luxemburg Foundation, Misereor, Finn Church Aid, Broederlijk Delen, ICCO, HEKS, Trocaire, Christian Aid, CCFD.

בבריטניה התחמקה הממשלה שנים ארוכות ממניעת פרובוקציה תעמולתית המאפשרת לכל שופט להוציא צווי מעצר נגד קציני צה"ל בכירים ומקבלי החלטות ישראלים, במסגרת "סמכות שיפוט אוניברסלית". למרות פניות של ישראל בדרג הגבוה ביותר, נמנעה בריטניה שנים ארוכות מהסדרת העניין בחקיקה. כך נמנע בסוף העשור הקודם ביקור של שרת החוץ לשעבר ציפי לבני, וישראל אף נאלצה להוכיח בבית המשפט שלא "הוחבא" ביקור שלה בממלכה. אלוף זרוע אלמוג נשאר במטוס ושב לישראל אחרי שהוצא צו מעצר נגדו. לימודיו של מפקד אוגדת עזה דאז תא"ל אביב כוכבי במכללה המלכותית ללימודי ביטחון בלונדון סוכלו כאשר הבריטים סירבו לאפשר לו חסינות באמצעות מינוי דיפלומטי בנספחות הצבאית של ישראל. ראש הממשלה לשעבר אהוד ברק, שהוזמן כיו"ר מפלגת העבודה לדבר בפני חברי הפרלמנט של מפלגת הלייבור חמק ממעצר רק בהתערבות פוליטית של הרגע האחרון, שניצלה הפרצה בחוק. ב־2015, כשבע שנים לאחר שבכירים ישראלים החלו להיפגע מן התעלול המשפטי, תוקן חוק סמכות השיפוט האוניברסלית בבריטניה באופן המסמך רק את התובע הכללי להוציא צו מעצר, אחרי שהשתכנע כי מדובר בחשד אמיתי לפשעי מלחמה. מהלכיה של ישראל מול הממשל הבריטי מפורטים בספרו של השגריר פרושור שהוזכר לעיל.

41 ערכה של ישראל בתחום זה ברור לשירותים החשאיים בבריטניה, אך נראה שהוא מוכר במידה מסוימת גם בציבור. במחקר שביצעה חברת Populus עבור הארגון של יהודי בריטניה BICOM בנובמבר 2019 התברר כי למרות שרק 19% מהבריטים העידו על יחס חם לישראל, הרי 44% קבעו שישראל היא בעלת הברית החשובה ביותר של בריטניה במזרח התיכון בתחום המאבק בטרור.

<http://www.bicom.org.uk/analysis/bicom-populus-poll-of-uk-attitudes-to-israel-and-the-middle-east/>

היתרונות הטמונים בקשרים עם ישראל וההבנה שלא ראוי להתעלם מצרכיה מקובלת כמעט בכל מקום.

גם לשימוש בכוח רב ונחרץ בעת הצורך, ואינו תולה זאת בהכרח בהסכמה רחבה של הסביבה הבינלאומית כתנאי מוקדם. הצירוף הישראלי של "ספרטה" כלפי אויביה ו"אתונה" כלפי פנים (ראו להלן) זוכה בקרב הזרם המרכזי של החברה האמריקאית להבנה שאינה מקובלת בדורות האחרונים באירופה. את אחד הדיונים המרתקים בהבדלים האלה מביא ההיסטוריון האמריקאי רוברט קגן, בספרו על מקומן של ארצות הברית ואירופה בסדר העולמי. הוא פותח מאמר נרחב שכתב באותו עניין, באומר:

הגיעה השעה שנפסיק להעמיד פנים כאילו האירופים והאמריקאים חולקים השקפת עולם דומה, או אפילו חיים באותו העולם. בשאלת הכוח – השאלה המכרעת בדבר יעילותו של הכוח, מוסריותו של הכוח והיותו רצוי – רחוקים האמריקאים מן האירופים מרחק רב. אירופה נוטשת את השימוש בכוח, מותירה אותו מאחור ומתקדמת הלאה, אל עולם העומד על חוקים וכללים, משא ומתן

העוגן הקריטי למעמדה של ישראל הם יחסיה עם ארצות הברית. אלה מבוססים על אתוס משותף ועל מידה רבה של חפיפת אינטרסים אסטרטגית.

ידידותיות לישראל בתחומים רגישים, בניגוד למגמה הביקורתית מאוד של האיחוד האירופי.⁴² היתרונות הטמונים בקשרים עם ישראל וההבנה שלא ראוי להתעלם מצרכיה מקובלת כמעט בכל מקום. הישגיה, נחישותה וכושר העמידה שלה מוערכים גם באזורים שבהם היא שנואה בזרם המרכזי של דעת הקהל, לרבות בעולם הערבי, ובמדינות המבקרות אותה בחריפות במערב אירופה. בהודו ובסין ישראל נתפסת כמעצמה אזורית ששתי המעצמות האלה יכולות ללמוד ממנה רבות. רוסיה מחפשת את קרבתה בדרגים הבכירים ביותר ונוהגת זהירות, התחשבות ותיאום יוצאי דופן לנוכח מהלכיה ההתקפיים השיטתיים והמתמשכים של צה"ל על אדמת סוריה, שרוסיה היא פטרוניתה. מדינות מזרח אירופה מתאמות עם ישראל מהלכים לביצור מעמדן באיחוד האירופי. ההכרה בהשפעתה של ישראל בארצות הברית, בעוצמת הקשרים בין המעצמה העולמית והמדינה הקטנה במזרח התיכון ובעמידותם של הקשרים האלה גם בימי ממשל ביקורתי מאוד בווינגטון כה עמוקה, עד שהיא מעודדת תאוריות קונספירציה. ישראל למדה במשך שנים ארוכות של ניסיון לתפקד במתח החריג בין מעמדה החזק בקרב רוב הגורמים החשובים בעולם לבין הסביבה הבלתי ידידותית של הזירה הבינלאומית, שבה גם שותפיה לאינטרסים חשובים, ואפילו כאלה התלויים בעזרתה, רואים צורך לתת את ידם לתהליכים המכרסמים בלגיטימציה של צורכי ההגנה הבסיסיים שלה.

העוגן הקריטי למעמדה של ישראל הוא יחסיה עם ארצות הברית. אלה מבוססים על אתוס משותף ועל מידה רבה של חפיפת אינטרסים אסטרטגית. בניגוד למקבילו האירופי נותן האתוס האמריקאי לגיטימציה

42 בפברואר 2020 הגדירה בריטניה את חזבאללה כולו ארגון טרור (לא רק את מה שכונה לצורך התחמקות מן ההכרעה המהותית בשם "האגף הצבאי" של הארגון). בסוף אפריל 2020 הצטרפה לכך גם גרמניה, וליוותה את החלטה בפשיטות על מסגדים ומרכזים קהילתיים בשליטת הארגון. המדינה אסרה קיום כל קשר עם פעילי הארגון וקבעה כי ייאסר השימוש בנכסיו ובסמליו במדינה. בשנים האחרונות הניפו תומכי חזבאללה את דגלי הארגון בהפגנות נגד ישראל בברלין מדי שנה. שר הפנים הגרמני הצהיר כי אנשי חזבאללה מתכננים פיגועים מאדמת גרמניה, והארגון קורא בגלוי להשמדתה של מדינת ישראל. ("גרמניה אסרה את פעילות חיזבאללה ופשטה על מסגדים", **ynet**, 30 באפריל 2020). בהחלטה חשובה ואמיצה אף מזו התייצבה גרמניה בפברואר 2020 לצד ישראל בבית הדין הבינלאומי בהאג, בשאלת הסמכות לדון בנעשה בשטחים. גרמניה ביקשה להצטרף להליכים בנושא הסמכות השיפוטית כ"ידידת בית המשפט". גם אוסטריה, הונגריה וצ'כיה (וכן ברזיל ואוסטרליה) ביקשו להצטרף להליכים. גרמניה קבעה כי "סמכותו של בית הדין אינה חלה על השטחים הפלסטיניים" והסבירה כי במסגרת תמיכתה בפיתרון שתי המדינות, רק משא ומתן בין ישראל לפלסטינים יכול להסדיר את גבולותיה של מדינה פלסטינית, וכי בית הדין אינו הגוף המתאים לקביעה בסוגיות אלה. אחרי שפורסמה בדצמבר 2019 המלצת התובעת בהאג פאטו בנסודה כי יש בסיס לחקירה נגד ישראל בחשד לביצוע פשעי מלחמה בגדה המערבית, ברצועת עזה ובמזרח ירושלים, וביקשה מבית הדין בהאג להכריע בשאלת הסמכות השיפוטית שלו בשטחים אלה, הביעה גרמניה התנגדות לכך שתקיים מכל סוג ישמשו לפוליטיזציה. (נעה לנדאו, "גרמניה מתייצבת לצד ישראל בהאג: לבית הדין אין סמכות לדון בנעשה בשטחים", **הארץ**, 14 בפברואר 2020).

צדדיים סבירים עם רוב מדינות אירופה, למרות הטיותיהן ופעילותן המקוממת בארגונים בינלאומיים, ייפגעו כלכלת היצוא הישראלית המופנית בעיקר לאירופה והקשרים המדעיים החיוניים לה. אם ישראל לא תנצל את ההזדמנויות האסטרטגיות הנפתחות בפניה באסיה (בעיקר בהודו וביפן),⁴⁴ היא לא תמצא את מקומה בשווקים המתפתחים של העתיד.

כל אלה חשובים במיוחד בקשריה של ישראל עם ארצות הברית. אם היא לא תשמר ותחזק את קשריה בקרב המדינות הערביות הסוניות, היא תקשה על ארצות הברית להעמיק את שיתוף הפעולה האזורי עימה. היא גם תקל על גורמים בלתי ידידותיים בווינגטון לטעון כי יחסים עם ישראל הם על חשבון האינטרס האמריקאי בקרב "הערבים", כאילו הם מקשה אחת העוינת את ישראל. אם ישראל לא תתאמץ לשמר מה שניתן מאהדת המיעוטים והמפלגה הדמוקרטית, למרות מגמות "אירופיות" מאוד לא רצויות המתבססות בקרבם, היא תאבד כליל את תמיכת הבסיס הדומיננטי, שהניב לה פירות חשובים כל כך. אם תיפגע תדמיתה כבעלת ערכים משותפים עם הזרם המרכזי של החברה האמריקאית, ייפגע מאוד בסיס התמיכה שלה. אם היא תיתפס חלילה כמי שגררה את ארצות הברית למלחמה עם איראן בניגוד לרצונו של העם האמריקאי, עלולים אדניה של התמיכה הזו להדעזע עד מאוד.

בעיצוב האסטרטגיה של ישראל בתחום הבינלאומי חשוב להתמקד ביעדים האלה ולא לבזבז משאבים בכיוונים חסרי תוחלת בזירה הבינלאומית. בכל מדינות שממשלה אחראית כלשהי בישראל תוכל לאמץ בנושא הפלסטיני, לרבות יציאה אזרחית חד צדדית מרוב מכריע של שטחי יהודה ושומרון המומלצת כאן, תישמר, אם לא תוחמר, הגישה העוינת לישראל בארגונים בינלאומיים ותתקיים, אם לא תעמיק, הביקורת החומצית על ישראל באליטות האירופיות ובחוגים "פרוגרסיביים". באו"ם ובארגונים המסונפים והדומים לו אין כל משמעות לממד הענייני. היחס לישראל מוכתב מצירוף של חתירת גורמי "עולם שלישי" לעוות את הערכים המערביים לצורך לגיטימציה של משטריהם ולדחף לגיטימציה של ישראל, ומשיקולים גושיים קואליציוניים בקרב המדינות ה"בלתי

ושיתוף פעולה בין אומות. אירופה נכנסת לגן עדן פוסט-היסטורי של שלום ושגשוג יחסי, התגשמות "השלום הנצחי" של קאנט. ארצות הברית, בינתיים, ממשיכה להתבוסס בביצת ההיסטוריה, להפעיל את כוחה בעולם של אנרכיה הובסיאנית – עולם שבו אין לסמוך עוד על חוקים ועל כללים בינלאומיים להשגת ביטחון אמיתי, עולם שבו ההגנה על הסדר הליברלי וקידומו תלויים עדיין בקיומה של עוצמה צבאית ובהפעלתה.⁴³

בתחום האסטרטגי משותף למדינה הקטנה במזרח התיכון ולמעצמת העל שמעבר לאוקיינוס מאבק בגורמים רדיקליים, המאיימים על שתיהן. ישראל מציגה צירוף נדיר של מדינה דמוקרטית, חזקה, יציבה, אחראית, נחושה ותמיד פרו-אמריקאית. מה שעושה אותה לייחודית הוא העמידה על הגנה בכוחות עצמה, בלא להסתמך על לוחמים אמריקאים, כאשר כל בעלי בריתה של ארצות הברית אינם משקיעים משאבים מתאימים לצורכי הגנה ומצפים שחיילים אמריקאים יילחמו להגנתם. הצירוף של אלה – האתוס, חפיפת הערכים והאינטרסים וההסתמכות העצמית – מסביר דורות של תמיכה ציבורית אמריקאית עצומת ממדים בישראל, שהגבילה גם ממשלים בלתי ידידותיים בהפעלת לחצים עליה. הלובי הפרו-ישראלי היעיל בווינגטון תורם סוכני מכירה מעולים למוצר מצוין. העיקר הוא המוצר.

יש לקבל כנתונה את העובדה שהחוגים "הפרוגרסיביים" ימשיכו להתקומם, בפרספקטיבה פוסט-קולוניאלית, על כל מהלך ישראלי שהפלסטינים לא יהיו מאושרים ממנו.

היעד הלאומי הוא לשמר ולהעמיק את כל אלה, ולא לתת להצלחה היחסית המרשימה לשבש את סדר העדיפויות ושיקול הדעת. ישראל שתזנח את הציווי הקונסטרוקטיבי הבונה את חברתה ומעניק לה את הסגולות המוערכות כל כך בעולם, תאבד את ההערכה הזו במהרה. אם היא לא תשקוד על שימור יחסים דו-

43 הספר הוא *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order* (2003).

המאמר המצוטט הוא: Robert Kagan, "Power and Weakness". *Policy Review*, June/July 2002.

44 סין, שנתפסה עת ארוכה כהזדמנות הגדולה, מתגלה לאחרונה כבעייתית, הן בשל חשיפת הפרקטיקות הנצלניות הנהוגות בה בתהליכים קפיטליסטיים לכאורה המופעלים למעשה על ידי המדינה, והן משום שארצות הברית רואה בה איום על הביטחון הלאומי שלה וחוששת שתרומתה של ישראל לטכנולוגיות העילית של סין עלולה לסכן את ארצות הברית.

בתנאים החדשים של ריבונות יהודית. בין אלה שהצביעו על הסכנה הזו היו אוניברסליסטים אנטי-ציונים מובהקים, אך גם כאלה שלא השתמשו בטיעון הזה כדי לתקוף ולהוקיע אלא נתנו ביטוי לחשש אמיתי, בחזקת "נאמנים פצעי אוהב". אלה הצביעו על מקורה של היצירתיות החריגה של היהודים במאות האחרונות בניכור, בזרות ובתלישות שאפיינו לא רק את מי שחי בשולי החברה הנוצרית, אלא גם את ניכורו של היהודי החילוני והמשכיל ממורשתו הדתית וההיסטורית שלו עצמו. כל המאפיינים האלה, שזכו לקיתונות של גנאי באליטות המערביות עד לאמצע המאה הקודמת, דווקא הועלו על נס אחרי מפלת הפשיזם כהיפוכה של הרומנטיקה הלאומנית.⁴⁶

נראה שהיבול של היצירה התרבותית והמדעית של היהודים בישראל כבר הוכיח שהחשש מאובדן המורשת היצירתית של העם היהודי היה לפחות מוגזם עד מאוד.

נראה שהיבול של היצירה התרבותית והמדעית של היהודים בישראל כבר הוכיח שהחשש מאובדן המורשת היצירתית של העם היהודי היה לפחות מוגזם עד מאוד. מכיוון שהיצירה התרבותית מטבעה היא עניין חמקמק, המקשה על מדידה והשוואות מכניות וזקוק לפרספקטיבה היסטורית, אין דרך להוכיח שהזהות השלמה של ציוני, שאינו חי בשולי החברה, לא שללה מן התרבות האנושית יצירה של יהודים שהיא תוצר של האנומליה הזו. קשה גם לקבוע באיזו מידה ניתן פיצוי לחסר הזה, בדמותה של יצירה תרבותית בישראל האופיינית יותר להתמודדות סבוכת מתחים פנימיים עם מציאות קשה ומאתגרת מסוג אחר. בהקשר זה מתעוררת גם שאלה ערכית: האם היצירה שהיא תוצר של אנומליה מצדיקה את התמדת האנומליה למען

מזדהות⁴⁵ וביניהן לבין האירופים. נדרש נתק מוחלט מן המציאות כדי לצפות ששינוי מדיניות כלפי הפלסטינים יוריד מן הבמה את תיאטרון האבסורד שעל במתו מגנה ערב הסעודית את ישראל על יחסה לנשים, סוריה מבקרת אותה על יחסה לזכויות אדם, קוריאה הצפונית ולוב מתריסות על טיב הדמוקרטיה הנהוגה בה ואונסק"ו מכחישה את זיקתו של העם היהודי לירושלים.

יש לקבל כנתונה את העובדה שהחוגים "הפרוגרסיביים" ימשיכו להתקומם, בפרספקטיבה פוסט-קולוניאלית, על כל מהלך ישראלי שהפלסטינים לא יהיו מאושרים ממנו; אלה לא ישלימו ממילא אפילו עם המינימום שהמתונים בזרם המרכזי בישראל יראו כחינוי בענייני ביטחון ותודעה, בדגש על הסתלקות מהתביעה ל"זכות" השיבה. ביקורתם כלפי ישראל בעניין עזה לא שככה למרות הנסיגה השלמה מהרצועה, למרות שהעזתים בזבזו מיליארדי דולרים על מלחמה ביהודים, בלא ניסיון לדאוג לעתיד ילדיהם, למרות שיגור אלפי טילים על האוכלוסייה האזרחית של ישראל ולמרות התביעות המפורשות לחיסול המדינה היהודית, המעוגנות באנטישמיות בוטה. אין כל סיכוי שביקורתם הטהרנית תשכך גם בעקבות ויתורים וסיכונים גדולים שישראל עשויה לקבל על עצמה במציאות מורכבת הרבה יותר, המתבקשת מצורכי הביטחון הישראליים בגדה ומן התביעות הפלסטיניות הרדיקליות בירושלים. ביקורתם של חוגים אלו מעוגנת בהשקפת עולם שישראל אחראי אינו יכול למצוא לה מענה שניח את דעתם.

קיום היצירתיות שאפיינה את העם היהודי בגלותו

בימי היישוב ובראשית ימי המדינה קינן חשש בליבם של אינטלקטואלים יהודים, שמצא הד גם בישראל, כי היצירתיות שאפיינה את היהודים בשנות גלותם תאבד

45 למרות האנכרוניזם המאפיין את האידיאולוגיה של "אי-הזדהות", מדובר בגוש המתפקד בארגונים בינלאומיים כתלכיד המשרת היטב את חבריו לצורך קואליציות פוליטיות.

46 הסופר סטפן צווייג הביע כבר בעקבות מלחמת העולם הראשונה את חרדתו מפני עיוותיה של הלאומיות. בינואר 1918 תהה צווייג אם הציונים התפכחו בעקבותיה מן "החלום המסוכן על מדינה יהודית עם תותחים, דגלים ועיטורים צבאיים". מרטין בובר השיב ש"עם כל פוריותה היפה והמכאיבה" של הגולה שצווייג אהב, יש בה ניוון חסר תוחלת, אך הודה שהניסיון הציוני יכול להולך בתחום זה גם לאכזבה טרגית. מרטין בובר, **ארץ לשני עמים**. שוקן, 1988 עמ' 42-43. אחד המבטאים המובהקים והמוכרים, בשלב מאוחר יותר, של הטיעון בדבר אובדן היצירתיות היה הפילוסוף היהודי ג'ורג' שטיינר, שטיעונו משקפים את השקפת עולמו הקוסמופוליטית בזכות הומניזם אוניברסלי, השוללת בתוקף ייחוד לאומי. לשיטתו ייעודם של היהודים, בתוקף זרותם בין העמים, היותם "אורחים" בקרבם, הוא להציע בשורה נעלה של אנושיות. כיוון שתרומתם לאנושות היא בעיניו תוצר גלותם, הוא התנגד, כמובן, לציונות. לדידו גאונותם של פרויד, איינשטיין ומרקס אופיינית לאנשים שהטקסט, ולא מדינה לאומית, הוא ביתם. לדידו תפגע הנורמליות הלאומית ביהודים ובתרומתם, כאשר מדינתם תיאלץ להתמודד, ככולן, עם צבא, בורסה ופשע מאורגן. ראו דיון מעניין במסריו ובדיסוננס הפנימי שלהם אצל אסף שגיב, "הבעיה היהודית של ג'ורג' שטיינר", **תכלת**, אביב התשס"ב, 2002 עמ' 133-154.

ישראל חייבת לעודד ביתר שאת את היצירה המדעית והתרבותית בכל התחומים כיעד לאומי, לא רק משום שהדבר מועיל מאוד (למשל: לכלכלה, למעמד ישראל בעולם, לכושר ההגנה ולרווחת כל תושביה) אלא גם משום שהיא מבטאת בכך נאמנות לאופייה וליעדיה היהודיים. חשוב גם להמשיך לחזק את תרבות הספק, הזוכה לעידוד חברתי וחינוכי בישראל. שני עיתונאים, אמריקאי וישראלי, דן סינור ושאל זינגר,⁴⁹ שהתחקו אחרי מקורות היצירתיות הישראלית, מצאו שהצעירים מוצאים במקום הפחות צפוי מכולם – בשירותם הצבאי – תרבות המצמצמת אילוצי היררכיה, המאפשרת להם לפנות לכיוון הנראה להם כנכון בלא הכתבה של הדרגים הגבוהים ומעודדת פתיחות לביקורת כלפי מעלה, כמו גם לאלתור ולסובלנות כלפי חריגה מנהלים. התרבות המעודדת יצירתיות בישראל אכן מאוימת מן הקצוות: גם מן הימנידתי, וגם מן השמאלי-פרוגרסיבי. הימין, במיוחד החרדי והחרד"לי, מאמץ במידה גוברת והולכת בחברתו שלו נוהגים נוקשים, בעיקר בתחום ההפרדה המגדרית ודיכוי הנשים, ומנסה לאכוף מגבלות ברוח זו לא רק על הציבור המסורתי והחילוני, אלא גם על חלקים בציבור הדתי-לאומי, שבו פורחת לאחרונה יצירתיות תרבותית ומודעות לצורך בשוויון מגדרי. הוא משתמש לצורך זה במעמדו החריג בין המדינות הדמוקרטיות, כבעל המונופול בתחומי האישות, ביכולתו לעשות שימוש בכלי האכיפה הממלכתיים ובעוצמתו הפוליטית (למשל, בכותל המערבי ובכל ענייני הכשרות). האיום העיקרי נובע ממסגרות החינוך הנפרד שבהן הימין הדתי משליט תפיסה המצמצמת לחוגים נרחבים והולכים את חופש היצירה. אליטה קטנה בקרבו אולי מחדדת בשיבות את כישוריה, אך הרוב הגדול, שאינו זוכה ללימודי ליבה, חייב להסתפק בהכשרה נחותה לחיים בחברה מפותחת. בהכירו במעמד המעצב של הצבא בחברה הישראלית, הוא חותר גם שם לרדיקליזציה

היצירה שהיא משמשת לה השראה. על פי אותו היגיון, ראוי היה לכאורה לעודד סבל של אמנים, משום שקשה במקרים רבים לנתק יצירות תרבות מופלאות מהשפעת סבלו האישי של האמן.

בתחומים שאותם ניתן למדוד ועל פי היקף היצירה המקובלת בעולם כבעלת רמה, אפשר עם זאת לקבוע שהחששות הופרכו במידה רבה. בתחומי המדע והטכנולוגיה יצא שמעה של ישראל כמוקד עולמי של יצירה וחדשנות, בזכות תרומתה החריגה בלא כל יחס למספר תושביה. במידה שפרסי נובל הם מדד ראוי, זוכה הקביעה הזו לאישוש נוסף. התוצרים של חיי התרבות התוססים של ישראל מוכרים גם הם בעולם כולו, בספרות, בפילוסופיה, במוסיקה קלסית ועכשווית, במחול, בקולנוע ובאומנויות הפלסטיות. אם מחפשים דווקא את השראת הניכור, קשה להתלונן על מחסור חמור בניכור לאומי בקרב האליטות התרבותיות או האקדמיות של ישראל. התפעמות מוצדקת מיצירות של יהודים בעלי נטייה קוסמופוליטית אינה צריכה להשליך על הערכה עניינית בדבר טיבה של יצירה רוויה מוטיבים לאומיים (כמו זו של אלתרמן, אורי צבי גרינברג, עגנון ואפלפלד) או במוטיבים ציוניים ביקורתיים (כמו זו של עמוס עוז או א.ב. יהושע). גם מי שהתפכח מייחוס אידאליים קוסמופוליטיים נעלים ברוח התקופה למי שראוי לכך פחות מכול (יהודה עמיחי, שקונן על מותו של סטאלין) לא איבד בהתפכחותו מערכה של יצירתו. כל אלה אינם נופלים בהכרח בתרומתם התרבותית מיצירות מנוכרות לציבור שאליו משתייכים מחבריה.⁴⁷ בישראל פורחת גם פעילות תרבותית של מחאה, ניכור והתרסה (כמו זו של חנוך לוין), יצירה אישית המקוממת במתכוון את הקולקטיב (כמו של יונה וולך) ואפילו האשמות אנטישמיות נגד ישראל (יצחק לאור⁴⁸). אפילו במקרים קיצוניים של ביזוי המדינה ועידוד הבנה לטרור, אין הוויכוח הציבורי הלוהט בישראל מתנהל בעיקרו על חופש היצירה והביטוי, אלא על הדרישה למימון ולסבסוד ציבורי.

47 יוסי שיין מביא שורה ארוכה של עדויות מעניינות לטיעונו ש"היום נמצאים מרכז הכובד היהודי ועיקר היצירה היהודית בישראל". הוא קובע, בין היתר, כי ביצירותיהם של סופרים אמריקאים יהודים מובילים "מצטיירים החיים היהודיים האמריקאיים כדלים וחסרי מיקוד ומשמעות, בעוד החיים בישראל הם הדבר האמיתי". יוסי שיין, **המאה הישראלית והישראליות של היהדות**. ידיעות אחרונות, 2019 עמ' 16-18.

48 לאור כתב בשנת 1983 על גוש אמונים בין היתר: "את חג חרותנו יום חג המצות הזה בקדשה ובנענועי גוף מתמכרים נחג בהתכונות ובמצוינו דם נערים פלסטיניים". על הפולמוס סביב התבטאות זו ב-2012 ראו: https://www.newlibrary.co.il/page_1573. במהלך מבצע 'חומת מגן' אמר לאור כי במאבקה נגד האומה הפלסטינית ישראל חותרת "להרוס את רקמתה החברתית, להרעוב עשרות כפרים, לפתח שיעורים גבוהים של תמותת תינוקות"

Yitzhak Laor, "After Jenin", *London Review of Books* 24 (no. 9), 9 May 2002, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v24/n09/yitzhak-laor/after-jenin>

Dan Senor and Saul Singer, *Start Up Nation: The Story of Israel's Economic Miracle*. Twelve, 2009 49

השפעתם של הרדיקלים על היצירה החופשית בישראל היא התנאי המוקדם למימוש היעד הלאומי הזה. צמצום השפעתם ועידוד הזרם המרכזי שלא להיכנע לתכתיביהם הם תמציתו.

שילוב של "ספרטה" כלפי אויבים מחוץ ו"אתונה" מבית

בעקבות הדיון על אודות מה שמתבקש מן האיומים החריגים וצורכי הביטחון הייחודיים של ישראל ובדבר הצורך החיוני לקיים את ערכי החברה הפתוחה והפולורליסטית, נדרשת בחינה ממוקדת בשאלת האיזון המורכב ביניהם. לצורכי הרתעה חייבת ישראל להיות קשוחה ונחרצת מול אויביה באזור בלתי יציב, עוין ואלים, כדי לשכנע גם את הרדיקלים שבהם בחוסר התחלת של מלחמתם בה. כאן נדרשת הקרנת תדמית של חברה היכולה לפעול כ"ספרטה" כאשר היא מאוימת, למרות משטרה הדמוקרטית, שאיפתה להימנע מעימותים אלימים ורגישותה המופלגת לאבדות בנפש. משה דיין הגדיר באופן צלול את התפיסה של ישראל כפי שעוצבה בשנות ה-50:

זוחלת בתחומי הכשרות, שמירת השבת ו"צניעות" של נשים.

בשמאל ה"פרוגרסיבי" המצב חמור לא פחות. שם עומדות חירויות המחשבה והיצירה בסכנה בשם ההגנה על המגוון והפולורליזם, באמצעות "משטרת המחשבות" של התקינות הפוליטית. התופעה הזו אינה ייחודית לישראל. היא מופיעה בחומרה יתרה בכל המרכזים המערביים ובמיוחד באקדמיה ובאליטות התרבותיות. בגרסתה ה"ישועית" הרדיקלית היא מטילה אשמה של "גזענות" על כל התבטאות שאינה כפופה לאופנה טהרנית בדבר סבלותיו וקורבניותו של ה"אחר" ואשמתם המובנית של ה"פריווילגים", ומנסה להכתיב לא רק איסורים בדבר מסקנות בלתי תקינות, אלא גם את השאלות שמותר להעלות ולברר.⁵⁰

בשני המקרים מדובר עדיין בשולי החברה הישראלית, בעוד שבני הזרם המרכזי חופשיים לחשוב וליצור. הסכנה של הקצוות נובעת מן היתרון הדמוגרפי המצטבר ומהכוח הממלכתי של הימין החרדי והחרד"לי, וממשקלם של טהרני השמאל דווקא בקרב האליטה התרבותית והאקדמית. הכרה בחומרתה של סכנת

50 גם בקהילה שקידמה שנים ארוכות את התקינות הפוליטית, החלו רבים להבחין בסכנות הרדיקליזציה בתחום זה ולהתרעע עליהן בקול גדול. ג"י קיי רולינג, סלמן רושדי, גלוריה סטיינס, נועם חומסקי ומרגרט אטווד הם בין יותר מ-150 אנשי הרוח, האקדמאים והאומנים שחתמו בראשית יולי 2020 על מכתב פתוח שכותרתו "קריאה לצדק ולדין פתוח". המכתב שפורסם ב'הארפרס מגזין' מזהיר כי התפשטות ה"צנזורה" מובילה ל"חוסר סובלנות כלפי דעות מנוגדות", ל"שיימינג פומבי ולנידוי חברתי". רולינג, מחברת ספרי הארי פוטר, השוותה את האווירה הנוכחית לעידן מקארתי ואמרה כי היא "גאה לחתום על המכתב הזה שיוצא להגנת עקרונ היסוד של חברה ליברלית: דיון פתוח וחופש המחשבה והביטוי". היא ציטטה בהקשר זה את המחזאית האמריקאית ליליאן הלמן, שסירבה "להתאים את המצפון לדרישות האופנתיות של השנה הנוכחית". על המכתב חתמו גם הסופר הבריטי מרטין איימיס, הפסיכולוג האמריקאי סטיבן פינקר, העיתונאי והסופר הקנדי מלקולם גלדוול ואלוף השחמט הרוסי גארי קספרוב. הכותבים מגנים את מה שהם מכנים "סט חדש של התנהגויות מוסריות ומחויבויות פוליטיות שנוטה לפגוע בנורמות של דיון פתוח וסובלנות כלפי הבדלים, לטובת קונפורמיות אידיאולוגית". הם קבעו כי "היכולת להביע באופן חופשי דעות ורעיונות, שהיא חלק מהחיים של חברה ליברלית, מתכווצת מיום ליום", וכי "אנחנו מתנגדים לכל בחירה שקרית בין צדק לחופש, שאינם יכולים לחיות זה ללא זה. כסופרים, אנחנו צריכים תרבות שיהיה בה מקום לנסיינות, לקיחת סיכונים ואפילו טעויות". במכתב נמתחת ביקורת על האופן שבו "עורכים מפוטרים כיוון שפרסמו כתבות שנויות במחלוקת, ספרים מורדים מהמדפים בשל חוסר אותנטיות לכאורה, מרצים באוניברסיטה נחקרים כיוון שציטטו יצירות ספרותיות בכיתה, וחוקר מפוטרו כיוון שהפיץ מחקר אקדמי וראשי ארגונים מודחים בשל מה שלפעמים הן רק פליטות פה מגושמות". המכתב נחתם עם הבהרה שלפיה: "הדרך להביס רעיונות רעים היא באמצעות חקר, ויכוח ושכנוע – לא באמצעות ניסיון להשתיק או להחרים את הצד השני". רושדי, רולינג, אטווד וחומסקי בין החותמים על מכתב נגד התקינות הפוליטית, **גרדיאן והארץ**, 8 ביולי 2020.

על רקע לחצים כאלה התפטר עורך עמוד הדעות של הניו יורק טיימס ג'יימס בנט אחרי שפרסם מאמר דעה של הסנטור הרפובליקני טום קוטון מארקנסו, שקרא לממשל האמריקאי לפרוס חיילים במסגרת "הפגנת כוח מאסיבית", כדי להרתיע בוזזים. ג'יימס דאו, סגן עורך עמוד הדעות, הוסר מטבלת העורכים הבכירים והועבר לחדר החדשות. מו"ל העיתון, ארתור סולברגר, הסביר שעמוד הדעות היה זקוק ל"שינוי משמעותי" וכי לבנט ולדאו "היה קשה להוביל את המאמץ הזה". הצעדים ננקטו בעקבות ביקורת של כתבים ועורכים בעיתון ובמדיה החברתית שטענו שבנט סיכן את עמיתיהם השחורים שמסקרים את המחאות המתמשכות ברחבי ארצות הברית, והכיל טעויות עובדתיות. העיתון טען שהטור הכיל הגזמות, טענות לא מוכחות על פעילים וציטוט לא נכון. **גלובס ווול סטריט ג'ורנל**, 8 ביוני 2020.

תחושת הביטחון בקרב הזרם המרכזי של הציבור הישראלי היא הגורם המכריע בשינוי שעברה החברה הישראלית ובכוננותה ליטול סיכונים.⁵³ בלא תחושת השבריריות של השנים הראשונות אי אפשר להסביר, למשל, את הטלת הממשל הצבאי על האזרחים הערבים. בלא תחושת הביטחון העצמי בעקבות מבצע קדש והרגיעה היחסית, הצטננות החרדות ותחושת ה"נורמליות" של שנות ה־60, אי אפשר להסביר את ביטולו ב־1966. את המשך הליברליזציה בישראל בעשורים הבאים אפשר להבין רק על רקע תחושת העוצמה אחרי מלחמת ששת הימים ובעקבות התגברותה, למרות הטראומה של מלחמת יום הכיפורים, בשלהי שנות ה־70, אחרי הסכם השלום עם מצרים. כיבוש בן עשרות שנים של אוכלוסייה עוינת בת מיליוני בני אדם, המאופיינת בפרצי אלימות קשים ומנהיגות החותרת במוצהר לחיסול ישראל, עורר בחוגים חשובים בישראל ובעולם המערבי חרדות מובנות בדבר אימוץ אורח חיים של דיכוי קשה, שיגלוש במהרה לחברה הישראלית פנימה.

פרופ' ישעיהו ליבוביץ', אף שלא שגה באשליות בדבר כוונותיהם של הפלסטינים או בדבר סיכויי השלום, השמיע תחזיות אפוקליפטיות, שמצאו הד בקרב חלק ניכר מהאליטות, באשר לגורלה של החברה הישראלית במקרה של שליטה ממושכת על אוכלוסייה פלסטינית גדולה. הוא דיבר על לא פחות מ"חורבן העם היהודי והשחתת העם בישראל". שלטון כזה, לדבריו:

ירעיל את החינוך, יחניק את המחשבה החופשית ואת חופש הביקורת – וכל זה בסקטור היהודי של המדינה; ואילו בסקטור הערבי יוקמו מטעם השלטון הישראלי מחנות ריכוז ועצי תלייה. זו תהיה מדינה שאינה ראויה להתקיים ולא כדאי יהיה לקיימה.⁵⁴

"ספרטה" כשצריך, "אתונה" כשאפשר – הראשונה כלפי חוץ, כדי להבטיח את החיים; השנייה כלפי פנים, כדי שלחיים יהיה טעם בעיני בני תרבות.

לא היה בידינו להבטיח כל צינור־מים מפיצוץ וכל עץ – מעקירה. לא היה בידינו למנוע רצח עובדים בפרדס ומשפחות בשנתן, אך **היה בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמנו**; מחיר שיהא יקר מכדי שכדאי יהיה לשוב הערבי, לצבא הערבי, לממשלות הערביות, לשלמו.⁵¹

עם זאת, הרי כלפי אזרחיה שלה, העם היהודי בעולם וידידה בעולם המערבי, ישראל חייבת להפגין את פתיחותה וגמישותה של "אתונה"⁵² כאשר הדבר אפשרי, למרות הצורך בחוסן לאומי ובהתגייסות למאבק רב־דורי. "ספרטה" כשצריך, "אתונה" כשאפשר – הראשונה כלפי חוץ, כדי להבטיח את החיים; השנייה כלפי פנים, כדי שלחיים יהיה טעם בעיני בני תרבות. על האתגרים הקשים ביותר הכרוכים בשילוב בין השניים האלה אין ישראל יכולה ללמוד מניסיונם של אחרים. כפי שכבר נטען כאן, מעולם לא התמודדה חברה פתוחה ופלורליסטית, דור אחרי דור במשך למעלה ממאה שנים, עם הדילמות של מאבק בעל ממדים קיומיים.

המאזן בין השתיים האלה – "אתונה" ו"ספרטה" – והשילוב ביניהן השתנו כמובן במהלך התקופה הארוכה הזו, והם מעוצבים מחדש בהתמדה על ידי מנגנוניה השונים של החברה הישראלית. הגורמים העיקריים המשפיעים על נקודת האיזון הם שלושה: תחושת הביטחון של הציבור, הסטנדרטים המשתנים בחברה הישראלית ובקרב הדמוקרטיות המערביות – ה"צייטגייסט" (רוח הזמן) – וכוחם של הגורמים המשפטיים בארץ ובעולם לכפות רסנים שמקורם לעיתים בהשקפת עולמם.

51 "פעולות צבאיות בימי שלום (לפי הרצאת רב־אלוף מ. דיין בפני מפקדים)", **מערכות קי"ח-קי"ט**, 1959 עמ' 56. ראו נספח 11.

52 היסטוריונים של העת העתיקה יעירו, בצדק, כי התדמית הדמוקרטית של אתונה אינה מוצדקת במושגים של העת החדשה, בין היתר מכיוון שמדובר באימפריה נוקשה ובחברה שגם בימי הזוהר במאה החמישית לפני הספירה, רק גבריה החופשיים זכו להשתתף בהכרעות. ההנגדה עם ספרטה משמשת כאן לא בעקבות אתונה ההיסטורית, אלא על פי הדימויים הרווחים שהשתרשו בתרבות המערבית.

53 על רמת האמון ביכולתו של צה"ל להביס את אויבי ישראל (88% של הציבור היהודי) ראו הערה 66 להלן.

54 פרופ' ליבוביץ' הרחיק לכת בתיאוריו אף מעבר לכך: "אם יימשך המצב הקיים תהיה החוליגניזציה – או שמא אף עלינו לומר: הנאציפיקציה – של העם והחברה בישראל בלתי נמנעת". הוא חזה בהתאם "הקמת מחנות ריכוז ליהודים 'בוגדים' (כמוני, אולי אף כמותכם), גירושים המוניים וטבח באוכלוסייה הערבית". ובמקום אחר קבע כי "מדיניות הכיבוש היא מדיניות נאצית!". גודל האיום הצדיק בעיניו אמצעים רדיקליים: "למרצחים מעבר לקו הירוק" שהתנחלו ביהודה ושומרון יש נשק. לכן "אני קורא לכם לאחוז בנשק. להחזיק בנשק נגדם, לפני שהם יכניסו אתכם ככלבים מצורעים למחנות ריכוז, כמו שבגרמניה הנאצית

שאפשר לישראל להדק את המגבלות הערכיות על מה שהחברה מרשה לכוחות הביטחון לעשות בשמה, כדי להבטיח את צורכי הקיום וההרתעה העיקריים. מדובר לא רק בהגבלות חמורות על פעולה בסביבת לחימה אזרחית או בהימנעות משימוש בכלי נשק מסוימים (כגון נפל"ם, פצצות מצרר או זרחן) בשדה הקרב. מדובר גם בהגבלות קשות על הכלים הלגיטימיים בחקירת חשודים בטרור ובהרחבת איסורים על מה שקרוי, לעיתים בהרחבת יתר, "עינויים", בהנחה שהשב"כ יוכל להילחם בטרור בעילות גם בלעדיותם.⁵⁶

הסטנדרטים בחברה הישראלית ובקרב הדמוקרטיים המערביות השתנו לבלי הכר בדורות האחרונים, בעיקר

רק מעטים בשולי השמאל הרדיקלי יכחישו את העובדה שהחברה הישראלית פתוחה ופלורליסטית כיום לאין שיעור יותר מאשר בשלהי שנות ה-60.

במה שנוגע ליחס כלפי האוכלוסייה האזרחית של האויב בזמן מלחמה פעילה. בעקבות ההכרה הערבית בעליונותה הצבאית של ישראל ובהגבלות החמורות שחברות דמוקרטיות מטילות על עצמן בתחום האזרחי, עברו הכוחות הרדיקליים הלוחמים בה (למשל, חזבאללה וחמאס) לפעול בעיקר מקרב אזרחיהם שלהם נגד אזרחיה של ישראל. למרות האיום המיידי והחמור על הביטחון האישי, הפגיעה המתמדת בשגרת החיים ואיום הטילים המסיבי על עריה סיפקה ישראל דלק, מים, מזון ותרופות לרצועת עזה, והעניקה לרבים מאנשיה טיפול רפואי מתקדם בבתי חולים בישראל. היא נהגה כך גם בעצם הימים שבהם שוגרו טילים מעזה על אזרחיה, מטעני נפץ על חייליה ומתקני תבערה על שדותיה, במסגרת מאבקו של חמאס ובתמיכה ציבורית רחבה

יובל שנים של כיבוש הפריך את התחזיות הללו. במהלך למעלה מחצי מאה התמודדה החברה הישראלית עם ביקורת עזה ולעיתים ארסית מבית, עם הזדהות עמוקה של האליטות הערביות בישראל עם המאבק הפלסטיני, לרבות גילויי הבנה לממדיו האלימים, עם מלחמת טרור בריכוזי האוכלוסייה האזרחית של ישראל ורצח כאלף מבניה ב'אינתיפאדה השנייה', ועם התפרעות המונית (אוקטובר 2000) של אזרחים ערבים בעיצומה. למרות כל אלה, רק מעטים בשולי השמאל הרדיקלי יכחישו את העובדה שהחברה הישראלית פתוחה ופלורליסטית כיום לאין שיעור יותר מאשר בשלהי שנות ה-60. הכיבוש כמובן לא עודד את היסודות ה"אתונאיים" בישראל, אלא שהדחף הדמוקרטי והפלורליסטי היה חזק מספיק כדי לדחוק גם את נזקיו לשוליים.⁵⁵ הדחף הזה הזין את הכושר להתגבר גם על הפיתוי "לצופף שורות" באופן המסכן את מאפייני החברה הפתוחה, שהציבו באותה תקופה ארוכה מצב חירום מתמשך, ארבע מלחמות גדולות, רבבות מבצעים צבאיים גדולים וקטנים ואלפי טילים בחזית הפנים.

התנאי ההכרחי לכל אלה היה התחזקות מתמדת של תחושת הביטחון ביכולתה של ישראל להגן על עצמה מפני כל אויביה ולמרות אמצעי המאבק שלהם, המתחדשים לבקרים. מלחמות, טרור, בידוד בארגונים בינלאומיים, ביקורת בלתי הוגנת באירופה, אבדות קשות בקרב אזרחים וחיילים והצלחתם של אויבי ישראל לפגוע מדי פעם גם במטרות רגישות בקרבה אכן חוללו לעיתים קרובות כעס, חרדה, תסכול ופחד. אך כל אלה פגמו רק בשוליים ולפרקי זמן מוגבלים באמונו של הזרם המרכזי ביכולתה המוכחת של ישראל למצוא להם מענה מניח את הדעת. האמון הבסיסי הזה, על הנסיגות שהופיעו בו לעיתים – החשובות (למשל, במלחמת יום הכיפורים) והמשניות (למשל, במלחמת לבנון השנייה) – הוא

הושלכו הסוציאלי-דמוקרטים למחנות הריכוז" (ישעיהו ליבוביץ', "על השטחים השלום והביטחון" הרצאה במועדון הסטודנטים בירושלים, 1969. **אמונה, היסטוריה וערכים.** אקדמון, תשמ"ב עמ' 225-226; ישעיהו ליבוביץ' **על עולם ומלואו - שיחות עם מיכאל ששר.** כתר, 1988. עמ' 29; דן מרגלית, "ישעיהו הולם שוב", **הארץ**, 27 בספטמבר 1985)

55 דוגמה מובהקת לנזק חמור הופיעה בסוף העשור השני של המאה הנוכחית בתמיכה הציבורית הרחבה ובגיבוי פוליטיים בכירים בחייל (אלאור אזריה) שירה במחבל פצוע לאחר שנוטרל. הנזק אומנם הוכל נקודתית בפעולת המערכת הצבאית ששפטה, הרשיעה ושלחה אותו למאסר, אך אין מקום לשאננות בדבר הגרורות.

56 בעקבות כמה פרשיות שעוררו ביקורת ציבורית על התנהלותו של שירות הביטחון הכללי, מונתה ועדת חקירה בראשות השופט לנדוי. ועדת לנדוי פרסמה בשנת 1987 דוח ביקורתי על שיטות החקירה של השב"כ וקבעה כללים לניהולם, שהתירו במקרים קיצוניים הפעלת מידה מתונה של לחץ פיזי. בשנת 1999 אסר בג"ץ בפסק דין תקדימי הפעלת לחץ פיזי. לאחר שנים של דיונים בנושא, אישרה הכנסת בשנת 2002 את חוק שירות הביטחון הכללי המסדיר את מכלול פעולותיו של השב"כ, בלא להתיר לחץ כזה. לחוק ולתיאור החקיקה ראו <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawPrimary.aspx?t=lawlaws&st=lawlaws&lawitemid=2001389>

מאוד בקרב אזרחי הרצועה, שנועד במוצהר להרוג יהודים ולהחריב את מדינתם.⁵⁷ דוגמה מעניינת לשינוי הסטנדרטים היא היחס הסלחני למורשעי כפר קאסם – המבצעים ונותני הפקודות – שבו טבח ב־1956 כוחותיה של ישראל אזרחים תמימים בלא כל פרובוקציה, לעומת הסערה הציבורית, נטילת האשמה והדחת שר הביטחון שהתעוררה לאחר שישראל לא מנעה מערבים נוצרים

57 במסמך המכונן של חמאס – האמנה משנת 1988, קובע הארגון כי מאבקו הוא נגד היהודים. הוא פוסל בשם הנביא מוחמד עצמו פשרה במאבק הנרחב והרציני נגד היהודים, וקובע כבר בהקדמה כי "יום הדין לא יבוא עד אשר המוסלמים יילחמו ביהודים ויהרגו אותם". מייסד 'האחים המוסלמים' חסן אל בנא מצוטט כמי שקבע כי "ישראל תתקיים ותוסיף להתקיים עד אשר האסלאם יבטל אותה כפי שביטל את כל מה שקדם לה". סעיף 15 מבהיר כי "ביום שבו האויבים כובשים חלק מאדמת המוסלמים, הג'האד הופך לחובתו של כל מוסלם", וכי "לנוכח הכיבוש היהודי של פלסטין, יש צורך להניף את נס הג'האד". בסעיף 22 מתוארת תוכניתם של ה"ציונים" להשתלטות על השטח שבין הנהרות נילוס ופרת, ומוסבר שלאחר השלמת השתלטותם על האזור יחייב תאבונם שאינו יודע שובעה השתלטות נוספת, שהרי "תוכניתם מפורטת בפרוטוקולים של זקני ציון". במסמך מדיני שפורסם במאי 2014 הוכנסה הבחנה בין המאבק נגד ישראל והציונות לבין היחס ליהודים, אך המסמך אינו גורע ממעמדה האיקוני של האמנה, ובוודאי לא גובר עליה או מחליף אותה. התבטאויות בכירי חמאס מעידות על כך. ראו נוסח האמנה

<https://www.memri.org/reports/covenant-islamic-resistance-movement-%E2%80%93-hamas>

חבר הלשכה המדינית של חמאס פתחי חמאד נתן ביטוי מעודכן לתפיסה הבסיסית הזו בטלוויזיה של חמאס ב"יום הנכבה" בשנת 2019: "באנו לומר לאויב הציוני כולל אנשיו, עמו, צבאו, ממשלתו והפרלמנט הישראלי: עזבו, כיוון שיום שחיתכם, חיסולכם והשמדתכם קרוב. כל אחד מכם צריך למצוא לו מקום באירופה, או בכל מקלט אחר, או בגיהנום, או בים, או באוקיינוס או במשולש ברמודה. אין לכם מקום בפלסטין. אין לכם מקום בירושלים. אין לכם מקום במתחם אל-אקצא, או ביפו, או בעכו, או במקום כלשהו" (טלוויזיית אל-אקצא, 15 במאי 2019). בסרטון שהעלה לפייסבוק בכיר חמאס אסמאעיל רצ'ואן (6 בנובמבר 2018) מובאים דבריו במהלך משט הפגנתי בעזה, המקביל ל"צעדות השיבה". רצ'ואן איים על מי שלא יתמוך ב"התנגדות" בעזרת חדיית', המתאר יהודים כקופים וחזירים. "אתם יודעים מי אלה הקופים והחזירים? היהודים אשר אללה שינה את צורתם ויצר מהם את הקופים והחזירים... יישארו רק האנשים הרעים ביותר שהאדמה תקיא אותם מקרבה, והאש תיקח אותם יחד עם הקופים והחזירים, כלומר עם היהודים... אנו אומרים לכם כי היהודים והציונים הם אויביכם ואויבי האומה הערבית והאסלאמית".

רג'אא אל-חלבי, יושבת ראש תנועת הנשים של חמאס הביאה גם היא גרסה מעודכנת של אותו מסר: "אכן אלה הם בני ישראל. אלה הם היהודים. הם אלה אשר הרגו את הנביאים. הם אלה אשר בגדו ופגעו. אכן, אחיותי היקרות, הסכסוך שלנו עם האויב הציוני הוא סכסוך אידיאולוגי ולא סכסוך גבולות. מובן שאנחנו לא נסתפק במה שיש לנו פה. אנחנו לא נסתפק בכך שהאדמה תחולק ונקבל חלק ממנה. האדמה הזאת כולה תהיה שלנו, ברצון אללה. הסכסוך עם האויב הציוני הוא קיומי ולא סכסוך גבולות. אין כאן מקום לאויב הזה, שהגיע מכל פינות העולם, אבל זה מה שאללה יתברך רצה עבורם... זה גורלנו, אחיותי האהובות, שנהיה ידו של אללה על האדמה, היד אשר תמגר את בני ישראל ואת האויב הציוני ברצון אללה. אללה הביא אותם לכאן בהמוניהם, כדי שפלסטין תהיה מקום קבורתם, ברצון אללה. הקלטת הנאום מערוץ אל אקצא (חמאס עזה) 9 ביולי 2020. שהובא בממר "http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?245_y"

במארס 2018 הוקמה על ידי בכירי חמאס וארגונים פלסטינים נוספים, לרבות הג'האד האסלאמי והחזית העממית לשחרור פלסטין, "רשות לאומית" שקיימה מאז עשרות "צעדות שיבה" המוניות ואליםות אל גבול ישראל. אלה תבעו "שיבה" לתחומי המדינה היהודית על חורבותיה של ישראל. סמלה של התנועה מקיף את כל השטח מן הים עד הירדן ומעוטור במפתח, בדגל ובכאפיה הפלסטיניים. התופעה החלה כיוזמה מקומית ובמהרה השתלט עליה חמאס. בראיון גלוי לב חשף אחד היוזמים – איש החזית העממית נדיר חסן אלכורד – את תולדות התנועה ומסריה. הראיון ניתן לרמי יונס, ערבי רדיקלי אזרחי ישראל, שהיה בעברו פעיל בתא הפוליטי של בל"ד באוניברסיטה העברית ויועץ פרלמנטרי של חברת הכנסת חנין זועבי. אל כורד סיפר כי "חמאס מובילים את ההפגנות" של הצעדות מכיוון ש"הם השולטים בכל דבר בעזה. מה שהם רוצים שיקרה קורה". לדבריו "איבדנו שליטה על הרעיון המקורי" של הפגנה בלתי אלימה, מעין "קרנבל לכל המשפחה". אל כורד לא הסתיר את המסר של הצעדות: כשנשאל על בלונת התבערה המציתים שדות בישראל השיב "זו בכלל אדמה שלנו, מה שהיא [עיתונאית ישראלית – ד.ש.]. מתארת כאדמה שרופה" (רמי יונס, "שנה אחרי, יוזם צעדות השיבה בעזה פותח את הלב בראיון נדיר", שיחה מקומית, 28 במארס 2019).

אף כי האילוצים שמטילה המערכת המשפטית על כוחות הביטחון שנויים במחלוקת עמוקה בישראל, נוהגת המדינה כמובן על פי פסיקותיה, המגבילות במידה גוברת והולכת את האמצעים הנראים לה לגיטימיים.

מלחמות צודקות ולא צודקות, במאמר שכתב יחד עם אבישי מרגלית מן האוניברסיטה העברית. הם הציבו רף שספק אם חברה כלשהי עמדה בו בתולדות המלחמות:

לאיזה סיכון מותר לחשוף את החיילים הישראליים? הקו המנחה צריך לדעתנו להיות זה: בסביבה שיש בה אזרחים, עליהם להילחם באותה דרגה של דאגה והתחשבות כאילו האזרחים בצד השני היו אזרחים ישראלים. הנחיה שכזאת אינה אמורה להיראות תמוהה למי שמקבלים עליהם בעצם הימים האלה את ההנחיה הנעלה, 'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים'.⁵⁸

בתחום אחד, חשוב עד מאוד, מתנגש שיפוט של הזרם המרכזי בחברה הישראלית עם זה של האליטות האירופיות ועם זה של החוגים ה"פרוגרסיביים" בארצות הברית ו"שומרי החומות" שלו בישראל. גם אלה בקרבם המוכנים להשתמש בכוח ולהגיב על פרובוקציות אלימות של הרדיקלים הערבים הלוחמים בישראל, תובעים להסתפק בתגובה "פרופורציונית" על פי מבחנים מכניים כגון רמת האלימות והיקף הנפגעים, למרות שהמשפט הבינלאומי אינו דורש מיידיות דווקא בדרך זו. הם אינם מביאים בחשבון כי גם רמת אלימות נמוכה יחסית משבשת מן היסוד את החיים הקונסטרוקטיביים של החברה המודרנית והיצירתית בישראל. הם מתקוממים נגד הטענה כי תגובה ברמה דומה של אלימות כמעט לא תורגש בעזה, בסוריה או במעוזי חזבאללה, מכיוון שמדובר ממילא בחברות אלימות מאוד בביתן פנימה, שאינן עוסקות כמעט ביצירה קונסטרוקטיבית של בניין חברה.

מטרת התגובה הישראלית אינה ענישה אלא הרתעה. היא נועדה לפגוע בתוקפים באופן בלתי נסבל גם

בלבנון לרצוח, כנהוג במקומותיהם בכל הצדדים,⁵⁸ פליטים פלסטינים במחנות סברה ושתילה.

אף כי האילוצים שמטילה המערכת המשפטית על כוחות הביטחון שנויים במחלוקת עמוקה בישראל, נוהגת המדינה כמובן על פי פסיקותיה, המגבילות במידה גוברת והולכת את האמצעים הנראים לה לגיטימיים. מעבר לעמדה זו או אחרת במחלוקת הזו, ברור שבמאזן בין צורכי הביטחון של הכלל בישראל לבין מה שהמשפטים רואים כזכויות הפרט במחנה האויב, נוטה הכף בהתמדה לכיוון השני. המערכת המשפטית בעולם המערבי מאמצת בדור האחרון סטנדרטים של הגנה על אזרחים – הנותנים לגורמים תת-מדינתיים שמשתמשים באוכלוסייתם שלהם כבמגן אנושי – מוטיבציה לנהל מלחמה נגד חברות המקפידות על הכללים הללו.

האיזון בין הצרכים הביטחוניים לבין המחויבות למערכת הערכים הפתוחה אינו נושא להחלטה חד-פעמית שתגדיר אחת ולתמיד את שביל הזהב. לא רק שהדבר אינו אפשרי, הוא כלל אינו רצוי. נשמת אפה של מערכת ערכים פתוחה המקבלת אחריות גם לביטחון בניה היא ההתדיינות המתמדת החותרת לברר כמה זכויות ורסנים אפשר לשמר ולפתח, מבלי לסכן יתר על המידה את החברה המבטיחה את הזכויות והרסנים הללו. במתח המובנה בין השניים השאלה מתמקדת במידתיות. המאבק של הזרם המרכזי חייב להתנהל נגד הטהרנים: מצד אחד, אלה הפועלים למען ביטחון מוחלט מבלי להתייחס לטעם החיים הערכי, ומצד שני, אלה החותרים להגנה מושלמת על זכויות ה"אחר" והאויב ומאבדים את האמון בקרב חברתם שלהם. הראשונים הולכים בדרכי החברות האוטוריטריות הכושלות של מדינות 'העולם השלישי'; האחרונים מסתכנים בהידרדרות לתסמונת האירופית שבה הובילה, למשל, מדיניות חסרת אחריות בתחום ההגירה ב-2015 לתגובת נגד קשה ולקיצוב פוליטי וחברתי.

מידתיות בהקשר הקריטי והמורכב הזה היא עניין לשיפוט ערכי של החברה בכללותה, וימרות של משפטים ואחרים לעצב את האיזון על פי קריטריונים המתחזים ל"מקצועיים" לא יצלחו. דוגמה לגישה טהרנית של חוקר שהתמודד בדרך כלל בהצלחה עם מורכבותו של האיזון הזה מופיעה אצל מייקל וולצר, מחבר הספר

58 כך לדוגמה ערכו בינואר 1976 אנשי אש"ף בעיירה דאמור טבח שבו נרצחו מאות נוצרים מרונים, רובם לא חמושים. הנוצרים נהגו כך באותה שנה בפלסטינים, בשכונת קרנטינה בבירות ובמחנה הפליטים תל אל זעתר. להשוואה עם מקרים אחרים שבהם פועלים כוחות מערביים בשיתוף עם בני האזור, ראוי לבחון את ההתנהלות הברוטלית, על פי אמות מידה מערביות, של המיליציות השיעיות והכורדיות שפעלו בחסות ובסיוע ארצות הברית במאבק נגד דאע"ש בצפון עיראק ובסוריה, ואת היעדרו המוחלט כמעט של שיח ציבורי בנושא במדינות הקואליציה הדמוקרטיות.

59 אבישי מרגלית ומייקל וולצר, "כך לא מנהלים מלחמה צודקת", **הארץ**, 8 באפריל 2009.

עם אויבים המנסים בהתמדה לקעקע את המדינה הפתוחה על ידי דחיפתה לאחד הקצוות. האויבים האלה, רובם ככולם, חלשים מכדי לעמוד במבחן כוחני מולה. כל האסטרטגיה שלהם מכוונת לאחת משתיים: או לשתק את כושר הפעולה של ישראל מחשש שתפגע בערכיה, או לגרום לה לאבד רסן ולהביא עליה חורבן ערכי שימוטט את יסודותיה. לשון אחר: או להיות חסרת אונים בהגנה עצמית כמו אירופה, או להידרדר אל עומק הרקב הערכי המאפיין את האויבים האלה עצמם ואשר תרם לכישלונם ההיסטורי.

שילוב בין חברה אינדיווידואליסטית לבין סולידריות "שבטית" ולאומית

חוסנה של החברה ותחושת הבית, המחזיקה בישראל את הרוב המכריע של היסודות הקונסטרוקטיביים בקרב בניה, מושתתים על השילוב בין מדינה מודרנית, דינמית ואינדיווידואליסטית, שהשילה מעליה מזמן את סממני החברה המגויסת של ימי המנדט וראשית המדינה, לבין החמימות של המשפחה ושל עיקר "השבט" היהודי. על המרכיב הראשון אין ויכוח של ממש בזרם המרכזי. השני סובל מקלישאות בדבר חברה "משוסעת", שאינן מבחינות בין מחלוקות עזות (ברובן בונות) לבין סולידריות עמוקה ומתפקדת בקרב הגרעין היהודי הלא-חרדי, של מי שבחר להיטמע בו – עולים מחבר העמים שעברו "גיוור סוציולוגי" למרות שאינם יהודים על פי ההלכה – ומי שבחרו להצטרף אל מעגל הסולידריות הישראלי: בעיקר דרוזים וגם מיעוט קטן של ערבים, שבחרו להשתתף בהגנת מדינתם. הגרעין הקשה של החרדים אומנם שותף רק בחלק מן הסולידריות הזו⁶⁰ והאוכלוסייה

לאויביה, על פי אמות המידה האלימות שלהם, כדי לכפות עליהם לחדול מגרימת נזקים בלתי נסבלים לישראל, על פי אמות המידה שלה. לישראל אין קיום (וגם אין סיכוי להסדר ולשלום) בלא ההרתעה הזו, שהמידתיות המכנית שוללת. כדי להרתיע מי שחותר להרוס את טעם החיים של פסנתרן על ידי שבירת אצבעותיו, אין די בשבירת האצבעות של הבריון שנשלח להטיל את המום. התגובה הישראלית הקשה והכואבת היא פרופורציונית על פי האפקט של הנזק הפוטנציאלי.⁶⁰ פגיעה בלתי נסבלת למותקף ניתן להרתיע רק על ידי איום אמין בפגיעה בלתי נסבלת על פי אמות המידה השונות של התוקף. בן-גוריון הציג תפיסה מובהקת ואף רדיקלית של הרתעה מסוג זה באחת השעות הקשות של מלחמת העצמאות, בעיצומם של 'קרבות עשרת הימים' ביולי 1948:

"המלחמה צריכה להסתיים גם בהפצצה כזו של דמשק, ביירות וקהיר, עד שלא יהיה להם עוד שום חשק להתגרות בנו [ב]מלחמה ויעשו אתנו שלום". "עלינו לרכוש את לב הערבים", הסביר, "ורק בדרך אחת אנחנו יכולים ללמד אותם לכבד אותנו. אם לא נפוצץ להם את קהיר – הם יחשבו שהם יכולים לפוצץ לנו את תל-אביב..."⁶¹

את היעד הלאומי של שילוב "ספרטה" כשצריך עם "אתונה" כשאפשר ניתן להבטיח רק על ידי דיון מתמיד ובחינה מתמשכת של ניסיו וטעייה. ראוי להקשיב לעצות מבית ומחוץ, אך גם לזכור שאף חברה לא התמודדה בהצלחה זמן ממושך כל כך עם אתגר קשה כל כך,

60 גם כאשר הנזק שאותו ביקש התוקף לגרום נמנע, בחלקו או בעיקרו, בשל אמצעי מגן שנקט הנתקף, אין הדבר פוטר את התוקף ממענה פרופורציוני לחומרת התקיפה. שוטר (ואפילו אזרח חמוש ברישיון) רשאי להשיב אש גם אם הכדורים שנורו לעברו החטיאו או לא חדרו את אפוד המגן. תגובה מידתית על טילים שנורו לעבר עיר ישראלית יכולה להיות חמורה וקשה, גם אם הטילים החטיאו או יורטו על ידי מערכת 'כיפת ברזל'. חברה המשקיעה את כל משאביה במלחמה אינה יכולה לצפות לאורך זמן לספיגת אלימותה, רק משום ששכניה מיטיבים להשקיע משאבים נרחבים בהגנתם. המוטיבציה היחידה של חברה כזו לריסון האלימות הזו היא הערכתה שאינה יכולה לעמוד לאורך זמן בעלות של הפעלתה המתמשכת.

61 מתוך פרוטוקול הישיבה מיום 11 ביולי 1948, השמור בארכיון המדינה ומובא אצל תום שגב, **מדינה בכל מחיר – סיפור חייו של דוד בן-גוריון**. כתר, 2018 עמ' 416. אגב, מטוסי B-17 של חיל האוויר הישראלי הפציצו בקיץ 1948 את ביירות ואת 'סביבות ארמון המלך' פארוק בקהיר. להפצצת דמשק שימשו גם המפציצים וגם מטוסי 'דקוטה' (דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה תש"ח תש"ט**, 16-17 ביולי 1948. משרד הביטחון והוצאה לאור. עמ' 593-598).

62 עדיין מוקדם להעריך את השפעת ממדיו החריגים של המשבר הבריאותי והכלכלי של הקורונה על תחושת הסולידריות עם הקהילה החרדית. מצד אחד נחשף הציבור הלא-חרדי יותר מבעבר לרשות שנטלו החרדים, בתמיכת הממשלה, "לעשות שבת לעצמם" בהתנהגות שסיכנה את הציבור כולו (וגם לניצול ציני של חרדותיהם של מאמינים קשי יום במכירת קמעות וברכות מטעם אחד מבכירי רבניהם). מנגד התעוררו תקוות כי מעורבותם העמוקה של פיקוד העורף והצנחנים בסיוע לבני ברק וקבלת הפנים האוהדת בדרך כלל לחיילים תשכך סטראוטיפים מעוותים באשר לצבא. הנתונים הראשוניים מעודדים מאוד. סקר 'ישראל בעת וירוס הקורונה' שערך מרכז גוטמן למחקרי דעת קהל ומדיניות במחצית השנייה של אפריל 2020

בעידן החדש בנויים כושר התחרות והיכולת להשתתף בעיצוב ההווה והעתיד במידה מכרעת על יצירתיות, חירות המחשבה, אינדיווידואליזם, תעוזה וניידות. לאלה נלווים גם לפחות קורט של תוקפנות בונה, פריקת עול וחוצפה.

לצמצום בולט של הריבוי הטבעי, להחלשת הקשר עם הילדים, לעיתים להדוניזם ולתחושת ניכור, ובמקרים קיצוניים גם לשיעורי התאבדות גבוהים.⁶³ בקוטב השני – בתרבויות המסורתיות שלא התמודדו היטב עם העולם המודרני – רווחת תרבות שבה לחצי הקונפורמיות והנאמנויות הקמאיות (פרימורדיאליזם) מדכאים את עצמאות הפרט ואת הגילויים הפלורליסטיים בחברה. לא במקרה מופיעות בהן אך לעיתים רחוקות חברה אזרחית מפותחת, חשיבה מקורית, יצירתיות ונכונות לבחון מחדש אורחות חיים המסכנות את עתידן. נראה שבזרם המרכזי של החברה הישראלית – להוציא הגרעין הקשה של החרדים ורוב הערבים – התפתח בהיקף נרחב אורח חיים המציג שילוב ייחודי בין חירות לפרט לבין בסיס סולידיריות איתן, מרמת המשפחה עד לרמה הלאומית. הוא כרוך בשילוב של ביקורתיות עזה עם אופטימיות מושרשת. מה שישראלים מעידים על עצמם במשאל דעת קהל המציבים את

הערבית אינה שותפה בליבתה, אך הרוב הגדול של שתי הקהילות האלה חי בנפרד מן הזרם המרכזי הזה ואינו משבש בדרך כלל את חוויית חיו.

גיבוש הקולקטיב הלאומי המקיים בקרב את הסולידיריות הזו, ובמיוחד זו שבין יהודי המזרח והמערב, כבר נדון לעיל. חשוב לאפיין את הלוח של אורח החיים שהתגבש, ועודנו מתגבש בישראל במפגש בין תרבויות המוצא השונות המרכיבות את הזרם המרכזי. כבר הזכרנו ההצלחה המוכרת של ישראל להתמודד עם אתגרי המאה ה-21. כפי שבעולם העתיק נדרשו אדמה פורייה ומים (כמו בעמק הנילוס ובמסופוטמיה), ובראשיתו של העידן החדש היה צורך בברזל, בפחם ובתשתית תעשייתית, בעידן החדש בנויים כושר התחרות והיכולת להשתתף בעיצוב ההווה והעתיד במידה מכרעת על יצירתיות, חירות המחשבה, אינדיווידואליזם, תעוזה וניידות. לאלה נלווים גם לפחות קורט של תוקפנות בונה, פריקת עול וחוצפה. בחברות מגויסות, ממושטעות וממושטרות המדכאות את הפרט הצליחו לעיתים פרויקטים לאומיים מרשימים, בעיקר טכנולוגיים (למשל, בגרמניה הנאצית ובברית במועצות בימי סטאלין), אך לאורך זמן גולים ממנה היסודות היצירתיים.

בחברות שהצליחו להשתלב בעולם המודרני והדינמי הזה התברר בהדרגה כי התכונות ואורח החיים הכרוכים בכך הופיעו במקביל לערעור מעמדה של המשפחה,

(באמצעות מכון רפי סמית) מצא זינוק בנכונותם של חרדים להצהיר כי הם מרגישים חלק מישראל ובעיותיה (צירוף של "מאוד" ו"די הרבה") משיעור של 68.5% ב-2019 לשיעור של 93% בשנת 2020. השיעור בחברה היהודית הכללית היה למעשה זהה (92%) <http://dataisrael.idi.org.il>

63 חוקרים מאוניברסיטת פרינסטון הציגו באמצע העשור הראשון של המאה הנוכחית תופעה בארצות הברית שכינה "תמותת ייאוש" (Death of Despair), המתארת תמותה מהתאבדות, סמים ואלכוהול בקרב אמריקאים לבנים בגיל העמידה. שיעור התמותה של אמריקאים לבנים ללא תואר נמצא בעלייה לפחות מאז ראשית שנות ה-90, אך נראה שהמצב מחמיר. מתברר שתוחלת החיים בארצות הברית ירדה ברציפות בין 2014 ל-2017 (השנה האחרונה שלגביה קיימים נתונים). זה לא קרה מאז העשור השני של המאה ה-20, אז ספגו האמריקאים אבדות רבות במלחמה ובמגפת השפעת הספרדית. משבר התמותה בארצות הברית הקדים את המשבר הפיננסי של 2008, וקשה להבין את התופעה מתוך הסבר שיעקרו כלכלי. אחת הפרשנויות קושרת אותה בהיחלשות המנגנונים של סולידיריות חברתית בערים ובשכונות, העוזרים להתמודדות עם קשיי החיים ובעיצוב הזהות. ייתכן קשר עם ירידת שיעור הנישואים, הנוכחות בכנסייה וחברות בארגונים קהילתיים. משבר התמותה בארצות הברית הקדים, כאמור, את המשבר הפיננסי. ב-2018 דווח על עלייה קבועה ועקבית של שיעור ההתאבדות בארצות הברית – ב-25% מאז 1999. שלושה רבעים מן המתאבדים הם גברים, בעיקר גברים לבנים לא היספנים. מספר האמריקאים הנוטלים בקביעות תרופות פסיכיאטריות יותר מחמש שנים רצופות עלה פי שלושה מאז שנת 2000. אקונומיסט, "האמריקאים מתייאשים ומתים. הכלכלנים מנסים למצוא את הסיבה", **הארץ**, 22 בינואר 2020; עידו אפרתי ובנדיקט קרי, ניו יורק טיימס "שיעור ההתאבדות בארה"ב עולה ומציב מראה שחורה בפני החברה האמריקאית", **הארץ**, 17 ביוני 2018.

בישראל שיעור ההתאבדות נמוך יחסית. מול ממוצע עולמי של 11.4 למאה אלף, היה השיעור בישראל בשנת 2014 כמחצית השיעור הזה: 5.7 – ירידה של 10% מאז שנת 2000 (שיעור ההתאבדות של יוצאי חבר העמים גבוה פי שניים משיעורם בקרב ילידי הארץ ושיעור ההתאבדות של יוצאי אתיופיה גבוה פי ארבעה). מעקב אחר המגמות בתחום זה בתרבויות שונות לאחר המשבר הבריאותי והכלכלי של הקורונה עשוי לתרום לדיון הכולל בשאלת החוסן הלאומי באותן תרבויות.

רוב הישראלים מן הזרם המרכזי לא רק מתגייסים ברצון, אלא רואים בשירות הצבאי חוויה מעצבת במובנה החיובי.⁶⁵ לצד ירידה מתונה והדרגתית במוטיבציה לשרת ביחידות השדה (עדיין יש חמישה מועמדים על כל מקום פנוי בחטיבת גולני וארבעה בגבעתי) מתחזקת המוטיבציה לשירות ביחידות כגון 8200, המאפיינות את שדה הקרב הדיגיטלי שבפתח. היחס החיובי החריג לשירות משקף לא רק את האמון בצבא,⁶⁶ אלא גם את תחושת הסולידריות הלאומית בקרב אותו זרם מרכזי, הנושא על כתפיו את המדינה כולה. למרות גודלה הצנוע של העדה הדרוזית, חשוב לציין בהקשר זה את תרומתם של האזרחים הדרוזים ואת הכללתם במעגל הסולידריות הישראלית.⁶⁷ ההזדמנות לתרום לחברה ולמדינה באווירה חברתית המעודדת את השירות מחזקת בתורה את הסולידריות הזו, כאשר הצעיר רוכש בעצם שירותו "מניית יסוד" במדינתו.

האופטימיות, האמון והסולידריות האלה, למרות המחלוקות הסוערות והקולניות החוצות את החברה הישראלית, הם במידה רבה תוצר של תופעה המאפיינת את רוב שנותיהם של היישוב והמדינה; היעדרה למשך שני עשורים בשנות ה-80 וה-90 רק מדגיש את חשיבותה ואת הכורח לשמרה. מדובר בהסכמה לאומית רחבה במרכז הבמה הפוליטית בשאלות היסוד, המקיפה רוב מוצק של בני הזרם המרכזי. זו מאפיינת עוד מימי היישוב את החברה, למרות הוויכוח הלוהט בזירה הפוליטית. לצורך הוויכוח הזה מוקצנות העמדות במאבק על השלטון ועל עמדות הכוח, אך גם בתקופות של מה שנראה כקרקע פוליטי יכולה החברה לתפקד בדרך סולידרית, המאפשרת מימוש יעדים משותפים.

ישראל בעשירון העליון של "מדד האושר", יחד עם מדינות רגועות, עשירות והומוגניות – לפני ארצות הברית, בריטניה, גרמניה, צרפת, ספרד ואיטליה – מתיישב היטב עם התנהגותם בשני תחומים מכריעים בחשיבותם: מספר הילדים במשפחה ויחסם לשירות הצבאי. הקשר הייחודי בין שני אלה בישראל מתבטא במעורבותם העמוקה של הורים בשירות הצבאי של בניהם ובנותיהם ("ילדים").⁶⁴ ישראל היא כנראה המדינה היחידה בעולם המערבי שבה רווחת פרקטיקה שלפיה מגדלות גם משפחות

האופטימיות, האמון והסולידריות האלה, למרות המחלוקות הסוערות והקולניות החוצות את החברה הישראלית, הם במידה רבה תוצר של תופעה המאפיינת את רוב שנותיהם של היישוב והמדינה.

משכילות ומבוססות קרוב לשלושה ילדים למשפחה, פי שניים מהמקובל באירופה, כשליש יותר מאשר בארצות הברית. המגמה של גידול במספר הילדים מתחזקת בהתמדה ומקיפה את האוכלוסייה הגדולה שהגיעה מחבר העמים לשעבר, עם היסטוריה של מיעוט ילדים. קשה למצוא ברמת ההחלטות האישיות ביותר עדות אמينة יותר לאופטימיות שהפילוסוף ארתור שופנהאואר ראה בה, בצדק, השתקפות של רצון החיים (Willen Zum Leben).

ישראל היא גם המדינה הדמוקרטית היחידה המקיימת גיוס חובה – של גברים ונשים – לצבא המעורב בהתמדה במלחמות ובעימותים אלימים בכל הרמות.

64 ראו: "אותך לכרמלה: צה"ל והורי החיילים", עמוס הראל, **תדע כל אם עבריה – קווים לדמותו של צה"ל החדש**. כנרת, זמורה ביתן, 2013. עמ' 191-212.

65 במחקר דעת הקהל שהוצג בכנס השנתי הבינלאומי של המכון למחקרי ביטחון לאומי לשנת 2020 סברו 70% כי "מערכת הערכים המנחה את צה"ל כיום קרובה למערכת הערכים המקובלת על רוב הציבור בישראל" (**הכנס הבינלאומי השנתי ה-13**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2020).

66 באותו מחקר של המכון למחקרי ביטחון לאומי לשנת 2020 נמצא כי שיעור האמון בצה"ל מגיע ל-93%, וכי 87% סברו שהצבא ערוך לקראת העימות הבא. גם גורמים חשובים אחרים בקהילת הביטחון זכו לשיעורי אמון גבוהים: המוסד ל-86% והשב"כ ל-80%. במחקר אחר שבדק ממצאים לאורך זמן נמצא שממוצע האמון בצה"ל בחברה היהודית ב-15 שנים (2003-2017) היה 88.4% (להשוואה: האמון בכנסת באותה תקופה נע בין כמחצית לבין כרבע מן הנשאלים). ביוני 2017 הביעו 88% את אמונם כי צה"ל ינצח את איראן, סוריה, חמאס וחזבאללה. האמון בצה"ל ובהנהגתו סלקטיבי מאוד ואינו מקיף את כל התחומים. באותו משאל קיבל צה"ל ציונים טובים בענייני שוויון מגדרי רק מ-50% מהמשיבים, בענייני ניהול כספי רק מ-29% ובאשר לרמטכ"ל המכהן – רק מכחצית מהמשיבים.

67 דרוזים רבים מתלוננים על כך שהסולידריות אינה מתבטאת דיה בהקצאת משאבים לאומיים. חלק נכבד של העדה נפגע מנוסחו של 'חוק הלאום', שהדגיש מדי לשיטתם את אופייה היהודי של מדינת ישראל והדיר אותם למרות תרומתם החשובה. למרות זאת, לא נראה שהדבר משקף התרופפות בתחושה העמוקה של סולידריות בקרב הזרם המרכזי של החברה היהודית כלפיהם.

של תהליכים חברתיים עמוקים, שההנהגה הפוליטית והאליטות האחרות יכולות להשתבח בו בדיעבד, אך השפעתם על התמדתו מוגבלת מאוד. עם זאת, לשמירת ההסכמה הלאומית במרכז הבמה הפוליטית בקרב הדרם המרכזי של החברה הישראלית ולהשלכותיה המבורכות על הסולידריות בקרב החברה הזו תהליכים אלה יכולים לתרום רבות. בתחום זה רצוי שהלקחים הקשים משנות ה־80 וה־90 ישמשו נורת אזהרה בשיקוליה של הנהגה אחראית.

שגשוג ואיכות חיים

חשיבותם של שגשוג המושגת על אדנים איתנים, של השתלבות בכלכלה הגלובלית ושל איכות חיים המושגת על שלטון החוק וסובלנות ועל מערכות חינוך, בריאות ורווחה המתפקדות היטב מובנת כמעט מאליה בכל מדינה. היא דרושה במיוחד במדינה מאוימת, הנאלצת להקדיש להגנתה אחוזים מהתוצר המקומי הגולמי בשיעור הגבוה פי ארבעה־חמישה מזה של רוב הדמוקרטיות⁶⁹ וזקוקה להתגייסות רוב בניה למאבק. הכול מסכימים שבלא התקדמות דרמטית בכל אלה לא הייתה ישראל שורדת בעבר, ובלי לפתח אותם בהתמדה לא תוכל לעמוד בעתיד. לכאורה סובלת ישראל גם משיעורי עוני גבוהים מאוד, אלה שכאן מדובר בעיקר בשיטת מדידה ובדין ציבורי מניפולטיביים⁷⁰ שעומדים בתוקפם מטעמים פוליטיים הכרוכים בבעיה המבנית של החברה והכלכלה בישראל. בעיה זו, הניצבת בדרכם של הישגי המדינה בכל התחומים האלה, מתמקדת

חריג בולט שסיכן את המסגרת הזו זלג מן המערכת הפוליטית אל החברה בין מלחמת לבנון הראשונה לבין האינתיפאדה השנייה. שתי תפיסות מנוגדות בהקשר הפלסטיני קיימו באותם ימים משחק סכום אפס, שבמוקדו ניסיון ליצור מציאות בלתי הפיכה: התנחלות רבתי בלב יהודה ושומרון מצד אחד ותהליך אוסלו מנגד, על יסוד שתי מערכות של קריאת המציאות ושל מה שישראל יכולה וחייבת לעשות כדי להתמודד איתה. מאז ראשית המאה הנוכחית שבה המחלוקת לממדיה המוכרים. במערכות הבחירות הרצופות בשנים 2019–2020 הוזכרו נושאי המהות הביטחוניים, החברתיים והכלכליים בעיקר כדי לצאת ידי חובה, על רקע הסכמה רחבה על עקרונותיהם. שאלת היחסים עם הפלסטינים כמעט לא הוזכרה, וניסיונו של ראש הממשלה בנימין נתניהו להפנות את תשומת הלב לשאלת עתיד השטחים בהכרזה על כוונה לספח את בקעת הירדן לא הותיר כל רושם במערכת הפוליטית לקראת מערכת הבחירות השנייה. שתי המפלגות הגדולות – הליכוד וכחול-לבן – רבו על הקרדיט לקידום "עסקת המאה"⁶⁸ של הנשיא טראמפ במערכה השלישית. הדיון התלהט והתמקד בסוגיות הפרסונליות ובמאבק על עמדות הכוח (לרבות המחלוקת על מעמדה של הרשות השופטת), ואפילו במקום שבו קיימת מחלוקת אמיתית ועמוקה – בענייני דת ומדינה – נדחקו האופציות הרדיקליות לשולי השיח.

שימור השילוב החשוב כל כך בין המודרניות האינדיווידואליסטית לסולידריות השבטית הוא עניין

68 ראו, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>

"Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People", The White House, <https://www.whitehouse.gov/peacetoprosperity/>

69 הממוצע באיחוד האירופי הוא בסביבות 1.3% מהתוצר המקומי הגולמי. על פי מאמרו של שמואל אבן, תקציב הביטחון לשנת 2019: סוגיות מרכזיות, **מבט על**, גיליון 1035, המכון למחרי ביטחון לאומי, "היחס בין תקציב משרד הביטחון לתוצר המשוער לשנת 2019 הוא כ־4.1 אחוזים לתקציב נטו וכ־5.4 אחוזים לתקציב ברוטו, קרוב לנתוני תקציבי משרד הביטחון בשנים 2017–2018. יש לציין שעל פני עשור מדובר בירידה ניכרת. בשנת 2008 היחס בין תקציב משרד הביטחון ברוטו לתוצר עמד על 6.6 אחוזים". ההוצאה לצריכה ביטחונית של ישראל בשנת 2019 עמדה בפועל על כ־5.2 אחוזים מהתמ"ג, הצריכה הביטחונית המקומית (בלי יבוא) ביחס לתמ"ג בשנת 2019 עמדה בפועל על כ־4.5 אחוזים מהתמ"ג. <https://data.worldbank.org/indicator/ms.mil.xpnd.gd.zs>

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20180518-1?inheritRedirect=true>
<https://www.inss.org.il/he/publication/the-ministry-of-defense-budget-for-2019-major-issues/>

70 מה שקרוי "מדד העוני" מודד למעשה פערי הכנסות. הוא עשוי להצביע על "הגדלת שיעור העניים" גם כאשר מצבם האובייקטיבי של העשירונים התחתונים משתפר באופן ניכר, במונחים של כוח הקנייה של הכנסתם, אם מצבן של השכבות המבוססות משתפר במידה רבה יותר. ההכנסות הנמוכות שכיחות בעיקר במשפחות שמאופיינות ביותר ילדים ופחות מפרנסים (גברים חרדים ונשים מוסלמיות) מאשר באוכלוסייה הכללית. המנכ"לית לשעבר של הביטוח הלאומי אסתר דומיניסיאני קבעה כי "בקרב חרדים וערבים קיים תת־דיווח סטטיסטי משמעותי על ההכנסות. העוני אצלם נמוך בהרבה ממה שמתפרסם". מסקר הוצאות המשפחה של המוסד התברר ששיעורי העוני נמוכים ב־40% מן השיעורים המוכרים. היא העריכה שרק 11%–12%

ומצד שני זינוק בגודלה של האוכלוסייה שאינה תורמת את חלקה בכלכלה (שיעור המועסקים), בהגנה (שירות בכוחות הביטחון) ובהשבחת ההון האנושי (רמת החינוך המתאימה למשק מודרני). השיפורים, הבלוימה והנסיגות הם במידה רבה תוצר של שיעור התמריצים לעבודה ומידת התמיכה בבחורי הישיבות והאברכים.⁷¹ על רקע הריבוי הטבעי שלהם, הממומן בנדיבות בכספי משלם המיסים הלא-חרדי, גדל במהירות רבה נזקם לכלכלה הלאומית. התופעות החיוביות בהקשר זה במחנה החרדי – עבודת נשים, השכלה אקדמית והשתלבות גברים חרדים בשוק העבודה – מאבדות חלק מכריע מתרומתן למשק הלאומי מול היקפו של הריבוי הטבעי.⁷² האוכלוסייה המוסלמית מציבה בעיה מכיוון שונה. כאן

בתרבות המקובלת בקרב חלקים גדולים באוכלוסייה החרדית ובאוכלוסייה המוסלמית. המכשולים שמציבה התרבות המקובלת על הגרעין הקשה של האוכלוסייה החרדית ליעדים הלאומיים של ישראל הוזכרו כאן בהקשרים אחרים, ובראשם האיום על המאפיינים המודרניים והפלורליסטיים וההשתמטות ההמונית מתרומה להגנת המדינה. בשל התרבות הזו, המשולבת באינטרס הפוליטי של מנהיגותם בבידול מהחברה הישראלית תוך תלות מוחלטת ברבניהם, הם זוכים לחינוך נחות בלא לימודי ליבה, במתכונת שנועדה למנוע מן הגברים השתלבות בשוק העבודה של חברה מודרנית. מבחינת השילוב והתרומה לחברה יש בקרב החרדים מגמות סותרות. מצד אחד כרסום בהתבדלות

ממשקי הבית נמצאים מתחת לקו העוני, מעט יותר ממחצית השיעור המדווח (נחמיה שטרסלר, "איפה הכסף? מתחת למזרון" **הארץ**, 9 במרס 2012).

ועדה שמינה ראש הממשלה אהוד אולמרט ב-2006 כדי להציע מדד מעוות פחות הגישה את המלצותיה ב-2008. הממשלה לא דנה בהמלצות ולא אימצה אותן. מנהל הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה פרופסור שלמה יצחקי, שעמד בראשה, קבע כי: "כל השימוש במדדי עוני זה קשקוש אחד גדול, כי זה לא מתיישב עם תיאוריה כלכלית ... הם לא מתאימים למדיניות כלכלית, ולכן יש הרבה דרכים לשחק איתם". לדבריו, כדי להוריד את מספר העניים על פי המדד הזה, אפשר "להקפיץ את אלה שהם קרובים לקו העוני, מעל קו העוני", וכך נהגה השרה אורה נמיר, בזמנה, "שהקפיצה את קצבאות הזקנה בכ-10 שקלים והעלתה אנשים מעל קו העוני". הוא הדגיש כי אפשר "לשחק עם ההגדרות" באופן המתיישב עם השקפת עולם, וקבע כי בעבר שיחקו בביטוח הלאומי עם קו העוני, ו"לאף אחד לא היה אכפת מהעניים". מדובר בהגדרת הקו: "תשנו את קו העוני ויהיו פחות עניים, הקו הוא יחסי. המושג עניים זה לא רעבים. מדובר בהחלטה שרירותית. הכול תלוי בהגדרות וכאן אתה יכול לשחק". אם הדבר היה תלוי בו, "לא היה קיים מדד עוני כמו שהוא היום, אלא גם מדד עוני וגם מדד אי שוויון", שיאפשרו "להעביר לעניים מאלה שאינם עניים". אדריאן פילוטסטלה וקורין ליבר 'פרופ' יצחקי: 'במשך שנים הלמ"ס הוציאה נתונים לא נכונים', **גלובס**, 7 בינואר 2013. ראו דיון מפורט בעיוותי "מדד העוני" בספרי: דן, שיפטן, **פלטונים בישראל – מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית**. זמורה ביתן דביר, 2011. עמ' 621-629.

71 חיזוק התמריצים לעבודה וצמצום התמיכה באברכים הניבו בשנים 2003-2015 עלייה ניכרת בשיעור המועסקים; מגמה הפוכה במסגרת ההסכמים הקואליציוניים הביאה להקפאת ההישגים בתחום זה. בשנת 2017 היו הנשים החרדיות בקרב בני 25-64 מועסקות מעט פחות מן הלא-חרדיות (82% לעומת 88%), אך הגברים החרדים היו מועסקים הרבה פחות מן הלא-חרדים (51% לעומת 88%). למרות גידול בולט בעשור האחרון בשיעור הבנות החרדיות שעשו לפחות בחינת בגרות אחת (וירידה קלה בשיעור הנמוך מאוד ממילא בקרב בנים), שיעור הזכאות לבגרות במגזר החרדי בשנת 2015-2016 עמד על 12% בלבד, לעומת 77% בחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. גלעד מלאך ולי כהנר (עורכים), **שנתון החברה החרדית בישראל 2018**, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

72 יגאל מלאך מהמכון הישראלי לדמוקרטיה מעריך ששיעור האוכלוסייה החרדית, שהגיע בשנת 2019 ל-12%, יעלה כעבור עשור ל-15.5%, וכעבור עשור נוסף אחריו (2039) ל-19.5%. הנזק הכלכלי לתוצר ב-2019, כאשר רק מחצית מהגברים החרדים עובדים, מגיע ל-19 מיליארד שקלים. המשך מגמת התעסוקה הזו (50% יגרום כעבור עשור וחצי (2035) נזק עצום של 57 מיליארד שקלים. לנוכח גידול חלקם של החרדים באוכלוסייה בגיל העבודה, הרי אפילו אם יתחולל שינוי דרמטי בשיעור התעסוקה, שיעלה אותו ל-70% (לעומת 88% בחברה הלא-חרדית), עדיין נותר נזק לתוצר של 27 מיליארד שקלים. יגאל מלאך, **החברה החרדית תרחישים ותחזיות**, 26 בספטמבר 2019. (מצגת), המכון הישראלי לדמוקרטיה. בשנת 2015 היה שיעורם של האוכלוסייה מעל גיל 20 שבה מרבית התלמידים אינם זוכים ללימודי יסוד 7%, ובגיל 0-14 היה 19%. אם יימשכו המגמות הנוכחיות יהיה שיעורם של בני 0-14 אלה כעבור חמישים שנה כמחצית מהאוכלוסייה הישראלית בגילים אלה (דן בן-דוד, "דמוגרפיה ואשליות: הבחירות הן על השאלה אם ישראל תתקיים בעוד 2 דורות", **Ynet**, 8 בספטמבר 2019) שיעור התעסוקה של הגברים החרדים היה בעלייה מתמדת בעשור הראשון של המאה הנוכחית. שיעור התעסוקה של הגברים החרדים בגילי העבודה העיקריים (45-52) עלה ב-25% בעשור של 2002-2011 והגיע לכ-46% באוכלוסייה הכללית. שיעור

כדי להתמודד עם העיוותים הללו יש למדינה אינטרס מן המעלה הראשונה לשלב את שתי האוכלוסיות בכלכלה המודרנית, ובשלב הראשון בעיקר להגדיל במידה רבה את השתתפותם של גברים חרדים ונשים מוסלמיות בכוח העבודה.

רק נגד ערבים), תגלה כל בדיקה עניינית שזה לא יכול להיות העיקר. החרדים עניים מן הערבים, בשל העדפות תרבותיות דומות הקשורות להשתתפות בכוח העבודה, למרות שהם סמוכים לעטיני השלטון ולתקציביו יותר מכל ציבור אחר במדינה. מצבם של הערבים הנוצרים בכמה תחומים כלכליים חשובים טוב מזה של כלל הציבור בישראל, למרות שאין כמובן בחברה היהודית או מטעם המדינה תופעה של העדפה שיטתית של ערבים נוצרים על פני כל אזרח אחר. מדובר פשוט בהעדפות תרבותיות בונות של הנוצרים בדורות האחרונים, המתבטאות למשל ברמת החינוך ובשיעור תעסוקת נשים מחוץ לקהילתן.⁷⁴ אף שהמאמצים לשילוב החרדים והערבים נכונים וראוי להתמיד בהם, הבעיה היא בקצב ובמכשולים הפוליטיים והתרבותיים שהוזכרו. בשל כוחם הפוליטי של החרדים, מסוכל למעשה עיקר ההשפעה הברוכה של השתלבות המעטים על ידי הריבוי המהיר של אלה המהווים נטל על הכלכלה ואיום על איכות החיים. בשנים האחרונות מתנהל מאמץ מרוכז בכיוון הנכון, בהעדפה של רשויות ערביות ובהשקעה מסיבית בקידום שילובה של החברה הערבית בכלכלת המדינה, ובראשו החלטת הממשלה 922 מדצמבר 2015 על העברת 13.5 מיליארד שקלים במשך חמש שנים לקידום אוכלוסיות המיעוטים.⁷⁵ בחברה הערבית גם ניכרת מגמה חיובית בתחום השכלת

מדובר בשיעור נמוך של השתתפות בכוח העבודה, הפעם בהימנעות המונית מעבודת נשים. התרבות המקובלת בשתי האוכלוסיות האלה פוגעות באיכות החיים⁷³ גם בתחום שלטון החוק, ומאופיינות בהיעדר סובלנות כלפי מיעוטים וכלפי אלה המעזים לחרוג מן הדפוסים החברתיים והתרבותיים בקרבן (למשל כלפי להט"בים וכלפי יוצאים בשאלה).

כדי להתמודד עם העיוותים הללו יש למדינה אינטרס מן המעלה הראשונה לשלב את שתי האוכלוסיות בכלכלה המודרנית, ובשלב הראשון בעיקר להגדיל במידה רבה את השתתפותם של גברים חרדים ונשים מוסלמיות בכוח העבודה. המכשול העיקרי בשילוב החרדים הוא פוליטי. למנהיגות החרדית נוח לשמר ולהעמיק את המצב הקיים, ובידה מספיק כוח פוליטי כדי למנוע את השינוי הנדרש. למעט רגע פוליטי נדיר בשנת 2003, שבו בלם שר האוצר נתניהו את תנופת הישגיהם על חשבון הצרכים הכלכליים של ישראל, בעת שראש הממשלה אריאל שרון הנהיג ממשלה בלא השתתפותם, העיוות הכלכלי והחברתי שהם כופים הולך ומעמיק כבר עשרות שנים, במקביל לעלייה מטאורית בשיעורם באוכלוסייה. המכשול העיקרי בשילוב המוסלמים הוא אנליטי ותרבותי. ברמה האנליטית התקבעה בשיח הציבורי הנחה שקרית, המייחסת את עיקר הכשלים הכלכליים בקרבם להפליית הערבים בתחום התקצוב הממלכתי, ובתחומים אחרים כגון תעסוקה ותחבורה. הנחה זו קיבלה חיזוק במסקנותיה של ועדת החקירה הממלכתית לאירועי אוקטובר 2000 – 'ועדת אור' – שטשטשה את ההבחנה בין פער לבין הפליה באופן המעודד את ההנחה שהפליה היא בהכרח מקור הפערים הכלכליים. בלי לשלול את עצם קיומה של הפליה בכל חברה וגם בישראל (לא

התעסוקה הכולל [מניח: גברים ונשים] בתקופה המקבילה עלה ב־3% בלבד. ראובן גל, **החרדים בחברה הישראלית: תמונת**

מצב. 2014 מהדורה שנייה, מוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית, פברואר 2015, עמ' 11–19.

73 גם לו היה גרעין של אמת בטענה המקובלת על דוברי המגזר החרדי ועל משקיפים רבים – כאילו החרדים עצמם נהנים מאיכות חיים גבוהה למרות עוניים, בשל הסולידריות הפנימית במחנה שלהם והאתוס של הסתפקות במועט – הרי טענה זו מבוססת על התעלמות מן ההקשר הרחב. רכיבים חיוניים של איכות החיים של הגרעין הקשה בקרב החרדים מושגים על חשבון החלק היצרני והמשרת של החברה הישראלית. כך למשל, בני המגזר החרדי זוכים לביטחון למרות שאינם תורמים לו בשירות צבאי, נהנים מרמת בריאות ומתוחלת חיים גבוהים למרות תרומתם השולית להישגים המדעיים שעליהם הם מבוססים, ונהנים משירותי רווחה שרק מדינה עשירה יכולה להציע, למרות שהם מהווים נטל יותר מאשר נכס לכלכלתה.

74 דיון נרחב, מפורט ומתועד המוכיח את הטיעון הזה ראו בספרי: דן שיפטן, **פלסטינים בישראל – מאבק של המיעוט הערבי במדינה היהודית**. כנרת, זמורה ביתן, 2011, שער שלישי: כלכלה ומאפיינים חברתיים, עמ' 611–752.

75 מהם 1.2 מיליארד לדרוזים, ו־3.9 מיליארד לבדואים. נוסח מלא של התוכנית ראו: מזכירות הממשלה, "פעילות הממשלה לפיתוח כלכלי באוכלוסיית המיעוטים בשנים 2016–2020", עודכן ב־18 בספטמבר 2017, https://www.gov.il/he/Departments/policies/2015_des922. באוקטובר 2020 האריך נתניהו את תוקף התוכנית עד לסוף 2021. שכיב עלי: "למה בעצם לא ביבי? הניצחון של מנסור עבאס", **Ynet**, 8 באוקטובר 2020.

להתמודד עם אתגרי המאה ה-21. הסירוב העיקש של החברה הזו ומנהיגיה לקבל אחריות על חלקם המכריע בכשליהם בתחומים אלה (לצד מחדליה של המדינה) אינו מבשר טובות.⁷⁸

בתחום הרווחה הכלכלית ואיכות החיים יש לישראל מגוון בעיות אחרות, ובראשן פריון העבודה הנמוך,⁷⁹ התרחבות הפער בתחום זה מול המדינות המפותחות ויוקר מחיה גבוה בהרבה מן המקובל בחברות דומות

נשים (למשל, כמחצית הסטודנטים הערבים בטכניון הן נשים) ובתחום צמצום הילודה.⁷⁶ למרות המגמות המעודדות האלה, ראוי למתן את הציפיות לתפנית חיובית דרמטית בעתיד הקרוב. זו לא תתממש כל עוד החברה המוסלמית דבקה באותם מרכיבי מפתח בתרבות – בראשם מעמד האישה, המבנה החמולתי, דחיית רכיבים פלורליסטיים ורמה גבוהה של פשיעה⁷⁷ – שהכשילו את רוב החברות הערביות באזור בניסיון

76 מסקירה מעודכנת (2019) של הכלכלנית הראשית באוצר עולה כי שיעור התעסוקה של נשים ערביות עלה בשנים 2010–2018 מ-29% ל-38%. השיעור בקרב נשים בדואיות עלה בין השנים 2000 ל-2016 מ-11% ל-32%. במזרח ירושלים הוא עומד על 24%. לרמת ההשכלה השפעה דרמטית. שיעור הנשים הערביות בעלות תואר אקדמי זינק בין שנת 2000 לשנת 2016 מ-6% ל-20%. שיעור המועסקות האקדמאיות – 68% – גבוה למעלה מפי שניים מזה של בעלות תעודת בגרות – 30%. לשם השוואה, שיעור התעסוקה הכללי בישראל (כולל חרדים וערבים) עומד על 77.5%, בקרב גברים חרדים על 50% ובקרב נשים חרדיות על 76% (עלייה מ-63% מאז 2010) (שחר אילן, "שיעור התעסוקה של נשים בדואיות זינק ב-182% ב-20 השנים האחרונות", **כלכליסט**, 4 בנובמבר 2019).

77 המצב חמור במיוחד בקרב מאות אלפי הבדואים בנגב, שם רווחים יותר מאשר בכל חלק אחר של המגזר הערבי שיעורי ריבוי טבעי גבוהים, פשע ופוליגמיה. בעניין הפוליגמיה מדובר ברגרסיה ובהקצנת הדפוסים הפטריוארכליים: מנוהג של מיעוט של עשירים לתופעה חברתית, המקיפה כנראה כרבע המשפחות הבדואיות בנגב. שיעור ניכר של הפוליגמיה הזו מבוסס על נשים שהובאו מהרשות הפלסטינית או מירדן. ראו: עו"ד ראויה אבו רביעה, **מודרות בעל כורחן – הנשים הערביות הבדואיות ותופעת הפוליגמיה בנגב**, האגודה לזכויות האזרח, 2010 <https://law.acri.org.il/pdf/polygamy.pdf>; שירי ספקטור בן ארי, **פוליגמיה בקרב האוכלוסייה הבדואית בישראל – עדכון**, אתר מרכז המחקר והמידע של הכנסת, אוקטובר 2013. <https://tinyurl.com/y9wpdour>. על פי דוח מבקר המדינה, אזרחים ערבים מעורבים ב-60% מהפשיעה החמורה בישראל, פי שלושה משיעורם באוכלוסייה. שיעור הנשים ערביות הנרצחות הוא פי שניים משיעורן באוכלוסייה ("התמודדות משטרת ישראל עם אחזקת אמצעי לחימה לא חוקיים ואירועי ירי ביישובי החברה הערבית וביישובים מעורבים". **דוח מבקר המדינה, 2018**). תירוץ **עיקרו** של הנגע החברתי הזה באוזלת ידה של המשטרה (שאכן נושאת באחריות משנית) הוא אחד התסמינים של בעיה עמוקה עוד יותר: חוסר הנכונות לקבל אחריות ולהתמודד עם תרבות רווחת במגזר של דיכוי נשים, אלימות, הימנעות משיתוף פעולה עם המשטרה ואחזקה המונית של נשק בלתי חוקי.

78 רוב הציבור הערבי בישראל סבור ששיעורי הפשיעה הגבוהים מאוד בחברה הערבית הם בעיקר תוצאה של התרבות המקובלת עליהם ושל התנהגות הערבים עצמם. רק 38.4% מקבלים את ההסבר של ההנהגה הערבית, שהם נובעים בעיקר מכך ש"המדינה/המשטרה אינה משקיעה מספיק משאבים למנוע את הפשיעה". 28.9% סבורים שהשקעת משאבים או שיתוף פעולה של הנהגת החברה הערבית עם המשטרה לא יעזרו, כיוון שהתרבות הערבית אלימה, והם קושרים את כשלי המאבק בפשיעה בחינוך ובפיתוח המודעות בחברה הערבית עצמה. עוד 24% מאשימים את הנהגת החברה הערבית בכך שאינה משתפת פעולה עם המשטרה כדי למנוע פשיעה. לצד הרוב המוחלט (28.9%+24%=52.9%) שמטיל את עיקר האחריות על כתפי החברה הערבית ומנהיגותה, עוד 7.4% סבורים כי מדובר בצירוף של אחריות המשטרה, הנהגת החברה הערבית והגורם התרבותי. מכאן שהרוב בקרב הערבים שאינו תולה את עיקר האשמה במדינה או במשטרה ודוחה את טענות ההנהגה הערבית – מוצק עוד יותר. תמר הרמן, אור ענבי, אלה הלר, פאדי עומר וויליאם קביסון, **שותפות בערבון מוגבל: יחסי יהודים וערבים בישראל 2019**. המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019. עמ' 127.

79 חוקרים מן האוניברסיטה העברית ומאוניברסיטת תל-אביב בדקו, במסגרת מוסד שורש, את נתוני התוצר לשעת עבודה בישראל, המכונה גם פריון העבודה – יכולת הייצור של עובד ממוצע במדינה. מהשוואת פריון העבודה מאז 1970 בישראל ובמדינות ה-G7, המשקים המובילים בעולם, בולטת הנסיגה היחסית בפריון העבודה בישראל מאז אמצע שנות ה-70, עם גידול של יותר מפי שלושה בפער ביניהם. מבחינת פריון העבודה ישראל ממוקמת כיום בדירוג מתחת למרבית מדינות ה-OECD ומתחת לכל המדינות הרלוונטיות בעולם המפותח. ב-2015 הגיע התוצר לשעת עבודה בארצות הברית ל-\$68, שני שלישים יותר מהשיעור של \$41 בישראל. דן בן-דוד ואייל קמחי, **מזכר מדיניות: האתגרים האסטרטגיים העיקריים של ישראל בתחום הכלכלי-חברתי ומוקדים מרכזיים לטיפול שורש**, מוסד שורש למחקר חברתי כלכלי, מאי 2017.

בלא רוב יהודי מוצק, בלא הפניית עיקר המשאבים הלאומיים לכינון איכות חיים אישית, קהילתית ולאומית – מערכות חינוך ובריאות מתקדמות, חברה אזרחית חזקה, תרבות פתוחה ודמוקרטיה תוססת – לא תתרום הריבונות על כל חלקיה של הארץ לבניין העם ולהבטחת עתידו.

גם בשלהי מלחמת העצמאות, כאשר צה"ל היה חזק מספיק כדי "לשחרר את כל ארץ ישראל המערבית" לרבות ירושלים כולה, הועדפה חלוקת הארץ כדי להבטיח למדינה החדשה רוב יהודי מוצק. ההעדפה הזו לא ננקטה בשל ספק בדבר זכותו של העם היהודי על ליבה של מולדתו ההיסטרית בציון ובשומרון, אלא משום שמנהיגי הציונות והמדינה ראו את העיקר בבניין העם, בקיבוץ גלויותיו, בקליטת בניו ובכינונה של חברה שבה יוכלו וירצה לחדש את חיו הריבוניים. הם הבינו שבלא רוב יהודי מוצק, בלא הפניית עיקר המשאבים הלאומיים לכינון איכות חיים אישית, קהילתית ולאומית – מערכות חינוך ובריאות מתקדמות, חברה אזרחית חזקה, תרבות פתוחה ודמוקרטיה תוססת – לא תתרום הריבונות על כל חלקיה של הארץ לבניין העם ולהבטחת עתידו. כך גוריון הסביר בדיעבד את הכרעתו בעניין זה. הוא אמר ב־1949 כי הוא "בטוח בכך" כי "בדרך צבאית יכולים אנו לכבוש את כל מערב ארץ ישראל", אלא שהברירה היא:

אתם רוצים שבשנת 1949 תהיה [ב]כל הארץ מדינה יהודית דמוקרטית, או שאתם רוצים מדינה יהודית בכל ארץ ישראל ושנחנו נגרש את הערבים". ולכן, "כשעמדה שאלת שלמות הארץ בלי מדינה יהודית, או מדינה יהודית בלי שלמות הארץ, בחרנו במדינה יהודית בלי שלמות הארץ". מדינה בכל הארץ הייתה מחייבת "או גירוש מאות אלפי ערבים או

באירופה ובצפון אמריקה,⁸⁰ אך המרכיב המבני נוגע למכשולים בשתי האוכלוסיות האלה. את הפיריון אפשר להעלות ואת יוקר המחיה להוריד בשילוב של הכרה רחבה בחומרת המצב, רצון פוליטי נחרץ, מדיניות מתאימה ועסקה חברתית-כלכלית במשק, כמו זו שבעקבותיה ייצבה ישראל את כלכלתה באמצע שנות ה־80. עם המכשולים המבניים האלה קשה הרבה יותר להתמודד. השאלה המכרעת היא עד מתי יוכל המרכיב היצרני לפרנס ולקדם את המדינה בכללותה, כאשר שיעורה של האוכלוסייה הנופלת לנטל עליה, במיוחד בקרב האוכלוסייה החרדית, הולך וגדל.

שימור האתוס הקונסטרוקטיבי

את הצלחתם המרשימה של המפעל הציוני ומדינת ישראל בתחומים קריטיים, בתנאים קשים מאין כמותם שחלקם נדונו כאן, ראוי לזקוף במידה מכרעת לזכות הציוני הקונסטרוקטיבי שלהם. מדובר בהעמדת בנייתן של האומה והחברה בראש סדר העדיפויות הלאומי. אלה הוצבו שם לעיתים קרובות על חשבון מה שנתפס כמיצוי הזכויות הלאומיות בתחומים הרגישים והרגשיים ביותר, על חשבון רווחת האוכלוסייה לשנים ארוכות, ואפילו על חשבון צורכי ביטחון חשובים. המפעל הציוני נועד לגאול את העם, וגם גאולת הארץ לא נועדה אלא לשרת את גאולת העם. כאשר נוצר מתח בין השניים בשלביו הראשונים של המפעל הזה, הועדפה היאחזות מסיבית בחלקיה דלילי האוכלוסין של הארץ בשפלת החוף, בעמקים, בגליל העליון ובצפון הנגב, על התיישבות במחוזותיה החשובים לאין שיעור מבחינה היסטורית בשומרון וביהודה, המיושבים בצפיפות בערבים. זו נועדה לאפשר בסיס טריטוריאלי לכינון קהילה וריבונות יהודית עם רוב יהודי מוצק, לבניין העם והחברה, תוך צמצום החיכוך עם הערבים, יותר מאשר להשבת עטרה היסטורית ליושנה.

80 מנתונים של הארגון לשיתוף פעולה כלכלי ופיתוח OECD מתברר כי רמת המחירים בישראל הייתה גבוהה ב־19% מהמוצע ב־36 המדינות החברות בארגון. סקירה שערך מרכז המחקר והמידע של הכנסת מלמדת כי ברמת המחירים במדינות הארגון, המתואמת עם רמת ההכנסה בהן לפי התמ"ג לנפש, היה צפוי שרמת המחירים בישראל תהיה נמוכה בכ־6% מהמוצע ב־OECD. בפועל היא גבוהה ממנו בהרבה, וחורגת ב־26.1% מהצפוי לפי התמ"ג לנפש. על פי נתונים מעודכנים ל־2017 שפרסם ה־OECD על רמות המחירים בחלוקה לקבוצות מוצרים שונים, מתברר כי פער גבוה במיוחד – 79% לרעת ישראל – אפשר למצוא במחיר מוצרי החלב, הגבינות והביצים. בקטגוריית הדיו, הכוללת גם את מחירי המים, החשמל והגז, רמת המחירים בישראל גבוהה ב־52% מהמוצע ב־OECD. בקטגוריית ציוד התחבורה האישי (למשל מכוניות), ישראל יקרה ב־61%. הפער שנפתח ברמת המחירים בין ישראל לממוצע במדינות המפותחות הגיע לשיא של 20% ב־2017, לאחר שב־2013 היה 1% בלבד. ב־2009 רמת המחירים בישראל הייתה נמוכה ב־1% מהמוצע ב־OECD. ניתן להסביר חלק מהשינוי בהתחזקות השקל (אבי וקסמן), "המחאה החברתית נשכחה: ישראל יקרה בכ־20% מהמדינות המפותחות", **TheMarker**, 1 במרץ 2020.

המלחמות בהקשר מדיני מתאים. ההעדפה הזו הניבה, כצפוי, לא רק חיסכון בחיי אדם, חיזוק מעמדה הבינלאומי של ישראל ושיפור מהפכני ביחסי הכוחות מול אויביה הפעילים, אלא גם צמצום דרמטי בהוצאות הביטחון, במשאבים שניתן להפנותם לאפיקים בונים. מנהיגים אלה היו גם מודעים היטב לעלותה של קליטת עלייה המונית, ברובה הגדול דלת אמצעים ובחלקה הניכר חסרת כישורים, שהגדילה את אוכלוסייתה היהודית של ישראל במהלך שני דורות יותר מפי עשרה. בגיבוי תמיכה ציבורית רחבה לא היססו לשאת בקשיים וליטול את הסיכונים הכרוכים בכך, לרבות מצוקה כלכלית ומתחים קשים בין מרכיבי האוכלוסייה השונים.⁸³

מתוך אחריות למפעל כולו ידעה אותה הנהגה בדרך כלל להבחין – באחריות של מדינה קטנה הזקוקה לסיוע חיצוני כדי להיבנות – בין תחומים שבהם ראוי להתקפל בפני לחצים בינלאומיים (בדרך כלל של ארצות הברית) לבין גישה פרו־אקטיבית נועזת בנושאים חיוניים, גם מול התנגדות רחבה. כך למשל, ראוי להזכיר בקטגוריה הראשונה את הכניעה בעניין הטיית הירדן בגשר בנות יעקב (1953), את הנסיגה מחצי האי סיני (7-1956), את ההימנעות ממכה מקדימה ערב מלחמת יום הכיפורים (ראשית אוקטובר 1973), את הסרת המצור מעל הארמייה השלישית והימנעות מהכרעת הצבא המצרי (שלהי אוקטובר 1973), את ההימנעות מתגובה על שיגור הטילים העיראקיים לעבר תל־אביב (1991) ואת ההימנעות מפגיעה נרחבת בתשתיות לבנוניות במלחמת לבנון השנייה (2006). בקטגוריה השנייה בולטים העברת הבירה לירושלים (1948) פסילת תוכנית אלפא הבריטית־אמריקאית, שנועדה ליצור קשר בין ירדן ומצרים על חשבון ריבונותה של ישראל בנגב (1955), דחיית הלחצים האמריקאיים נגד פרויקט הגרעין (1962-) (3) והפצצת הכור הגרעיני בעיראק (1981).⁸⁴

קבלתם לתוכנו. הם היו הורסים את המדינה הצעירה מבפנים.⁸¹

בשנות ה־60 חשף ראש הממשלה לוי אשכול את תפיסתו בדבר סדר העדיפויות הציוני והישראלי בדיון שבו הסביר, אגב עיסוק במתיחות ביטחונית בגבול הצפון, את הבלגת ישראל לנוכח פרובוקציות סוריות. דבריו מעניינים דווקא משום שמדובר בפורום פנימי של כנס מזכירי סניפים של מפא"י, ומשום שלא נועדו להתפרסם ולא נוסחו לצורך הגדרת מדיניות.

..בדעה צלולה אמרנו: עת לכול. והמשכנו בדרך ובקו שלנו ואמרנו: אין אנחנו להוטים להדליק דליקות גדולות. אין אנחנו בכלל מעוניינים בהדלקת דליקות. אנחנו רוצים באפשרות של עבודה שקטה שלנו, צמיחתנו, גידולנו, פעילותנו, קליטה יותר גדולה, גידול במספר. אבל שמנו לעצמנו אז גבול ואמרנו והודענו לרבים שצריך היה להודיע בארץ ובחוץ־לארץ: יש גבול, והגבול הוא כאשר הם יעזו לנגוע באנשים וביישובים. כל זמן שזה על חתיכת קרקע של עשרות דונמים, טרשים כאלה או אחרים בשטח מפורז... או ישנם חילופי יריות כאלה או אחרים, אבל אם יעזו לנגוע באדם שלנו, בגג של בית שלנו או אז תהיה התשובה – אותה תגובה שישראל יכולה וצריכה לתת.⁸²

ההעדפה הזו הקיפה, כאמור, גם את התחום הביטחוני והכלכלי. אותם מנהיגים הבינו גם בשנות ה־70 כי הצורך הלגיטימי בגבולות נוחים להגנה בסיני צריך לסגת מפני השיקול החשוב יותר של הוצאת מצרים ממעגל

81 ראו בפירוט: דן שיפטן, **אופציה ירדנית – ישראל ירדן והפלסטינים**. הקיבוץ המאוחד, 1987. עמ' 45–249, במיוחד עמ' 238–249.

82 כנס מזכירויות 26 בנובמבר 1964, פרוטוקול עמ' 2–3 **ארכיון המדינה תיק 498**, עמ' 482–483.

83 בסיכום תריסר השנים הראשונות לקיום המדינה תיאר בן גוריון את התופעות האלה. בתחום הכלכלי אמר: "הכפלת היישוב היהודי בארבע השנים הראשונות לקיום המדינה גרמה למחסור חמור במצרכים, והיה הכרח להכריז על משטר חמור של צנע, שפגע גם ביישוב הוותיק ועורר אי־שביעות רצון בחוגי המעמד הבינוני, ופרח השוק השחור". בתחום התרבותי סיפר: "היו קשיים גדולים בריכוז עולים של ארצות שונות בכפר אחד או אפילו בעיר אחת. לא הייתה שפה משותפת וגם האכילה בצוותא לא הייתה כמעט אפשרית. יוצאי ארצות שונות הורגלו למאכלים ולתבשילים שונים, ומנהלי המטבחים שלא מבני אותה העדה הואשמו ביחס עוין לעולים שאינם מבני עדתם". מבצע דורנו ומשימתו, שנתון הממשלה תשכ"ב, דוד בן־גוריון, **כוכבים ועפר**, מסדה, 1976. עמ' 330–331.

84 סוגיה מינורית מבחינת עוצמת הלחצים והתמדתם אך רבת משמעות מצד נושאם היא ההתנגדות הנחרצת בקרב חוגים חשובים בממשל האמריקאי למימוש ליבת טעם הקיום של ישראל. באפריל 1954 אמר עוזר שר החוץ לענייני המזרח הקרוב, דרום אסיה ואפריקה, הנרי ביירוד:

בפרספקטיבה של יותר ממאה שנים ראוי להעריך את גודל ההישג של אימוץ סדר העדיפויות הזה ולהביע דאגה לנוכח מבוי סתום בעניין מכריע בחשיבותו – השליטה במיליוני פלסטינים – המעיק ביובל השנים האחרון בדיוק בתחום הזה על המפעל הציוני.

אליהם מצטרפים אלה החותרים להכליל את רוב השטח ולהיפטר מאחריות לגורל רוב האוכלוסייה במניפולציות פוליטיות שאינן יכולות לתפקד לאורך זמן. שני אלה היו תמיד חלק מן הימין ואפילו חלק חשוב, אולי רוב, של הנציגות הפוליטית שלו. אלא שעד לאחרונה נזהרו מנהיגי הימין מאימוץ מדיניות כזו, ותמיד הקפידו שלא לסגור את הדלת כליל בפני פשרה שתותיר את רוב הגדה המערבית מחוץ לשליטת ישראל. כך למשל יכול היה יצחק רבין להציע חלוקה (1993) גם אחרי שלטונו הממושך של יצחק שמיר, אהוד ברק יכול היה להציע אפילו חלוקת ירושלים (2000) גם אחרי ממשלתו הראשונה של בנימין נתניהו, אריאל שרון יכול היה לשנות את תפיסתו ולהיפטר מהשליטה בעזה (2005), אהוד אולמרט יכול היה להציע חילופי שטחים במתווה שייתן לפלסטינים את מלוא גודל השטח שאיבדה ירדן ב־1967 (2008) ונתניהו יכול היה להסכים למדינה פלסטינית בנאום שנשא באוניברסיטת בר־אילן (2009), ולהיענות עקרונית להצעותיו של מזכיר המדינה ג'ון קרי (2014) לחידוש המשא ומתן על בסיס פשרה היסטורית.

מה שמקשה עכשיו על הצורך להיפטר מהשליטה במיליוני פלסטינים הוא העובדה שחסידי צירוף השטחים זכו למעמד בכיר בזרם המרכזי של הימין, לא עוד בשוליו, וכי שלטון הימין ואפילו השתתפותו בשלטון במעמד

בפרספקטיבה של יותר ממאה שנים ראוי להעריך את גודל ההישג של אימוץ סדר העדיפויות הזה ולהביע דאגה לנוכח מבוי סתום בעניין מכריע בחשיבותו – השליטה במיליוני פלסטינים – המעיק ביובל השנים האחרון בדיוק בתחום הזה על המפעל הציוני. לא מדובר ב"פתרון השאלה הפלסטינית" או ב"שלום" אלא בעלות השליטה, במונחים של הצורך בהפניית מרב המשאבים הלאומיים פנימה אל החברה הישראלית. ליבת המבוי הסתום היא הכחשת העובדה שלעת הזו אין לשאלה זו פתרון, והסירוב של כל המחנות הפוליטיים לאמץ מענה המתמודד עם היעדר פתרון ומאפשר למפעל הציוני לדבוק בפרימט (קדימות) הקונסטרוקטיבי גם בהיעדרו. לכאורה מדובר באחריות סימטרית: באגף הימני של המערכת הפוליטית בישראל יש רבים החותרים לצרף את מרבית השטח לישראל; באגף השמאלי ממתנים לשווא לשלום עם הפלסטינים, המבוסס על פשרה היסטורית וסידורי ביטחון אמנים, ופוסלים הסתלקות חדיצדדית. למעשה רובצת עיקר האחריות על הגורם הימני, היוצר בהתמדה עובדות קיימות שנועדו למנוע, למעשה, את הסתלקותה של ישראל משלטון על מיליוני פלסטינים, שלטון המאיים להטות אותה מן הציווי הקונסטרוקטיבי שהוא נשמת אפה. לשני הצדדים אין תשובה לעלות הבלתי נסבלת של מדיניותם – בשמאל: לכיבוש הבלתי רצוי המתמשך בשל היעדר השותף להסדר; בימין: לצירוף אוכלוסייה ערבית גדולה לתחומי אחריותה של ישראל. ההבדל הוא שהשמאל איבד את דרכו, בעוד הימין מחמיר את הבעיה בהעמקת אחיזתו בשטח. בעת הנוכחית הבעיה מתמקדת במעמדם בזירה הפנימית בישראל של הגורמים החותרים להחיל את השליטה הישראלית בדרך קבע על כל יהודה ושומרון.

"To the Israelis I say that you should come to truly look upon yourselves as a Middle Eastern state and see your own future in that context rather than as a headquarters, or nucleus, so to speak, of worldwide groupings of peoples of a particular religious faith who must have special rights within and obligations to the Israeli state". A few weeks later he added: "What does spread like wildfire throughout the Middle East is a series of statements from Israel calling for greatly expanded immigration. A constant fear is that these urgings in terms of extra millions will be heeded. Their fears are enhanced by the knowledge that the only limitation imposed by statute on immigration into Israel is, in fact, the total number of those of the Jewish faith in the entire world. The Arabs know the capacity of the territory of Israel is limited. They see only one result – future attempts at territorial expansion – and hence warfare of serious proportions." Byroade offered a "suggestion": "Surely it is not asking too much to ask Israel to find some way to lay at rest these fears of her neighbours and remove this spectre – which does not seem to be based upon reality – from minds in the Middle East. The tensions of the Middle East, which are translating themselves into almost daily needless loss of human lives, could be considerably lessened if wise statesmanship could find a way of such accomplishment." Bernard Reich, *Quest for Peace: United States-Israel Relations and the Arab-Israeli Conflict*. Transaction Books, 1977 pp. 27–28.

להשלים עם המדינה היהודית. היא התמכרה לתפיסת הצדק ההיסטורי שלה ומכשילה באופן סדרתי כל ניסיון לסיים את הסכסוך באופן המשקף את יחסי הכוחות⁸⁵ ואת תוצאות המשגים הטרגיים של התנהגותה בעבר (בעיקר בשלהי שנות ה-40). התנהגותה שכנעה בהדרגה את הזרם המרכזי בתנועה הציונית, בכל שלב ושלב של המאבק הלאומי, כי אינה יכולה לשמש שותפה לפשרה היסטורית. בכל צומת שבו התקבלו הכרעות קריטיות – בימי המנדט, בעת ההכרעה על חלוקת הארץ בסימום ובעקבות תהליך אוסלו – הגיעו גם המתונים בקרב הזרם המרכזי להכרה כי הרדיקליות והאלימות של התנועה הזו מכשילים את ההסכם והפשרה.

ארתור רופין, מי שיסד יחד עם קבוצת חברים את הגוף הציוני המתון ביותר ביחסו כלפי הערבים בימי המנדט – "ברית שלום" – וחתר למדינה דו-לאומית, הבין כבר בעקבות 'מאורעות תרפ"ט' בשנת 1929 כי הפשרה אינה אפשרית. במכתב לידידו ויקטור יעקובסון כתב רופין בדצמבר 1931: "...מה שאנחנו יכולים לקבל (מידי הערבים) אינו דרוש לנו, ומה שדרוש לנו לא נוכל לקבל". רופין הבין שהערבים מציעים לכל היותר זכויות של מיעוט לאומי בתוך מדינה ערבית, שגורלו יהיה תלוי בחסדם, וכי "ציונות המוכנה לתת ידה לפשרה כזו עם הערבים – לא תזכה בתמיכתם של יהודי מזרח אירופה והיא תיהפך עד מהרה לציונות בלי ציונים..."⁸⁶ בשלב הקריטי לקראת הקמת המדינה, לאחר שהתברר כי השמדתם של יהודי מזרח אירופה חיסלה את תקוותם של מנהיגי התנועה הציונית שעלייתם תאפשר רוב יהודי בארץ ישראל המערבית, הגיעו בן-גוריון וחבריו להנהגה להכרה בכורח לחלק את הארץ. השותפים הטבעיים, לכאורה, היו הפלסטינים, שנאבקו עם היהודים על גורל הארץ בבחינת "ויחלוקו". משה שרת, המתון בזרם המרכזי, שגדל בקרב ערביי הארץ והיה קרוב אליהם, תיאר כיצד אילץ אותו אופייה של ההנהגה הלאומית הפלסטינית לחרוג מגישתו העקרונית: "אילו יכולנו להרשות לעצמנו רק גישה עקרונית-עיונית לשאלה הזאת, כי אז הייתה הצעתי שנעדיף ממשלה נפרדת בחלק הערבי של ארץ-ישראל על-פני סיפוח אותו שטח לעבר-הירדן... אך אילו אמרנו את הדברים האלה עכשיו,

בכיר תלויים בתמיכתם. הסרבנות הפלסטינית משחקה לידיהם, מול השמאל והמרכז הנבוכים. היציאה מעזה הסירה שני מיליון פלסטינים מהנטל, 'האביב הערבי' והאיום האיראני החלישו את העולם הערבי ואת תמיכתו בעניין הפלסטיני, והלחץ הבינלאומי התפוגג כאשר אירופה נעשתה מכונסת בעצמה וטראמפ היה נשיא ארצות הברית. "עסקת המאה" אומנם מחזקת מאוד את עמדת המיקוח של ישראל, נותנת מענה טוב לעיקר צורכי הביטחון שלה ומקשה מאוד על הפלסטינים לסכל כל הסדרה סבירה. אלא שהיא גם מציעה לישראל מתנה מורעלת: הטלת ריבונותה על כל ההתיישבות היהודית (למעט מאחזים לא-חוקיים) לרבות היישובים שבלב השטח שנועד לפלסטינים, באופן המקשה מאוד, אם לא מונע מעיקרה, את ההינתקות בין האוכלוסיות. לנוכח הסכנה של אובדן הציווי הקונסטרוקטיבי אין די, כמו בעשרת היעדים האחרים שנדונו כאן, בחיזוק

נדרשת אסטרטגיה לאומית מסוג אחר, המתבססת על הנכונות בזרם המרכזי למצוא מענה פרגמטי, חלקי, שאינו בגדר "פתרון" ואינו מספק את חוש הצדק ואת תחושת הכוח.

מגמות קיימות ובתיקון משגים משניים. כאן נדרשת אסטרטגיה לאומית מסוג אחר, המתבססת על הנכונות בזרם המרכזי למצוא מענה פרגמטי, חלקי, שאינו בגדר "פתרון" ואינו מספק את חוש הצדק ואת תחושת הכוח. למענה הזה פגמים רבים והוא כרוך בהשלמה מתסכלת עם אכזבות קשות. כדי לקיים את המסורת הציונית הארוכה של נכונות להתגבר על תסכולים ואכזבות בנושאים חשובים אך משניים, כתנאי מוקדם להישגים גדולים במימוש היעדים העיקריים, נדרשות תשובות לשלוש שאלות: האם אכן אין פתרון? האם המצב הקיים מעוות את סדר היום הלאומי? ומהו המענה המאפשר, בעלות נסבלת, להשיב את הפרויקט הציוני שהתממש במדינת ישראל אל הפרימט הקונסטרוקטיבי, שהוא נשמת אפו והסבר להצלחתו? בעת הזו אכן אין בנמצא פתרון מוסכם. התנועה הלאומית הפלסטינית לכודה מראשיתה בסירוב פתולוגי

85 תנועות לאומיות מצליחות ויתרו על מימוש מלא של מה שהן ראו כצדק היסטורי, מתוך הכרה שיחסי הכוחות אינם מאפשרים זאת, כדי לממש את עיקר חזונם הלאומי ולבנות את עמם וחברתם. זה אחד מסודות הצלחתו של המפעל הציוני. הפלסטינים היו יכולים להתמיד בתקוותם שבפרספקטיבה היסטורית ישתנו יחסי הכוחות והצדק ההיסטורי יושב על כנו, גם בלי לגרום לעצמם סבל מיותר למשך שלשה דורות ומעלה. השלמה זמנית וממולכת ובניין האומה והחברה שלהם הייתה גם תורמת לתמורה חיובית מבחינתם במאזן זה.

86 ארתור רופין, פרקי חיי בבניין הארץ והעם, כרך ג'. עם עובד, 1968, עמ' 203. ראו נספח 3.

לא להרפות, לא לוותר. להמשיך ולהאמין באפשרותו של פתרון רציונאלי.

גרוסמן קבע ש"ערפאת הוא ככל הנראה טרוריסט בנפשו", והניח כי הטרור הפלסטיני לא ייפסק בעתיד הנראה לעין גם אם יהיה שלום: "אני מפוכח: גם אם יהיה שלום עם ערפאת הטרור לא לגמרי יחדל. הטרור יימשך עוד הרבה מאוד שנים, עד שלאט לאט, מתוך רקמת החיים, הוא בסופו של דבר ידעך. זה יקרה בעוד הרבה מאוד שנים, לאו דווקא בחיינו שלנו".⁸⁸

גם בשלב ההיסטורי הנוכחי, בראשית העשור השלישי של המאה ה-21, אין התנועה הזו נוהגת כמי שמוכנה לקבל אחריות על מדינה ולוותר על קורבנותם הסדרתית של הפלסטינים כנרטיב המרכזי של חייהם הלאומיים.

גם בשלב ההיסטורי הנוכחי, בראשית העשור השלישי של המאה ה-21, אין התנועה הזו נוהגת כמי שמוכנה לקבל אחריות על מדינה ולוותר על קורבנותם הסדרתית של הפלסטינים כנרטיב המרכזי של חייהם הלאומיים, כמקור העיקרי לפרנסתם וכתחליף למאמץ לאומי קונסטרוקטיבי. מה שמונע פשרה היסטורית עם ישראל אינו רק הדבקות ב"זכות" השיבה, הדד-לגיטימציה הגורפת למדינה היהודית בחברה הפלסטינית והסגידה ל"שהידים" לרבות הטרוריסטים המובהקים, אלא גם הפיצול בין הגדה לעזה ובעיקר העובדה שהפלסטינים אינם מתמקדים, לצד מאבקם הלאומי, במאמץ לבנות חברה ואומה. למרות שקיבלו בעשרות השנים האחרונות, בערכים מעודכנים, פי כמה וכמה לאדם ממה שהשקיעה 'תוכנית מרשל' באירופה אחרי מלחמת העולם השנייה, בוזבז רוב מכריע של המשאבים בתחזוקת מבנה כלכלי וחברתי מעוות, בהעמקת השחיתות של המנהיגות והאליטות ובמאבק חסר תוחלת בישראל.⁸⁹

הרי כאילו העדפנו את שלטון המופתי בארץ-ישראל הערבית".⁸⁷

בעקבות 'האינתיפאדה השנייה' – מסע הטרור הפלסטיני לאחר כישלון וועידת קמפ דייוויד – הלכו שני דוברים מובהקים של השמאל הישראלי המתון ביותר הרבה מעבר לאכזבה מן השותף הפלסטיני. הם הודו שהם ממשיכים לדבוק בנכונותם שלהם לחלוקת הארץ, אך איבדו מאמונם בכך שהדבר יביא שלום ולהפסקת הטרור. עמוס עוז אמר:

למעלה משלושים שנה טענתי את הטענה הזו. היום אני לא טוען אותה עוד. אני עדיין אומר שחייבים להקים שתי מדינות אבל אני לא בטוח שזה יביא שלום... אני יכול להעיד על עצמי: אני נסוגתי חד-צדדית. אני נסוגתי חד-צדדית מהדבר שאמרתי במשך יותר משלושים שנה, כי אני הנחתי שאם יציעו לפלסטינים מה שהציע להם אהוד ברק בקמפ דייוויד הם ישיבו בהצעה נגדית. לא העליתי על דעתי, אני מודה, שהצעה לפתרון של שתי מדינות ושתי בירות והחזרה של 92 או 95 אחוז מהשטח תשמש כהדק לגל של מלחמה נגדנו. הדבר הזה גרם לי לזעזוע עמוק מאוד.

דוד גרוסמן הבחין גם הוא בין הצורך הישראלי בפשרה לבין הציפיות מן הפלסטינים:

הלינץ' ברמאללה. זו הייתה מין נקודת שבר כזו אצל כולנו. פריצה של החרדות הכי עמוקות ונכונות להתמסר לסטריאוטיפים. נכונות לומר הם כולם כאלה. אבל אני ראיתי במסקנה הזו כניעה. גם היום אני רואה בה ויותר. ואני מאמין במין צומוד כזה של השלום,

87 משה שרת, **בשער האומות, 1946-1949**, עם עובד, 1966. עמ' 308-309.

88 ראיון עם ארי שביט, "ארץ הבחירה – שיחות עם ישראלים – הסופרים עמוס עוז ודויד גרוסמן נפגשים לשיחה עגומה על מצב האומה בכלל ומצב השמאל בפרט. הראשון מוכיח את השבט המוכה, השני חס עליו אבל שניהם יטילו אותו פתק". מוסף **הארץ**, 10 בינואר 2003.

89 מחקר על תפקודה של הרשות הפלסטינית מציין ש"סקרי דעת הקהל של מכוני מחקר פלסטינים מצביעים על מגמה עקבית של שחיקה בלגיטימציה של הרש"פ והנהגתה, על מיאוס גובר ורצון מובהק של שני שלישי מהציבור בהסתלקותו של נשיא הרש"פ, אבו מאזן, מתפקידו. הרש"פ והנהגתה נתפשים בעיני הציבור הפלסטיני כמושחתים (77% מהציבור בסקר דעת קהל של ח'ליל שקאקי ממארכס 2017) וכמי שנכשלו בהגשמת החזון הלאומי". החוקר העריך ש"הציבור הפלסטיני נואש מהסיכוי שיעלה בידם להוביל בסופו של יום להקמת מדינה פלסטינית עצמאית ושחרור מהכיבוש הישראלי". קובי מיכאל, "הרשות הפלסטינית: בין שרידות לחידלון", המכון למחקרי ביטחון לאומי, **המזרח הקרוב**, מגזין המזרח התיכון של ישראל, 2 באפריל 2017.

הציבורית. כל עוד ישראל שלטת בגדה המערבית, היא אחראית לגורלם של הפלסטינים החיים שם גם בעיני אזרחיה שלה. ישראל אומנם מצליחה, למרות שליטתה בגדה, להמשיך לבנות את החברה, את איכות החיים ואת מאפייניה הפתוחים והיצירתיים, אך היא הייתה יכולה לעשות לאין שיעור יותר, אם לא הייתה מבזבזת את משאביה בשליטה על מיליוני פלסטינים בגדה ועל מאות אלפים בשכונות הערביות של מזרח ירושלים. אלא שאפילו המבנה המזיק הזה לא יתמיד, וישראל עומדת בפני קפיצת מדרגה דרמטית ברמת הסיכון למיקוד הקונסטרוקטיבי שלה. המערכת הקיימת מבוססת על תרומות כספיות גדולות לפלסטינים מאירופה וממדינות מפותחות אחרות, ועל שליטה של הרשות בחיי היום-יום של רוב הפלסטינים בגדה. ישראל תלויה למעשה, בעניין חיוני הנוגע לביטחונה הלאומי, בחסדיהם של שני גורמים זרים החוסכים ממנה את הצורך בשליטה ישירה. בפרספקטיבה היסטורית לא מדובר עוד, אחרי למעלה מחמישים שנה, ב"הוראת שעה". שליטה ישירה לדורות מעלה את החשש לאינטגרציה פוליטית, מכיוון שהמשטר ההאשמי בירדן לא רוצה בצירוף הפלסטינים בגדה המערבית לתחומי הממלכה, והפלסטינים עצמם מעדיפים לקרוס לתוך ישראל כדי להיבנות ממנה, לקיים את קורבניהם ולהרוס את המדינה היהודית מבפנים. למדינה שהפלסטינים יקרוסו לתוכה לא יהיו לאורך זמן המשאבים לקיים את יעודה הקונסטרוקטיבי. בלא הייעוד הזה אין לה תקומה.

אותה גישה של "קורבניותם – אומנותם" הביאה את הציבור הפלסטיני לדחות, דווקא בשל המסר הקונסטרוקטיבי שלו, את ראש הממשלה לשעבר ברשות הפלסטינית סלאם פיאד, בונה האומה היחיד שהגיע אי פעם למעמד בכיר בקרבו. גם לישראל ולשגיאות חמורות במדיניותה (בעיקר ההתיישבות בלב יהודה והשומרון) יש תרומה להיעדר הפתרון, אך אלה מחווירות יחסית לכשלים המבניים בצד הפלסטיני.⁹⁰ לכאורה מדובר באחריות סימטרית, אך ההיסטוריה של העמדות שהציגו הצדדים מאז שנות ה-70 מוכיחה אחרת. ממנה עולה כי לו היו הפלסטינים מוכנים לפשרה היסטורית ב-1978 (ערפאת: "בגין הציע מדינה פלסטינית עצמאית"⁹¹), ב-2001 (בעקבות סבבי השיחות שנערכו בקמפ דייוויד ובטאבה) וב-2008 (הצעות אולמרט למדינה ולחילופי שטחים), היו יכולים לבנות את מדינתם עוד בשעה שההתיישבות הזו הייתה זניחה בגודלה (1978), או בעת שעדיין הייתה הרבה יותר מצומצמת (בראשית שנות האלפיים).

המענה היחיד לצירוף של היעדר פתרון מוסכם וחוסר תוחלת של המצב הקיים הוא אסטרטגיה של חד-צדדיות.

המצב הקיים מעוות את סדר העדיפויות הצינוני של ישראל. ישראל מקדישה לנושא הפלסטיני חלק ניכר ממשאביה המדיניים, הכלכליים והצבאיים, אך עיקר הנזק הוא בתחום אחר – בתחום תשומת הלב

חוקרים שבדקו את כלכלתה של הרשות הפלסטינית באמצע העשור הקודם ציינו שהיא ממשיכה להישען על תרומות הקהילה הבינלאומית, על הכלכלה הישראלית ועל כספי המיסים שאוספת עבורה ישראל, ואינה מסוגלת לספק שירותים חברתיים ותשתיתיים בסיסיים ללא סיוע חיצוני. לדבריהם הרשות הפכה [...] לאחת משיאניות העולם בהוצאות על שכר ועל תשלומי העברה [...] מתוך 4.4 מיליארד דולר שקיבלה הרשות בשנים האחרונות לצורך השקעות, כמיליארד שימשו לבניית תשתיות, היתר שימשו לתשלום משכורות. המציאות הזו הובילה את המדינות התורמות להפחית ולעצור את התרומות. קובי מיכאל ויואל גודנסקי, "הרשות הפלסטינית – האם היא כישלון מדינתי?" המכון למחקרי ביטחון לאומי, **עדן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 1, אפריל 2016.

90 הציבור היהודי בישראל משוכנע בכך. במשאל שנערך באוגוסט 2017 אמרו רק 8% כי ישראל אחראית לכישלון המאמצים להשיג שלום עם הפלסטינים. אפילו בשמאל (שהצטמק מאוד מאז ראשית שנות האלפיים) הטילו רק כמחצית (54%) מן הנשאלים את האחריות על שני הצדדים. Tamar Hermann "Neither Sparta nor Athens: Israeli Public Opinion on National Security" in: *Routledge Handbook on Israeli Security*. Routledge 2019

91 הכוונה היא לניהול משא ומתן על יסוד תוכנית האוטונומיה של בגין, שהייתה מוליכה לאחר תקופת הביניים, על פי הגיונה הפנימי, לכיוון ריבוני. ערפאת הסביר בראיון לגדעון לוי בנוכחות שמעון פרס, כי דחה את האפשרות "בגלל האווירה בעולם הערבי. אלמלא זה אולי יכולתי לעשות שלום עם בגין". גדעון לוי, "זה דיבר והפליג וזה טמן ראשו בצלחת", **הארץ**, 29 באפריל 1998. בגין עצמו עסק בהונאה עצמית. בישיבה ההיסטורית של הממשלה מייד לאחר מלחמת ששת הימים (19 ביוני 1967) אמר: "לדעתי המושג של אוטונומיה מוליך למדינה פלשתינאית בהיגיון הברזל של הדברים... אם אנחנו אומרים אוטונומיה, זו הזמנה למדינה פלשתינאית עצמאית". פרוטוקול ישיבה נ/התשכ"ז של הממשלה – ועדת ניסוח – יא" בסיוון התשכ"ז 19.6.67. עמ' 30. ארכיון המדינה. <https://www.archives.gov.il/archives/#/Archive/0b0717068031be30/> File/0b07170680348bd6/Item/0907170680348d01

מכיוון ששכניה הפלסטינים צפויים גם בתנאים החדשים להפנות את עיקר מרצם לטיפול קורבניותם ולקידוש האלימות והאיבה. ישראל חייבת גם לשלוח דרך קבע בבקעת הירדן כדי למנוע מן הפלסטינים להתחבר לגורמים רדיקליים ערביים, איראניים או אחרים במטרה לאיים על ישראל או לפגוע בה. בתנאים החדשים ייתכן מאוד שחמאס, הג'האד האסלאמי ודומיהם ישתלטו מבחינה פוליטית גם על הגדה. צה"ל יאלץ להישאר שם ולשמור על חופש הפעולה שלו בכל השטח, כדי לסכל טרור שיופנה נגד ריכוזי האוכלוסייה היהודית. אם לא יישאר – יכריח הטרור הפלסטיני את ישראל לכבוש את השטח מחדש ואז היא תיתקע בו לצמיתות. צה"ל יוכל לעזוב בלא שיתקיים תסריט כזה רק במקרה, שאינו צפוי בשלב הנוכחי, שצבא ירדני האשמי, במתכונת המשטר הקיים היום בעמאן, יקבל אחריות על השטח. פינוי רובו המכריע של השטח לא ירשים את "הקהילה הבינלאומית" באו"ם, את האליטות האירופיות ואת הגורמים ה"פרוגרסיביים" בארצות הברית ובישראל, שימשיכו כהתניה פאבלוביאנית להאשים את ישראל ויפטרו את הפלסטינים מאחריות לתוצאות התנהגותם. בעולם הערבי גם חלק מן המשטרים המתונים, המקיימים שותפות אינטרסים ואפילו אינטימיות אסטרטגית עם ישראל, יסתכנו רק במידה מוגבלת בהוצאת קשריהם אל האור ובמתן לגיטימציה למדינה היהודית. על "שלום אזורי" וירידה דרסטית באלימות בעקבות מהלך כזה של ישראל יכולים לדבר רק גורמים שאינם מכירים את המזרח התיכון, או מעדיפים להכחיש את מה שהם יודעים היטב.

המענה היחידי לצירוף של היעדר פתרון מוסכם וחוסר תוחלת של המצב הקיים הוא אסטרטגיה של חד-צדדיות. ראוי היה לאמצה כבר באמצע שנות ה-80, משעה שירדן לא הייתה מסוגלת עוד להשיב את הגדה לממלכה בתנאים המשרתים את המשטר. לכל המאוחר ראוי היה לעשות זאת בראשית המאה הנוכחית, כאשר כל בר-דעת הבין שהתנועה הלאומית הפלסטינית אינה שותפה להסדר מוסכם. בראשית העשור השלישי של המאה כבר מאוחר, אך עדיין לא מאוחר מדי. מדובר בקביעה חד-צדדית של הגבול המקיף את גושי ההתיישבות המכילים 80 אחוזים מן המתיישבים, פינוי אלה היושבים מחוץ להם, מרצון או בכוח, ויישובם בגליל, בנגב, בגולן או בגושים. זהו תהליך ממושך, מכאיב מאוד ואפילו מסכן בטווח הקצר את החברה הישראלית בקרע שלא יגליד במהרה. ראוי לשאת את הכאב ולהסתכן, מכיוון שהחלופה – הטמעת מיליוני פלסטינים בישראל נוסף על שני מיליון אזרחיה הערבים – היא סופנית.

תוכניתו של טראמפ מקילה על המסלול הזה, בתנאי שההנהגה הישראלית לא תתפתה לפנות אל הדרך הקלה של השארת כל המתיישבים בריבונות ישראל, גם בלב האזור שיועבר לשליטת הפלסטינים. היא מקילה על כינון הסדר חד-צדדי בחסות המעצמה העיקרית, מנטרלת במידה רבה את השפעת הסרבנות הפלסטינית, מסייעת להכיל את ההתנגדות בעולם הערבי ותורמת למערכה שנועדה להגן על ישראל בארגונים הבינלאומיים ומול גישות בלתי ידידותיות באירופה.

ראוי ללכת בדרך זו, למרות שהמענה הוא חלקי ומתסכל: ישראל לא תוכל להינתק כליל מן הגדה,

אתגרים באופק הקרוב

הזירה הבינלאומית

מאזן הכוחות המעצב את הסדר העולמי

מאזן הכוחות המעצב את הסדר העולמי משתנה לנגד עינינו: התחזקותה והתנהלותה האסרטיבית של סין; ראשית מימוש הפוטנציאל של הודו ואסיה בכלל; התפוגגות מעמדה של אירופה; מדיניותה האגרסיבית של רוסיה; וחוסר הוודאות המאפיין את מגמותיה של ארצות הברית. סין עדיין זקוקה לסדר העולמי שכוננה ארצות הברית אחרי מלחמת העולם השנייה כדי להתחזק מבחינה כלכלית ואסטרטגית, אך היא חותרת להגמוניה, בשלב ראשון באסיה ובהמשך גם במרכיבי מפתח בזירה הגלובלית. בארצות הברית הציגו שלושת הנשיאים האחרונים – ג'ורג' בוש הבן, ברק אובמה ודונלד טראמפ – במשך עשרים שנה גרסאות כושלות להתמודדות עם האתגרים החדשים. זה החל במעורבות כושלת ויקרה לקידום הזיות בדבר הפצת הדמוקרטיה של הראשון, דרך השלמה חסרת אונים עם אובדן מעמדה של ארצות הברית בימיו של השני, והגיע לקיטוב של החברה האמריקאית המכרסמת במנהיגות הנדרשת כדי לקיים את ההגמוניה של ארצות הברית בימיו של השלישי.⁹² בעקבות משבר הקורונה, פגיעתו הקשה בדמוקרטיה המערביות והתאוששותה המהירה של סין, נחשף הפער בין הנוחות הכלכלית בטווח הקצר של התלות בסין לבין משמעויותיה האסטרטגיות. על רקע זה הואץ המאבק על הבכורה העולמית, שתוצאותיו יכתבו בעיקר על ידי כושר ההתאוששות של ארצות הברית ונכונותו של ממשל בידן להיאבק בנחרצות על המנהיגות הגלובלית.

לאחר למעלה ממאה שנים של פעולה מדינית בסביבה תרבותית מוכרת תיאלץ ישראל, גם אם ארצות הברית תשמור על מעמדה, להסתגל לתנאים שונים ומאתגרים. אי אפשר להבין את היחסים המורכבים עם המעצמות הקובעות באזור ובעולם מאז ראשית המאה ה-20 – בעיקר בריטניה וארצות הברית – בלי המורשת של הזיקה לספר הספרים, היחס המיוחד לעם התנ"ך וארץ הקודש, המיתוסים בדבר השפעתם המיוחדת של היהודים בעולם, תחושת האחריות והאשמה על רדיפתם והשמדתם, ובמקרה האמריקאי גם האתוס המשותף עם ישראל. לכל אלה היה אומנם גם היבט שלילי, הכרוך בסממנים גלויים וסמויים של אנטישמיות המושרשים עמוק באירופה,⁹³ אך ברוב המקרים ובנושאים העיקריים

לצד אחד עשר היעדים הלאומיים שנדונו עד כה, כל אחד בתחומו, ראוי בסיכום הדיון לבחון את האתגרים שישראל תעמוד בפניהם בדור הקרוב, לקראת אמצע המאה ה-21, ולהציע כיווני חשיבה שיכולים לסייע בהתמודדות עימם. אתגרים אלה נוגעים למקבצים שונים ומשתנים של היעדים הלאומיים שנדונו כאן; מכאן הצורך להידרש להם במסגרת נפרדת. עקרונות ההתמודדות המוצעים מבוססים על התובנות שנצברו מן הניסיון ההיסטורי, תוך העצמת הכלים שהוכיחו את יעילותם וזהירות יתרה מן הפרקטיקות ששכרן יצא בהפסדן.

לאחר למעלה ממאה שנים של פעולה מדינית בסביבה תרבותית מוכרת תיאלץ ישראל, גם אם ארצות הברית תשמור על מעמדה, להסתגל לתנאים שונים ומאתגרים.

מדובר בתמורות דרמטיות בסביבה הבינלאומית של ישראל, באיום אזורי חמור, באפשרות של החמרה באתגר אזורי אחר ובשחיקה אפשרית בנכסים חיוניים בזירה הפנימית. **בזירה הבינלאומית** מדובר בשינוי המסתמן במאזן הכוחות המעצב את הסדר העולמי, בפער הולך ומתרחב בין מה שמתבקש מצורכי הביטחון הלאומי של ישראל לבין ערכיו של האגף הליברלי של העולם המערבי, במתח הנגזר מן הפער הזה בין שני הקיבוצים העיקריים של העם היהודי – בארצות הברית ובישראל ובאתגר של ממשל בידן. **בזירה האזורית** מסתמנת סכנה של התפרצות בעימות הולך ומעמיק עם מעצמה אזורית אחת – איראן – ובמתח מוגבל העלול לגלוש לתחומים נוספים עם מעצמה אזורית אחרת – טורקיה. **בזירה הפנימית** ניצבת ישראל בפני שלושה אתגרים הראויים לדיון ממוקד: כלכלי-חברתי וערכי. בתחום הסולידריות הלאומית: החשש שהקיטוב הפוליטי ישסע את החברה; בתחום הכלכלי-חברתי: ההתמודדות עם תוצאות מגפת הקורונה בתחום החוסן הלאומי; בתחום הערכי, לא ניתן לשלול את האפשרות שהדור שנולד בשנות האלפיים יאמץ חלק ניכר מן הסממנים ההזדוניסטיים והאינטרברטיים הרווחים בקרב בני דורם באירופה ובחוגים רחבים בדמוקרטיה אחרות.

92 ראו דיון שיטתי בתמורות הללו בספרו של קיסינג'ר Henry Kissinger, *World Order*. Penguin Books, 2015
 93 גם בארצות הברית גוברות התקריות האנטישמיות. על פי דוח של הליגה נגד השמצה היה מספרן בשנת 2019 הגבוה ביותר מאשר בארבעים השנים שקדמו לה, מחציתן בארבע המדינות עם האוכלוסייה היהודית הגדולה ביותר. ("מספר התקריות

הליברלי מאז אמצע המאה הקודמת, לאחר שמדינות המערב חוו בביתן דורות של שלום, וגם מלחמותיהן הנדירות נוהלו על ידי צבאות מקצועיים מעבר לים ולא זכו עוד להסכמה לאומית רחבה. היא הגיעה לביטוייה האבסורדיים ביותר לאחר תום המלחמה הקרה, כאשר האירופים שכנעו את עצמם ש"הקהילה הבינלאומית" מובילה את העולם כולו לקראת סדר גלובלי המבוסס בעיקרו על "כוח רך". חוגים "פרוגרסיביים" בארצות הברית אימצו את הפרספקטיבה הזו, העמיקו אותה בימי נשיאותו של אובמה והתבצרו בה במאבקם נגד הנשיא טראמפ.

חזבאללה, חמאס ואיראן המשתמשת במיומנות בשלוחיה בנו את האסטרטגיה שלהם על פגיעה מסיבית באזרחי ישראל מקרב אוכלוסייה ערבית צפופה, במטרה לחייב את ישראל לפעול באופן המאפשר לטהרנים האירופים והאחרים להציג את המדינה היהודית בפני דעת הקהל שלהם כפושעת מלחמה.

ישראל הצליחה, בעיקרו של דבר, לשלב את המודעות ואת הרגישויות המוצדקות האלה בפעולותיה הצבאיות בכלל, ובהתמודדותה עם האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים שנכבשו ב־1967 בפרט. עם זאת, את הסטנדרטים הטהרניים שאומצו באליטות אירופיות לאחר סיום המלחמה הקרה כבר לא ניתן היה לאמץ בלי לתת לטרור חסינות ובלי לאבד את ההרתעה החיונית לשגשוגה, להתפתחותה ואפילו לקיומה של מדינת ישראל. אויביה הפעילים – חזבאללה, חמאס ואיראן המשתמשת במיומנות בשלוחיה – בנו את האסטרטגיה שלהם על פגיעה מסיבית באזרחי ישראל מקרב אוכלוסייה ערבית צפופה, במטרה לחייב את ישראל לפעול באופן המאפשר לטהרנים האירופים והאחרים להציג את המדינה היהודית בפני דעת הקהל שלהם כפושעת מלחמה. הכורח המתמשך של ישראל לדחות את ביקורתם של הטהרנים האלה ולהתעלם מהטפותיהם הרחוב עוד ועוד את הפער בינה לבינים.

הם נוצלו היטב לטובת התנועה הציונית ומדינת ישראל. בקרב הכוחות העולים בסדר העולמי המתגבש לקראת אמצע המאה הנוכחית יש אומנם הערכה רבה (לעיתים מוגזמת) לחוכמתם של היהודים ולהישגיה של ישראל, אך ליחס אליה אין שורשים אמוצינוליים ותרבותיים עמוקים. ישראל החזקה והמודרנית אומנם זקוקה לאלה פחות מאשר בעבר, אך מדובר ביתרון חשוב שהיא תצטרך ללמוד בהדרגה להבטיח את צרכיה בלעדיו.

הגורמים החדשים, בעיקר מאסיה, המעצבים יחד עם ארצות הברית, ובמידה ידועה על חשבונה, את הסדר העולמי החדש, אכן אינם קשורים בעבותות של מורשת היסטורית ואתוס משותף עם העם היהודי וישראל. לעומת זאת הם משוחררים מנטל שנאת ישראל ההיסטורית ובעיקר רואים לפנייהם מדינה חזקה ומפותחת המושגת על חברה חסונה, שאינה מתנגשת עם שום אינטרס חשוב שלהם ופתוחה לשיתוף פעולה אד הוק על יסוד צרכים חופפים. מרכז הכובד של הסדר הזה נע בהדרגה, וישראל הוכיחה בינתיים יכולת מרשימה להסתגל אליו ולא הכלים החדשים הדרושים כדי להשתלב בו כמדינה חזקה ומוערכת. האתגר המיידית הוא מציאת האיזון המתאים בין השותפות העמוקה עם ארצות הברית לבין היחסים עם סין, על רקע היריבות והמאבק בין שתי המעצמות הללו.

התרחקות מהאגף הליברלי של העולם המערבי

בעשורים האחרונים הולכים ומתפתחים ערכיו של האגף הליברלי בעולם המערבי, באופן שקשה ליישבו עם הצרכים הבסיסיים של הביטחון הלאומי של ישראל. הבעיה אינה בכיוון הכללי אלא בעוצמת התנופה של מגמה רצויה בעיקרה, אל עבר הקוטב הטהרני. ההתפתחות הרצויה לקראת הדגשת זכויות הפרט, המיעוטים, ה"אחר" והאזרחים התמימים במצבי לחימה ועימות איבדה לעיתים קרובות את איזוניה. היא הידרדרה שוב ושוב להתעלמות מזכויות הרוב, לשלילת הלגיטימיות של אמצעי התגוננות יעילים בפני אלימות בשל עצם יעילותם, לעידוד משתמע לפעילות טרור מקרב אוכלוסייה אזרחית ולחסינות של טרוריסטים שאימצו את הסיסמאות האופנתיות. התופעה הזו התפתחה באגף

האנטישמיות בארה"ב ב־2019 – הגבוה ביותר זה 40 שנה", **הארץ** על פי סוכנות AP, 12 במאי 2020). אלא שמספר התקריות הללו, המוגדרות כניסיון לגרום נזק פיזי (20,107 בשנת 2019) ומעשי ונדליזם (919 בשנת 2019), אינו משקף בהכרח את עומק הרובד התרבותי של תפיסות אנטישמיות המעצבות חלק של תפיסת המציאות, ואת היקף התמיכה הציבורית בתפיסות אנטישמיות. אנטישמיות עמוקה ונרחבת כזו רווחת הרבה יותר באירופה. על היקף התופעה באירופה ועל שורשיה ההיסטוריים ראו Robert S. Wistrich, *A Lethal Obsession – Antisemitism from Antiquity to the Global Jihad*. Random House, 2010 pp. 9–13; 236–398

חשוב לציין כי ממשלות אירופיות רבות וחשובות (גרמניה, צרפת ובריטניה, למשל) מודעות היטב להתערורות האנטישמיות גם מחוץ למוקדי קינונה ההיסטוריים בימין הקיצוני, יוצאות בתקיפות ובפומבי למאבק נגדה ולפעמים מודות באחזתה גם באליטות.

מן הבסיס האירופי של המגמה הזו יכולה ישראל להתעלם במחיר נסבל. השלוחה הישראלית הזניחה שלו איבדה מזמן את אמונו של הזרם המרכזי. השלוחה האמריקאית צוברת תאוצה ומדאיגה. שיעור התמיכה בישראל אומנם יציב, אך חלקם של צעירים וליברלים משכילים בקרבה יורד בחדות. טיעונים ביקורתיים ואף עוינים שהיו נחלת רדיקלים בקצווי המחנה מקבלים לגיטימיות בחלקים של הזרם המרכזי של הדמוקרטים. באבי-קיץ 2020 הועמקה עד מאוד המגמה הזו במהלך ההפגנות של תנועת Black Lives Matter, לאחר הריגתו של ג'ורג' פלויד ובעקבותיהן. המפלגה הדמוקרטית ורבים מתומכיה התיישרו במידה רבה עם המסרים של האגף הפרוגרסיבי, תוך הבעת רגשות אשמה כלפי הקהילה השחורה, שהקיפה גם הבנה לגילויים אלימים של מחאתה. המגמה הזו רלוונטית לישראל, על רקע ביקורת עזה של האגף הזה כלפי ישראל, המתחילה להידמות במאפייניה לביקורת שעל גבול הדעה לגיטימציה, המקובלת בשמאל העמוק באירופה. הסיבה אינה שינוי במדיניותה של ישראל אלא קיטוב של הזירה הפוליטית האמריקאית, המחזקת גם את הקוטב הזה.

תהליך ה"אירופיזציה" הזה של האגף הליברלי צפוי להתמיד ואף להעמיק, וישראל תצטרך להתמודד עם פגיעה במעמד העל-מפלגתי שאפשר לשדולה הפרו-ישראלית בווינגטון את הישגיה הבולטים ביותר. שינוי בסגנון ההתנהלות הישראלית והתרופות ההזדהות עם האגף השמרני צפויים לרכך את הניגוד בין תביעותיו של האגף הליברלי לבין המדיניות והפרקטיקות המתחייבים מצרכיה של ישראל, אך הניסיון באירופה מוכיח כי המחלוקת היא מבנית ונוגעת לליבת הערכים.

התרחקותו של האגף הליברלי בארצות הברית מישראל אכן מדאיגה ותקשה על ישראל בשותפותה החיונית עם ארצות הברית, אך שמונה שנות כהונתו של אובמה הוכיחו שאפשר לספוג את הניכור הזה במחיר נסבל. מול החשש מפני החרפת המגמה הזו יכולה ישראל להציב ממשלה הרגישה יותר לצורכיהם של הליברלים, מזוהה פחות עם הקוטב השני ומנהלת מדיניות החושפת ביתר יעילות את סרבנותם של מי שהפרוגרסיבים בארצות הברית רוצים להיראות כפטרונים. כל אלה אומנם אינם אלא "בקרת נזקים", אך ממשלה ישראלית כלשהי לא תוכל ממילא לזכות באמון ציבורי של הזרם המרכזי בביתה פנימה, אם תנהל מדיניות שתשובב את נפשם של החוגים האלה.

לישראל – בהנהגת כל ממשלה חפצת חיים עם הבדלי סגנון משניים – צורך חיוני להתמיד בגישה כזו כדי להגן על אזרחיה; לטהרנים ישראל היא מקרה בוחן, שבהוקעת דרכה תלויים לעיתים התוקף של השקפת עולמם ואפילו זהותם הפוליטית והערכית. הקרע בינם לבין ישראל מעמיק עם התרחבות הגישה ה"פרוגרסיבית" ומרכיביה הטהרניים בשנים האחרונות, בעיקר בארצות הברית, מטעמים אנדוגניים של החברה המערבית, בלא קשר לישראל. כאשר נספחות למחלוקת העניינית גם נימות אנטישמיות, המתגברות דווקא באגף הזה בעיקר באירופה, וישראל מוצגת שוב ושוב כהתגלמות הרשע, הדיכוי והגזענות, קשה יותר לגשר על הפער.

תהליך ה"אירופיזציה" הזה של האגף הליברלי צפוי להתמיד ואף להעמיק, וישראל תצטרך להתמודד עם פגיעה במעמד העל-מפלגתי שאפשר לשדולה הפרו-ישראלית בווינגטון את הישגיה הבולטים ביותר.

שלמה בן-עמי, מי שהיה שר החוץ בימי ממשלת אהוד ברק, "אירופופיל" מובהק וחסיד נלהב של שלום עם הפלסטינים, היטיב לתאר את השפעת העיוותים של הגישה הזו על הדיפלומטיה האירופית לקראת קריסתו של תהליך אוסלו במעבר המאה. בפרק המספר על כך בספרו ועוסק ב"בידחתה של אירופה", הוא מתאר "שרי חוץ אירופים 'מוטים' מבחינה תרבותית" ומדבר על נטייתם ל"סלחנות 'תרבותית', במידה מסוימת מתנשאת וקולוניאליסטית, כלפי הנטייה הפלסטינית להפר הסכמים, לא לעמוד בהתחייבויות...". הוא מקונן על "מידת הניתוק מהמציאות שהורגלנו לה על ידי האיחוד האירופי", על החולשה המביאה אותם לנקוט "עמדות בלתי ריאליסטיות בעליל שאיש, כולל הם עצמם, אינו מאמין באפשרות יישומן". בן עמי קבע כי "החולשה הזו מאפשרת לאירופה לומר ככל העולה על רוחה, שהרי בסופו של דבר יודעת היא כי אינה נושאת באחריות". הוא הסביר את הכשל המבני:

באופן זה מדיניות החוץ האירופית הופכת יותר לביטוי של משבר זהות, לתרגיל בתרפיה קולקטיבית, יותר מאשר מהלך מעשי או בעל סיכויים להיות מעשי. השיח הצדקני והמוסרני של מדיניות החוץ האירופית הוא המותרות של החלש, שהרי "היא מטיפה מוסר ופותרת את בעיות הזהות שלה, אך אינה מקדמת פתרון ומוצא מהסבך, ולו במילימטר אחד."⁹⁴

מאשר האוכלוסייה האמריקאית (21%). כ־70% ממנה דמוקרטים, 78% מהם הצביעו ב־2008 לאובמה.⁹⁵ במחלוקת העמוקה החוצה את החברה האמריקאית, כפי שהשתקפה ביחס אל הנשיא טראמפ בעימות הנשיאותי עם ג'ו ביידן, הציגו יהודי ארצות הברית ויהודי ישראל תמונת מראה של עמדות הפוכות. מול תמיכה של כ־75% מקרב היהודים האמריקאים בביידן העדיפו הישראלים את טראמפ בשיעור של 70%, ורק 13% – את ביידן. בימין תמכו בו 82% (מול 6% בביידן) במרכז 62% (16% בביידן) ואפילו בשמאל המדולדל היה שוויון בתמיכה (40%). 42% מהיהודים בישראל סברו שבחירתו של ביידן תחליש את היחסים בין ארצות הברית לישראל, ורק 7% סברו שבחירתו תחזק אותם.⁹⁶ משקל השפעתם של היהודים הפרוגרסיביים על מדיניות ישראל בשאלות העיקריות של הביטחון הלאומי צנוע. ניתן ורצוי לקרובם בגמישות בתחום הפולריזם הדתי (בוודאי במתווה הכותל), אך אם יבחרו להתרחק מישראל בשל הימנעותה מסיפוק מאווייהם של הפלסטינים או בשל מהלכיה בזירה הבינלאומית (למשל, שיתוף פעולה עם גורמי ימין מתון באירופה, או תמיכה בדיקטטורה הצבאית של א־סיסי כמחסום בפני האחים המוסלמים במצרים), יפעלו שיקולי העלות/תועלת של ישראל לרעתם.⁹⁷ בעוד שעלות סיפוק תביעותיהם אלו בלתי נסבלת, הרי ניתן לשאת בעלות ניכורם הזמני של יהודים כאלה, מכיוון שהם אינם הגורם המכריע בעיצוב מדיניותה של ארצות הברית במזרח התיכון. זו מעוניינת להינתק ממעורבות צבאית באזור על רקע הניסיון הכושל של המעורבות הזו, הרתיעה בדעת הקהל האמריקאית והפסקת התלות במקורות האנרגיה שלו. עניינה של וושינגטון בבעלת הברית הישראלית החזקה והאמינה, הנלחמת בנחרצות ובכוחות עצמה בגורמים הרדיקליים באזור מטעמיה שלה, נרחב הרבה מעבר לתמיכתם הנלהבת של יהודים פרוגרסיביים.

המתח עם הגורמים הפרוגרסיביים בקהילה היהודית בארצות הברית

המתח בין שני הקיבוצים העיקריים של העם היהודי – בארצות הברית ובישראל – הוא אחד הגילויים של המחלוקת המבנית הזועם האגף הפרוגרסיבי. רובהקהילה היהודית בארצות הברית ומנהיגותה מחזיקים מסורתית בעמדות ליברליות על גווניהן. הם קשרו את גורלם כיחידים וכקהילה עם האגף הליברלי, העובר בהדרגה תהליכים המחזקים את הרכיבים ה"פרוגרסיביים" בקרבו, ואף נוטלים חלק בולט בהובלתם. בקרבם מתגברת כבר עת ארוכה תחושת אי־נחת מהתנהלותה של ישראל, במיוחד בנושא הפלסטיני, וזו התחזקה בעשור האחרון במקביל למגמות הטהרניות שהחלו להופיע בקבוצת ההתייחסות הערכית והפוליטית שלהם. באותה עת גברה בישראל גם מגמת ההדרה של הזרמים הלא־אורתודוקסיים, שהגיעה לשיאה בנסיגת הממשלה ממימוש מתווה הכותל. את התרחקותם מישראל ואת ההתרופפות הבולטת של העניין שמגלה הדור הצעיר במדינה היהודית הם מסבירים לעצמם ולאחרים כתוצר של מאפייני אישיותו ומנהיגותו של נתניהו ושל מה שהם רואים כהקצנה ימנית בישראל, אך שורשיו של הניכור נעוצים עמוק באותם הבדלים ערכיים, בשוני היסודי בחוויות המעצבות ובניסיון החיים של שתי הקהילות.

יותר מכעס ומחלוקת, התפוגגות העניין בישראל מאפיינת חלק גדול והולך בזרם המרכזי שם: צעירים יהודים משכילים רואים את המדינה היהודית רלוונטית פחות לזהותם, לעולמם הערכי ולגורלם. קרוב לשליש, רובם הגדול בני פחות מ־40, אינם משויכים לזרם כלשהו. הריבוי הטבעי בקרבם (1.4%) פחות ממחציתו בישראל. כ־70% מהם נשואים ללא־יהודים. רק כמחציתם מרגישים השתייכות לעם היהודי. כמחצית ההורים אינם מקנים חינוך יהודי לילדיהם. הקשר הרגשי העמוק לישראל בקרבם פחות ממחצית שיעורו בקרב בני 65 ומעלה. הקהילה היהודית בכללותה ליברלית הרבה יותר (49%)

95 עופר מדס־פרידמן, "קהילה היהודית בארצות הברית: הכרות", בתוך: אסף אוריון ושחר עילם (עורכים), **יהודי ארצות הברית והביטחון הלאומי של ישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, דצמבר 2018.

96 תמר הרמן ואור ענבי, "רוב הציבור הישראלי: טראמפ עדיף מבחינת האינטרסים הישראליים", **מדד הקול הישראלי**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2 בנובמבר 2020. <https://www.idi.org.il/articles/32754>

97 בישראל בולטת מגמה מדיאגה של התרופפות בתחושת הסולידריות עם יהודי התפוצות ודחיית מעורבותם בעיצוב החלטותיה של ישראל. ב־2019 רק כמחצית היהודים בישראל סברו כי "ליהודים בישראל וגולה גורל משותף" (23% הסכימו מאוד ו־28% די הסכימו. 26% לא כל כך הסכימו ו־19% לא הסכימו כלל). בקרב החילונים הסכימו רק 42%. בשאלת מעורבותם בהכרעותיה של ישראל הייתה ההתנגדות נחרצת אף יותר. 60% סברו שממשלת ישראל לא צריכה להביא בחשבון את עמדותיהם של היהודים בתפוצות בקבלת החלטות חשובות (31% בכלל לא ו־29% לא כל כך צריכה). ההתנגדות הנחרצת ביותר נרשמה כצפוי בקרב מי שהגדירו עצמם ימין. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 115-114.

האתגר של ממשל ביידן

לאחר תקופת כהונה של ארבע שנים, שבה שיפר הנשיא טראמפ את עמדת המיקוח של ישראל באופן דרמטי, ניצבת ישראל מול ממשל המחויב עמוקות לפסילת המורשת של טראמפ, בדגש, בין היתר, על מדיניותו במזרח התיכון. טראמפ הצליח להפוך, מתוך שכנוע עמוק, את המגמה שהוביל הנשיא אובמה, בעיקר ביחסו לאיראן ולשאלה הפלסטינית. נטייתו של אובמה, בתמיכת ביידן כסגן נשיא מעורב, הייתה לבנות גשרים אל אויבי ישראל שפעלו גם כיריביה של ארצות הברית, בהנחה שמיתון עמדתם והקהיית עוקצם ישרתו לאורך זמן גם את צרכיה היסודיים של ישראל. טראמפ, כמו הזרם המרכזי בישראל, ראה בכך פייסנות מסוכנת ופעל בתנופה רבה ובהצלחה ניכרת להחליט איראן, לדיכוי השאיפות ההגמוניות שלה באזור, לעיקור זכות הווטו של הפלסטינים ולעיצוב קואליציה ישראלית-ערבית נגד איראן.

בכל מקרה צפוי מעמדה של ישראל בתקופת ביידן להיפגע, כיוון שחילופי הממשל צפויים לעודד גורמים רדיקליים במזרח התיכון להניח, אפילו בטעות, כי הממשל והציבור בארצות הברית יתמכו פחות בישראל ויהיו פתוחים יותר למניפולציות, באצטלה של הגנה על זכויות האדם.

עדיין לא ברור עד כמה יהיה הנשיא ביידן נחוש לממש את נטייתו להפוך את המגמה הבלתי רצויה מבחינתו, כמה משאבים פוליטיים יהיה מוכן להקדיש לכך ואילו סיכונים יהיה מוכן ליטול לשם כך. לא ברור גם מה יהיה משקלם של החוגים ה"פרוגרסיביים" במפלגה הדמוקרטית, שעמדתם כלפי ישראל ביקורתית במיוחד. עד שכל אלה יתבררו, אין ספק שהגורמים הרדיקליים שטראמפ דיכא, ישירות או באמצעות תמיכה איתנה במהלכיה של ישראל, יניחו שהאילוצים המרסנים על מהלכיהם פחתו מאוד, ולפחות בכמה תחומים חשובים ינסו לבחון את גבולות חופש הפעולה שלהם בתנאים המשופרים מבחינתם.

בכל מקרה צפוי מעמדה של ישראל בתקופת ביידן להיפגע, כיוון שחילופי הממשל צפויים לעודד גורמים רדיקליים במזרח התיכון להניח, אפילו בטעות, כי הממשל והציבור בארצות הברית יתמכו פחות בישראל ויהיו פתוחים יותר למניפולציות, באצטלה של הגנה על זכויות האדם. ביוזעם שהממשל יעדיף לדחות את הטיפול בשאלות שאינן קריטיות בתחום מדיניות החוץ, תהיה לגורמים כאלה באזור מוטיבציה לכפות על הנשיא ביידן תשומת לב דחופה ואוהדת יותר לעניינם,

באמצעות ייזום עימותים שיחייבו תגובה ישראלית תקיפה. גורמים ביקורתיים ועוינים באירופה ובארגונים בינלאומיים צפויים להתגייס ברצון לסיוע לפרובוקציות כאלה, בהנחה שהממשל החדש לא יתעלם מהם או ינטרל את מהלכיהם כקודמו.

החשש העיקרי הוא מפני התחזקותה של איראן בשל התרופפות הסנקציות ונכונותה להסתכן יותר בעימות עם ישראל, המנסה למנוע בדרך צבאית את התבססות איראן ושלוחיה בסוריה ובמערב עיראק, בהנחה שהממשל לא ייתן גיבוי לפעולות סיכול נחרצות של ישראל. חזבאללה צפוי ליטול יותר סיכונים בפרויקט דיוק הטילים, בהנחה שארצות הברית תתקומם נגד סיכולו, הכרוך בפגיעה באוכלוסייה שבקרבה הוא מוטמע. חזבאללה עלול גם להחריף את הפרובוקציות המרוסנות עדיין, מחמת החשש שתגובה ישראלית תלווה בחורבן נרחב בלבנון. נסראללה יניח כנראה שתגובה כזו תיבלם ותרוסן על ידי הממשל החדש. חמאס עלול להניח שמערכה נרחבת נגדו מעשית פחות, בשל הרגישות המוגברת בווישינגטון מפגיעה בלוחמיו המתחזים לאזרחים, באזרחים ממש ובחורבן רכוש שמקרבו הוא נלחם. גם בגדה תיתכן הגברת אלימות "עממית", בהנחה שישראל תיאלץ למתן את תגובותיה מאותה סיבה.

במדינות ערב צפויים שנויים, לשלילה וגם לחיוב, מבחינת הביטחון הלאומי של ישראל. מצד אחד, כתף צוננת יותר של הממשל תחליש את שתי השותפות העיקריות של ישראל – מצרים וערב הסעודית – בקואליציה נגד איראן וטורקיה. מנגד צפויה הבנה מעמיקה בקרב מגוון רחב של גורמים סוניים, לא רק אלה הנתונים ביחסי שלום עם ישראל, כי המדינה היהודית היא משענת אמינה יותר, גם אם חשובה פחות מאשר ארצות הברית להגנת האינטרסים הקיומיים שלהם. בזירה הבינלאומית צפוי שחילופי הממשל יעודדו את המאבק לדה-לגיטימציה של ישראל באו"ם ובמוסדות בינלאומיים, ואת הנטייה של האירופים להעניש את ישראל על התעלמותה מניסיונותיהם להעלות את הפלסטינים על ראש שמחתם.

למרות החומרה הכרוכה בכל אלה, בעיקר בהקשר האיראני, חשוב להציגם בפרספקטיבה רחבה, המעקרת חלק ניכר מפגיעתם הרעה. ראשית, אדני השותפות האסטרטגית ביו ישראל לארצות הברית איתנים. צפוי כרסום במדיניות האוהדת מאוד, שגבלה בממשל טראמפ בכמה תחומים במעין "המחאה פתוחה", אך לא צפויה מדיניות עוינת והפקרה של מה שנתפס גם בווישינגטון כאינטרסים חיוניים לישראל. שנית, המזרח התיכון לא יהיה אפילו קרוב לראש סדר העדיפויות של הממשל והעם האמריקאי. שלישי, השאיפה

הלוחמים הסדירים והבלתי סדירים ששיקפו את הכשלים האלה. אפילו בעימותים הקשים ביותר – כאשר ישראל נאלצה לבנות צבא יש מאין ב־1948, מול טבעת החנק שגייס ב־1967 גמאל עבד אל־נאצר, גדול המנהיגים הכלל־ערבים בעת החדשה, ובעת ההפתעה הגדולה והשגיאות הקשות בראשית המלחמה הדו־זירתית ב־1973 – היו הישגיה הצבאיים במידה מכרעת תולדה של חולשת היסוד של אויביה: חברה ערבית שכשלה בהתמודדותה עם העולם המודרני.⁹⁸

ישראל ניצבת עתה בעימות חלקי, מסלים והולך, עם אויבת אחת – איראן – בעלת יכולות הדומות יותר לאלה שלה, גם אם מפותחות פחות. היא גם נתונה במתח העלול להתפתח לעימות רחב יותר עם אויבת אחרת – טורקיה בהנהגת רג'פ טאיפ ארדואן – בעלת פוטנציאל רב ומסוכן. מדובר בשתי מעצמות אזוריות, מליגה אחרת לגמרי מזו הערבית.

העימות עם איראן

איראן כבר נדונה כאן כאתגר אסטרטגי מן המעלה הראשונה בתחום הביטחון, מכיוון שהעימות בינה לבין ישראל כבר מתנהל בעקיפין עשרות שנים (בעיקר באמצעות חזבאללה). בעניינה חשוב להוסיף כאן כי

הדו־מפלגתית לצמצם את המעורבות האמריקאית במזרח התיכון מתבססת על מרכיב ישראלי חזק ואמין בקואליציה שתחליף את ארצות הברית. רביעית, קשה לזהות בווינגטון תיאבון לכישלון נוסף בניסיון לכונן שלום עם הפלסטינים, ואובססיה מהסוג שהניעה את מזכיר המדינה לשעבר ג'ון קרי. בנושא האיראני, שהוא כאמור הסכנה העיקרית של המדיניות הפייסנית הצפויה, יש מודעות גם בממשל הזה כי לא רצוי לדחוק את ישראל ואת מרבית המדינות הפרו־אמריקאיות באזור למצוקה ולמהלכים שיחייבו קשב אסטרטגי בווינגטון.

הזירה האזורית

ישראל נתונה בעימות ובמתח עם שתי מעצמות אזוריות לא־ערביות. במשך למעלה ממאה שנים התמודדו היישוב היהודי ומדינת ישראל עם גורמים ערביים עוינים – מן הטרור ומלחמת האזרחים עם הפלסטינים תושבי הארץ ועד צבאותיהן הסדירים הגדולים, החמושים היטב וכוחות המשלוח של מדינות ערב. לצד העימות הצבאי התמודדו גם עם לוחמה כלכלית ופוליטית. הם הצליחו לעמוד בכל העימותים האלה גם בזכות סגולותיהם של היישוב, של החברה הישראלית ושל כוחות הביטחון שלה, אך בעיקר בשל הכשלים המבניים של החברות הערביות ושל

98 ראו דיון מפורט ומתועד על חולשתם המבנית של הערבים במאמרי Dan Schueftan, "Arab Hopelessness and its Strategic Consequences" in: Meena Singh Roy, Md. Muddassir Qu (eds.) *Changing Security Paradigm In West Asia – Regional and International Responses* (Institute for Defence Studies and Analysis, KW Publishers, 2020) pp. 25–38 https://idsa.in/system/files/book/book_change-sec-paradigm-west-asia.pdf

ההכרה בעולם הערבי בדבר חומרת הפער בינו לבין העולם המפותח החלה להתפשט בעקבות דוח הפיתוח האנושי של האו"ם בראשית המאה הנוכחית (ראו http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf), והתרחבה מאוד מאז. הדוח הצביע בין היתר על הכשלים העמוקים בחינוך, על חוסר הפתיחות, הפלורליזם, הידע והחדשנות.

ממצאי סקר נרחב מ־2020 ב־17 מדינות ערביות, שהוזמן על ידי קרן המטבע הבינלאומית, התברר כי כשני שלישים (67%) מהצעירים בני 18–24 במדינות הסהרה הפורה חותרים לצאת מהן לצמיחות. במדינות צפון אפריקה שיעור המייחלים לברוח עומד על 47%, במצרים 40%. הסיבות העיקריות שמנו הצעירים בפני החוקרים: היעדר סיכוי לתעסוקה והתרוסקות הכלכלה, תחת עילית פוליטית מושחתת שכשלה בבלימת הקורונה. רובם משוכנעים שגלי המהומות ילכו ויתרחבו ומלחמות האזרחים ילכו ויחריפו. הצעירים הפלסטינים ברובם, 58%, מנסים בפועל או שוקלים להגר מהשטחים. 44% מהם בטוחים שצפויים עוד סיבובים של מהומות והתנגשויות. עורך הסקר סוּנִיל ג'וֹהַן מעיר בסיום: עם 30% בממוצע של אבטלת צעירים, המגמות האלה יתחזקו במורד הדרך. אהוד יערי, N12, 9 באוקטובר 2020.

בדיון על הערכת המציאות האזורית בישראל יש עניין מיוחד במאמר של שמעון שמיר מאוניברסיטת תל־אביב, ששימש שגריר ישראל בירדן ובמצרים. העניין נובע לא רק מן הרקע האקדמי שלו כאחד מבכירי המזרחנים בישראל ומניסיונו המעשי במגעיו הנרחבים עם בני האליטות הערביות, אלא משום שבמשך עשרות שנים הקפיד להדגיש, לצד קשייהם, את התמורות החיוביות המציעות עתיד טוב יותר לבני האזור ואת מאמצייהם להתמודד עם אתגריה של העת החדשה. בעקבות 'האביב הערבי' הוא מקונן על הכישלון המהדהד של החברות הערביות בכל התחומים העיקריים, על מקורותיו המבניים ועל המבוי הסתום בעתיד הנראה לעין. הוא גם מציין את "הטעות המשועת של החוקרים" שהמעטו בחשיבות הקריטית של חולשת החברה הערבית ושל עליבותן של "הישויות החלולות" הקרויות מדינות ערביות (שמעון שמיר, "כשל העולם הערבי" הארץ, 26 בנובמבר 2015). בחמש השנים שחלפו מאז פרסם שמיר את מאמרו החריף המצב לאין שיעור, וההכרה בכישלון ההיסטורי ובמבוי הסתום במאמצי ההיחלצות ממנו חלחלה לרובדי העומק של החברה הערבית.

איראן למאבק נגד כוחם המדולדל של המורדים הסורים, יכול פוטין להניח לישראל לפעול נגד מאחזי איראן בסוריה יותר מאשר בעבר.

ישראל זוכה לראשונה בתמיכה פוליטית ממדינות ערביות חשובות למהלכים כוחניים שלה נגד האויב האסטרטגי העיקרי המאיים עליה. רוב המדינות הערביות הסוניות מודעות היטב לתפקיד הקריטי של הכוח והנחישות של ישראל בהגנתן מפני האמביציות ההגמוניות של איראן. על רקע זה צריך להעריך את הברית דה פקטו של איחוד האמירויות ובהרין עם ישראל, על גילוייה הפומביים פורצי הדרך. העובדה שארצות הברית יודעת שאינה צריכה לבחור בין ישראל לבין "ערבים" כולם – מכיוון שרוב מדינותיהם לרבות ערב הסעודית, מדינות המפרץ מצרים וירדן ניצבות לצידה – מקילה מאוד את מאבקה של ישראל בהקשר המעצמתי המכריע.

איראן יודעת שעל פגיעות חמורה בישראל – למשל בריכוזי האוכלוסייה או באסדות קידוח הגז – גם אם ייגרמו לכאורה בידי שלוחיה, תגיב ישראל באיראן עצמה, בכלים שחישלה כבר בראשית העשור הנוכחי ובעוצמה שאיראן אינה יכולה לבנות על מידתיותה. לאיראן חיסרון גם במדד הנחישות: ישראל חייבת להיות נחושה יותר, מכיוון שמבחינתה מדובר בסכנה בעלת ממדים קיומיים, בעוד שמבחינת איראן מדובר בצבירת עוצמה. הנחישות הזו מתבטאת גם בהסכמה לאומית רחבה עם הפעילות הצבאית הנרחבת והמתמשכת שצה"ל מנהל נגד התבססותם של איראן ושלוחיה בזירה הצפונית, למרות הסיכון בהידרדרות למלחמה הכרוכה במתקפת טילים קשה על ריכוזי האוכלוסייה בישראל.⁹⁹ הדעת נותנת שהצירוף הקשה של הפגיעות הכלכלית של איראן בעקבות הסנקציות האמריקאיות, התרסקות מחירי הנפט והמצוקה הנרחבת (והמוסרת) של פגיעת מגפת הקורונה מעלה חשש בטהראן בדבר נכונות הציבור המוכה והמתוסכל שלה לשלם לאורך זמן את המחיר המרתיע של עימות ישיר עם ישראל, הזוכה לתמיכה אמריקאית.

המשוואה האסטרטגית במאבק עם איראן עלולה להשתנות במידה מסוכנת לרעת ישראל, בעקבות אירועים ותהליכים גלובליים של ישראל אין כל שליטה עליהם: שינוי עמוק במדיניות הממשל בווישינגטון ו/או סיוע מסיבי מסין במסגרת מאבקה הגלובלי בארצות הברית. ממשל אובמה זיהה באיראן שילוב של אתגר בטווח המיידי והקצר, עם הבטחה לבעלת ברית

העימות איתה כבוש בינתיים בעיקר משום שהיא נאלצה, בתקופת נשיאותו של הנשיא טראמפ, להפנות את עיקר מרצה להתמודדות עם טבעת החנק הכלכלית שהטילה עליה ארצות הברית. בהקשר זה איראן משלימה בינתיים בחריקת שיניים עם מלחמת המנע בעצימות נמוכה שישראל מנהלת נגד מאמצי ההתבססות וההתעצמות שלה בסוריה, בעיראק ובלבנון.

עימות ישיר עם איראן אכן מציב לישראל אתגר ברמה שלא הכירה בעבר. אל מול הנזק של רתימת יכולותיה המרשימות של החברה האיראנית למלחמה בישראל יש לבחון שני סייגים, המציבים את העימות עם איראן בהקשר נוח יותר לישראל. הראשון נוגע ליתרונותיה היחסיים של ישראל בזירה העיקרית שבה מתנהל העימות הזה. השני נוגע לפרספקטיבה ההיסטורית, המבחינה בין המשטר הנוכחי בטהראן לבין האינטרס ארוך הטווח של החברה האיראנית.

הצלחתה העיקרית של איראן במאבק עם ישראל בשלב הקודם היא גם זו המציבה לאיראן בעיה בשלבו השני והמכריע. איראן הצליחה ליצור באמצעות חזבאללה איום חמור על ליבתה של ישראל, בלא כוח משלוח של איראנים שאובדנם במלחמה יכאיב בטהראן, ובלא להציב את נכסיה הרגישים של איראן עצמה בתוך משוואת העימות. אלא שהעלאת רף העימות בהתבססות האיראנית בסוריה ובשדרוג יכולות חזבאללה מחייבת ניהול מערכה במרחב הקרוב לישראל ומרוחק אלפי קילומטרים מההינטרלנד (המרחב העורפי) האיראני. במרחב הזה נהנית ישראל מיתרון צבאי מובהק. היא נהנתה בתקופת טראמפ גם מגיבוי מעצמתי איתן משום שהיא משרתת אינטרס אמריקאי כלל-אזורי, מבלי לבקש מעורבות צבאית של חיילי ארצות הברית.

איראן אינה יכולה לבנות על סיכול פעולות ישראל בידי מעצמת החסות של סוריה, מכיוון של ישראל הבנות מתפקדות, מסויגות ואולי גם ממולכדות ככל שיהיו, עם רוסיה. ההבנות האלה מושתתות על נכונות ישראלית שלא לפגוע באינטרס הרוסי החשוב ביותר בסוריה: שרידותו של משטר אסד, תמורת נכונות רוסית להניח לישראל לממש את האינטרס החיוני שלה בסוריה: למנוע בכוח את ההתעצמות האיראנית במדינה. הרוסים גם אינם מעוניינים בתחרות איראנית בולטת מדי במאבק על הנכסים הכלכליים של שיקום סוריה, במיוחד לנוכח הקשיים הכלכליים הצפויים בעולם כולו בעקבות משבר הקורונה. בעידן שבו הקואליציה של רוסיה ומשטר אסד זקוקים הרבה פחות לתרומתן של המיליציות בחסות

99 במחקר דעת הקהל שהוצג בכנס השנתי הבינלאומי של המכון למחקרי ביטחון לאומי לשנת 2020 נרשמו 70% תמיכה ב"פעילות יזומה של צה"ל למניעת התבססות איראן בסוריה, גם במחיר כניסה למלחמה" (הכנס הבינלאומי השנתי ה-13, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2020).

המשוואה האסטרטגית במאבק עם איראן עלולה להשתנות במידה מסוכנת לרעת ישראל, בעקבות אירועים ותהליכים גלובליים של ישראל אין כל שליטה עליהם.

את ארצות הברית. איראן עשויה להתפתות לכך, למרות סכנת השעבוד לסין בכלים שכבר הוכיחו את יעילותם במקומות אחרים. בתנאים כאלה צפויה קפיצת מדרגה ביכולותיה של איראן, לא רק מול מדינות האזור החלשות אלא גם מול ישראל.¹⁰¹

הפרספקטיבה ההיסטורית חשובה אף יותר בהקשר האסטרטגי שמעבר לאופק הקרוב. המשטר הרדיקלי השולט באיראן הצליח לשרוד ולפגוע באויביו במידה רבה

אמינה וחזקה לייצוב האזור בטווח הבינוני והארוך.¹⁰⁰ מאבקו בהתעצמותה, בחתרנותה האזורית ובחירתה לאופציה בליסטית וגרעינית התנהל בלב ולב. הוא נקט סנקציות "נושכות" בעיקר מחשש לפעולה עצמאית של ישראל וחתם על הסכם שהתעלם מן החתרנות ומרוב רכיבי ההתעצמות. אם תשוב המדיניות הזו בימי ממשל ביידן, תיפתח שוב הדרך בפני חתירתה של איראן להגמוניה אזורית על חשבון המדינות הערביות הנחלשות והמתפוררות, יוסר הלחץ המשתק מעל הכלכלה והמערכות הטכנולוגיות של איראן ויעלה ספק גדול בדבר הגיבוי האמריקאי במאמצי הבלימה של ישראל. סין עשויה לבסס לעצמה מעמד במזרח התיכון באמצעות השקעות עתק כלכליות וטכנולוגיות באיראן, כדי לשלבה במערך האסטרטגי הגלובלי שלה ולאטגר

100 שני חוקרים חשובים של מדיניות החוץ האמריקאית, שעסקו בהרחבה במדיניות החוץ של ממשל אובמה, קבעו שאובמה חתר למפנה כזה. מייקל מנדלבאום כתב כי "אובמה חתר, במיוחד בכהונתו השנייה, לסיים את ההתנכרות הממושכת לאיראן ולעשות פיוס רבתי עם הרפובליקה האסלאמית להישג מדיניות החוץ הבולט של נשיאותו, גרסתו שלו להתקרבות לסין של הנשיא ניקסון בראשית שנות השבעים". מייקל דוראן הביא שפע עדויות נסיבתיות משכנעות לאותו טיעון. דייוויד סמואלס, עיתונאי אמריקאי שראיין את עוזרו הקרוב של אובמה בנג'מין רודס (ואחרים) במסגרת תחקיר מקיף, הגיע לאותה מסקנה. הוא טען כי במדיניות כלפי איראן בנושא הגרעין קיווה ממשל אובמה "לסלק את מקור המתח המובנה בין שתי המדינות, באופן שיאפשר לארצות הברית לחלץ את עצמה ממערכת הבריתות הממוסדת עם מדינות כגון ערב הסעודית, מצרים, ישראל וטורקיה. בצעד נועז אחד יחל הממשל למעשה את התהליך של הינתקות בהיקף גדול מן המזרח התיכון". רודס עצמו טרח להכחיש בזיכרונותיו את דברי סמואלס, הגדיר את השיחה עמו כמלכודת והדגיש כי הממשל ניסה למנוע מלחמה ואיראן גרעינית ולא לעצב מחדש את מערך בריתותיו באזור.

Michael Mandelbaum, *Mission Failure – America and the World in the Post-Cold War Era*, Oxford University Press, 2016. Pp.335–336; Michael Doran, "Obama's Secret Iran Strategy" *Mosaic Magazine* February 2, 2015; Ben Rhodes, *The World As It Is*. Random House, 2018 p. 368; David Samuels, "The Aspiring Novelist Who Became Obama's Foreign-Policy Guru", *The New York Times Magazine*, May 5, 2016.

מי שראה בנטייה זו סכנה קריטית, אם לא קיומית, היו מדינות המפרץ הסוניות. ג'פרי גולדברג, עיתונאי אמין ומקורב מאוד לאובמה, ציטט כמה מן המנהיגים והדיפלומטים שלהם, במהלך תיאור מקיף של מורשת מדיניות החוץ של אובמה, שהכין בשיתוף הנשיא עצמו. "נסיך הכתר של אבו ד'אבי, מחמד בן זייד אל-מהיאן, שכבר היה מוטרד מאובמה בשל 'נטישת' הנשיא לשעבר של מצרים חוסני מובארכ, רתח מול מבקרים אמריקאים [באומרו] שארצות הברית הונהגה על ידי נשיא 'שאין לבטוח בו'. מלך ירדן, עבדאללה השני, שכבר נואש ממה שראה כשאיפתו חסרת ההיגיון של אובמה להרחיק את ארצות הברית מבעלות בריתה הסוניות המסורתיות וליצור ברית חדשה עם איראן – נותן החסות השיעי של אסד – התלונן באופן פרטי: 'אני חושב שאני מאמין בכוחה של ארצות הברית יותר מאשר הנשיא אובמה'. הסעודים זעמו גם הם. הם מעולם לא סמכו על אובמה – זמן רב לפני שנהיה נשיא, התייחס אליהם כ'בעלת הברית כביכול' של ארצות הברית. 'איראן היא המעצמה הגדולה של המזרח התיכון, וארצות הברית היא [המעצמה] הקודמת' אמר השגריר הסעודי בושינגטון לממונים עליו בריאד".

Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine. The U.S. President Talks Through his Hardest Decisions about America's Role in the World". *The Atlantic*, April 2016

101 שנים לאחר ביקור הנשיא שי ג'ין-פינג באיראן ב-2016, פרסם הניו יורק טיימס ביולי 2020 טיוטה בפרסית של נוסח הסכם אסטרטגי בין איראן וסין ל-25 שנים, שהודלפה כנראה על ידי איראן. אותו הסכם מעדיף את סין בהשקעות עתק באיראן, בתשתיות, בנקים ותקשורת. הזכרה גם אפשרות של תרגילים צבאיים משותפים ושיתוף בתעשיות צבאיות. איראן אמורה לספק נפט וגז לסין, בהנחה משמעותית ולטווח ארוך. ראו: סימה שיין, אייל פרופר ובת חן פלדמן, האם איראן וסין לקראת הסכם אסטרטגי ארוך-טווח? **מבט על**, גיליון 1352, המכון למחקרי ביטחון לאומי. 22 ביולי 2020. <https://www.inss.org.il/he/publication/china-iran-agreement/>

מעמדה של כנסיית איה סופיה באיסטנבול – שהוקמה במאה השישית – למסגד, 86 שנים לאחר שאבי טורקיה המודרנית מוצטפא כמאל הסב אותה למוזיאון. יכולתו של ארדואן להציב אתגר לישראל נבלמה בעיקר עם עלייתו של עבד אל פתאח א-סיסי במצרים ב-2013. לולא הודחו בהפיכה צבאית מוחמד מורסי ושלטון 'האחים המוסלמים', צירוף העידוד והלחץ של מצרים וטורקיה עלול היה להעלות לשלטון את האופוזיציה החזקה של 'האחים המוסלמים' גם בירדן, ולשנות במידה מרחיקת לכת את הסביבה האסטרטגית של ישראל. בהקשר הטורקי לא מדובר בסכנה של עימות צבאי, וגם העימותים המדיניים המוגבלים נבלמו לפני שיצאו מכלל שליטה. טורקיה תומכת בפרופיל גבוה במאבקו של חמאס נגד ישראל ודגליה נישאים בפעילותו האלימה על גדר הגבול. תמיכתה התבטאה בין השאר במשט (בהובלת האונייה 'מאווי מרמרה') שניסה ב-2010 לפרוץ את המצור על רצועת עזה, אך התגובה התקיפה (ומרובת השגיאות) של ישראל קטעה את אפיק הפעולה הזו באיבו. גם הסיוע העקיף לטרור של הארגון – התרת פעילותו מאיסטנבול של סגן ראש הלשכה המדינית האחראי על הזרוע האלימה בגדה סאלח אל-עארורי – מותן במסגרת המגעים בין ישראל לטורקיה ב-2015, לאחר שאל-עארורי קיבל על עצמו אחריות לחטיפת שלושה נערים ישראלים ורציחתם, שהוליכה לעימות רחב היקף בעזה ב-2014 ('צוק איתן').

בזירה הפלסטינית מרכז ארדואן מאמץ ממוקד ומשאבים רבים כדי לבנות לעצמו מעמד בהר הבית ובירושלים, המצרף שני אינטרסים משלימים. הראשון הוא חתירתו להובלת המאבק הדתי הסוני, הנעוצה בזוהו כאיש האחים המוסלמים; השני, נטייתו ליצור חיכוך בולט ומתוקשר עם ישראל ולחתור תחת מעמדה, בתחומים שבהם הוא מעריך כי ניתן להימנע מעימות מסוכן. בהקשר הזה ראוי גם להעיר על העידוד שישאבו הגורמים הרדיקליים של התנועה האסלאמית בישראל (אנשי 'הפלג הצפוני') ממעורבותו של ארדואן, ואולי גם מתמיכה ממשית יותר בהם. נראה שההכרה בקרב גורמי הביטחון בישראל בסכנה הממשית מן הפלג

בזכות גיוס הפוטנציאל המרשים של החברה האיראנית. עם זאת, הוא מונע מן החברה הזו את ההישג העיקרי שהאיראנים יודעים להעריך: השתלבות במתכונת החיים המודרנית והפלורליסטית, המעניקה לבניה חיים של רווחה, חירות אישית ומימוש עצמי. החברות הערביות נכשלו עד כה בניסיונותיהן להתמודד עם אתגרי המאה ה-20 וה-21. החברה האיראנית, לעומתם, הוכיחה את מקצת יכולותיה עוד לפני המהפכה ואפילו במסגרתה המדכאת (למשל, בתחומי המדע והטכנולוגיה), והיא מקיימת אפילו תחת שלטון האייתולות מבנים חברתיים שניתן להסב למערכות דמוקרטיות. ישראל ואיראן הן שתי החברות המבטיחות ביותר באזור. גם לאיראנים הרוצים בהגמוניה אזורית יש אופציה לא אלימה לחתור למעמד מוביל. עם כל ההבדלים, אפשר ללמוד מן ההיסטוריה של גרמניה מה קורה כאשר גורם מוכשר, חרוץ, גדול ונחוש יותר מסביבתו זונח את האמצעים הרדיקליים, מתמקד בהישגיו הכלכליים ומניח ליתרונותיו היחסיים לבוא לידי ביטוי. גורם כזה מוכן לספוג נסיגה מסוימת ברמת חייו ובאיכותם ולרסן את מחאתו, אך ספק אם ישלים לאורך זמן עם חשש לחורבן כלכלי מן הסוג שאיראן מתמודדת עימו.

גם לאיראנים הרוצים בהגמוניה אזורית יש אופציה לא אלימה לחתור למעמד מוביל. עם כל ההבדלים, אפשר ללמוד מן ההיסטוריה של גרמניה מה קורה כאשר גורם מוכשר, חרוץ, גדול ונחוש יותר מסביבתו זונח את האמצעים הרדיקליים, מתמקד בהישגיו הכלכליים ומניח ליתרונותיו היחסיים לבוא לידי ביטוי.

פוטנציאל החיכוך עם טורקיה

באשר לטורקיה מדובר בינתיים בעימות פוליטי (לצד שיתוף פעולה כלכלי נרחב ומתפתח¹⁰²), אך פוטנציאל הנזק של התרחבות המאבק גבוה ומחייב מעקב. טורקיה מקיימת משטר אוטוריטרי ותוקפני של איש 'האחים המוסלמים', שהוכיח שוב ושוב נטיות מגלומניות ונכונות לסיכונים בלתי מחושבים. הפן המתריס של המסר הדתי הרדיקלי התחזק ביולי 2020, עם השבת

ריאלית וקרובה, אך ברור שסין תחליט על רמת שיתוף הפעולה עם איראן בהקשר הכולל של יחסיה עם ארצות הברית, התלוים במידה רבה במדיניותו של בידן.

102 היקף הסחר בין ישראל לטורקיה גדל מאז השבר ביחסים בין שתי המדינות בשנת 2010. היצוא עלה באופן מתון ומתמיד מ-1,800 מיליוני דולר ארצות הברית בראשית התקופה עד 3,174 מיליון דולר בסופה. היצוא הישראלי לטורקיה יותר מאשר הכפיל את ממדיו בארבע השנים הראשונות של העשור (מ-1,310 ל-2,755 מיליון דולר). מאז ירד היצוא בתלילות בשל המשבר בכלכלה הטורקית והתרסקות מעמדה של הלירה הטורקית, שייקרה את היבוא לטורקיה ובכלל זה את היבוא מישראל. למרות הירידה, גם היבוא מישראל התאושש חלקית מאז 2016, ובסוף העשור היה גבוה מאשר בראשיתו (על פי מאגר הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתוני סחר החוץ, טורקיה).

על האיום הטורקי חשוב לקיים בישראל בקרה הדוקה, אך בשלב הנוכחי סכנתו מוגבלת.

ההתרסה כנגד האמריקאים אפשר להסביר בהנחה, שעדיין לא עמדה במבחן הקובע, בדבר רתיעתה של ארצות הברית מפני עימות, גם אם אינו צבאי, עם גורם מוסלמי גדול נוסף במזרח התיכון. בשלב זה נזהר ארדואן שלא "לשבור את הכלים" עם ישראל. נראה שהוא זוכר גם בהקשר זה את הבעיה המבנית החמורה של האוכלוסייה הכורדית המרדנית, הגדלה במהירות במזרח המדינה, ומה עלול לקרות שם אם יתגייס בתנופה רבה לעזרת אחיו בעזה מעבר לתחום התעמולה.

הזירה הפנימית

המתחים בזירה הפוליטית ובחברה

המשבר הפוליטי בסוף העשור השני והמתח העז בין המחנות בשלוש מערכות הבחירות של 2019-2020 העלו לשיח הציבורי הערכות מוקצנות אף יותר מבעבר, בדבר "חברה משוסעת". טיעונים כמעט אפוקליפטיים בדבר התפרקות חברתית וקריסת הדמוקרטיה בצילם של דגלים שחורים (תוך התעלמות ממשמעותם בקרב אנרכיסטים בשנות ה־80 של המאה ה־19) הפכו אופנתיים אפילו בקרב הזרם המרכזי. הקיטוב הפוליטי והקושי לגבש רוב ברור וממשלה המקובלת על הזרם המרכזי בחברה מאפיין דמוקרטיה מערביות חשובות ובראשן ארצות הברית. חשוב לברר אם הקיטוב הזה בישראל מקעקע את הסולידריות ואת כושר הפעולה המשותף של החברה. במציאות כזו ברור שישראל אינה מסוגלת להתמודד עם אתגריה הלאומיים. בשל חשיבותה המכרעת של סוגיה זו נדרש מעקב ערני ומתמיד אחר התפתחותה, אך נראה שאין בשלב זה איום מיידי.

בישראל הדגלים השחורים – המסמלים במקורם פסילה של כללי המשחק הפוליטיים והחברתיים – הם בעיקר גימיק שנועד למשוך תשומת לב. המונח 'שסעים' מתאים בחברה הישראלית לכל היותר ליחסים עם הגרעין הקשה של המגזר החרדי ולמגמה שאותה מייצגת

הזה, שהתבטאה בהוצאתו מחוץ לחוק, תקל על את הכלת האיום.

בזירה הימית מתפתח לאחרונה חיכוך אסטרטגי מסוכן, המפגיש את כוונתה של ישראל לשווק את הגז משדותיה לאירופה בשיתוף קפריסין ויוון (שהושהתה עם ירידת הביקוש לאנרגיה בימי משבר הקורונה) עם ניסיונו של ארדואן להטיל את מרותו על האגן המזרחי של הים התיכון. תביעתו לרצועת מים כלכליים בינו לבין אלה של לוב נועדה להתנות את הקשר בין האגן הזה לבין אירופה ברצונו הטוב. ליחסים עם לוב יש הקשר אסטרטגי אזורי וגלובלי הנוגע בעקיפין לישראל. מדובר בברית טורקית (וקטרית) עם הממשל הלובי בטרפולי, בראשות של פאיז סראג', המוכר על ידי האו"ם. סראג' נלחם בגנרל חליפה חפטר, הנתמך על ידי מצרים, רוב מדינות ערב, רוב מדינות אירופה ורוסיה. טורקיה סייעה לסראג' בחיילים, בנשק מתקדם ובאנשי מיליציה סורים שערקו מצבאו של אסד, והטתה בעזרתם את הכף במאבקו נגד חפטר. החבירה הזו מסכנת את בעלות הברית האזוריות של ישראל – בעיקר את מצרים, יוון וקפריסין – מחזקת את מעמדו של ארדואן באגן המזרחי של הים התיכון ועשויה להעמיד לרשותו שפע נפט וגז מלוב בתנאים נוחים. הזירה הימית מושפעת כבר עתה מן הצי הטורקי הגדול, וזה עוד צפוי להתעצם בספינות טילים, שש צוללות (בשיתוף חברת טיסנקרופ) ואפילו נושאת מטוסים, שטורקיה בונה בעצמה.¹⁰³

על האיום הטורקי חשוב לקיים בישראל בקרה הדוקה, אך בשלב הנוכחי סכנתו מוגבלת. למרות הזיות הגדולה, הגסות, האוטוריטריות של המשטר, החורבן השיטתי של המבנים הפולרליסטיים והתמיכה הנרחבת בציבור הטורקי, ארדואן יודע שהתמדת מהפכת הנגד שלו תלויה בהבטחת הליבה של ההישגים הכלכליים של העידן הקודם. בעקבות הקשיים הכלכליים של העשור השני לשלטונו הוא ער לסכנת החמרה נוספת, במיוחד לנוכח המצוקה הצפויה בארצו שלו ובשווקים האירופיים בעקבות משבר הקורונה. את התקפותיו הפרועות נגד אירופה ואת האיום המתמיד בקפריסין נגד מדינה החברה באיחוד האירופי ניתן להסביר בהנחה מוצדקת בדבר רפיסותם של הציבור והמנהיגות ביבשת. את

103 ראו דיון נרחב בנושאים שהוזכרו כאן: גליה לינדנשטראוס, "הסכם תיחום הגבול הימי בין טורקיה ללוב – השלכות לישראל",

[פודקאסט אסטרטגי](https://soundcloud.com/inss2006/jpsilzxlhat), המכון למחקרי ביטחון לאומי, <https://soundcloud.com/inss2006/jpsilzxlhat>

גליה לינדנשטראוס, "טורקיה ועזה" בתוך: **משבר רצועת עזה: מענה לאתגר**, ענת קורץ, אודי דקל ובנדטה ברטי, עורכים. המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2018, <https://tinyurl.com/yddytozu>; פנחס ענברי, "כך טורקיה מגבירה את מעורבותה בירושלים", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, המכון לענייני זמננו, כרך 18 מספר 18, 10 ביולי 2018, <https://tinyurl.com/y8epwntt>; ד"ק נריה, "מדיניות ההתפשטות של טורקיה נחשפת", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 3 באוקטובר 2019, <https://tinyurl.com/y9fs7v8u>

רון בן ישי, "ארדואן הכובש מקים אימפריה טורקית חדשה", **ynet**, 20 ביוני 2020.

בטווח הקצר יכולה ישראל להיבנות מנתוני הכניסה הטובים למשבר: יחס חוב־תוצר נמוך, אבטלה נמוכה, רזרבות מטבע חוץ גדולות ומערכת פיננסית איתנה. בטווח הבינוני עליה להתמודד עם צמצום צפוי בתוצר הלאומי הגולמי, עם גידול ממושך יחסית באבטלה ועם מצוקה גוברת בעשירי הכנסה הנמוכים.¹⁰⁴ התסיסה החברתית הצפויה בתנאים כאלה תתחבר לתפקוד הלקוי של המערכת הפוליטית ולכרסום באמון הציבור, באופן שיקשה על מאמצי השיקום. בטווח הבינוני והארוך ניתן לבנות על החוסן החברתי ועל הכושר המוכח של החברה הישראלית להתמודד, בדורות האחרונים, לא רק עם מלחמות וטרור, אלא גם עם משברים כלכליים (בעיקר בעקבות מלחמות ועימותים). אלה היו, קרוב לוודאי, חמורים פחות מן המשבר הצפוי אחרי הקורונה, אך התרחשו במדינה הרבה פחות מבוססת ובאווירה בינלאומית אחרת, שייחדה את ישראל מן הדמוקרטיות המערביות. במאמצי השיקום של ישראל צפויים להתגלות, לצד חוסר תיאום ומשמעת ועיוותים פוליטיים וחברתיים מקוממים, גם צירוף הסגולות הייחודי לחברה הישראלית. מדובר בגמישות, אלתור, יצירתיות, כושר הסתגלות, חוסן חברתי ונכונות של חלקים באותה חברה להתגייס לטובת הכלל. אלה מסבירים את ההישגים של ישראל שנדונו בהרחבה בפרק הסולידריות ובפרק הכלכלי. גם כאן מהווה הגרעין הקשה של החברה החרדית חוליה חלשה בשרשרת החוסן של כלל החברה (ותקווה חשובה, אם יתגייס גם הוא לנוכח המשבר).

חוסנו של הדור החדש בישראל

לנוכח נטייה מדאיגה ומתגברת בקרב בני הדורות האחרונים בעולם המערבי החופשי והשבע להתכנס בעצמם, תלוי מעל החברה הישראלית האיום המתמיד שגם בניה ישתלבו במגמה הזו, ולא יראו עוד צורך להשקיע בעתיד החברה שאפשרה להם את המותרות האלה. אם וכאשר תתגלה התופעה הזו בהיקף ניכר בקרב הדור החדש ותתמיד גם מעבר לגילויי בוסר של שנות הנעורים, של העשור השני וראשית העשור השלישי לחייהם, יוצב לישראל אתגר קשה. אם התופעה תאפיין בהדרגה חלקים ניכרים של החברה הבוגרת, תעמוד ישראל בפני איום חמור על ביטחונה הלאומי. מטבע

המנהיגות הפוליטית של המגזר הערבי. בקרב הזרם המרכזי של החברה הישראלית יש מתחים רבים, מגוונים וחרפים, ולאחרונה גם סגנון קיצוני של האשמות הדדיות, אך אלה אינם מקעקעים את אדניה של הסולידריות הבסיסית. גם כאשר כל "חמולה" פוליטית וחברתית מטיחה בזולתה דברים קשים, נראה שלא התקעקעה מיסודה תחושת השותפות העמוקה ב"שבט" אחד. הצירוף הרווח בין אכזבה פוליטית, חרדה בריאותית ושבר כלכלי אומנם מייצרים מחאה נחרצת של אלפים רבים ותסכול בקרב ציבור נרחב, אך לא ראוי לבלבל בין ההד התקשורת האוהד, המעצים את כל אלה הרבה מעבר למשקלם, לבין שבר חברתי ופוליטי המסכן את אושיות החברה.

בקרב הזרם המרכזי של החברה הישראלית יש מתחים רבים, מגוונים וחרפים, ולאחרונה גם סגנון קיצוני של האשמות הדדיות, אך אלה אינם מקעקעים את אדניה של הסולידריות הבסיסית.

ההתמודדות עם המשבר הכלכלי־חברתי בעקבות מגפת הקורונה

כבר בשלבים הראשונים של המשבר, ברור היה שמדובר באתגר כלכלי וחברתי מן המעלה הראשונה. לרבים מממדיו אין תקדים בדורות האחרונים והשלכותיו עשויות להופיע גם ברכיבים חשובים של הסדר החברתי. ישראל צפויה להיפגע אף יותר מאירופה ומארצות הברית, במושגי תוצר לנפש. מדובר לא רק בכלכלת יצוא, הצפויה להינזק מן הירידה הבולטת (יותר מעשרה אחוזים) בהיקף הסחר הגלובלי, אלא גם מן השיעור הגבוה (המבוך בהקשרים אחרים) של הריבוי הטבעי. לצד חוסר הוודאות בדבר התפתחות המשבר הכלכלי, ברור כי נזקיו החומריים והתודעתיים עמוקים מאוד, כי תהליך השיקום והתאמת המשק לתנאים החדשים ימשכו שנים וכי החרדות הנלוות אליו לא יתפוגגו במהרה. מה שמקשה בשלב המידי על ישראל ומעכב את תהליך ההתאוששות הוא הצירוף של הקשיים האובייקטיביים, הטיפול הכושל של הממשלה, הכרסום החמור באמון הציבור והמחלוקת העזה בזירה הפוליטית.

104 על פי תחזית הצמיחה של הבנק העולמי צפוי התוצר הישראלי לנפש לרדת ב־8.2% בשנת 2020 – World economic outlook, April 2020. על פי אותם נתונים צפוי ההיקף המסחר הגלובלי להצטמצם ב־11%. פרופ' עמנואל טרכטנברג בדק ומצא כי בכל המשברים הכלכליים בתולדות המדינה – במיתון של 1966, בעקבות פגעי העימותים האלימים ביום הכיפורים, באינתיפאדה השנייה ובמשבר העולמי של 2009 [2008] היה מדובר בהאטת הצמיחה ואפילו כמעט באיפוסה, אך מעולם לא הייתה צמיחה שלילית, בוודאי לא באחוזים ניכרים. עמנואל טרכטנברג, "covid 19 – מגפה בריאותית צונאמי כלכלי". מצגת לפיקוד הבכיר של חיל הים, 12 ביולי 2020. בראשית נובמבר העריך טרכטנברג כי צפויה ירידה של 5%–6% בתוצר של 2020, גירעון של 13% לפחות, עלייה ביחס חוב־תוצר לכ־75% ואבטלה דורספרתית.

בשאלת חוסנו של הזרם המרכזי בקרב הדור הצעיר בישראל, נראה שלא מסתמן איום מידי. הניסיון ההיסטורי מעיד שבשלב הנוכחי ראוי להקשיב דווקא לצפירות ההרגעה.

בתנודות חשובות בחומרת השפעתן של המגמות הללו, אך באירופה הן התמסדו מכיוון שהורכבו על כנות הטראומה של מלחמות העולם (בעיקר הראשונה), והתפרצו במלא עוזן עם קריסת ברית המועצות. בישראל יש נטייה לחרדה מהתפשטות הנגיף הזה מאז התפוגגות הממדים המגויסים של החברה ("אובדן הדחף החלוצי") בשנות ה־50 וה־60. בן גוריון הביע את החשש הזה בראשית שנות ה־60:

הדור הצעיר שנולד שנים מעטות לפני קום המדינה או לאחריה, לא ידע טעם הגולה, מרירותה, קשייה ומאבקייה המרוממים והמחסנים. הוא מקבל את המדינה העצמאית היהודית, המעמד החדש של עם שווה־זכויות, המולדת הנבנית והמחוננת – כדבר טבעי, נתון מאליו, שאינו מצריך כאילו כל מאמץ מיוחד. ואם העולה החדש מצא במניחי היסוד של ההתיישבות החדשה בעיר ובכפר, מחיי הלשון ויוצרי התרבות וכוח ההגנה והצבא, את מנהיגי האומה וקיבל ברצון את מרותם המוסרית – הרי בדור החדש, בנוער שבעשור הבא ואחריו, שיהווה רוב העם בארץ – כולם יהיו בעלי "ייחוס" שווה; והשאלה היא מה תהא דמותו הרוחנית והתרבותית של דור זה?¹⁰⁶

בפרספקטיבה של למעלה מחצי מאה ברור שהצעירים של אז הוכיחו חוסן מרשים מול איומים חסרי תקדים בהתמשכותם בתחום הביטחון הלאומי והאישי, ומול קשיים חמורים בתחום הכלכלי־חברתי. בניהם ובוודאי נכדיהם של בני "דור האספרסו" גדלו בתנאים נוחים לאין שיעור ואולי מפונקים יותר, אך מכך לא מתבקש

הדברים אין דרך לקבוע בצורה אמינה מה חומרתה של הסכנה הזו. מה שניתן לעשות באחריות בשלב זה הוא לתאר את סימני האזעקה במאפיינים החדשים שבהם גדלים הדורות האחרונים ואת אותות ההרגעה, על יסוד הניסיון ההיסטורי שנצבר בשנים ארוכות של חשש מפני התופעה הזו עצמה.

החשש מעוגן בשני תחומים. ראשית, במסרים שהצעירים בחלק מן החברה מקבלים מהוריהם, מוריהם, סביבתם וסוכני הסוציאליזציה (החיברות) כולם. השני הוא הגלובליזציה התרבותית באמצעות הרשתות החברתיות וכלים אחרים, החושפת אותם בהיקף ובעומק חסרי תקדים בהיסטוריה לדרך החיים של בני גילם ומעמדם בעולם, בעיקר באירופה ובארצות הברית (ובשכבה דקה מאוד ובלתי מייצגת במקומות אחרים). המסרים מתמקדים בהגשמה עצמית צרה, בעידוד לעשות "מה שבא לך" ולהימנע ממתלות מכבידות או משעממות. הרושם, שקשה למדוד אותו בכלים אובייקטיביים, נוגע למידה חריגה של הגנה בלתי מותנית על מגוון "זכויות" של "הילדים" בכל גיל במסגרות חינוכיות, ממלכתיות ואפילו במערכת הצבאית. היא מתבטאת בין היתר בסיוע מתמשך, כלכלי ואחר, לאותם "ילדים" גם בהתבגרותם. מה שקובע אינם התנאים החיצוניים האלה עצמם אלא השפעתם, לטוב ולרע, על בני הדור הצעיר בישראל.¹⁰⁵ תרגומם של החששות הללו לרמה הלאומית הוא שהמגמות שהוזכרו – אינדיווידואליזם בלתי מבוקר, אינטרברטיות, תובענות, ואפילו גחמנות ופינוק – עלולות לשחוק את עמידותה ואת חוסנה של החברה הישראלית. אלה אפשרו דורות של התמודדות מוצלחת עם אתגרים קשים ומאמץ קונסטרוקטיבי מתמשך, שעשה את ישראל מקום שטוב לחיות בו.

בשאלת חוסנו של הזרם המרכזי בקרב הדור הצעיר בישראל, נראה שלא מסתמן איום מידי. הניסיון ההיסטורי מעיד שבשלב הנוכחי ראוי להקשיב דווקא לצפירות ההרגעה. המגמות שהוזכרו – אינדיווידואליזם בלתי מבוקר, אינטרברטיות, תובענות וכיוצא באלה – מוכרות במערב מאז שנות ה־60 ואכן עשו שם שמות בכושר העמידה של הציבור. בארצות הברית ניתן להבחין

105 החוקרים תמרו ועוז אלמוג בדקו במחצית הראשונה של העשור השני את דור ה־Y – ילידי 1980–1995 – שהיו בעת עריכת המחקר בני 21–35. הם זיהו שורה ארוכה של תופעות בקרב המגזר היהודי הלא־דתי כגון בגרות מאוחרת, רווקות כדרך חיים, אנוכיות כטרנד, התמכרות לצריכה ולבילוי על חשבון מחויבות לעבודה, אסקפיזם פוליטי והידרדרות הרמה האקדמית. החוקרים הללו הגיעו למסקנות ביניים עגומות על אודות ילדים נצחיים, המסרבים להתבגר ולקחת אחריות, דור מבוהל ודיכאוני שרווחים בו ציניות וניהיליזם. אלא שאותם חוקרים עצמם זיהו בקרב הדור הזה גם פתיחות, פלורליזם וביקורתיות בונה. לא פחות חשוב: גם הם מצאו שיש דמיון רב בין בני הדור שחקרו לבין הוריהם, באשר להשקפת העולם הבסיסית וערכי היסוד שהיא מושתתת עליהם (תמרו אלמוג ועוז אלמוג, **ה־Y: כאילו אין מחר**, מודן, 2016).

106 "מבצע דורנו ומשימתו" שנתון הממשלה תשכ"ב, נכתב בשדה בוקר, 3 בספטמבר 1961; **כוכבים ועפר**, מסדה, 1976, עמ' 371–372. הקטע מתוך השנתון העוסק בעניין זה מובא במלואו בנספח 14.

בעקבות הדין המפורט ראוי, לסיכום, להציג מאזן ביניים קצר המתמקד במענה לאתגרים השונים:

אל מול היעדים הלאומיים

התנאי המוקדם למימוש כל היעדים הלאומיים – גיבוש עם מתפקד, כינון בסיס טריטוריאלי איתן והחייאת השפה הלאומית – צבר כבר מסה קריטית. חשוב להרחיב את מעגל הסולידריות שלו באופן שיכלול גם את הגרעין הקשה של האוכלוסייה החרדית, ורצוי מאוד לשתף במסגרת אזרחית מתאימה גם את עיקר האוכלוסייה הערבית. הגרעין קיים, איתן ומובטח באופן הנראה בלתי הפיך, גם אם כל אלה יושגו רק בהדרגה ובאופן חלקי. ריכוז רוב העם היהודי במולדתו ההיסטורית הצליח מעבר לציפיות הריאלית, וגם כיוונם של התהליכים הדמוגרפיים המבטיחים את ביצורו של ההישג הזה נראים יציבים. היעד המעודכן הוא להמשיך ולהעמיק את המפעל הקונסטרוקטיבי, את ההתנהלות האחראית ביסודה ואת ההגנה התקיפה על אזרחיה, שעשו את המדינה מקום שטוב לחיות בו. גם ההווה הפלורליסטית והמשטר הדמוקרטי ניצבים על אדנים איתנים. האיום עליהם בא בעיקר משני אגפים: האחד, מצב החירום והמלחמה המתמשכים, ובעיקר השליטה במיליוני פלסטינים; השני, הניסיון המתמיד של חוגים דתיים להשליט את מרותם על תחומי חיים נוספים. שניהם נמצאים בשלב הנוכחי תחת בקרה, אך נדרשים מודעות מחודדת לסכנתם ומעקב הדוק ומתמיד כדי שלא יצאו גם בעתיד מכלל שליטה. ישראל הצליחה להבטיח ביטחון לאזרחיה ולהרחיב בהתמדה לטובתה את הפער ביחסי הכוחות בינה לבין אויביה הערבים. חלק ניכר מן ההצלחה הזו יש לזקוף לחובת הכשלים המבניים של החברה הערבית, שבאו לידי ביטוי גם בכוחותיה המזוינים, אך גם להתחזקות מתמדת ומרשימה של היכולות הצבאיות של ישראל במונחים בינלאומיים, המעמידה את ישראל בשורה הראשונה של הצבאות המתקדמים והחזקים בעולם ובתחומים חשובים אפילו מהמובילים שבהם. הצלחתה הביטחונית באה לידי ביטוי בעיקר בהפגנת הנחישות המתמשכת המסבירה, לצד העוצמה הצבאית, את יעילות ההרתעה האסטרטגית. ההרתעה הזו היא שאפשרה להוציא מדינות ערביות ובראשן מצרים ממעגל המלחמה, והיא שאפשרה לישראל לקיים, תוך ריווח המלחמות והעימותים, את בניין החברה והכלכלה. לצד הישגי ההרתעה האסטרטגית מול מדינות ערב, חשוב להזכיר את התסכול הרווח מחוסר היכולת להכריע באופן נחרץ את המלחמות המתנהלות מתוך ריכוזי אזרחים ערבים נגד האוכלוסייה של ישראל. גם כאן מושגת הרתעה (למשל, בעקבות 'חומת מגן' ואפילו

בהכרח היעדרם של כושר עמידה ונכונות להתגייסות, כאשר הם משוכנעים בצורך לנהוג כך.

למרות המגע המתהדק בהתמדה מאז שנות ה-60 בין בני נוער וצעירים בישראל ובמערב, ולמרות החוויה התרבותית המשותפת, תחילה בטלוויזיה וכיום ברשתות החברתיות, נראה שהמגמות האלה השפיעו בינתיים רק על חוגים מצומצמים יחסית, ואף שם בדרך כלל רק לתקופה מוגבלת. העניין יכול להיבחן, כמובן, רק בהתבגרותו של הדור הצעיר. אף שבינתיים אין עדות בזרם המרכזי המצדיקה להציב את המאבק במגמות הללו במקום גבוה בסדר העדיפויות הלאומי, ראוי לקיים מודעות מחודדת ומעקב מתמיד כדי לזהות בשלב מוקדם סימנים מעידים של בעיה בהיקף ובחומרה ניכרים.

סיכום

מצבה של ישראל מורכב מאוד. היא מאוימת יותר מכל מדינה דמוקרטית אחרת ומתמודדת, מזה דורות בעבר וקרב לוודאי גם לדורות בעתיד, עם אתגרים בעלי ממד קיומי. יעדיהם הלאומיים של המפעל הציוני והמדינה שכווננה נועדו בראשיתם לכונן מחדש עם, מולדת ושפה; הם מכוונים עתה לביצורה, לרווחתה ולמימוש הצרכים הקונסטרוקטיביים של העם היהודי ושל כלל אזרחיה, המוכנים בפועל להשתתף בבניינה של המדינה היהודית והדמוקרטית.

האתגרים כיום אומנם מורכבים לאין שיעור מאלה שחייבו מענה לפני שלושה וארבעה דורות, אך הם גם קשים למימוש הרבה פחות.

האתגרים כיום אומנם מורכבים לאין שיעור מאלה שחייבו מענה לפני שלושה וארבעה דורות, אך הם גם קשים למימוש הרבה פחות. בעבר קל היה הרבה יותר להחליט מה לעשות, מכיוון שהאופציות לתנועה לאומית קטנה ודלה ולמדינה חלשה בסכנת השמדה היו מעטות כל כך; אלא שבשל אותה חולשה עצמה, קשה מאוד היה לעשות את מה שנדרש. כיום יכולה מדינה חזקה ועשירה להתמודד עם אתגריה העיקריים תוך סיכון קיומי מופחת במידה רבה מאשר בראשיתה, אך דווקא עוצמתה מציגה בפניה מגוון רחב של אפשרויות, שהבחירה ביניהן אינה פשוטה. לשון אחר – ישראל סובלת מ"בעיות של עשירים": נכסים רבים עם דילמות של אפשרויות השקעה.

היהודי בהסתייגותו מהחלת הריבונות הישראלית על הליבה המאוכלסת של הגדה המערבית. אלא שהנכונות הרווחת לפשרה אינה מתממשת בהיפרדות, בשל צירוף של שלושה גורמים: הסרבנות הסדרתית של הפלסטינים, הסכנה של עימות פנימי הכרוך בפינוי מתיישבים מלב הארץ ומערכת פוליטית בלתי מתפקדת, שאינה מעודדת צמיחתה של מנהיגות שתישא על כתפיה מהלך היסטורי כזה.

למרות הרתיעה המובנת מצעדים קשים שגמולם

חשוב להרחיב את מעגל הסולידריות שלו באופן שיכלול גם את הגרעין הקשה של האוכלוסייה החרדית, ורצוי מאוד לשתף במסגרת אזרחית מתאימה גם את עיקר האוכלוסייה הערבית.

אינו בולט מייד לעין, חשוב להדגיש את ההבדל בין איום של ממש על המורשת הקונסטרוקטיבית, שהביאה להצלחת הציונות ומדינת ישראל, לבין מכלול של קשיים, מכאובים ותסכולים, שחברה חזקה יכולה להתמודד איתם. ההכרעות של בן-גוריון באותו עניין מול אותן חלופות בשלהי שנות ה-40, כאשר ישראל עמדה על כרעי תרנגולת, היו קשות לאין שיעור. בינתיים הוכחה תפיסתו כי עוצמת החברה, שנבנתה גם על חשבון הזכויות ההיסטוריות ושיקולי הביטחון הצרים, היא שהכריעה לחסד את גורלו של העם היהודי במולדתו. כאשר המדינה חזקה לאין שיעור ותלויה יותר מאי פעם בחוסן החברה שלה, אפשר לקבל השראה מההכרעות של אותם ימים.

אל מול האתגרים של האופק הקרוב

גם אל מול האתגרים של האופק הקרוב שנדונו כאן יש לישראל מענה מניח את הדעת, המתיישב עם הפרמטרים של היעדים הלאומיים. בזירה הבינלאומית היא מוצאת את מקומה גם בקרב הכוחות העולים באסיה, לצד העמקת קשריה המיוחדים עם ארצות הברית, השומרת בינתיים על בכורתה. סגולותיה כמעצמה אזרחית מודרנית וחזקה יותר מאשר מפצים על היעדר הרגש הנוצרי המיוחד, שהפך בהדרגה ממילא (בעיקר באירופה) מנכס חשוב לנטל לא קל. המתח עם האגף הליברלי ובעיקר רכיביו הפרוגרסיביים אכן מכביד, בעיקר בארצות הברית, אך בשל הסטנדרטים הבלתי אפשריים והבלתי אחראיים שטהרני האגף הזה דורשים, ישראל ממילא יכולה רק לשכך ביקורת ולעסוק בבקרת נזקים. אכזבתם של יהודי ארצות הברית הדבקים בטהרני האגף הזה אינה שקולה כנגד השחיקה החמורה בהרתעה הכרוכה בהימנעות

בעקבות מלחמת לבנון השנייה), אך היא מלווה לעיתים בתחושת חמיצות.

במערכת הבינלאומית מצאה ישראל נוסחה מתפקדת, המשלבת את שני הקטבים של יחסי החוץ שלה. מצד אחד, השלמה עם הקשיים בזירות שבהן לא ניתן להתגבר על הביקורתיות, על היחס הבלתי אוהד ועל העוינות, במחיר נסבל לצרכים החיוניים של המדינה. מצד שני, העמקת השותפות האסטרטגית עם ארצות הברית והיחסים הדו-צדדיים הטובים והמתרחבים עם רוב המדינות הקובעות בזירה העולמית והאזורית. רגישות רבה יותר בהתנהלות (ושיקום החורבן הבלתי אחראי של משרד החוץ) יכולים לשפר במידה משמעותית את המאזן, אך גם בלעדיהם אפשר להבטיח את העיקר. ברכיבים העיקריים של החוסן הפנימי ובריאות המערכות יש מקום וצורך במודעות מחודדת למתח שמצבה המיוחד של ישראל מטיל על החברה, אך התשתית איתנה וזקוקה לתחזוקה יותר מאשר למפנה מהפכני. החברה הזוכה הוכיחה שהיא מסוגלת להעלות מקרבה יצירתיות יהודית בתחומים חשובים, כך שגם אם דור כזה או אחר יצירתי פחות מקודמיו, הרי מדובר בתנודות טבעיות וצפויות ולא בכשל מובנה של חברה ריבונית. השילוב בין "ספרטה" כלפי האויבים מבחוץ לבין "אתונה" בבית פנימה מוכיח את שוב ושוב את איתנותו הבסיסית, דווקא משום הוא שנוי תדיר במחלוקת לווהט, נתון לשינויים ולהתאמות לרוח הזמן והכול טוענים, לשיטתם, שזולתם נוהגים בהפקרות. האינדיווידואליזם והחתיירה למימוש עצמי חוגגים, בעת שמרכזיותה של המשפחה מובטחת והסולידריות השבטית חוצה בזרם המרכזי של הציבור היהודי עדות, מעמדות ואפילו את רוב הספקטרום הדתי (למעט הגרעין הקשה של החרדים). הפריחה הכלכלית, שאפיינה את ישראל עד משבר הקורונה וצפויה לשוב אחרי ההתאוששות ממנו, אומנם מעמיקה פערים, אך העוני האמיתי (להבדיל מה"עוני" היחסי ומרכיבו המניפולטיביים) הרבה פחות רווח מן המספרים המנופחים של הביטוח הלאומי. המחאה הציבורית נוגעת ליוקר המחיה והדיור ואינה מערערת על יסודות הסדר הכלכלי. אפילו במחלוקת העמוקה בעניין מעמד הדת אין נטייה בקרב הזרם המרכזי "לשבור את הכלים".

בתחום אחד לא הצליחה ישראל למצוא מענה מניח את הדעת (להבדיל מ"פתרון") לסוגיה חשובה הנוגעת לעתידה – ההיפרדות בין האוכלוסייה הישראלית לבין פלסטינים ביהודה ושומרון. הלקח ההיסטורי הקושר בין היפרדות כזו לבין ההתמקדות בציווי הקונסטרוקטיבי האחראי להצלחתו של המפעל הציוני אומנם משפיע, לאו דווקא במודע, על רוב הזרם המרכזי של הציבור

שישראל מוכנה לסבול. לנוכח בידודו באזור והמתחים כמעט עם כל סביבתו, לא צפויים בשלב זה עימות ישיר בהיקף נרחב או תמיכה ישירה ובוטה בטרור של חמאס. בזירה הפנימית נראה שהסולידריות העמוקה של הזרם המרכזי עומדת בקיטוב הפוליטי ובמתחים הקשים, בלא לקעקע את כושר הפעולה לנוכח האיומים הביטחוניים. במקביל מצביעים חוסנה של החברה וניסיון העבר כי לאחר הכשלים הרבים של הטיפול בשלבים הראשונים של המשבר הכלכלי, תתעשת הממשלה ותמצא מתכונת מתפקדת לסיוע הדרוש בתקופת המעבר הקשה, עד שהמשק יתאים את עצמו לתנאים החדשים. מגמות של התפנקות, אינטרוברטיות וניהיליזם בקרב הנוער הופיעו כבר בדורות קודמים. גם בלא להכחישן או לבטלן, אין עדויות להיאחזותן הרחבה בזרם המרכזי.

פתגם גרמני ידוע מבטיח למאמינים שאלוהים נותן כתפיים לפי כובד הנטל (Gott gibt Schultern nach der Bürde). לנוכח הנטל הכבד עד מאוד הצליח המפעל הלאומי של העם היהודי, מבלי להציב תנאי מוקדם לסייעתא דשמיא,¹⁰⁷ לבנות בדורות האחרונים כתפיים חסונות, שיכולות לשאת גם נטל כבד בלא סכנת קריסה. לצד ההצלחה בכינון המפעל הזה ובביסוסו היו כצפוי גם פגמים, אתגרים חדשים, סכנות המאיימות על התמדתה ותנופתה ותחושה מתמדת ובריאה של חוסר מיצוי. אין סיבה להניח שהצלחת המפעל הלאומי של העם היהודי לא תתמיד בהקשר הכולל, למרות כישלונות ממוקדים ונסיגות זמניות.

מתגובה נחרצת לטרור כדי לרצותם. שחיקה כזו תגביר את הטרור באופן שיחייב אמצעי דיכוי חריפים יותר.

חשוב להדגיש את ההבדל בין איום של ממש על המורשת הקונסטרוקטיבית, שהביאה להצלחת הציונות ומדינת ישראל, לבין מכלול של קשיים, מכאובים ותסכולים, שחברה חזקה יכולה להתמודד איתם.

בזירה האזורית מצליחה ישראל בינתיים במאמציה המדיניים והצבאיים המתמשכים לעכב ולסכל את חתירתה של איראן להגמוניה ואת ניסיונותיה להציב לישראל איומים בלתי נסבלים, בלא לסכן את בסיס כוחה על אדמתה שלה, מתחת למטריית חסינות גרעינית. ישראל זיהתה את הסכנה בשלביה הראשונים, רתמה את ארצות הברית למערכה, מיסדה את מקומה הבכיר בקואליציה הערבית החרדה מהתחזקותה של איראן, פגעה קשות ובמחיר נמוך יחסית במאמצי ההתעצמות האזוריים, והיא צופה מאז 2016 בהחלשתן המצטברת של יכולות המשטר בטהראן. מדיניות שונה של ממשל ביידן צפויה להקשות מאוד על ישראל, אך לא למנוע את נחישותה המתמשכת להתמודד, בתמיכת הסכמה לאומית רחבה, עם האיום הביטחוני החמור ביותר על ביטחונה הלאומי. פוטנציאל החיכוך עם טורקיה והזירה החדשה שפתחה בלוב ראויים למעקב זהיר, אך ארדואן מכיר בעוצמתה ובנחישותה של ישראל וגם בפגיעותו הכלכלית ובחומרתה של הסכנה הכורדית, ושומר את העימות במתחם הפוליטי ובפרובוקציות

107 לא במקרה מתריס השיר הציוני לחנוכה, שנכתב בשנות ה-30 של המאה הקודמת: "...ומי אשר לב לו הצמא לאור, יישא את עינו וליבו אלינו – לאור – יבוא. נס לא קרה לנו, פך שמן לא מצאנו, בעמק הלכנו ההרה עלינו, מעיינות האורות הגנוזים גילינו, בסלע חצבנו עד דם – ויהי אור!" מחבר השיר התמנה לקראת סופה של מלחמת העצמאות לראש מחלקת התרבות בצבא ושימש במשך 15 שנים קצין חינוך ראשי בצה"ל (אנו נושאים לפידיים. מילים: אהרון זאב).

נספחים

	מבוא
62	
64	1. זאב ז'בוטינסקי: על קיר הברזל (אנחנו והערבים) — 1923
69	2. דוד בן־גוריון: המדיניות החיצונית של העם היהודי — 1931
74	3. ארתור רופין: מתוך מכתבים אל ויקטור יעקובסון — 1931; אל רוברט ולטש — 1936
76	4. חיים ארלוזורוב: מכתב לחיים ויצמן — 1932
79	5. דוד בן־גוריון: מכתב לבנו עמוס — 1937
82	6. משה שרתוק: שורש העימות הערבי־יהודי — 1942
88	7. דוד בן־גוריון: ציוויי המהפכה היהודית — 1944
90	8. דוד בן־גוריון: אין עתיד לנו בלי מדינה — 1945
94	9. דוד בן־גוריון: מדינת ישראל והתנועה הציונית — 1949
103	10. דוד בן־גוריון: תשובת ראש־הממשלה לדיון בכנסת — 1949
107	11. משה דיין: פעולות צבאיות בימי שלום — 1955
111	12. משה דיין: לערכן של הפעולות הצבאיות בימי שלום
112	13. משה שרת: ישראל וערב — מלחמה ושלום — 1957
119	14. דוד בן־גוריון: מבצע דורנו ומשימתו — 1961
121	15. שמעון פרס: המזרח התיכון החדש — 1993
127	16. יצחק רבין: הודעת הממשלה על הצהרת העקרונות — 1993
130	17. יצחק רבין: על המשא ומתן עם סוריה — 1994
132	18. יצחק רבין: הודעה בכנסת על הסכם עם הפלסטינים — 1995

מבוא

מן הדיון ביעדיה של ישראל בפרספקטיבה הלאומית וההיסטורית הרחבה ביותר עולה בבירור המשקל הדומיננטי של אישיותו, מהלכיו וסדר העדיפויות של דוד בן־גוריון בעיצוב התנועה הציונית ומדינת ישראל, בשלב הפורמטיבי והקריטי ביותר. בשלב הזה עבר המפעל הציוני מרעיון שזכה להכרה בינלאומית ולתמיכתה של המעצמה הקובעת באזור, ואשר הקים בארץ ישראל גרעין חשוב של הוויה לאומית, לגורם המוציא את חזון המדינה היהודית העצמאית מן הכוח אל הפועל. בן־גוריון הופיע בשלב הזה כשילוב נדיר בהיסטוריה של מתווה הדרך ברמה של אסטרטגיה רבתי ומי שעיצב, במידה רבה מאוד ועל פי השקפת עולמו וסדר העדיפויות שלו, את המדיניות הציונית והישראלית גם בראשית ימי המדינה. בדיעבד אפשר להצביע על השפעת תפיסות היסוד שבן־גוריון אימץ והנחיל על חלק גדול מאוד של ההכרעות הקריטיות בשלושת העשורים שבהם התנהל המאבק לקראת הקמת המדינה, ועל עיצוב הפרמטרים הלאומיים העיקריים בראשיתה.

מן הקטעים המובאים כאן עולה יכולתו הנדירה לראות את תמונת האילוצים וההזדמנויות הכוללת בתקופה סוערת, להסתגל לשינויים הדרמטיים בעידן מנהיגותו, להכיר במבוי הסתום של האסטרטגיה שעיצבה את הכרעותיו שנים ארוכות ולגבש אסטרטגיה חלופית, המתאימה למציאות החדשה. העיקר היה הצירוף בין הכושר האנליטי והאומץ המוסרי מרחיקי הראות לבין היכולת לתרגם את ההכרה במציאות החדשה למדיניות אופרטיבית, ולהנהיג את הציבור ופרנסיו הנבוכים בדרך אחרת.

נוסף על דברי בן־גוריון, מובאים כאן בהרחבה יחסית גם דבריהם של אישים בולטים בהנהגת התנועה הציונית ומדינת ישראל, שהציגו גם הם תפיסה רחבה יחסית בדבר יעדיה הלאומיים של התנועה והמדינה. איש מהם לא הקיף בחזונו היבטים רבים ומגוונים כל כך של החיים הלאומיים, השזורים ביניהם למסכת אחת. מעניינים במיוחד הם אלה שנקודת המוצא שלהם ודגשיהם היו שונים מאלה של בן־גוריון. אף שהפרספקטיבה שלהם מקיפה פחות, הם עוסקים בכמה מן הדילמות החשובות והקשות ביותר לקראת הקמת המדינה, ובשלביה הראשונים. להמחשת התפיסות הללו נבחרו זאב ז'בוטינסקי, ארתור רופין, חיים ארלוזורוב, משה שרת ומשה דיין.

לאחר עשרות שנים, שבהן היה מקובל על הזרם המרכזי שישראל צריכה לשפר את מצבה ואת עמדת

הדיון המקיף שהובא כאן ביעדיה הלאומיים של ישראל התבסס, כאמור, על דפוס ההכרעות החוזר במשך למעלה ממאה שנים, המאפיין את ההנהגה הציונית, את ממשלות ישראל, את היישוב ואת החברה הישראלית בתחומים הלאומיים העיקריים. מאלה ניתן לגזור מעין "אסטרטגיית־על בדיעבד", למרות שלא מימשה בשיטתיות תוכנית אב מוסכמת, קל וחומר "תוכניות מגרה" מקיפות־כול שהוכנו במסתרים. אלא שמנהיגיה דנו לא אחת בשאלות העקרונות הנוגעות במכלול הרחב של היעדים הלאומיים או בהיבטים חיוניים מתוכם, הרבה מעבר לבחירת מענה ממוקד וקצר טווח שעימו נאלצו להתמודד באותה עת. שיבה אל המרתקים שבין הדיונים האלה במאה השנים האחרונות – לעיתים בחשאי, בין שותפי סוד, ולעיתים בפומבי, בניסיון להסביר מדיניות ולגייס תמיכה – תורמים עומק של תובנות יסוד בדילמות העיקריות, ופרספקטיבה המסייעת להערכת ההישגים וההחמצות של המפעל כולו.

לא במקרה מרוכזים המסמכים שנבחרו ללוות את החיבור הזה בימי המנדט ובשנים המכוננות של המדינה, ולא במקרה בולטים ביניהם אלה המפרטים את הערכותיו, קביעותיו, יעדיו ומדיניותו של בן־גוריון. בתקופה הזו, בעיקר בראשיתה, התמודדה ההנהגה הציונית עם תנאים שבהם נראה מימושו של המפעל הציוני כמעט חסר סיכוי, לאחר שהתבררו עומקה, התמדתה ועוצמתה המסלימה של ההתנגדות הערבית, לאחר שבריטניה הפכה מפרטרונית ליריבה ולאחר שהמאגר האנושי במזרח אירופה, שעליו בנתה את עתידה הדמוגרפי, הושמד במשרפות. ההנהגה הזו נאלצה לתמרן ולמצות את כל הפוטנציאל המוגבל שלה, בנסיבות שבהן כל טעות יכולה הייתה להביא את הקץ על המפעל כולו ועל תקוות הדורות שנתלתה בו. במשך שנים נבנה המפעל הקונסטרוקטיבי, שהפך את היישוב להוויה חברתית ומדינית למרות משקלו הדמוגרפי הדל. יתרונה הבולט ביותר של ההנהגה בשעת המבחן, לקראת אמצע המאה ה־20, היה ביכולת לזהות את המהלך היחידי בכל צומת הנותן לתנועה הציונית סיכוי לשרוד ולהתפתח, ולגייס לצורכי התנועה את כל יכולותיו הצנועות של היישוב ושל תומכיו היהודים והאחרים בעולם. גם כאשר צלחו בדיעבד את מבחני הקמת המדינה ומלחמת העצמאות, ניצבו בפניהם אתגרים הרקוליאניים בכל התחומים – הביטחוני, החברתי, הכלכלי והמדיני. מול כל אלה נדרשו שוב לארגן סדר קדימויות לאומי, עם שולי טעות קטנים להחריד.

והציפיות הפשטניות לניצחון היסטורי "אחת ולתמיד" של הדמוקרטיה הליברלית ולשינוי סדרי עולם שיחולל הניצחון הזה. דבריהם של שמעון פרס ויצחק רבין החותמים את אוסף ההתבטאויות משקפים את הניסיון הזה לחרוג מן הפרמטרים המקובלים ולהציע שינוי עמוק בנתוני היסוד של המפעל הציוני: שלום של השלמה שפירה והתקבלות מלאה באזור. פרס הציע את המרשם לתפנית הרצויה ורבין הסביר את הרציונל האופרטיבי של התפנית המתמשכת, לאחר שהצעד הראשון והקשה ביותר בדרך כבר נעשה. נאומו האחרון של רבין בכנסת כבר בישר את ראשית ההתפכחות מן התקוות האלה, עוד לפני שהתרסקו ב'אינתיפאדה השנייה'.

המיקוח שלה במסגרת הפרמטרים שגובשו בשנים המעצבות הראשונות של המדינה, הופיעה בשנות ה־90 במרכז המפה הפוליטית התקווה כי ניתן לממש בפועל רכיב מרכזי בחזונות "אחרית הימים" הפוליטיים, בדבר שינוי יסודי ועמוק באותם פרמטרים. מדובר בשלום כולל המשולב בקבלתה של ישראל בסביבתה הערבית כגורם אזורי רצוי ומועיל, לא רק נסבל בליווי לגיטימיות דחוקה, הממלא תפקיד מרכזי בהובלת האזור אל עבר דמוקרטיה והשתלבות בעולם המודרני. מעניין שהתקווה הזו לא הופיעה מייד לאחר חתימת חוזה השלום עם מצרים, ששינה באופן דרמטי לטובת ישראל את מאזן הכוחות האזורי, אלא לאחר קריסת ברית המועצות

1. זאב ז'בוטינסקי: על קיר הברזל (אנחנו והערבים) – 1923¹

ז'בוטינסקי הציג בבהירות צוננת את ההכרה שהתגבשה בהדרגה בקרב ההנהגה הציונית, במוקדם או במאוחר, כי נסיבות המפגש בין תושבי הארץ הערבים לבין המתיישבים היהודים שבאו לחדש את אחיזתו של העם היהודי במולדתו ההיסטורית אינן יכולות אלא להוביל לעימות על גורלה של הארץ: אם תישאר ערבית או תהפוך לארץ בעלת רוב יהודי. ההכרה הזו אינה ייחודית לו, אך הוא הציג אותה בשלב מוקדם מאוד כגזירת גורל. הוא הדגיש שבמאבק הבלתי נמנע הזה אין הבדל באופיים של בני הארץ או בכוונותיהם ובהתנהגותם של המתיישבים, ואין משמעות לשאלה אם יש די מקום לשני העמים הניצים, מבלי לדחוק את רגליהם של בני המקום. כמו עמים אחרים, גם את הערבים כקולקטיב לאומי לא ניתן לאורך זמן לרמות או לקנות ביתרונות חומריים או במודרניזציה. אין כאן כל אי-הבנה: היהודים זקוקים באופן נואש לעלייה ואילו הערבים נחוצים למנוע אותה. הסדר עם ערבים שאינם תושבי הארץ לא ימנע את מאבקם של המקומיים, ואינו מתיישב עם שאיפותיהם האזרחיות של מנהיגי התנועה הלאומית הערבית. לתנועה הציונית אין המשאבים הכספיים לקנות את הסכמתם, ואילו תמיכה מדינית בשאיפותיהם הלאומיות תהיה בגידה בבריטניה, המאפשרת את מימוש המפעל הציוני.

מסקנתו של ז'בוטינסקי הייתה שיש לחדול מהדיבורים על הידברות והסכמה, כיוון שהם חסרי שחר ומבלבלים. הם גם מזיקים כי ההתיישבות הציונית "יכולה להוסיף ולהתפתח רק בחסותו של כוח מגן, שאינו תלוי באוכלוסיה המקומית – קיר ברזל שאותו לא יהא בכוחה של האוכלוסיה המקומית להבקיע". במישור האתי הוא קבע ש"אם הציונות היא מוסרית, כלומר צודקת, הרי יש להגשים את הצדק בלא להתחשב בהסכמתו או אי-הסכמתו של מי שהוא". הסכם עם הערבים אינו אפשרי לדידו "כל עוד יש לערבים אפילו זיק של תקווה להיפטר מאתנו", ויתאפשר "רק כאשר לא נשארת לו כל תקווה, כאשר בקיר הברזל לא נראה עוד אף לא סדק אחד". אז יבואו המתונים עם הצעות פשרה, וניתן יהיה להבטיח להם "ערובה נגד גירוש מן הארץ, או בעניין שיווי-זכויות, או בדבר ישות עצמית לאומית". "במילים אחרות", הוא מסכם, "בשבילנו הדרך היחידה להסכם בעתיד מתבטאת בהסתלקות מוחלטת מכל הניסיונות להגיע להסכם בהווה".

*

לא רק ליהודים אלא לכל העמים; ויסודה הוא שוויון זכויות לכל העמים. ככל היהודים, אני מוכן להישבע בשמנו ובשם צאצאינו, שלעולם לא נפר שוויון זכויות זה ולא ננסה לדחוק את רגליהם של הערבים או לדכאם. כפי שהקורא רואה, הרי זה קרדו, האומר כולו שלום. ואולם במישור אחר לגמרי מוצגת השאלה: האם אפשר לממש בדרכי שלום מחשבות של שלום. שהרי אין הדבר תלוי ביחסנו לערבים אלא אך ורק ביחסם של הערבים לציונות. אחרי הקדמה זו נעבור למהות הנושא.

למרות הכלל הטוב הקובע, שיש להתחיל מאמר במהות הנושא, אתחיל בהקדמה; יתר על כן – בהקדמה אישית. המחבר של שורות אלה נחשב לאויבם של הערבים, למצדד בדחיקת רגליהם מן הארץ וכו'. אין זו אמת. מבחינה רגשית יחסי לערבים הוא כיחסי לכל שאר העמים: שוויון נפש אדיב. מבחינה פוליטית הוא נקבע על סמך שני קווים מנחים. האחד, דחיקת רגליהם של הערבים מארץ-ישראל בכל צורה שהיא נחשבת בעיני לבלתי-אפשרית בהחלט; בארץ-ישראל יהיו תמיד שני עמים. והשני, אני גא על השתייכותי לקבוצה שניסחה את 'תוכנית הסינגפורס'. ניסחנו אותה

1 ראזסוויט (ברלין), 4 בנובמבר 1923. <http://www.jabotinsky.org/media/9761/%D7%A2%D7%9C-%D7%A7%D7%99%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%96%D7%9C.pdf>

המקום יכולים להסכים אי-פעם לקולוניזציה בכל מקום וככל זמן שהם.

כל עם, שהוא מיושבי הארץ, בין שהוא עם תרבותי בין שהוא עם פראי, רואה בארצו את ביתו הלאומי, ושם הוא רוצה להיות בעל בית מוחלט ולהישאר כזה לעולמי עד. הוא לא ייתן רשות מרצונו הטוב לנהל את משק הבית לא רק לבעלי בית חדשים אלא גם לשותפים חדשים.

דברים אלה תקפים גם כשמדובר בערבים. משכני השלום בקרבנו מנסים לשכנע אותנו, שהערבים הם טיפשים, שניתן לרמותם על ידי ניסוח 'מרוכך' של מטרותינו האמיתיות, או שמדובר בשבט אוהב בצע, שיוותר לנו על בכורתו בארץ-ישראל תמורת תועלת תרבותית או חומרית. אני מסרב מכול וכול לקבל השקפה זו על ערביי ארץ-ישראל. מבחינה תרבותית הם מפגרים אחרינו בחמש מאות שנה. גם מבחינה רוחנית אין הם ניחנים בכוח הסבל שלנו, אף לא בכוח הרצון שלנו; ובה מתמצה כל ההבדל הפנימי בינינו. הם פסיכולוגים דקי הבחנה בדיוק כמונו, והתחנכו מאות בשנים על שיטת הפלפול המתוחכם בדיוק כמונו: נספר להם מה שנספר, הם מיטיבים להבין את הנעשה במעמקי נשמתנו, כשם שאנחנו מבינים את הנעשה במעמקי נשמתם. ואת ארץ-ישראל הם אוהבים לכל הפחות באהבה האינסטינקטיבית ובקנאות האורגנית, שהאצטקים אהבו את מקסיקו שלהם או האינדיאנים בני שבט הסו את הערבה שלהם. הפנטזיה, שהם יסכימו מרצון למימוש הציונות תמורת תועלת תרבותית או חומרית, שעתיד להביא להם הקולוניזטור היהודי. היא ילדותית. מקורה של הפנטזיה הזאת בבזו שרוחשים 'חובבי הערבים' שלנו כלפי העם הערבי; מקורו של הבזו בדעה קדומה או בתדמית בלתי-מבוססת שנוצרה אצלם בנוגע לגזע הזה: כביכול מדובר באספסוף רודף שלמונים, המוכן לוותר על מולדתו תמורת רשת טובה של מסילות ברזל. תדמית זו אין לה כל יסוד. אומרים שלעיתים קרובות ניתן לשחד ערבים בוודים, אך אין להסיק מכך שערביי ארץ-ישראל כולם מסוגלים למכור את רגש הפטריוטיות הקנאית שלהם, רגש שאפילו בני פפואה לא ויתרו עליו תמורת תשלום. כל עם נלחם נגד קולוניזטורים

א

על התפייסות מרצון בינינו לבין ערביי ארץ-ישראל אין לדבר כלל, לא כעת ולא בעתיד הנראה לעין. אני מביע את הכרתי זו בצורה בוטה כל כך לא משום שנעים לי לצער אנשים טובים, אלא פשוט כדי שהם לא יצטערו כלל: כל האנשים הטובים הללו, להוציא את העיוורים מלידה, הבינו בעצמם זה מכבר כי אין זה אפשרי כלל לקבל את הסכמתם מרצון של הערבים להפיכת ארץ-ישראל מארץ ערבית לארץ בעלת רוב יהודי.

לכל קורא יש מושג כללי על תולדות הקולוניזציה של ארצות אחרות. אני מציע לו להיזכר בכל הדוגמאות הידועות; ולאחר בדיקת הרשימה כולה יואל-נא לנסות ולמצוא לכל הפחות דוגמה אחת, שקולוניזציה נעשתה בהסכמתם של ילידי המקום. אין דוגמה כזאת. ילידי המקום, בני תרבות ושאינם בני תרבות, תמיד נלחמו בעקשנות בקולוניזטורים, בני תרבות ושאינם בני תרבות. עם זאת, דרך פעולתו של המתיישב לא השפיעה כלל על יחסו של יליד המקום אליו. בני לווייתם של קורטס ופיסארו, או, נאמר, אבותינו בימי יהושע בן-נון, התנהגו כשודדים. ואולם 'האבות המהגרים', החלוצים האמיתיים הראשונים בצפון אמריקה, היו בחירי המין האנושי, בעלי רמה מוסרית נעלה, שלא רצו לפגוע לא רק באינדיאנים אלא אפילו לא בזכוב. הם האמינו בתום לב, שבערבה האמריקנית יש די מקום ללבנים וגם לאינדיאנים. ואולם ילידי המקום נלחמו באכזריות הן במתיישבים הרעים הן במתיישבים הטובים. גם לשאלה אם יש באותה ארץ שטחים פנויים נרחבים לא נודעה כאן כל חשיבות. בשנת 1921 נמנו בארצות הברית 340 אלף אינדיאנים; אולם גם בזמנים הטובים לא חיו יותר מ-750 אלף אינדיאנים בכל המרחב העצום מלברדור בצפון ועד נהר הריו גראנדה בדרום. לא היה אז בעולם אדם בעל דמיון כה עשיר, שיחזה מראש ברצינות סכנה של 'דחיקת רגליים' אמיתי, הנשקפת לילידי המקום על ידי הזרים, שזה מקרוב באו. ילידי המקום נלחמו לא משום שהם חששו מדעת ומתוך הכרה ברורה מפני דחיקת רגליים, אלא פשוט משום שאין ילידי

אחד בלבד – בהגירה חופשית; והערכים דווקא אינם רוצים בהגירה יהודית זו.

טיעון זה של העורך הערבי הוא פשוט וברור כל כך, שהיה כדאי ללמוד אותו בעל־פה ולהניחו ביסודם של כל הרהורינו בעתיד בשאלה הערבית. אין זה חשוב כלל באילו מילים – של הרצל או של הרברט סמואל – נשתמש להסברת מאמצי ההתיישבות שלנו. ההתיישבות עצמה נושאת בחובה את ההסבר שלה, היחיד, שאין לשלול אותו; הסבר המובן לכל יהודי בר־דעת ולכל ערבי בר־דעת. להתיישבות יש תכלית אחת בלבד; אך את התוצאה שלה אין הערבי מוכן לקבל; כל זה הוא מטבע הדברים, ולשנות טבע זה אי־אפשר.

ג

בעיני רבים נראית התוכנית כדלקמן מושכת ביותר: יש לקבל הסכמה לציונות לא מערביי ארץ־ישראל, מאחר שאין דבר זה אפשרי, אלא משאר חלקי העולם הערבי, בכלל זה סוריה, מסופוטמיה (עיראק), חיג'אז, ואולי אף מצרים. גם אילו היה דבר זה אפשרי, לא היה בכך כדי לשנות את המצב מיסודו: בארץ־ישראל עצמה היה יחסם של הערבים כלפינו נשאר כשהיה. בתקופת איחודה של איטליה נשארו טְרַנְטוֹ וטריאסטה בידי הקיסרות האוסטרו־הונגרית. ואולם תושביהן האיטלקים של ערים אלה לא זו בלבד שלא השלימו עם זה, אלא המשיכו במלוא המרץ במלחמתם באוסטריה. אילו גם היה אפשר (ואני מפקפק בכך) לשכנע את ערביי בגדד ומכה, שבשבילם אין ארץ־ישראל אלא חבל ספר קטן ובלתי־חשוב, הרי שבביל ערביי ארץ־ישראל אין הארץ חבל ספר אלא מולדתם היחידה, מרכז ומשענו של קיומם הלאומי העצמי. ולפיכך, מן ההכרח היה גם אז לנהל את ההתיישבות בניגוד לרצונם של ערביי ארץ־ישראל, כלומר, באותם התנאים שהיא מתנהלת כעת.

ואולם גם הסכם עם הערבים שאינם ארץ־ישראלים הוא בגדר פנטזיה שלא תוכל להתגשם. כדי שהערבים הלאומיים בבגדד, במכה ובדמשק יסכימו להקריב קורבן גדול כל כך, שיתבטא לגבי דידם בויתור על שמירת אופייה הערבי של ארץ־ישראל, כלומר, של ארץ השוכנת במרכזה של

כל עוד יש לו לפחות זיק של תקווה להיפטר מסכנת הקולוניזציה. כך עושים עתה וכך יעשו בעתיד גם ערביי ארץ־ישראל.

ב

רבים מאתנו עדיין סבורים, בתמימותם, שהערבים אינם מבינים אותנו, ורק משום כך הם פועלים נגדנו. ואילו רק היה אפשר להסביר להם עד כמה צנועות הן כוונותינו, מיד היו מושיטים לנו יד לשלום. זוהי טעות שכבר הוכחה לא אחת. אזכיר מקרה אחד מרבים. לפני כשלוש שנים, בעת ביקורו של מר נחום סוקולוב בארץ־ישראל, הוא נשא נאום ארוך על אותה אי־הבנה. הוא הוכיח בראיות חותכות, כי הערבים טועים טעות מרה, אם הם חושבים שאנחנו רוצים לגזול את רכושם, או לדחוק את רגליהם, או לדכאם. לדבריו, אף איננו רוצים בממשלה יהודית; אנחנו רוצים רק בממשלה שיש בידה ייפוי כוח מטעם חבר הלאומים.

על נאום זה השיב העיתון הערבי 'אל־כרמל' במאמרו הראשי, שאת תוכנו המדויק אני מוסר, אמנם על פי הזיכרון. הציונים מתרגשים לשווא: אין כאן שום אי־הבנה. מר סוקולוב אומר את האמת, אך הערבים יודעים אותה יפה גם בלעדיו. מובן שאין הציונים חולמים עכשיו לא על גירושם של הערבים, לא על דיכויים ולא על ממשלה יהודית. מובן שברגע זה הם רוצים בדבר אחד בלבד – שהערבים לא יפריעו להם להגר לארץ־ישראל. הציונים מבטיחים שהם יהגרו לארץ רק בהתאם לכוח קליטתה הכלכלי. אך גם בנוגע לכך לא היו לערבים ספקות מעולם: דבר זה מובן מאליו, שהרי אחרת אין כל אפשרות להגר. העורך הערבי אף מוכן להניח ברצון, שכושר הקליטה הפוטנציאלי של ארץ־ישראל גדול מאוד, כלומר, שאפשר ליישב בארץ יהודים כמה שרוצים, ללא כל צורך לדחוק את רגליו של ערבי אחד. 'רק בכך' הציונים רוצים. ודווקא בכך אין הערבים רוצים, משום שאז יהיו היהודים לרוב, ואז ממילא תוקם ממשלה יהודית, וגורלו של המיעוט הערבי יהיה תלוי ברצונם הטוב של היהודים. שלא נוח להיות מיעוט – על זאת היהודים עצמם מדברים באמנות רבה מאוד ובכוח שכנוע רב. משום כך אין כאן שום אי־הבנות. היהודים רוצים בדבר

– קיר ברזל שלא יהיה בכוחה של האוכלוסייה המקומית להבקיע.

והרי דווקא בכך מתמצה כל מדיניותנו כלפי הערבים. היא לא רק 'אמורה להתמצות' אלא אף מתמצה בכך הלכה למעשה, נתחסד ככל שנתחסד. לשם מה אנחנו זקוקים להצהרת בלפור? לשם מה אנחנו זקוקים למנדט? משמעותם בשבילנו היא זו: כוח חיצוני נטל על עצמו התחייבות ליצור בארץ תנאי מינהל וביטחון כאלה, אשר לפיהם תישלל מן האוכלוסייה המקומית, למרות רצונה, האפשרות להפריע להתיישבותנו באורח מינהלי או פיזי. וכולנו, ללא יוצא מן הכלל, מדרכנים כוח חיצוני זה, יום-יום, למלא את תפקידו בתקיפות וללא ויתורים. בעניין זה אין כל הבדל ממשי בין ה'מיליטריסטים' שלנו ובין ה'צמחונים' שלנו: הראשונים מעדיפים קיר ברזל של כידונים יהודיים, האחרונים – של כידונים איריים. ואנשי המחנה השלישי, מצדדי ההסכם עם בגדד, מוכנים להסתפק בכידוני בגדד; וזוהי העדפה מוזרה ומסוכנת. ואולם כולנו, אנשי כל המחנות הציוניים, משתדלים ודואגים יומם ולילה בעניין קיר הברזל. ועם זאת אנחנו עצמנו מזיקים משום-מה למפעלנו ומדקלמים על הסכם ומכניסים אל לבה של מעצמת המנדט את ההכרה שאין מדובר בקיר ברזל, אלא בעוד ועוד ניסיונות הידברות חדשים. מאחר שפזמון זה מביא כליה על מפעלנו, לפיכך המשימה להזימו, לחשוף את הפנטסטיות שלו ואת חוסר-הכנות שבו איננה בגדר תענוג בלבד, אלא חובה.

ד

הנושא טרם מוצה עד תום, ועוד אשוב ואדון בכמה מהיבטיו במאמרי הבא. אך אני מוצא לנחוק להוסיף כאן בקצרה עוד שתי הערות.

ראשית, על הטענה הנדושה, כאילו נקודת המבט המוצעת לעיל היא לא אתית, אני משיב: לא נכון. אחת משתיים: או שציונות היא מוסרית או שאין היא מוסרית. בשאלה זו היינו צריכים להכריע לפני ששקלנו את השקל הראשון. ומשהכרענו – הכרענו לחיוב. ואם הציונות היא מוסרית, כלומר צודקת, הרי יש להגשים את הצדק בלי להתחשב בהסכמתו או באי-הסכמתו של כל אדם שהוא. ואם

ה'פדרציה' וחוקתה אותה לחצאים – עלינו להציע להם תמורה גדולה עד למאוד. ברור שיש רק שתי צורות אפשריות למתן תמורה כזאת: סיוע כספי או סיוע מדיני או שניהם יחד. ואולם אין לאל ידנו להציע להם לא זה ולא זה. אשר לסיוע כספי, הרי מגוחך אפילו לחשוב, שנוכל לממן את מסופוטמיה או את חיג'אז, בשעה שהכסף העומד לרשותנו אינו מספיק אפילו בשביל ארץ-ישראל. גם לילד קטן ברור, שהארצות הללו, בעלות העבודה הזולה, ימצאו בשוק את ההון הדרוש להן, וימצאו אותו בקלות רבה יותר משנמצא אותו אנחנו בשביל ארץ-ישראל. כל הדיבורים על סיוע כספי הם בעצם או הונאה עצמית ילדותית או קלות דעת חסרת-מצפון. ואשר למתן סיוע מדיני ללאומיות הערבית: הרי רק לדבר על כך ברצינות הוא בבחינת התנהגות חסרת-מצפון לחלוטין. הלאומיות הערבית שואפת למה ששאפה, נאמר, הלאומיות האיטלקית עד שנת 1870: לאיחוד ולעצמאות ממלכתית. בתרגום לשפה פשוטה פירוש הדבר הוא סילוקה של אנגליה ממסופוטמיה וממצרים, וגירושה של צרפת מסוריה, ואחר כך אולי גם מטוניסיה, מאלג'יריה וממרוקו. עזרה שלנו ולו עקיפה בכיוון זה יהיה בה משום התאבדות וגם בגידה. אנחנו נשענים על המנדט האנגלי; על הצהרת בלפור חתמה גם צרפת בסן-רמו. איננו יכולים להשתתף בקנוניה פוליטית, שמטרתה לגרש את אנגליה מתעלת סואץ ומן המפרץ הפרסי, ולחסל את צרפת לגמרי בתור מעצמה קולוניאלית. משחק כפול כזה לא רק אסור לשחק, אלא גם אין זה ראוי לחשוב עליו. ירמסו אותנו, ובחרפה שנהיה ראויים לה, עוד לפני שנספיק לעשות צעד מעין זה.

המסקנה: איננו יכולים להציע שום פיצוי בעד ארץ-ישראל לא לערביי ארץ-ישראל ולא לערבים בשאר ארצותיהם. משום כך אין להעלות על הדעת הסכם מרצון. ומשום כך האנשים החושבים שהסכם כזה הוא בגדר sine qua non (תנאי בל יעבור) לציונות יכולים כבר עכשיו לומר non (לא) ולוותר על הציונות. ההתיישבות שלנו צריכה להיפסק או להימשך בניגוד לרצונה של אוכלוסיית הילידים. ולפיכך היא יכולה להוסיף ולהתפתח רק בחסותו של כוח מגן, שאינו תלוי באוכלוסייה המקומית

קבוצות מתוננות. רק אז יבואו אלינו אנשי הקבוצות האלה וכידם הצעות לווייתורים הדדיים. רק אז הם יתחילו לשאת ולתת אתנו בכנות בשאלות מעשיות, כגון מתן ערובות נגד דחיקת רגליהם מן הארץ, או בעניין שוויון זכויות, או בדבר ישות לאומית עצמית. ואני מאמין ומקווה, שנוכל לתת להם ערובות כאלה, שירגיעו אותם, ושני העמים יוכלו לחיות זה בצד זה בשלום ובהגינות. אבל הדרך היחידה להשגת הסכם כזה היא הקמת קיר ברזל, כלומר, חיזוקו של השלטון בארץ-ישראל, שלא יהיה נתון להשפעות ערביות כלשהן, כלומר, השלטון שהערבים לוחמים נגד כינונו. במילים אחרות, בשבילנו הדרך היחידה להגיע להסכם בעתיד היא ויתור מוחלט על כל הניסיונות להגיע להסכם בהווה.

א', ב' או ג' רוצים להפריע בכוח להגשמת הצדק, משום שאין הוא משתלם מבחינתם, הרי צריך להפריע להם בזאת, ושוב בכוח. זוהי האתיקה; ואין שום אתיקה אחרת.

שנית, אין משמעו של דבר, שאין להעלות על הדעת אפשרות של "הסכם כלשהו" עם ערביי ארץ-ישראל. אך הסכם "מרצון" אתם אינו אפשרי. כל עוד יש לערבים אפילו זיק של תקווה להיפטר מאתנו, הם לא יבגדו בתקווה זו לא תמורת אי-אלו מילים מתוקות וגם לא תמורת כריכים מזינים. וזאת דווקא מפני שאין הם אספסוף אלא עם חי, אמנם נחשל. עם חי מסכים לווייתורים בשאלות גורליות שחשיבותן אדירה רק כאשר אין לו כל תקווה, כאשר בקיר הברזל לא נראה אף לא סדק אחד. רק אז מאבדות את קסמן קבוצות קיצוניות, שסיסתן היא 'לעולם לא', וההשפעה עוברת לידי

2. דוד בן-גוריון: המדיניות החיצונית של העם היהודי – 1931²

בן-גוריון הגדיר בדבריו חלקים חשובים של האסטרטגיה הציונית בתום העשור הראשון של המנדט הבריטי. היישוב מנה 170 אלף נפש, מהם 100 אלף שעלו באותו עשור, ואילו הערבים בתחומי המנדט מנו 700 אלף נפש. הוא נשא את דבריו בברלין זמן קצר מאוד אחרי הטראומה של מאורעות תרפ"ט, שבהם הפגנה נחישותם של ערביי הארץ להתנגדות אלימה למפעל הציוני. כבר בשלב מוקדם זה חשב בן-גוריון בקטגוריות כעין ממלכתיות ועיצב תפיסה וסדרי עדיפויות שליוו אותו גם אחרי הקמת המדינה. הוא קבע כי הגשמת הציונות פירושה השבת מרכז הכובד של ההיסטוריה היהודית לארץ ישראל והדגיש את מהפכותו של השינוי שהעניק לעם היהודי כקולקטיב לאומי את המעמד במשפט העמים, המאפשר לו לפעול בזירה הבינלאומית. עתה הוטלה עליו החובה למלא את המסגרת הזו בתוכן של עם היושב בארצו, לאחר שבגולה קהו חושיו הממלכתיים. אף שלא מיצה את הפוטנציאל, יצק היישוב בעשור הראשון של המנדט אל המסגרת הזו "תוכן ממשי, מדיני, משקי ותרבותי", ובמיוחד התחזקות דמוגרפית בשיעור שהגיע לכשמינית מאוכלוסיית הארץ. למרות המכשולים שממשלת המנדט הציבה בפני המפעל הציוני, האחריות למיציא הישגים הייתה מוטלת על היישוב.

למרות הזעזוע של מאורעות 1929, דבק בן-גוריון בעמדתו כי שאלת היחסים עם הסביבה הערבית היא מרכז הכובד של מדיניות החוץ הציונית, וכי הלוז שלא ניתן לעקוף אותו הוא היחס לערביי הארץ. באותה תקופה הוא עדיין האמין כי פירוש שיבת היהודים למולדתם ההיסטורית הוא קשירת גורל השבים בגורל הסביבה הערבית והמוסלמית של האזור: עליהם לדבוק בסביבה הגיאוגרפית והאתנוגרפית החדשה, ולא לחלום על עתיד אירופי בעיקרו. העמים דוברי הערבית יהיו השכנים הקרובים ביותר לדורי דורות, ומרבית הקשרים הכלכליים, ובמידת מה התרבותיים והפוליטיים, יהיו שלובים ואחוזים בהם ובגורלם. חיי אחווה עם השבט הערבי בארץ יכריעו במידה רבה גם את גורל השיתוף והשלום עם ארצות ערב.

בן-גוריון יצא כנגד אותו חלק מאנשי תנועת 'ברית שלום' שהיו נכונים לקיים את היישוב היהודי כמיעוט באורח קבע, כדי להרגיע את חששותיהם של הערבים, תוך התעלמות מרצונו ההיסטורי ומצרכיו של העם היהודי, וקבע כי המוני העם היהודי לא ישלימו עם מגבלה כזאת. בן-גוריון הדגיש כי הגישה הזו מסכלת כל הבנה עם הערבים. הבנה כזו תיתכן רק על יסוד הכרת הערבים בכורח של העם היהודי לרכז את רוב בניו בארץ ולעמוד ברשות עצמו, והכרת היהודים בעומק קשריהם של הערבים לארץ אבותיהם מזה מאות שנים. לבן-גוריון היה ברור שהערבים לא ישלימו עם הנוכחות הלאומית של היהודים, וכי ינסו לחסלם או להכפיפם כבני חסות. כל עוד מדובר במיעוט מבוטל של יהודים בארץ, אין סיכוי להשלמה ערבית כזאת. הוא הציג גם פרספקטיבה חברתית: לדבריו יכול הפועל היהודי לשמש "שלוח מטעם ההיסטוריה להיות נושא רעיון השלום וההבנה" בין העמים, כיוון שהוא מבין את צורכי הערבים ומאוייהם ושואף לתרום לעלייתם ולהתחדשותם.

*

תפקידים פוליטיים בקרב עמים רבים ובעולם כולו. אולם העם היהודי לא היה נושא לאפשרויות מדיניות ולרצון מדיני.

ואכן, כשקמה התנועה הציונית ויחד אתה החלה פרשה של מדיניות יהודית כביטוי הרצון הקיבוצי

השואל ישאל: וכי יש לעם גולה, המפוזר ומפורד בכל ארבע כנפות תבל, מדיניות חוץ? כלום היה פעם העם העברי במשך כל ימי נדודיו בגולה נושא מדיניות משלו? עמים אחרים קבעו את גורלו ע"י מדיניותם הם. יחידים או קבוצות בתוכנו מילאו

2 הרצאת דוד בן גוריון בקונגרס הראשון לא"י העובדת, ברלין, ז' בתשרי תרצ"א. דוד בן-גוריון, **ממעמד לעם**, עיינות, תשט"ו. עמודים 102-108.

הזמן הקצר הזה. עם כל חרדתנו ההיסטורית, עם כל קוצר רוחנו, אל נא נשמיט מידנו את קנה-המידה למרחקים ההיסטוריים שלנו.

אשר השגנו מבחינה מדינית לפני עשר שנים – תוך נסיבות היסטוריות יוצאות-מן-הכלל, אשר אינן חוזרות ונישנות לעתים תכופות – איננה רק הכרה רשמית בינלאומית. הנצחון המדיני של הציונות, היינו, של הכוחות העממיים העומדים מאחורי גבה של ההסתדרות הציונית, לבש בעשר השנים האחרונות צורות מוחשיות עד מאוד. הזכויות שרכשנו נתמלאו תוכן ממשי, מדיני, משקי ותרבותי, שאין לשכחם גם עכשיו, כשדשים אצלנו מאנדאטים בעקב. יש לנו הזכות לדרוש שקולנו יישמע בממשלת המאנדאט ובחבר-הלאומים. יהיו המוסדות הללו אשר יהיו, עדיין הם המוסדות היחידים אשר בידם ובכוחם גורל הארץ. ארץ-ישראל היא הארץ היחידה, שבה שפת העם היהודי היא אחת משפות המדינה. זו לנו הפעם הראשונה בדברי ימינו, שהיהודי, אזרח ארצו, יכול לנסוע בכל רחבי תבל בתעודת-מסע הכתובה בשפתו ולהשתמש במטבעות הכסף שאותיותיהן שלו הן. אמנם כל אלה אינם אלא ערכי-סמל, אך גם לסמל יש ערך. ידענו, רבים העמים, המעמדות והמפלגות הנותנים את נפשם על קדושת סמלם ועל דגלם.

אבל אין אנו ממקדשי סמלים. חשובים לנו הרבה יותר הכיבושים הממשיים המעשיים, ועלינו להודות בגלוי וביושר-לב – צפיותינו ותקוותנו לפני עשר שניים היו גדולות הרבה יותר. התאכזבנו אכזבה קשה ומרה. ואם אמנם "צרת רבים – חצי נחמה" – הרי נוכל ל"התנחם". כי תקוות לאומיות וסוציאליות, רבות וכן גדולות הכזב הכזיבו בעולם במשך עשר השנים. יחד עם כל מעמד הפועלים צפינו להתחדשות סוציאלית קרובה של כל האנושות, תלינו תקוות גדולות במהפכות בגרמניה, ברוסיה. כולנו נתאכזבנו. לא כל אשר קוינו לו וכל אשר אפשרי היה – בא במשך עשר השנים. אשמים קודם כל אנחנו, שלא ניצלנו את האפשרויות שנפתחו לפנינו. ואשם המשטר השליט בארץ, אשר לא סייע כי אם הפריע ושם מכשולים. אך אם למרות כל אלה עלו לארץ-ישראל במשך עשר השנים 100,000

של העם היהודי, היו רבים, אשר שמו את הרעיון לחזון-שוא. הנחתם הפוליטית היתה, כי עם נטול-מדינה אינו יכול לשמש גורם מדיני ונושא למשפט עמים. אולם הנחתם הופרכה. "חזון-השוא" בא: הקשר ההיסטורי שבין עם ישראל לארץ-ישראל קיים וקובל במשפט-העמים. ההסתדרות הציונית הפכה מהסתדרות של "מתנדבים בעם" לסוכנות בינלאומית רשמית של העם היהודי בכל הנוגע לארצו.

ודאי יש מקום לחלוק על אריכות ימיו של משפט-עמים זה בכלל. ייתכן גם לחלוק על עצם טיבה של המדינה בימינו. אך אין זה ממעט כלשהו ממשקל העובדה: במסגרת משפט העמים הקיים היה העם היהודי במשך דורות עשוק-משפט, משולל-זכות, נטול יכולת לברוא ניב לרצונו ולמשאלתו בדרך מותרת ומוכרת, עד שבא ארגונו "החפשי" של העם בתוך התנועה הציונית ולמען תכלית ציונית, והוסיף כוח חדש לפוליטיקה הבינלאומית על ארץ-ישראל (לפי שעה – רק בנוגע לארץ-ישראל בלבד). ויובן-נא הדבר הבן היטב: לא יהודים – אלא העם היהודי, ולא בתוך ארץ-ישראל אלא על ארץ-ישראל.

כשם שאין למעט את דמותו של הכיבוש הרציני הזה, כך אין להגזים בערכו. ההישג אשר השיגה ידנו בתוך התמורות הטריטוריאליות הכבירות בעקב המלחמה העולמית, איננו דומה כלל להישגים שזכו להם הפולנים בפולין והצ'כים בצ'כוסלובקיה. כי על כך חסרים אנו את החומר, שבלעדיו לא ייתכן קיום מדיני – את העם היושב בארצו. לא היה ביכולתנו להשיג יותר מאשר דפוס שעלינו למלאותו תוכן וחיים. וזאת השגנו. ניתנו לנו הזדמנות ואפשרות להגשים את חזוננו. ומחובתנו לומר בפה מלא – העם היהודי והתנועה הציונית לא הגשימו את מלוא מידת האפשרות, לא ניצלו אותה הזדמנות במלוא היקפה, לא יצקו אל הדפוס מלוא תוכנו. אפשר גזירה היא, שאין להימלט ממנה. זה מאות בשנים ששיכלנו את מדינתנו, חושינו הממלכתיים קהו, רצוננו הלאומי שותק כמעט. הפלא הוא כי לא גדלנו יום אחד כדי שיעור קומתו של המצב ההיסטורי? אכן, אין לדעת מה גדול יותר, הצער על אשר החמצנו במשך עשר השנים שעברו, או הפלא לאשר פעלנו במשך

ביחסים בין היהודים והערבים היא שאלת הערכים בתוך ארץ-ישראל.

ארץ-ישראל היא רצועה קטנה בטריטוריה עצומה המשתרעת מגבולות תורכיה בצפון, דרך שני הנהרות הגדולים פרת וחדקל במזרח. ים התיכון במערב, האוקיינוס ההודי, וים סוף בדרום. זה שטח בן 3.200.000 קילומטר מרובעים, כשליש של אירופה כולה, או כשטחן של אנגליה, גרמניה, צרפת, איטליה, ספרד, פולין, יוגוסלביה ובלגריה יחד. בשטח הזה יושבים 12-15 מיליון אוכלוסין כמעט כולם דוברי ערבית ורובם מוסלמים. יהא גודלו המדיני של הגוש הזה, יחסיו אל העולם האירופי היחסים בין חלקיו השונים מבית – כאשר יהא, תמיד ישאר גוש של עמים דוברי-ערבית. אין לדעת לאן פניו מועדות, אם לקראת התמזגות במדינה ערבית אחת או מפני ההבדלים הגיאוגרפיים והדתיים אשר בתוכו (חצי אי ערב מזה, ארם נהריים וסוריה מזה) – לקראת התפצלות למדינות חפשיות אחדות בנות תרבויות מיוחדות: סוריה על ישובה הנוצרי הרב ועל חינוכה הישועי; ערב – על משטרה-העריצות האבסולוטי עם תרבות המדבר אשר לה; ארם נהריים – על ישובה, ספק צוען ספק קבוע, היונק מהשפעה פרסית.

ומדי דברנו בגודלה ההיסטורי של ארץ-ישראל, אין אנו רשאים להעלים עין מכל אלה. אין להסיח את הדעת מן החשיבות הגדולה אשר לארצות העורף האלה, המיושבת כולן שבטים ערבים והסובבות את ארץ-ישראל מכל שלושת עבריה. הגשמת הציונות פירושה השבת מרכז הכובד של ההיסטוריה היהודית לארץ-ישראל, פירושה קשירת גורלנו בגורל אסיה הקדמית ותושביה. עלינו להתקין את עצמנו מבחינה נפשית ורוחנית לקראת השיבה הגדולה הזאת, שבעקבה כרוכה מהפכה מעמיקה בעמדתנו הבינלאומית ובסביבת העמים אשר תקיפנו בעתיד. אם יש ברצוננו להיות עם ארץ-ישראל, עלינו להידבק בסביבה הגיאוגרפית והאתנוגרפית החדשה, אשר בתוכה אנו שבים ומתישבים. לא ייתכן שנחלום את הלום עתידנו לפי השגות אירופאיות בלבד. העם היהודי בארץ-ישראל יהיה קשור באירופה רק מצד מערב, דרך ים התיכון. מצפון, מדרום וממזרח יבוא במגע עם עמים דוברי-ערבית, אשר

יהודים, וחלק חשוב מהם התישב על הקרקע: אם ארץ קטנה ועניה כארץ-ישראל קלטה במשך זמן קצר עולים חדשים שמספרם כשמינית של כל אוכלוסי הארץ – הרי זה מפעל רב. יבוא-נא חכמי ההגירה ויגידו, אי ארץ בעולם אשר קלטה במשך עשר השנים הללו הגירה כשביעית או כשמינית של אוכלוסיה? אנחנו, נושאי ציונות רבתי, הרואים בארץ-ישראל מקום לעליית המונים ולהתישבות המונים, אל לנו להקל ראש בכיבושינו. בידינו נמצאים עתה שני זכיונות משקיים – על כוח המים והחשמל ועל אוצרות ים המלח – שהם במידה רבה המפתח לכל עתידה הכלכלי של ארץ-ישראל. הננו כיום בוני הארץ, מבחינת העבודה ומבחינת היצירה וכוח המעשה.

חובתה של ממשלת המאנדאט היא להקל ולאמץ את בנינה של ארץ-ישראל, ליצור תנאים פוליטיים, כלכליים ואדמיניסטרטיביים אשר יבטיחו את הקמת הבית הלאומי. את חובתה זו לא מילאה ממשלת המאנדאט. לא נכון הוא – ועל כן גם לא נכון – לומר, כי המנדאט היה תרמית בלבד. בקרתנו את ממשלת המאנדאט תשפיע יותר ותישמע יותר, אם נדע להעריך בתום וביושר גם את צדדיו החיוביים של המאנדאט. כל מי שחשב בשנת 1918, כי אנגליה תגיש לנו מלוכה במתנה – נתאכזב בוודאי מרה. אולם אנחנו אשר ידענו, כי גאולת עמנו היא ראשית כל פדות עצמנו, כי בית לאומי לא יבנה אלא בידנו – אנו, אין לנו להיוואש גם אחרי כל מי שבאנו. ממשלת אנגליה יכולה להניח מכשולים זמניים על דרכנו, אך רצונו של העם היהודי לחדש את עצמיותו הלאומית בארצו באמצעיו הוא, במאמציו הוא ובקרבנותיו הוא, איננו תלוי בחסדו וב"מצב-רוחו" של משרד המושבות הבריטי, אף לא בקוניונקטות החולפות של הפוליטיקה האימפריאלית הבריטית.

מרכז הכובד של מדינות-החוץ הציונית – היא שאלת יחסיו אל העם הערבי. ואין זאת שאלת יחסיו אל ערבי ארץ-ישראל בלבד – אעפ"י שהיא, רק היא, צריכה לשמש לנו יתד: כי לאונאת עצמנו ייחשב הדבר ולהונאת אחרים אם נסיח את דעתנו מערבי ארץ-ישראל, ונשים את פנינו רק לעבר המנהיגים הערבים בארצות אחרות, מתוך הנחה שאתם יקל לנו למצוא שפה משותפת. הלזו

רחבה, המאמינים כי עתידה ארץ ישראל לפתור את שאלת היהודים פתרון מלא, והרואים כמונו את ההתגשמות הציונית בריכוז רוב מנינו ורוב בנינו של העם היהודי בארץ-ישראל. יש ביניהם גם אנשים הדואגים לזכות הקיום של האומה ורואים בארץ-ישראל פתרון ציוני לשאלה היהודית לפי דרכם. ואולם אותו חלק מ"ברית שלום" החושב, כי הדרך היחידה להשכנת השלום בארץ-ישראל הוא ויתורנו מראש על הקמת ישוב יהודי גדול, כיאות לרצונו ההיסטורי ולשיעור צרכיו של העם היהודי, והתחייבותנו מעכשיו, שלא נגדיל לעולם את הישוב היהודי בארץ-ישראל למעלה מקומתו הנמוכה של הישוב הערבי שבה: – אנשי "ברית שלום" אלה נועלים את הדלת בפני כל הבנה בינינו ובין הערבים. כי כל עוד מצויים בתוכנו יהודים האומרים לעם הערבי: הבו לנו שלום ובשכר זה אנו מתחייבים לפניכם לא לעלות עליכם במספרנו בארץ-ישראל לעולם – כל עוד יטיפו בתוכנו לשלום שכזה – שערי השלום יהיו סגורים ומסוגרים בפנינו יען כי גם אם יעמוד, חלילה, כל הישוב היהודי בארץ-ישראל על רגליו למען השלום ויצהיר: לא נעלה לארץ-ישראל במספר רב ממספר יושבי הארץ הזאת, – המוני ישראל בארצות הגולה יקומו ועל פניו יכזיבוהו. המוני ישראל לא ישוּבו לעולם ממאוויים הלוהט והאיתן – להיות עם בן-חורין, הקובע לבדו ובעצמו את גורל חייו ככל הגויים החפשים, בלי היותו תלוי בחסדו או בזעמו של עם אחר. ואין כוח בעולם אשר יעקור מלב העם את מאווי זה. כל הבטחה וכל התחייבות מצד קבוצה זו או אחרת – שוא הן ורעות-רוח. העם היהודי יעשה את כולן פלסתר. הצעד הראשון בדרך להבנה היא, השכם והגד לעם הערבי את האמת כולה: יש עם יהודי בן 17 מיליון. למען כבודו האנושי ותרבותו הלאומית, בגזירת צרכי חייהם של המוניו, בכוח יצר הקיום והנצח ההיסטורי – שואף העם הזה, אנוס הוא לשאוף – לכנס את המאכסימום האפשרי של בניו לארץ-ישראל ולהיות בה לעם עומד ברשות עצמו. ייתכן, כי עובדה זו איננה רצויה לערבי ארץ-ישראל המבקשים לקיים בארץ את הסטאטוס קבו, שיש לו אופי ערבי בולט. ואם גם ארץ-ישראל זו קטנה מאוד לגבי הארצות רחבות-הידיים ודלות-

שפע נימים – נימי דת, שפה, מסורת, מנהגים, ואולי גם נימי דם ופוליטיקה – מלכד אותם. העמים האלה יהיו שכנינו הקרובים ביותר לדורי דורות. מרבית קשרינו הכלכליים, ובמידת מה התרבותיים והפוליטיים, יהיו שלובים ואחוזים בהם ובגורלם. בתבונתנו ובכשרוננו אשר נגלה בהקמת חיי אחווה עם השבט הערבי היושב בארץ-ישראל, יהיה תלוי, במידה רבה גם גורל השיתוף והשלום בינינו ובין הארצות אשר סביבותינו.

ועוד הערה כללית: מדברים בתוכנו על השאלה הערבית. האמנם קיימת בארץ-ישראל שאלה ערבית, שמא יש בה שאלה יהודית? לא יעלה, למשל, על דעתו של שום יהודי בגרמניה לדבר על שאלה גרמנית. ברור, בגרמניה יש רק שאלה יהודית: – יש מיעוט יהודי חלש, והשאלה היא, כיצד יתפתח המיעוט הזה, כיצד יבוא על זכויותיו, היצליח לשמור על פרצופו הלאומי או טמוע ייטמע בעם הארץ, איך יגן על עצמו בפני יחסי בוז, רדיפות וכו' וכו'. גם אנחנו הננו מיעוט בארץ-ישראל: עודנו רק עשרים אחוז מאוכלוסי הארץ. מניין לנו, בעצם, העוז הזה לדבר על "שאלה ערבית"? יש בארץ-ישראל עכשיו – וכן יהיה בעתיד הקרוב – "שאלה יהודית" בלבד, שאלת מיעוט יהודי חלש. ידעתי כי לא ינעמו הדברים לאזני אלה הקשורים בארץ-ישראל קשרי מעמקים, והמאמינים, כי ארץ-ישראל לא תהיה לנו אם חורגת. אך במציאות הקיימת הכתוב מדבר. ואם מי שרצה להסיח את דעתו ממנה, הרי באו מאורעות 1929 והעלו לנו את זכרה, זכר כאוב וטרגי.

אין אני מתכוון לומר: הישוב היהודי בארץ-ישראל הוא ככל הישובים היהודיים בעולם; יש הבדל עמוק – כלכלי, חברתי, מדיני וגם אנושי; גם ההרכב הסוציאלי, גם המהות התרבותית של היהדות בארץ-ישראל שונים מאלה אשר בישובי הגולה. אך ההבדל הזה הוא איכותי בלבד. מבחינת הכמות הננו לפי שעה, ולימים לא מעטים – מיעוט. על כן קיימת לפנינו שאלה יהודית. ואם בכל זאת אנו מוסיפים לדבר על "השאלה הערבית", הרי זה רק משום שיש לנו בארץ-ישראל פרספקטיבה היסטורית.

וכאן היא נקודת-התחום בינינו ובין אנשי "ברית שלום". יש במחנה הזה אנשים בעלי פרספקטיבה

אדוני-הארץ הזאת, כשם ש-30 אלף היהודים אשר בתימן חוסים בצל השליטים הערבים אשר שם. ואל-נא נשלה את נפשנו בדמיונות, כי הערבים ישנו את עמדתם זו במהרה בימינו שינוי מלא. רק עם גידולנו הכמותי בארץ ילמד העם הערבי להתייחס אל עניינינו בהבנה מעמיקה, להכיר כי לפניו לא רק יהודי ארץ-ישראל, אלא העם היהודי כולו. זוהי שאלת הזמן. ומה תמוהה הנה העובדה – וחטא שאין לו כפרה, – כי גם בתוכנו עדיין לא הכירו, כי יש בארץ-ישראל 700 אלף ערבים, ולא הסיקו את כל המסקנות ממציאות זו, התנועה הציונית לא למדה די צרכה את העובדה הפשוטה והמאלפת הזאת.

ואני מאמין, כי בשאלת היחסים בין יהודים לבין הערבים מוטלת על הפועל היהודי שליחות מיוחדת. הפועל היהודי, נושא רעיון גאולת העם במלוא היקפה, הוא הכוח ההיסטורי, אשר איננו מוגבל בתחומי היום ההווה, אלא מבין ומאזין לכוחות המניעים המחשלים את יום המחר; הוא הגורם החברתי אשר כל מעשיו רוויים מוסר אנושי-כללי; אשר הכרתו והרגשתו הלאומיות אינן מסירו את לבו מעל אמות העולם, אלא אדרכא, מהדקות את קשריו עם יתר העמים ומשמשות לו יסוד לסולידאריות בין לאומית; הוא, החלוץ, העומד בחזית הקושי והסכנה הכרוכים בעקבה של השאלה הערבית בארץ-ישראל; אשר שילם במיטב דמו בעמדו על סוללות ההגנה העצמית מפני ההתנפלויות הטראגיות מצד השכנים הבווערים, חניכי המדבר ומלחמות השבטים – הוא, הפועל היהודי שלוח מטעם ההיסטוריה להיות נושא רעיון השלום וההבנה בין העם היהודי והעם הערבי.

והוא חייב להשמיע על האמת הזאת, כי אנחנו, הבאים הנה לקבוע את גורל עתידה של ארץ-ישראל, מצווים להיות אחראים לגורל כל החי בארץ-ישראל, עלינו להבין את צרכיו ומאוויו של העם הערבי ולסייע בכל כוחנו לעליתו ולהתחדשותו, כי חלק הוא מארצנו, כי קשרים לו אל ארץ-העורף הכבירה שאתה אנו חייבים לחיות חיי שלום ושיתוף מדיניים וכלכליים. [...]

הישוב אשר סביבה, ארצות שבהן ניתן מקום רב לתרבות הערבית לשגשג ולהתפתח מתוך חירות גמורה ללא מעצור כלשהו – הרי בכל זאת טבעי הוא הדבר, שערכי ארץ-ישראל יביטו בעין רעה בתמורות העמוקות המתרחשות עם שוב היהודים לארץ, שינויי תרבות, משק וחברה. אולם מאחורי שיבת-ציון זו עומד כמניע רב-אונים צו החיים ורצון הקיום של עם בן מיליונים, בעל מגילת-עינויים בת אלפיים שנה, עם קשה-עורף, אשר לא יוותר על דבר שהוא בנפש גורלו ההיסטורי. רק על בסיס הכרת הערבים בעובדה הזאת תיתכן ההבנה, כשם שהיא לא תיתכן גם בלי הכרה מצדנו בעובדה שניה – עם כל אי-הנוחיות שיש בה בשבילנו – כי בארץ ישראל יושבים זה מאות בשנים המונים ערבים אשר אבותיהם ואבות אבותיהם נולדו כאן ומתו כאן ואשר למענם ארץ-ישראל היא ארצם, שבה הם רוצים לחית ובה יחיו גם להבא. עלינו לקבל באהבה את העובדה הזאת ולהסיק ממנה את כל המסקנות המחויבות. זהו הבסיס להבנת-אמת בינינו ובין הערבים. הבנה זו לא תקום היום ולא מחר, גם אם נרצה בה בכל חום לבנו. וודאי שלא תבוא מצד הערבים תחילה, כי הדבר שהוא בעינינו מובן-מאליו – רצון הברזל של עם ישראל לארץ משלו וכוחו האיתן לבנותה משממותיה – איננו כל כך מסתבר בעיני הערבים. לעיניהם קיימים רק 170 אלף יהודים בארץ-ישראל, ויש בהם אשר גם עובדה זו איננה בעיניהם הלכה למשה מסיני. אפשר לדעתם גם למחות את העובדה הזאת מתחת שמי ארץ-ישראל ולהיפטר לעולמי עד מן המיעוט היהודי הזה, כשם שנפטרו בימינו ממייעוטים גדולים ועצומים מאתנו. בזמננו הקריבו לטבח מיליון ארמנים, עקרו מיליוני תורכים מתאראקיה וממקדוניה, ולעומתם – מיליוני יוונים מאנטוליה. ודאי, יש ערבים שגם פתרון טראגי זה של "השאלה היהודית" בארץ-ישראל איננו זר להם. ויש קבוצות ערביות אחרות, שאינן מתנגדות לעצם הווייתם של היהודים היושבים כבר בארץ-ישראל, אבל הם רוצים כי 170 אלף היהודים יהיו יהודי-חסות של הערבים,

3. ארתור רופין: מתוך מכתבים אל ויקטור יעקובסון – 1931; אל רוברט ולטש – 1936³

ארתור רופין היה הדמות המרכזית במפעל ההתיישבות הציונית מאז 1908, כראש המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית ביפו וכראש המחלקה להתיישבות של ההנהלה הציונית. הוא היה יושב־הראש הראשון של תנועת 'ברית שלום' ב־1925 ופרש ממנה אחרי מאורעות תרפ"ט. בהערותיו המפוכחות יש עניין מיוחד מכיוון שניסה בכל מאודו למצוא, בלא שימוש בכוח, איזון מוסרי שיתקבל על מצפוננו – בין מימוש המפעל הציוני לבין עניינם ורווחתם של תושבי הארץ הערבים: למצוא דרך, כדבריו, "להביא את היהודים כאומה שנייה לארץ המיושבת כבר על ידי אומה אחרת, ולבצע את הדבר בדרכי שלום" (פרקי חיי, עמ' 149). בראשית שנות ה־20 אף הסתייג ממדינה יהודית ובמצע של 'ברית שלום' דובר על מדינה דו־לאומית. הוא התלבט "האמנם אין דרך להקצות בארץ ישראל תחום פעולה למספר יהודים הולך וגדל, בלי לעשוק את הערבים" (שם). מסקנותיו של רופין משנות ה־30 דומות מאוד לאלה המובאות בנספח זה, לא רק מפיהם של משה שרת, חיים ארלוזורוב ודוד בן־גוריון אלא גם, למרות הבדלי הסגנון והדגשים, לאלה של זאב ז'בוטינסקי. כולם הבינו שניגודי האינטרסים הלאומיים הם מבניים, מוליקים לעימות בלתי נמנע ומתמשך ולא ניתן לגשר עליהם בפיתויים כלכליים או בנועם הליכות ובהתנהגות מפייסת. כולם הבינו שאין פשרה שתספק את הצרכים החיוניים של שני הצדדים. כולם הבינו שיש לכפות על הערבים עובדות בלתי הפיכות של עלייה והתיישבות, ועל יסודן אולי להתדיין עימם בעתיד.

*

מכתב לד"ר ויקטור יעקובסון – 1931

[...]

אמת נכון הוא, כי בכל פרשת יחסינו עם הערבים לא השתדלנו בעבר למצוא נוסחה אשר תספק לא רק את האינטרסים החיוניים של היהודים, אלא גם את האינטרסים החיוניים של הערבים – ועם כל זאת, סבורני שכיום לא ניתן להגיע לנוסחה כזו. אין ספק שבשנים האחרונות נתחזק מאוד מעמד המדיני של הערבים, והם נכונים עתה לותרים הרבה פחות משהיו לפני 10 שנים. אילו הורשיתי להביע זאת על דרך הפרדוקס, הייתי אומר: מה שאנו יכולים לקבל (מידי הערבים) – אינו דרוש לנו, ומה שדרוש לנו – לא נוכל לקבל. מה שהערבים מוכנים להעניק לנו הוא לכל היותר – זכויות של מיעוט לאומי ליהודים בתוך מדינה ערבית, על פי המתכונת של זכויות הלאומים במזרח אירופה. ואולם כבר למדנו דיינו ממצב העניינים במזרח אירופה עד כמה ניתן להכריח את אומת הרוב, שרסן השלטון בידיה,

להעניק למיעוט שוויון זכויות לאומי אמיתי. גורלו של המיעוט היהודי בארץ ישראל יהיה תלוי תמיד בחסדו של הרוב הערבי המחזיק בהגה השלטון. הסדר כזה בוודאי לא יספק את יהודי מזרח אירופה, שהם רוב מניין בקרב הציונים; ואדרבא, הסדר כזה רק ישכך את ההתלהבות לציונות ולארץ ישראל. ציונית המוכנה לתת ידה לפשרה כזו עם הערבים – לא תזכה בתמיכתם של יהודי מזרח אירופה והיא תהפוך עד מהרה לציונות בלי ציונים...

מכתב אל רוברט ולטש – 1936

1... ידוע לך שיסדתי יחד עם קבוצת חברים את "ברית שלום" ונטלתי עלי את האחריות המוסרית לארגון זה כלפי הציבור. המטרה של "ברית שלום", כפי ששיוותיה לנגדי, היתה למצוא הסדר משפטי נאות ליחסים בין הערבים והיהודים (שהרי ההגדרה שבמנדט רחוקה מלהניח את הדעת); הכוונה היתה להסדר יחסים אשר נוכל להגן עליו, הן כלפי

3 מתוך מכתב אל ד"ר ויקטור יעקובסון, ירושלים, 3 בדצמבר 1931; מתוך מכתב אל רוברט ולטש, ירושלים, 18 במארס 1936. פרקי חיי בבנין הארץ והעם, עם עובד, 1968. עמודים 203, 255, 256.

השליטה הזאת עם היהודים – כל עוד מהווים הערכים רוב מכריע בארץ ישראל...

10... ומה צריך בכל זאת להיעשות כדי להקטין או לסלק את המתח בין שני הלאומים, שהרי מתח כזה לא יוכל להמשך לאורך ימים? לדעתי, שום משא ומתן עם הערכים כיום הזה לא יציעד אותנו קדימה, שהרי הערכים עודם מקווים כי יוכלו להפטר מאתנו מעל לראשינו... לא משא ומתן, אלא פיתוח ארץ ישראל בכיוון הגדלת חלקנו באוכלוסייה וחיזוק כוחנו הכלכלי, עשוי להביא להפגת המתח. לכשתבוא העת והערכים ייווכחו לדעת כי הדברים אינם אמורים במשא ומתן, בו יקראו להעניק לנו משהו שעדיין אין לנו, אלא בהודאתם במציאות כהווייתה – הרי שמשקל העובדות יביא אז להפגת המתחחות. קיומה או חדלונה של התנועה הציונית תלוי בכך, אם יעלה בידינו – בחסות הממשלה המנדטורית – להגדיל במשך חמש או עשר שנים נוספות את מספרינו וכוחנו כאן, עד שנגיע פחות או יותר לידי איזון עם הערכים. זו היא אולי אמת מרה אך לפי הכרתי זאת האמת ב"ה"א הידיעה...

מצפוננו-אנו והן כלפי חברי-הלאומים, כפתרון צודק של הבעיה, בלי שנוותר בכך על יסודות הציונות.

[...]

5. נוסף על פלוגתא זו בעניין הטקטיקה, חלוק הייתי על שאר חברי "ברית שלום" בהערכת הסיכוי להגיע לכלל הסכם עם הערכים. בנידון דידן גילו חברי ה"ברית" אופטימיות רבה. כסבורים היו שיתרונות כלכליים וערובות פוליטיות מסוימות – עשויים כשלעצמם לשכנע את הערכים שישלימו עם "הבית הלאומי היהודי". אין בתפיסה זו שום חידוש; בעצם, אין היא אלא המשך הגישה המסולפת כלפי הערכים הרווחת בתנועה הציונית מראשיתה... אם יוכלנו ללמוד איזה לקח מתולדות העולם בעשורים האחרונים, הרי הלקח הוא שעמדתם הפוליטית של עמים מותנית לא על ידי שיקולים של תבונה, אלא על ידי אינסטינקטים. כל היתרונות הכלכליים וכל השיקולים ההגיוניים לא יניעו את הערכים לוותר לטובת היהודים על השליטה בארץ ישראל, שלדעתם היא מסורה בידיהם, או לחלק את

4. חיים ארלוזורוב: מכתב לחיים ויצמן – 1932⁴

ארלוזורוב ביטא את התסכול העמוק מן האסטרטגיה האבולוציונית של גידול היישוב וביסוסו, שנכפה על התנועה הציונית, ואת החשש שלא ניתן יהיה לשנות את המאזן הדמוגרפי בארץ ישראל תוך דבקות באסטרטגיה הזו. במכתב אישי שלא נועד להתפרסם, הרשה לעצמו הרהורי כפירה בדבר הכורח בגישה חליפית. לדבריו, אין סיכוי שממשלת המנדט תאפשר עלייה והתיישבות ותקצה את המשאבים הפוליטיים והכלכליים הנחוצים כדי לאפשר את ההתבססות היישוב היהודי, במידה הדרושה לסיכול האפשרות שהערבים ישליטו את רצונם הפוליטי על הארץ. לא זו בלבד שלא יתגייסו למען היהודים, נטייתה של הפקידות הבריטית היא לעכב ולשבש את מפעלם הלאומי. אם אפילו בימיו של נציב עליון אוהד כורתור ווקופ השיפור ביחסים עם הממשל מינורי ומתסכל, ספק אם השיטה האבולוציונית יכולה להניב את הפרי הנדרש.

בתנאים שהיו קיימים באותם ימים, בחן ארלוזורוב שלוש אפשרויות שנראו לו בלתי מקובלות מבחינה ציונית והעלה אפשרות מהפכנית, כי "אין להגשים את הציונות ללא תקופת מעבר, שבה שליט המיעוט היהודי שלטון מהפכני מאורגן". מחשש לתבוסת הציונות הוא העלה את האפשרות של "תקופת-בינים של ממשלת מיעוט לאומנית, אשר תכבוש את מנגנון המדינה, את האדמיניסטרציה ואת הכוח הצבאי, כדי למנוע את הסכנה של השתלטות מצד הרוב הלא-יהודי ושל מרד נגדנו".

*

30 ביוני 1932

ד"ר ויצמן היקר,

[...]

במכתבי האחרון עמדתי על השיטה הפוליטית, שאנו נוקטים בה עתה. ציינתי, כי אמנם, אין לנו לפי שעה כל קו אלטרנטיבי, אבל אין שיטתנו הנוכחית יכולה להיחשב אלא כאמצעי פאליאטיבי, וכי קשה יהיה ואולי גם מן הנמנע, להגשים את מטרתיה המדיניות של הציונות בדרך זו. אגדיר שיטה זו כמדיניות ציונית אבולוציונית וסינתטית, וודאי לא אצטרך להוסיף על הגדרתי זו כדי להבהיר לך את כוונת דברי.

[...]

ברור שאם אין אנו רוצים לחדש את תנאי הגולה בארץ-ישראל עלינו לשאוף ליישובם המהיר ככל האפשר של מאות אלפי יהודים בארץ, כדי להבטיח לפחות שיווי-משקל ממשי בין שתי האומות אשר בה. התישבות רחבת-מידות כזאת מחייבת מאמץ שאינו נבדל הברזל ניכר מן המאמץ הדרוש להקמת "מדינה יהודית בשני עברי-הירדן". אין, אפוא, כל ממש בויכוח על השאיפות והמטרות.

אני מגיע למסקנה, כי בשיטות של עכשיו ובמשטר של עכשיו אין כמעט סיכוי להגיע לפתרון השאלה הזאת של עלייה והתיישבות גדולה. ומדוע? ההנחה המשמשת יסוד למדיניותנו היא – שמן הנחוץ ומן האפשר להגשים את מטרתנו דרגה אחר דרגה ושלב אחר שלב. ברור כי זו היתה השיטה הנכונה והיחידה בעבר; כל שיטה אחרת שאפשר לחשוב עליה כיום מושתתת על כוחו הממשי של היישוב העברי בארץ-ישראל, והרי עצם הכוח הזה נוצר כתוצאה מן המדיניות ההדרגתית שנקטנו. דבר זה שאני קורא לו כאן בשם "שלב" אין פירושו איזו נקודה קונקרטי, שאפשר להגדירה הגדרה מדויקת, אם בדרך ההגיון או הסטטיסטיקה ואם על ידי נוסחה דיפלומטית או יורידית. כוונתי לדרגה מסוימת בהתפתחות יחסי הכוחות הממשיים בין שתי האומות הנאבקות בארץ. כוחם של הצדדים יוכל להתבסס על המעמד החברתי, על העמדות הכלכליות, על הציוד הטכני והכספי או על הארגון הצבאי וכושר המלחמה של הגברים של כל אחת משתי האומות. ה"שלב" הנוכחי, שאליו הגענו בדרך ההתפתחות האיטית, אפשר להגדירו בערך כך: הערבים שוב אינם די חזקים שיוכלו להרוס

4 מכתב של ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית חיים ארלוזורוב לנשיא ההסתדרות הציונית חיים ויצמן. חיים ארלוזורוב, **יומן ירושלים**, מפלגת פועלי ארץ ישראל, 1949. עמודים 332-342.

המתגלה בתנאים האוביקטיביים של הארץ. דעתי היא, כי היא זה יותר מדי לתבוע מאיזו ממשלה שהיא שתעמיס על עצמה תפקיד מאין זה לטובתם של מתישבים בני אומה "זרה". זוהי אחת הסיבות שבגללן נראה לי "המשטר הקולוניזציוני" שדגלו בו הרביזיוניסטים לפני זמן־מה כסיסמה בלתי־מציאותית כל כך. כל תקווה מעין זו בנסיבות של עכשיו אינה אלא דבר שבדמיון. האדמיניסטרציה הבריטית, אף אם תוכל להשתחרר לגמרי מסימפטייות ואניטיפטייות שבאינסטינקט – אין לצפות ממנה שתשקיף על הבעיה במשקפים שלנו. מטבע הדברים הוא שתתחשב ברגישות הערכים והמוסלמים במידה כזאת שתמנע כל מדיניות פעילה ומכוונת לטובתנו. אנשי האדמיניסטרציה כפותרים לשיגרה, שהנוחות והאינסטינקט הם נר לרגליה, וקשה יהיה להם מאוד לשנות מהרגלם עד כדי להיענות לתביעותינו. קראתי את מכתבך הארוך והנהדר שכתבת ללורד בלפור בשעת ביקורך הראשון בארץ יחד עם ועד הצירים, וממנו נסתבר לי שהקוים האפייניים של המצב הנוכחי נבטלו עוד אז ולא נעלמו מעיניך.

אוסף עוד זאת: דוקא בתקופה שבה יש לנו ענין עם נציבי עליון המגלה אהדה למפעלנו ושסגולותיו מכשירות אותו להבנת מגמותיו לעתיד לבוא, בתקופה שבה נשתפרו ועוד עלולים להשתפר היחסים בינינו לבין האדמיניסטרציה – דוקא בתקופה זו מתבלטים ביתר בהירות גבולות סיכויינו במשטר הקיים. הנציב העליון ודאי יחשוב, כי הוא מגדיל לעשות אם הוא מסיר מדי פעם את המכשולים שהשיגרה האדמיניסטרטיבית שמה על דרך מאמצינו. אולם מה רב המרחק בין גישה כזו לבין מדיניות פעילה ומכוונת הדרושה לקידום מפעלנו.

[ארלזורוב מביא כאן שורה ארוכה של דוגמאות לתסכול של המנהיגות הציונית לנוכח המכשולים האדמיניסטרטיביים והפוליטיים שהניחו שלטונות המנדט, הקושי להתגבר עליהם וההישגים הצנועים מאוד גם כאשר מאמצי הציונים עלו יפה. הוא מתמקד בבעיות היסוד – העלייה וההתיישבות – לנוכח שגרת המחשבה המכבידה והעקרה המקובלת על הממשלה, המונעת למעשה התקדמות לקראת "השלב השני".]

על אף כל אלה אפשר, כמובן, לטעון כי באין שיטה טובה יותר אין לנו ברירה אלא להמשיך

את מעמדנו, אלא שלדעתם עוד כוחם אתם לכצע הקמת מדינה ערבית בארץ־ישראל בלי להתחשב בתביעותינו המדיניות, ואילו היהודים הם די חזקים לשמור על עמדותיהם הנוכחיות, אלא שאין כוחם מספיק להם כדי להבטיח את גידולו המתמיד של הישוב על־ידי עליה והתישבות וקיום השלום והסדר בארץ בעצם התהליך הזה.

"שלב" הבא יושג, בשעה שיחסינו הכוחות הממשיים ימנעו כל אפשרות של הקמת מדינה ערבית בארץ־ישראל, כלומר – שהיהודים יזכו לתוספת כזאת של כוח ממשי, שיהא בה כדי לחסום ממילא את הדרך בפני השתלטות ערבית, אחר כך יבוא "שלב", שבו לא יהיה עוד לאל ידם של הערבים לעצור את גידולו המתמיד של הישוב על ידי עליה ופעולות כלכליות קונסטרוקטיביות, והתחזקותם הבלתי פוסקת של היהודים תניע את הערבים לבקש פתרון בדרך של משא ומתן. אז יבוא "שלב" שמשמעותו – שיווי־משקל בין שתי האומות, שיהא מבוסס על כוח ממשי ועל פתרון מוסכם.

השיטה האבולוציונית של המדיניות הציונית במסגרת משטר המנדט הבריטי תיבחן בכך, אם עוד יתכן להגיע בעזרתה ל"שלב" הבא. אם יתכן הדבר – הרי מחייבים התבונה המדינית והשכל הישר להתעלם מכל הקשיים והתקלות, להתכחש להרגשת המרירות והאכזבה ולהוסיף ולצרף בהתמדה וללא רתיעה כוח לכוח, עד שיושג ה"שלב" השני; לא יתכן – הרי כל המאמץ הזה הוא לשוא, ואז אין עוד להחזיק בשיטה האבולוציונית של המדיניות הציונית ואין עוד לבסס עליה את האמונה וכוח־העמידה של התנועה הציונית. אני נוטה למחשבה שהדבר לא יתכן.

כדי שנוכל להגיע לשלב הקרוב ויהיו המספרים השנתיים המדויקים בשטח העליה וההתישבות אשר יהיו, מן הכרח שממשלת ארץ־ישראל תשקיע בכך מאמץ כזה והמעצמה המנדטורית תעמיד לרשותנו אמצעים כספיים כאלה, שאין כל יסוד לצפות מהם. לא זו בלבד שהממשלה תצטרך אז להימנע מבלבלום את מאמצינו (כפי שיקרה לא אחת במצב הנוכחי), אלא שיהיה עליה לעודד עידוד פעיל ומכוון את התקדמותנו ולנצל מתוך ערנות מתמדת בהתאמצות בלתי־פוסקת כל סיכוי

מאורגן; כי אין אפשרות להגיע לרוב יהודי או אף לשיווי-משקל בין האומות (או לכל הסדר אחר שיש בו כדי ליצור בסיס למרכז תרבותי) בדרך של עליה והתישבות שיטתית, ללא תקופת-בינים של ממשלת מיעוט לאומנית, אשר תכבוש את מנגנון המדינה, את האדמיניסטרציה ואת הכוח הצבאי, כדי למנוע את הסכנה של השתלטות מצד הרוב הלא-יהודי ושל מרד נגדנו (שלא נוכל לדכאו בלי שמנגנון המדינה והכוח הצבאי יהיו בידינו).

במשך תקופת-מעבר זו תוגשם מדיניות שיטתית של פיתוח, עליה והתישבות. אפשר שתפיסה זו עשויה לערער אמונות רבות שהחזקנו בהן במשך שנים. אפשר שהיא קרובה קרבה מסוכנת להלכי-רוח פוליטיים עממיים ידועים, שמעולם לא נתפסו להם. אפשר שהתפיסה תראה תחילה בלתי-מעשית ואפילו דמיונית. אפשר שהיא סותרת את התנאים שבהם אנו נתונים בתוקף המנדט הבריטי. כל זה מחייב דיון, שאין ברצוני לפתוח בו בכתב. אבל דבר אחד אני מרגיש בכוח-הרגשה, עצום והוא – כי לעולם לא אשלים עם תבוסת הציונות לפני שיעשה נסיון שיהא שקול ברצינותו כנגד מלוא חומרת מאבקנו לחידוש חיינו הלאומיים וכנגד קדושת הפקדון שהפקיד בידינו העם היהודי. ואל תשכח שכל מפנה בעולם או במזרח התיכון, כל מצב של חירום, עלול לכפות עלינו קו פעולה, שבשום פנים ואופן לא היינו בוחרים בו מרצוננו הטוב. בכל הכנותינו המדיניות עלינו להתחשב בכך, בין ינעם לנו הדבר ובין אם לא ינעם.

[ארלזורוב מסיים בהדגשת העובדה שהוא פוסל מכל וכל את "טירוף הדעת" של הרוויזיוניסטים. לדבריו גישתם מבוססת על התקווה שהבריטים יוציאו עבור היהודים את הערמונים מן האש, מעודדת למעשה תגובות תוקפניות מן הצד הערבי, מפיצה אשליות בקרב הציבור היהודי ומחפשת לשווא תמיכה באירופה.]

אני מקווה שלא תתרגז עלי שאני כותב לך מכתבים ארוכים כאורך הגלות, ולא תחשוב עלי שיצאתי מדעת. זה חודשים רבים שהרהורים אלה מנקרים במוחי ואינם נותנים לי מנוחה, ולמי, אם לא לך, אראה חובה מוסרית לספר עליהם?

שלך
ח. ארלזורוב

בקו הנוכחי – להתקדם צעד צעד, להוסיף נדבך על נדבך, להתבצר יותר ויותר במעט העמדות החשובות שיש לנו ולחכות לשעת-כושר שתתגלה אולי מצד בלתי-ידוע. הייתי מוכן ללכת בדרך זו ללא כל ריטון – אילו ראיתי לפני סיכוי לכמה עשרות שנים של שלום ושל תנאים פחות או יותר יציבים בארץ-ישראל, שבה יינתן לנו להמשיך ולגדול באופן הדרגי. לדאבוננו, המצב המדיני בעולם מעורער כל כך והתסיסה במזרח התיכון גוברת והולכת בקצב כזה, עד שיש יסוד רופף מאוד להנחה אופטימית כזאת.

[ארלזורוב רואה ארבע מסקנות אפשריות: האחת, שלבעיה אין פתרון וצריך להחזיק מעמד בלא לדעת איך ימומשו מטרות הציונות. זו אינה עמדה ציונית אלא פטליזם יהודי טיפוס. היא אינה מתאימה להמוני העם היהודי, בוודאי לא לדור הצעיר, אלא רק לציונים לחמים שאין להם חיים מחוץ לתנועה הציונית. השנייה היא היוואשות מהגשמת הרעיון הציוני והתפוררותו, למרות שהנחותיו הוכחו בכל רחבי העולם, ולמרות שהתרופה שהציע – עבודה, קרקע, ולשון – הוכיחה את תוקפה. מסקנה כזו מנחה את תומכי "ברית שלום" ואת חסידי "הציונות התרבותית" שחלקם נסחפים מן הציונות למחוזות אחרים. השלישית היא צמצום השטח הגיאוגרפי, תוך הסתפקות בכינון ריבונות לאומית רק בחלקים של ארץ ישראל, ולעשות רק שם שימוש בכלים לאומיים בתחום ההתיישבות, המנהל, והכספים. את הרביעית הוא מפרט להלן]

על אף כל הרעש בעתונותנו אין ספק בליבי שיש גרעין בריא בכל התכניות הללו הן כוללות את הגורמים של טריטוריאליזם ושל הגדרה עצמית פוליטית שבהם מתגלמת האמת היסודית של הציונות. אולם כל התכניות מתנפצות, לדעתי, אל הסלע של ארבע תקלות אלו:

- א. צמצום שטחה של ארץ-ישראל,
- ב. בעית ירושלים,
- ג. מצבם הגיאוגרפי הבלתי-נוח של שטחי ההתישבות היהודית (אזור החוף, העמק, עמק-הירדן, הגליל העליון)
- ד. העובדה שאף בשטחים הנ"ל אין היהודים מהווים אלא מיעוט, באופן שהבעיה משתנית רק מבחינה כמותית ולא מבחינה איכותית. המסקנה האפשרית הרביעית היא – כי בנסיבות של עכשיו אין להגשים את הציונות ללא תקופת מעבר שבה ישליט המיעוט היהודי שלטון מהפכני

5. דוד בן־גוריון: מכתב לבנו עמוס – 1937⁵

זה אחד הטקסטים החושפים במלא עומקה את חשיבתו האסטרטגית של בן־גוריון ואת יכולתו, החריגה בבהירותה, לקבל החלטות מתוך בחינה שיטתית של האפשרויות הריאליות. הוא מדגים את נחישותו לסלק מן המשוואה את השיקולים שאינם נוגעים להחלטה או אינם משפיעים על ליבתה, תוך הבחנה מחודדת בין נטיות ליבו וסדר העדיפויות שלו לבין האפשרויות הקיימות בפועל. הוא מפגין מודעות שלמה למציאות האכזרית וראייה מפוכחת של המגבלות המוטלות על המפעל הציוני, בתחומים שבהם יחסי הכוחות נוטים לרעתו, לצד דבקות ביעד העיקרי בכל האמצעים העומדים לרשותו.

ב־1937 בן־גוריון כבר הפנים מזמן את העובדה שהערבים לא ישלימו עם התפתחותו של היישוב היהודי, ואף מעלה את האפשרות של התגייסות אחיהם במדינות ערב למאבק נגדו. הוא כבר חושב במונחים של צבא יהודי חזק, אשר יאפשר "להתישב בכל שאר חלקי הארץ, אם מתוך הסכמה והבנה הדדית עם שכנינו הערבים ואם בדרך אחרת". הסכם ואפילו ברית עימם ייתכנו רק אם "יויכחו הערבים שלא כדאי ולא אפשרי לעמוד נגדנו". לפני השואה הוא בנה בעיקר על "המיליונים הרבים הרוצים ומוכרחים להתישב בארץ" ועל התגייסותם של יהודי העולם. בעיקר הוא הבין שגם מדינות זעירה, כפי שהוצעה ליהודים ב'תוכנית פיל', טובה לאין שיעור מן המצב שהיה קיים באותם ימים, ויכולה לשמש מנוף למימוש השאיפות הגדולות הרבה יותר ממנה.

*

ואחידה, אלא שהארץ השלמה והאחידה תהיה יהודית. אין לי כל סיפוק מארץ־ישראל שלמה כשהיא ערבית.

בשבילנו המצב כהוייתו הוא סם־מוות, אנו רוצים בשינוי המצב. איך יקום השינוי הזה? איך תקום הארץ לנו?

השאלה המכרעת היא זו: הקמת מדינה יהודית מסייעת או מפריעה להפיכת הארץ לארץ יהודית? ההנחה שלי היא, ומשום כך אני חסיד נלהב של

המדינה, אף אם היא כרוכה בחלוקה עכשיו – כי מדינה יהודית חלקית אינה סוף, אלא התחלה. כשאנו רוכשים אלף או עשרת אלפים דונמים אנו שמחים, ואין הרגש נפגע שלא רכשנו על־ידי כך את כל הארץ. כי הרכישה חשובה לא רק לעצמה – על־ידיה אנו מגבירים את כוחנו, וכל תגבורת־כוח מסייעת לרכישת הארץ כולה. הקמת המדינה, אפילו חלקית, היא תגבורת־כוח מכסימלית בתקופה זו, והיא תשמש מנוף רב־כוח במאמצינו ההיסטוריים לגאול את הארץ בשלמותה.

נכניס למדינה כל היהודים שאפשר להכניס לתוכה; לפי אמונתנו העמוקה אפשר יהיה להכניס

לונדון, 10.10.1937

עמוס היקר

[...]

כאן אעיר לך רק על המחלוקת שבין ההגיון והרגש שלך בשאלת המדינה. שאלות פוליטיות אינן ענין לרגש. יש לשקול אך ורק: מה רצוי וטוב לנו, מהי הדרך המוליכה למטרה, מהי המדיניות המחזקת אותנו או מכשילה אותנו.

נדמה לי שגם לי יש "רגש" – בלי הרגש הזה לא הייתי יכול לעמוד עשרות שנים בעבודה הקשה שלנו. והרגש שלי אינו נפגע כלל מהקמת מדינה יהודית אפילו קטנה. כמובן, איני אוהב חלוקת הארץ. אבל הארץ שמחלקים היא למעשה לא בדינו. היא בידי הערבים והאנגלים. בידינו יש רק אחוז קטן, פחות ממה שמציעים למדינה היהודית. אבל אנו מקבלים בחלוקה יותר ממה שיש לנו; פחות, הרבה פחות ממה שמגיע לנו וממה שאנו רוצים. נכון, אבל השאלה היא זו: האם בלי חלוקה נקבל יותר? אם הדברים נשארים כמו שהם, בהוייתם למעשה, היסופק "הרגש" שלנו? מה שאנו רוצים הוא לא שהארץ תהיה שלמה

5 דוד בן־גוריון, *מכתבים אל פולה ואל הילדים*, עם עובד, 1968. עמודים 210–213.

אפשר להפיק תועלת רבה, לא רק חמרית אלא גם פוליטית מהיהודים.

איני חולם ואיני אוהב מלחמה. ועדיין אני מאמין, יותר מאשר לפני שהופיעה אפשרות המדינה, שלאחר שנהיה בארץ מרוכים וחזקים יבינו הערבים שמוטב להם לבוא בברית אתנו, ליהנות מעזרתנו, אם יתנו לנו ברצונם הטוב להתישב בכל חלקי הארץ. יש לערבים הרבה ארצות שאינן מאוכלסות במידה מספיקה, שאינן מפותחות ומבוצרות, ואינן יכולות לעמוד בכוח עצמן נגד שונאיהם החיצוניים. בלי צרפת אין סוריה יכולה לעמוד אף יום אחד בפני תורכיה. והוא הדין עם עיראק, וכן גם המדינה החדשה. כולן זקוקות לחסותן של צרפת או אנגליה. אולם חסות זו אומרת שעבוד ותלות. היהודים יוכלו להיות בני-ברית שוים, ידידים אמיתיים, ולא כובשים ורודים.

נניח שהנגב לא יימסר למדינה היהודית. הוא יישאר אז בשוממותו, אין הערבים מוכשרים וזקוקים לפתחו ולכנותו. יש להם די מדבריות ואין להם די אנשים, די כסף, די איניציאטיבה וייתכן מאוד שתמורת עזרתנו הכספית, הצבאית, הארגונית והמדעית יסכימו שנפתח ונבנה את הנגב. אבל יתכן שלא. אין עם נוהג תמיד לפי השכל והרגש והתועלת המעשית. כמו שאתה מרגיש ניגוד בין השכל והרגש כן ייתכן שהערבים יתנהגו לפי רגש נציונליסטי עקר ויאמרו לנו: לא מדבשך ולא מעוקצך. מוטב שהנגב יעמוד בשממתו מאשר התישבותם של יהודים בתוכו. ואז נצטרך לדבר אתם בשפה אחרת. ותהיה לנו אז גם שפה אחרת – שלא תהיה לנו בלי מדינה. כי לא נוכל לסבול ששטח-אדמה גדולים בלתי-מיושבים העשויים לקלוט רכבות יהודים יישארו ריקים, והיהודים לא ישובו לארצם מפני שהערבים בוחרים שגם לנו וגם להם לא יהיה המקום, — ברור שיהיה לנו אז עניין לא רק עם הערבים שבארץ-ישראל. ייתכן מאד שהערבים מהארצות השכנות יבואו לעזרתם נגדנו, אבל כוחנו יהיה

יותר משני מיליונים, נקים משק יהודי רב-ענפים, חקלאי, חרשתי וימי, נארגן כוח-הגנה משוכלל, צבא מובחר – אין לי ספק שהצבא שלנו יהיה מהמובחרים בעולם – ואז אני בטוח שלא יבצר מאתנו להתישב בכל שאר חלקי הארץ, אם מתוך הסכמה והבנה הדדית עם שכנינו הערבים ואם בדרך אחרת.⁶

יש תמיד לזכור את עובדות-היסוד המאפשרות ומצריכות את התישבותנו בארץ, והן שתיים או שלוש: זהו לא המנדט הבריטי, ולא הצהרת בלפור. אלה הן תוצאות, ולא סיבות. אלה הם במידה ידועה דברים שבמקרה, ארעיים, חולפים, הם לא היו מוכרחים, הם יכלו לא להיות. ואילו לא היתה מלחמה עולמית, או אילו לא היתה נגמרת כמו שנגמרה – לא היו באים. אבל יש עובדות היסטוריות יסודיות שאינן נתונות לשינויים כל זמן שהציונות לא תתגשם במלואה, והן:

1. מצוקת הגולה הדוחפת בכוח-ברזל את היהודים לארץ;
 2. היות הארץ בלתי-נושבת דיה; אפשרויות ההתישבות הגדולות הגנוזות בארץ, שאין הערבים זקוקים להן, ואין הם מוכשרים (מפני שאינם זקוקים) לנצלן, אין פרובלימה של הגירה ערבית, אין גלות ערבית ואין ערבים נרדפים. יש להם מולדת, ומולדת רחבת-ידיים.
 3. כשרון היצירה של היהודים (פרי סיבה 1), יכלתם להפריח ארץ שוממה, ליצור תעשייה, לבנות משק, לפתח תרבות, לכבוש ים ואויר בעזרת המדע והמאמץ החלוצי.
- עובדות יסוד אלה יסתייעו במציאות מדינה יהודית בחלק של הארץ, כמו שהציונות מסתייעת בכל כיבוש קטן וגדול, בכל בית-ספר, בית-חרושת, ספינה יהודית וכדומה.
- יכלתנו לחדור לארץ תגדל אם תהיה מדינה כוחנו כלפי הערבים יגדל. אפשרויות הבניה והתרבות יתרחבו במהירות יותר גדולה. וכל מה שהכח היהודי יגדל בארץ כן ייוכחו הערבים שלא כדאי ולא אפשרי לעמוד נגדנו, להיפך,

6 במכתב קודם לבנו עמוס, קבע בן גוריון שצ'רצ'יל מתנגד לתכנית החלוקה "מטעם אימפריאליסטי" והסביר: "הוא סבור (ובצדק!) שהמדינה היהודית תקים צבא חזק והערבים לא יוכלו לעמוד נגדו. והיהודים, לאחר שיהיו חזקים לא יסתפקו בגבולות הצרים שיש להם ויתפרצו לתוך השטחים הבלתי-מפותחים – ולאנגליה יהיו צרות חדשות...". מכתב מפרז, 27 ביולי 1937, שם. עמ' 186-187.

באניות שלנו, במלחים שלנו, רכבות נוער, ואנחנו צריכים להכשיר את הנוער הזה, גם כשהוא נשאר לפי שעה בגולה, לכל תפקיד אפשרי בארץ.

ואני בטוח שהקמת מדינה יהודית, אפילו בחלק של הארץ, תאפשר את הדבר הזה. אם תוקם מדינה אנו שליטים בים הארץ-ישראלי ולעבודתנו בים נתכנו עלילות ונצורות.

ומשום כך אין בלבי כל קרע בין השכל ובין הרגש, שניהם אומרים לי: להקים מיד מדינה יהודית, אפילו לא בכל הארץ, השאר יבוא במשך הזמן, מוכרח לבוא.

מתי אתה חוזר לכדוריי? כתוב.

שלום רב, אבא

תראה המכתב גם לאמא וגם לאחיות שלך.

יותר גדול. לא רק משום שאנו נהיה יותר מאורגנים ומצוידים, אלא מפני שמאחורינו עומד כוח יותר גדול גם באיכות וגם בכמות, יש לנו רזרבואר (מקור) של מיליונים בגולה. כל הדור הצעיר שלנו בפולין, רומניה, אמריקה וארצות אחרות ינהר אלינו במקרה של סכסוך כזה, שאני מתפלל שלא יגיע כלל. המדינה היהודית לא תישען אך ורק על היהודים היושבים בתוכה, אלא על העם היהודי שבכל העולם, על המיליונים הרבים הרוצים ומוכרחים להתישב בארץ. אין מיליונים ערבים שצריכים להתישב בפלשתינה,---

משום כך אני מחשיב כל-כך את כיבוש הים, את הקמת נמל יהודי וצי יהודי. הים הוא הגשר בין היהודים בארץ ובין תפוצות היהודים – מיליוני היהודים שבכל העולם. ואנחנו צריכים להכשיר את התנאים שנוכל בכל שעת-צורך להביא לארץ

6. משה שרתוק: שורש העימות הערבי-יהודי – 1942⁷

משה שרת נתפס בצדק כדובר המובהק של המחנה המתון בזרם המרכזי של ההנהגה הציונית בארץ. בשל המחלוקת העמוקה עם בן-גוריון באמצע שנות ה-50 הוא מוצג לפעמים בטעות כמי שהציב, עוד בימי המנדט, חלופה לאסטרטגיה המדינית שלו. דבריו בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, עוד לפני שאיש העלה על דעתו את ממדיה המפלצתיים של השמדת היהודים, בעניין היחסים עם הערבים מעידים על גישה ריאליסטית ומעמיקה של הבעיה. ייחודה בצירוף בין ההסבר האמפתי להתנגדותם של הערבים לבין נחישות מוצקה בחתירה למימוש היעדים למרות ההתנגדות הזו. שרת קובע כי "מי שבא ואומר: בשביל הגשמת הציונות הכרחי הסכם יהודי-ערבי, הוא בזה כבר קובע שהציונות איננה ניתנת להתגשם". הוא הבין היטב כי למרות שיהודים פיתחו את הארץ גם לרווחת הערבים, הרי "רווחה כלכלית גדולה של ערבים בארץ-ישראל איננה סותרת את טענתם האנטי-ציונית".

שרת הכיר בעובדה שהרוב הערבי הטביע במהלך הדורות חותם על הארץ, בדמות "פרצוף ערבי" בכל מאפייניה וזרכיה. "... ולתוך הדבר הזה התפרץ דבר-מה חדש, יוצא דופן, בלתי מתמזג, שונה בתכלית: הטיפוס האנושי, ההופעה, הלשון, הלבוש, המנהגים, הבניינים, שיטות העבודה, הדת – הכל שונה בתכלית". הוא הודה ש"ההתנגשות החלה עם הופעת הכפר העברי הראשון" עוד בתקופה העות'מאנית. שרת הבחין בין היחסים בין יהודים וערבים במישור חיי היומיום לבין המצב שבו הם נפגשים כיהודים וערבים בעלי אינטרסים מנוגדים בדבר עתידה של הארץ. הוא הדגיש שלא די בהטפה לשלום ובניסיון למנוע עימות מתמיד ונדרשת הבלטת כוח, לאו דווקא מזוין, "אם כי גם זה חשוב מאוד", אלא גם עלייה, התיישבות, ריבוי יהודים והופעתם בכל הארץ, פעולה מדינית בעולם והצבת העולם הערבי "בפני עובדה של רצון חיים של העם היהודי המכוון לארץ הזאת".

*

ריכוז מקסימלי של העם היהודי כאן, להיות רבים כדי לאפשר לחלק גדול עד כמה שאפשר של העם היהודי חיי עם נורמלי, במידה שניתן הדבר בכלל. אבל יש גם דגש שני, ואיננו צריכים להעלים אותו מעצמנו כאשר אנחנו מדברים על העניין ורוצים למצות אותו עד סופו: להיות רבים – כדי להבטיח את גורל הארץ הזאת, כדי להבטיח את העתיד של העם היהודי בארץ הזאת. זאת אומרת להיות רבים כדי להיות רוב.

בעצם, גם לו הסתפקנו במטרה הראשונה, היינו בהכרח מגיעים לידי מטרה להיות רוב. מתוך שלא לשמה היינו באים לשמה. כאשר לו היה מדובר על טריטוריה גדולה, אשר, נניח, היינו יכולים על נקלה לתאר לעצמנו ריכוז של 20 מיליון בתוכה, כי אז לו היינו מגיעים לריכוז של 7-8 מיליון יהודים, היה זה דבר עצום! אבל הדבר הזה לא ניתן לנו. הארץ קטנה. ואינני יודע מה הם המושגים. הגויים

[...]

השאלה הראשונה ביחס לערבים היא, קודם כל, שאלה לא ערבית, כי אם שאלה יהודית. צריך תמיד לדעת זאת. השאלה היא לא, קודם כל, מה הערבים אומרים, אלא מה אנחנו רוצים. ותגובת הערבים לזה היא כמעט נתונה מאליה. אינני יודע עד כמה אנחנו שקועים בהרהורי-לב ועד כמה אנחנו נותנים לעצמנו דין וחשבון מן המציאות כמו שהיא ולא כמו שהיינו רוצים שתהיה. במידה שאנחנו מצליחים בתפקיד השני, נדמה לי שסר מהדרך כל קושי להבנת העניין.

אם אבוא לומר במילה אחת מה אנחנו רוצים בארץ-ישראל היהודית, אומר: אנחנו רוצים להיות רבים. בזה כלול הכל. אנחנו רוצים להיות רבים כמה שאפשר בארץ-ישראל. יש בנוסחה הזאת שני דגשים: הדגש האחד – להיות רבים כדי להציל עד כמה שאפשר יותר יהודים, להיות רבים כדי לאפשר

⁷ הרצאה בסמינר ארצי ראשון למפקדי ההגנה, כפר אז"ר, 28 בספטמבר 1942. משה שרת, **מאבק מדיני**, כרך א' חלק שני, יוני-דצמבר 1942, העמותה למורשת משה שרת, 2014. עמ' 421-444. המקור בארכיון תולדות ההגנה.

באמת, איננה מוכרחה להיות חבויה ולהתגלות רק בשעה שהדברים קרובים לשלב ההכרעה, בשעה שכפות המאזניים כמעט מעויינות וכף אחת עומדת להכריע כנגד השנייה, אלא טבעי היה שהיא תתגלה כמו שהיא התגלתה עוד זמן רב קודם לכן. טבעי היה שהיא תתגלה כאשר יתברר שהולך ומתחולל שינוי באופיה האתני של הארץ והשינוי הזה הוא מתמיד, ואם הוא ילך ויתמיד, סופו של הדבר שהארץ תיהפך מארץ ערבית לארץ עברית.

אנחנו צריכים לקבוע לנו את הדבר הזה היטב, קודם כל כדי שלא להקל בהתנגדות הערבים, כדי לדעת את כוחה, כדי להכיר בשורשיה בנפש של האיש הערבי.

במשך תקופה ארוכה של עבודתנו בארץ ושל מחשבתנו על דבר הארץ ועל דבר עתידותיה, נעשו על ידינו שגיאות, קודם כל בהבנת הדברים. אני סבור שנעשו על ידינו שגיאות בהבנת הדברים יותר מאשר נעשו שגיאות בפועל. אנחנו השתמשנו בטענות ובנימוקים ידועים כלפי חוץ. אבל אנחנו עשינו את זה יותר מדי בתום לב. אינני יודע אם הצלחנו לשכנע אחרים, אבל הצלחנו יותר מדי לשכנע את עצמנו. אחד הנימוקים, שהרכינו להשתמש בו, היה הנימוק ביחס לברכה שאנחנו הבאנו לארץ ולערבים בתוכה. קודם כל, זוהי עובדה. היה רע מאוד אילו היה הדבר אחרת. אני סבור שהדבר הזה היה כך, מפני שלא יכול היה להיות אחרת. אין זאת צדקה שעשינו עם הארץ ועם הערבים. אינני רוצה להיכנס לפעולת המיכניזם שהיתה פה בקשר עם זה. אבל במה היתה הטעות? אנחנו העלינו את הטענה הזאת למדרגה של טענה שצריכה היתה לסתור את כל טענות הערבים. היא לא יכלה לסתור את כל טענות הערבים, כאשר טענותיהם היו על שטח אחר לגמרי.

כשם שרווחה יהודית כלכלית גדולה באיזו ארץ מארצות הגולה איננה סותרת את הטענה הציונית, כך רווחה כלכלית גדולה של ערבים בארץ-ישראל איננה סותרת את טענתם האנטי-ציונית. כאשר איננו יכולים לומר "לא על הלחם ולברו יחיה האדם" ולגרוס "אדם – פירושו יהודי" ולהציע לערבי לחיות על הלחם ולברו. אנחנו איננו יכולים לטעון שבן-אדם הנהו רק אדם כלכלי – יש

– הדבר הראשון שהם שואלים הוא: "כמה אתה חושב יהודים יכולים להיכנס לארץ-ישראל?" – אינני יודע. ועד כמה שאנחנו חושבים זה על 3-5 מיליון יהודים, וזה מיעוט של העם היהודי. אומנם, איננו יודעים בן כמה נפשות יהיה העם היהודי בגמר המלחמה. יש לנו כמה ידיעות, אשר היד פשוט איננה נותנת לקחת על עצמה לפרסם ידיעות כאלו על השמדה שיטתית במקומות של הכיבוש הנאצי. נניח שיהיה עם של 15-16 מיליון. אפילו אם קצת פחות, אז גם אם יהיו 5 מיליון יהודים בארץ-ישראל – זה מיעוט של העם היהודי. נכון שאחרי שיהיו 5 מיליון יהודים בארץ-ישראל, אז כל מהלך ההיסטוריה העברית ישתנה, ואין כלל לדעת איזה סיכויים ייפתחו בארץ ובמזרח (התיכון). אבל אי אפשר להגיע לריכוז של 2 מיליון יהודים בארץ-ישראל בתקופה הקרובה מבלי שהם יהפכו לרוב. גם מי שמסתלק מהשאיפה להיות רוב כדי לשלוט בארץ-ישראל, ומסתפק רק בשאיפה של עלייה גדולה לארץ-ישראל, בהכרח מגיע לתוצאה זאת. אם הוא משווה לנגד עיניו את הגשמת הדבר הזה, הוא מוכרח לראות לפניו רוב יהודי בארץ. אם זה לא נתון על ידי שאיפת היהודים, אז זה נתון על ידי קוטן הארץ ועל ידי קוטן העם הערבי שבתוכה, שהוא רק מיליון.

אבל ישנה שאלה, כמובן, של הבטחת העתיד. והדבר הזה, בתנאי משטר רגילים – בעולם, מחייב רוב. גם אם אנחנו נחשוב על עיקרון של פריטט מדיני אינני קובע כרגע מסמרות בדבר – הרי עובדה של רוב קובעת גם בתנאים אלה. בעצם, הלא המצאנו את הנוסחה של פריטט מדיני, זאת אומרת של שוויון שתי החטיבות הללו, אחת היא מי יהיה רוב ומי מיעוט, כדי לתת ערובה לערבים שלא נשתלט עליהם במקרה שנהיה רוב. בעצם נוסחת הפריטט גלומה השאיפה להיות רוב בארץ-ישראל. אלמלא היתה השאיפה הזאת, לא היה צורך בנוסחת הפריטט. והשאלה היא שאלה של הטבעת חותם על הארץ, קביעת אופיה והבטחת עתידו של העם העברי בתוכה.

אם אנחנו כך עונים על השאלה מה רצוננו, אנחנו צריכים מיד להבין מה מוכרחה להיות התגובה הערבית לרצון הזה. וזאת מוכרחה להיות תגובה של התנגדות. ההתנגדות, כמו שקרה

הטורקים. אבל ההתנגשות החלה עם הופעת הכפר העברי הראשון, עם הופעת השכונה העברית הראשונה, עם הופעת העובדה של בניין, של ריבוי. כל זמן שהיה מיעוט קטן יהודי והוא היה שוקט על שמריו, לא היתה ההתנגשות הזאת, כמו שאיננה בארצות אחרות. מהרגע שהחלה דינמיקה – החלה התנגשות. בסטיקה היא איננה. זאת לא היתה התנגשות על ריב של שלטון, באשר זה לא היה על רקע מדיני. אבל זה היה על רקע של עובדות החיים בארץ. היה שלטון טורקי. היו מספר פקידים, אבל הארץ היתה מאוכלסת ערבים, דיברה ערבית והתנהגה כארץ ערבית. ולתוך הדבר הזה התפרץ דבר-מה חדש, יוצא דופן, בלתי מתמזג, שונה בתכלית: הטיפוס האנושי, ההופעה, הלשון, הלבוש, המנהגים, הבניינים, שיטות העבודה, הדת – הכל שונה בתכלית. והדבר הזה החל לגדול, להתפתח. אם היו קודם כפרים זעיר פה זעיר שם – הם נהפכו לרשת. היו שכונות בודדות – ונהפכו לערים או לחצי ערים. וזה גדל. לפני הארץ התחילו להשתנות.

עכשיו אתם צריכים לעשות את המאמץ הגדול הדרוש כדי להעמיד את עצמכם במקום בן העם הזה ולחשוב לרגע: כיצד הייתם מגיבים. כיצד אנחנו מגיבים היום על העובדה שבתלפיות בית אחר בית נמכר לערבים? אני לא מדבר על תגובה בידיים, אלא על תגובה נפשית. כיצד היינו מגיבים אילו תל אביב היתה נעשית לאט לאט לעיר מעורבת? כיצד היינו מגיבים על הדבר הזה בנפשנו? – זוהי התגובה.

ובכן, שורש הניגוד הוא בעובדת ריבוי היהודים ובעובדת הרצון של היהודים לירבות. ועוד לא נמצא חכם שיראה את הדרך לעקור את השורש הזה. אני אומר את זה כמנוסה בויכוח לא רק עם ערבים, אלא עם יהודים בשאלה הזאת. עוד לא פגשתי איש שיש איתו עצה כיצד לעקור את השורש הזה.

זאת אומרת, אם לסכם את הפרק הקצר הזה בהגדרה, שבשבילנו העיקר עלייה, זאת אומרת שהדבר העיקרי שהערבים מתנגדים לו זוהי עלייה. זאת אומרת שבנקודת העלייה מחודדת ההתנגדות. זוהי נקודת המוקד.

טרמין בלטינית "הומואיקונומיקוס" – אלא הוא גם בן-לאום, יש לו שאיפות לאומיות, מדיניות, הוא איש עם צרכים לאומיים והוא צירוף של כל הדברים האלה: של היצרים הכלכליים שלו והשאלות הלאומיות והאישיות והרוחניות.

אנחנו לא יכולים לשלול את הזכות הזאת מהערבים ולצפות לכך שהערבי יסתפק במועט הכלכלי, גם אם המועט הכלכלי הזה יהיה דבר-מה גדול מאוד. ואין כאן שאלה של רמת ההכרה הלאומית. ישנה שאלה ביחס להכרה הלאומית וההבדל בין רמה גבוהה ורמה נמוכה. זה מתבטא בטיב הארגון, זה מתבטא בהתמדה או אי-התמדה של הפעולה, בפעולה מחושבת או בהתפרצות של אינסטינקטים. כאן יש ערך להבדלים ברמת ההכרה. אבל אלה גילויים. זה לא שורש הדבר. הוא בנפש. ואין אדם מחוסר נפש. והשאלה היא: מהי התגובה הנפשית של העם הערבי להופעתנו בארץ? היא ישנה, היא ברורה והיא יכולה להיות, והיא הנה, רק אחת. ולגבי זה כל הערבים שווים.

אין הערבי בשום פנים ואופן מרגיש את עצמו כאדם סתם. הוא מרגיש את עצמו כאדם ערבי. הוא אדם בעל נפש ונפשו היא לא נפש אדם סתם, כי אם נפש אדם ערבי. זה לפעמים משונה שאנחנו צריכים לשנן זאת לעצמנו, מפני שלכאורה כל האידאולוגיה הציונית בנויה על הכרת האמיתות האלו. אני מכיר ציוני ותיק אחד, אגרונום, שתמיד היה מתחיל להסביר את הדבר בכך שאין עץ, שאין אילן סתם בעולם, אלא יש אורן ויש אקליפטוס ויש ברוש וקזוארינה וכולי – ככה אין אדם בעולם, אלא בני האדם מטבע ברייתם הם בני לאומים. והערבי במוכן זה איננו יוצא מן הכלל. והעובדה הניצחת בשביל הערבי היא שהוא רוב בארץ, הרוב העצום – היה על כל פנים – ושהדבר הזה הטביע חותם על הארץ. לארץ היה פרצוף ערבי. לארץ כולה: השפה היתה ערבית, אורח החיים היה ערבי, הלבוש היה ערבי, המשטר המשפחתי היה ערבי, משטר היחסים בין כפר לכפר היה ערבי, ולתוך הרקע הזה התפרץ גורם חדש מהפכני, אשר החל לשנות אותו, לשנות אותו מעיקרו.

ההתנגשות החלה זמן רב לפני אשר התעוררה השאלה למי השלטון על הארץ. ההתנגשות החלה בזמן שהשלטון היה איתן בידי גורם שלישי, בידי

גזעים, כי אם יחסי שכנות של כפרים: שאלות חקלאיות, הופעות משותפות כלפי הממשלה – היו פעם – צרכיהם החקלאיים. זהו מישור אחד. ומה אנחנו רואים במישור הזה? אנחנו רואים שני דברים: ראשית, התפרשות של הציבור הערבי עם היישוב העברי הקיים, קבלת דין העובדה הזאת. שנית, נכונות לבוא בקשרים של פעולה משותפת, של עזרה הדדית עם היישוב הזה. אבל, האם זהו הסכם יהודי-ערבי? זה איננו הסכם יהודי-ערבי! גם אילו הרחבנו והמרצנו את המגע הזה, גם אילו פיתחנו אותו בעוד כמה וכמה מענפי החיים והפעולה שלנו בארץ – האם היינו מגיעים לפתרון השאלה? – לא היינו מגיעים לפתרון השאלה. כאשר יש מישור שני. וכתקופתנו-אנו המישור השני הוא מכריע והפגישה בו היא מכרעת.

במישור השני נפגשים יהודים עם ערבים, יהודים כיהודים עם ערבים כערבים – לא יהודים כפועלים עם ערבים כפועלים – אלו הנפשות הפועלות. עכשיו, מהו תוכן הדרמה? תוכן הדרמה הם לא ענייני מסחר ולא ענייני מקצוע ולא ענייני שכנות ולא ענייני הנהלת עיר. התוכן הוא עתיד הארץ, למי השלטון על הארץ. וכאן אין הסכם. וכאשר אני מדבר על הסכם יהודי-ערבי, אני מדבר על הסכם במישור השני הזה. ומדוע אין הסכם? מפני שעד היום לא ויתר העם היהודי על זכותו לעלייה ולא ויתר על תביעת עלייה גדולה. ומצד שני, לא הסתלק העם הערבי מהתנגדותו לעלייה יהודית גדולה המשנה באופן ניכר ומהיר למדי את אופי הארץ ומעבירה את ההכרעה בארץ מעם לעם. העובדה שאין הסכם בצד השני, זאת אומרת שלא עלה הדבר להשיג מהערבים הסכמה למפרע לריבוינו, כמובן מגבילה ומקפחת מאוד את אפשרויות הפעולה המשותפת במישור הראשון. מפני שכאשר אני אומר יהודים לא כיהודים, ערבים לא כערבים, נהגתי אבסטרקציה לנוחות ההסברה. אבל בחיים אין הדבר כך. אין נפשו של האדם עשויה מחיצות מחיצות, וכל תקופתנו היא חטיבה אחת מבחינה זאת. וערבים מתעלמים מענייניהם הכלכליים, מפני שמכריע אצלם היסוד הלאומי. ויש גם אצלנו כך. ולכן, כאשר פרדסן ערבי נותן יד לפרדסן יהודי לפעולה משותפת, הוא צריך להתגבר על משהו, הוא צריך להתגבר על מעצור

מי שאומר שהסכם יהודי-ערבי אפשרי, צריך להוסיף ולומר עוד משהו. הוא צריך להוסיף ולומר שאפשרית הסכמת היהודים לעלייה קטנה כזאת, שערכים אולי יתפשרו איתנו, או שהוא צריך לומר שאפשרית הסכמת הערבים לעלייה גדולה כזאת שהיהודים דורשים ושהיא נחוצה ליהודים. כל זמן שהוא לא הוכיח אחד משני הדברים: מצד אחד את האפשרות להביא את העם היהודי לידי הסכמה לעלייה קטנה לארץ-ישראל, או מצד שני את האפשרות להביא את העם הערבי לידי הסכמה למפרע לעלייה גדולה, הוא לא הוכיח שהסכם יהודי-ערבי אפשרי. כאשר אני מדבר על הסכם יהודי-ערבי, אני צריך לומר בדיוק למה אני מכוון. אני מכוון להסכם יהודי-ערבי כיום הזה, זאת אומרת בתקופה הזאת, זאת אומרת בתקופת הבניין והריבוי – לא להסכם יהודי-ערבי לעתיד לבוא. ואני צריך להוסיף עוד דבר: אני מכוון להסכם יהודי-ערבי מלא, זאת אומרת לגבי העיקר, לא להסכם יהודי-ערבי בעניינים טפלים.

מה אנחנו רואים לפנינו בנידון זה? יחסים בין יהודים וערבים מתנהלים על שני מישורים: ישנו מישור חיי יומיום, שבהם נפגשים תושבי הארץ הזאת יהודים וערבים לא כיהודים וערבים, כי אם כתושבי הארץ. אם, נניח, ישנן ערים מעורבות כאלו פועלת באופן פחות או יותר מניח את הדעת – יש בירושלים מועצת עיר מורכבת מ-6 יהודים ומ-6 ערבים, יש בחיפה ועדה עירונית המורכבת מ-6 ערבים ו-4 יהודים, יש בטבריה עירייה מורכבת מרוב יהודי ומיעוט ערבי. העיריות האלו עובדות באופן פחות או יותר מסודר – הרי שם נפגשים היהודים והערבים כבני עיר, כמשלמי מיסים מוניציפליים. יש פעולה משותפת ידועה בין פרדסנים יהודים וערבים. שם הם נפגשים לא כיהודים וערבים, כי אם כפרדסנים. יש פעולה משותפת בין פועלים יהודים וערבים. ברור, הם מופיעים שם כיהודים וערבים וזה עושה את הפגישה ליותר מורכבת אילו היו מבני עם אחד. אבל המהות של פגישתם היא לא מהות גזעית אלא מעמדית, מקומית, מהות של שכנות. אם יש פעולה משותפת לפעמים בין כפרים יהודים ובין כפרים ערבים, הרקע של הפגישה הוא לא יחסי

שני העמים היריבים, אז לא צריכים היינו לטפל ביתר חלקי העולם. אבל המצב איננו כך, וישנם גורמים מדיניים גדולים בעולם. היו תמיד. ישנם עכשיו. יהיו אולי בייחוד עם גמר המלחמה. ונאמר, קודם כל, שהערכים מתחשבים בהם מאוד. הערכים בשום פנים אינם מתעלמים מהם ואינם מציגים את הדבר כריב של שני צדדים בלבד.

[...]

אני רק רוצה שיהיה ברור: כל החיוב לגבי החתירה המתמדת להשגת הסכמת הצד שכנגד – אם יש לזה איזה סיכויים שהם! אבל ברגע שנקודת המוצא היא השגת הסכמת הצד שכנגד ובלעדיה אין לנו תקומה – אז עניין השגת ההסכמה אבוד! ברגע שנניח כי אנגלים או אמריקאים יאמרו לנו: "עליכם ללכת ולהשיג הסכמת הצד שכנגד", אזי השגת הסכמת הצד שכנגד אבודה. אם האנגלים או האמריקאים יגידו: "אנחנו נתחשב בשני הצדדים ואנחנו נקבע מה שנקבע" – אינני יודע אם נקבל מה שהם יקבעו, אבל אם הצד הערבי ידע שכאן תהיה קביעה, הוא יחשוש שמא הקביעה תהיה לרעתו, ואז הוא יגיע בעצמו למסקנה שאולי כדאי לו להיכנס במשא ומתן לשם איזה עמק השווה. ברגע שהוא ידע שהלחץ הזה סר מעליו, שמוסרים לו לקבוע, ששולחים את היהודים אליו להשיג הסכמתו, אז פס כל עניין אצלו לתת הסכמה. היתה לנו דוגמה לכך ב"ספר הלבן". לאחר "הספר הלבן" נפסקה כל נטייה אצל הערבים להתפשר, באשר הם ידעו היטב שהם לא ישיגו מהיהודים יותר מאשר ניתן להם ב"ספר הלבן" ואז הם אווזים ב"ספר הלבן", אם כי דורשים יותר, ואינם מעוניינים בפשרה עם יהודים. נכון, שיש הנחה אצל ערבים שלא יקום "הספר הלבן" משום שהיהודים מתנגדים לו. משום זה הם כל כך דורשים אצל הממשלה להגשים את "הספר הלבן". אבל זה לא מוליד אצלם רצון להתפשר עם היהודים.

כל הופעה של קבוצת "איחוד" או של אחרות, היוצרת אצל הערבים את הרושם שאצל היהודים מתגבר הלך-רוח לא לעמוד על זכויותינו המוחלטות, אלא לתלות את עניינינו בהסכמת הערבים – היא מבחינה זאת סותמת את הגולל על האפשרות של ההסכמה הערבית הזאת. זאת

פנימי. יש שהוא מתגבר ויש שהוא איננו מתגבר, יש שהוא מתגבר לתמיד ויש רק במקצת. וזה שאין הסכם במישור הראשון זה פוגע במישור השני. זה מצד אחד.

מצד שני, העובדה שישנן פעולות משותפות, או שישנן התחלות המעידות שתיתכן פעולה משותפת במישור הראשון, זה אומר לנו משהו לגבי העתיד הרחוק. זה אומר לנו שלא מוכרח להיות חזוננו חזון של ריב לאומים בארץ הזאת לצמיתות. זה אומר שיכול להיות חזוננו חזון של שלום ופעולה משותפת על יסוד היש, על יסוד הקיים, אשר אז הסביבה תקבל עליה את דינו, תתפשר איתו ותתאים את עצמה אליו. אבל כאשר אנחנו מדברים היום בשטח מדיניותנו הממשית על שאלת הסכם יהודי-ערבי, אנחנו לא מתכוונים לחזון זה שבאחרית הימים. כאשר אני נשאל כאן את השאלה הזאת, אז מציג השאלה מבקש לדעת אם יתכן הסכם כזה היום, מחר-מחרתיים, נניח בגמר המלחמה. הוא איננו דואג לכך מה יהיה בארץ כאשר ישבו פה 2-3 מיליון יהודים. הוא רוצה לדעת מה יהיה היום, על מנת שאולי בכוח ההסכם הזה להעלות הנה עוד 2-3 מיליון יהודים. על השאלה הזאת מוכרחה להינתן תשובה: עד עתה לא נמצאה הדרך לכך, לא נגלתה האפשרות לכך. והיהודי הקובע את ההסכם היהודי-ערבי כתנאי בל יעבור, sine qua non, הוא על ידי כך קובע את גורל הציונות. זאת אומרת, הוא קובע את גורל הציונות לאי-הגשמה. מי שבא ואומר: בשביל הגשמת הציונות הכרחי הסכם יהודי-ערבי, הוא בזה כבר קובע שהציונות איננה ניתנת להתגשם. כאשר, על כל פנים, עוד לא הוכח כי הדבר הזה אפשרי. ואם לא הוכח כי הדבר הזה אפשרי, זאת אומרת שיתכן שהדבר איננו אפשרי. ומי שאומר שהסכם יהודי-ערבי הוא תנאי בל יעבור להגשמת הציונות, אומר את זה גם באופן מוחלט לגבי אותה האפשרות שיוכח שהדבר הזה איננו אפשרי. זאת אומרת שהוא חורץ למפרע את משפט הציונות לאי-הגשמה.

וזהו בעצם כל הבעיה שלנו. לו כזה היה המצב בעולם, שקיימים רק אנחנו והעם הערבי ושכל יתר חלקי תבל הם כבצק ללוש, אינם משפיעים ואינם קובעים שום דבר והם רק מסתגלים לדפוסים של

יהודים בחלקים שונים של הארץ – הבלטת כוח. הלך רוח בין היהודים שארץ-ישראל מוכרחה לתת תשובה לשאלת הגולה בממדים גדולים – הבלטת כוח. פעולה ענפה ונמרצת של יהודים, פעולה מדינית באמריקה, אנגליה, דרום אפריקה, בכל מקום – זה הבלטת כוח. אחדות של היישוב היהודי – הבלטת כוח. הצגת העולם הערבי בפני עובדה של רצון חיים של העם היהודי המכוון לארץ הזאת – זה, יחד עם הדגשת אי-האפשרות של חיים לדורי דורות בארץ הזאת בין העם היהודי ובין העם הערבי כמצב של חרב איש ברעהו, של אי-האפשרות, של חוסר הצורך בזה – משני היסודות האלה יחד כיום צריכה להצטרף עמדתנו בשאלת הערבים [...].

אומרת, על ידי הדברים האלה משיגים בדיוק את ההיפך ממה שהם שואפים אליו. צריך שיהיה לערבים ברור שאין לנו כל חלום – שאנחנו חושבים את המחשבות על השתלטות מתמדת, על חיים על החרב לצמיתות בארץ הזאת, למחשבות טירוף. אבל צריך גם שהם ידעו שפה יש אגוז קשה, אשר בשום פנים ואופן לא יוכלו לפצח אותו. והופעה שלנו כלפי הערבים איננה יכולה להיות אך ורק הופעה של הטפה לשלום. היא מוכרחה להיות הופעה של הבלטת כוח. זה לא אומר הבלטת כוח דווקא מזוין, אם כי גם זה חשוב מאוד, אלא הבלטת כוח במונח הרבה יותר רחב. עלייה – זה הבלטת כוח. התיישבות – זה הבלטת כוח. ריבוי יהודים – הבלטת כוח. הופעת

7. דוד בן־גוריון: ציוויי המהפכה היהודית – 1944⁸

בן־גוריון ניסה להבהיר לשומעיו בשלביה המאוחרים של מלחמת העולם השנייה, בציפייה להכרעה על גורל הארץ, את מאפייניה הייחודיים של המהפכה הציונית. הוא העלה על נס את כושר ההישרדות של העם בגולה הודות "לקשיות־עורף בלתי־נרתעת במשך מאות אלפי שנים", אך הדגיש שאין בכך די: "לא מספיקה אי־כניעה לגורל, יש להשתלט על גורלנו", ולשם כך "ניצור בכוח עצמנו את התנאים הדרושים לקיומנו החפשי הבלתי־תלוי". מדובר במהפכה ממושכת ומתמדת נגד הגורל היסטורי "לכל אורך החיים, למשך דורות", המבוצעת "על ידי יצירה מודרנית ובלתי־פוסקת של כוח עצמאי" לצורך "שינוי גורל העם, אשר יתכן רק בשניים אלה: קיבוץ־גלויות ועצמאות במולדת".

*

שתיים: השמדה והשתמדות. שתיים אלו לא פסקו בתוכנו מאז יצאנו בגולה ועד היום הזה. יהודים בודדים, במספר לא קטן, לא עצרו כוח, לא יכלו לעמוד בפני הבוז, הרדיפות והגירושים, בפני הסכנה שהיתה תמיד תלויה על ראשם. רבים גם לא עצרו לעמוד בפני הקסם של השלטון והתרבות והדת האוניברסלית, כל־אנושית כביכול, המביאה בכנפיה שלום וברכה ואושר לכל האנשים מחוץ ליהודים – ונכנעו ועזבו את המערכה. אבל העם בשלמותו לא נכנע ולא נרתע! ואין בהיסטוריה העולמית הופעה מופלאה כזו של אי־כניעה הנמשכת מאות בשנים. יש בדברי כל עם ועם גילויי גבורה. גבורה היא תכונה אנושית כללית וגילויה אפשר למצוא גם אצל עמים עתיקים וגם אצל עמים בימינו. אנחנו עדים במלחמת־העולם השנייה לגילויי גבורה עצומים של מיליונים, אבל אין בהיסטוריה העולמית כדוגמת עמנו למרי, לקשיות־עורף בלתי־נרתעת במשך מאות אלפי שנים. היו גם עמים אחרים שעבר עליהם גורל העם היהודי, שנעקרו מאדמתם ויצאו בגולה, אבל כולם כאחד נעלמו מעל במת ההיסטוריה אחרי עשרות שנים. היהדות היא הדוגמא היחידה של אומה קטנה עקורה משרשיה, מוקפת איבת־עולם, העומדת במריה ואינה נכנעת, מאז רדיפות אדריאנוס ועד מורדי הגיטו ב־ארשה, בלובלין ובביאליסטוק. אי־כניעה של אומה קטנה במשך זמן כה ממושך בפני אויבים כל־כך רבים ותקיפים, אי־כניעה לגורל היסטורי – זוהי משמעותה התמציתית של ההיסטוריה היהודית בגולה.

[...]

המהפכה היהודית היא אולי הקשה בכל המהפכות בהיסטוריה העולמית, אם כי אינה המהפכה היחידה והראשונה. היו כמה מהפכות גדולות. אציין רק את המהפכה באנגליה במאה ה־17, המהפכה באמריקה ובצרפת במאה ה־18, המהפכה ברוסיה במאה ה־20, ואין אלו האחרונות. אולם יש הבדל אחד יסודי המקשה ביחוד על המהפכה היהודית. כל המהפכות האלו שהיו ושתהיינה בארצות אחרות היו מהפכות נגד משטר, נגד משטר מדיני, סוציאלי, כלכלי. המהפכה היהודית היא לא רק נגד משטר אלא נגד גורל, נגד גורל יחיד במינו של עם יחיד במינו.

[...]

לאחר כשלון בר־כוכבא מתחיל פרק חדש בגורל עם ישראל, פרק שאין דוגמתו בהיסטוריה האנושית, פרק של גלות בלתי נכנעת, כשהעם הגולה והנודד בעמים מוקף אי־הבנה, בוז, דעות קדומות, שנאה, ומתוך חוסר־אונים, מתוך רדיפות, שחיתות, גירושים ועושק זכויות, הוא מוכרח לנדוד מארץ לארץ. בבבל, פרס, ספרד, איטליה, אנגליה (בימי הביניים), צרפת, גרמניה, רוסיה, פולין, רומניה – בכל ארץ וארץ ובכל תקופה ותקופה נצמד אליו האסון הבלתי־פוסק הזה של שנאה ורדיפות על היותו יהודי, השונה מכל שאר העמים ואף־על־פי־כן אין הוא מוותר על יחודו היהודי ואינו נכנע בפני מנדיו.

יהודים רבים נכנעו. לאחר אלפיים שנות גולה לא היינו כל כך מועטים בגולה, אילו לא אכלו בנו

8 בכינוס המשמרת הצעירה, חיפה, כ"א באלול תש"ד. דוד בן־גוריון, **במערכה**, כרך שלישי, עם עובד, 1957. עמ' 197–211.

תלות ביודעים ובלא יודעים, כך עצמאות אינה עצמאות מדינית וכלכלית בלבד, אלא גם רוחנית, מוסרית, שכלית, וראשיתיה – עצמאות שבלב, עצמאות שבהרגשה, עצמאות שברצון. ומתוך העצמאות הפנימית נרקמת העצמאות החיצונית, עצמאות בהני, בהנהלה, ביחסי-חוץ, במשק, והיא הולכת ומבוצעת על ידי כיבוש עבודה, קרקע, לשון ותרבות, כלי ארגון והתגוננות, מסגרת לאומית ותנאים ליצירה וקיום עצמאיים, לבסוף – על ידי כיבוש עצמאות ממלכתית.

זהו דבר המהפכה היהודית.

*

והקושי במהפכה זאת – שאין היא מכוונת נגד משטר קיים. האסון היהודי הוא – שאנחנו לגמרי מחוץ לכל משטר; מהפכה המכוונת נגד משטר מסוים היא מהפכה חד-פעמית והריהי מבוצעת על ידי תפיסת השלטון ושימוש בכוח השלטון למען הפוך סדרי החברה ויסודות המשק. המהפכה שלנו המכוונת נגד גורלנו ההיסטורי היא מהפכה ממושכת ומתמדת, לכל אורך החיים, למשך דורות, ואין היא מבוצעת על ידי תפיסת שלטון, אלא על ידי יצירה מודרנית ובלתי-פוסקת של כוח עצמאי; על ידי אגירת כוח מתוך כיבוש עבודה, קרקע, תרבות, ארגון, אחדות, מסגרת וכלים ציבוריים – צבירת כוח החותר בעקשנות מתמדת ומרוכזת לשינוי גורל העם, אשר יתכן רק בשניים אלה: קיבוץ-גלויות ועצמאות במולדת.

*

מה היא, איפוא, המהפכה היהודית הזאת – מהפכה נגד גורל, המבוצעת זה שלושה דורות בארץ הקטנה הזאת על ידי חלוצי התקומה של עם ישראל? הלא כל ימינו בגולה הם אי-כניעה לגורל – מה באה, איפוא, המהפכה היהודית לחדש? היא באה לחדש דבר גדול: העם היהודי בגולה ידע את הגבורה לא-להיכנע, גם כשהעלו אותו לגרדום ושרפו אותו חיים, או כמו בימינו – להיקבר חיים לרבבות. נושאי המהפכה היהודית בימינו אמרו: לא מספיקה אי-כניעה לגורל, יש להשתלט על גורלנו; שומה עלינו לקחת את גורלנו בידינו! זהו דבר המהפכה היהודית. במלים אחרות: לא אי-כניעה לגלות, אלא ביטולה ועקירתה של הגלות. הגלות משמעותה תלות: תלות חמרית, פוליטית, רוחנית, תרבותית, מוסרית, אינטלקטואלית; תלות הבאה מתוך חיי ניכר, מתוך מעמד של מיעוט, מתוך חוסר מולדת, מתוך ניתוק ממקורות, מקרקע, מעבודה, מיצירה משקית. את התלות הזאת עלינו לעקור ולהשתלט על הגורל שלנו – כלומר להיות עצמאיים. לא נסתפק במה שעשינו בגולה למען התקיים בכל התנאים, אלא ניצור בכוח עצמנו את התנאים הדרושים לקיומנו החפשי הבלתי-תלוי. פְּשֵׁרָה של המהפכה היהודית הוא במלה אחת, עצמאות: עצמאות לעם היהודי במולדתו. וכשם שתלות אינה רק מדינית או כלכלית, אלא גם תלות מוסרית, תרבותית ואינטלקטואלית, תלות בכל רמ"ח אברים ושס"ה גידים, בכל נימי הנפש,

8. דוד בן־גוריון: אין עתיד לנו בלי מדינה – 1945⁹

בתום מלחמת העולם השנייה הציג בן־גוריון במלוא עומקו את השבר שעבר על העם היהודי בשואה, את המענה הציוני להבטחת עתידו של העם ואת המכשיר שאין בלתו, המאפשר את המענה הזה. הוא הדגיש את חשיבותם הקריטית של האירועים בהיסטוריה של העם, במחצית השנייה של המאה ה־19 ובמחצית הראשונה של המאה ה־20, בבניין המסד הדמוגרפי והתרבותי המאפשר לעם להשתקם אחרי הקטסטרופה הזו. בעקבות האסון הזה "נחרב הבסיס שעליו הושתתה עד עכשיו ההיסטוריה היהודית בגולה. נשמט הקרקע מתחת חיי העם". לשיטתו, רק המפעל הציוני יכול להציע אחיזה חדשה לקיומו הלאומי ובלעדיו ספק אם יאריך ימים. התנועה הציונית פעלה לאורך שלושה דורות כדי לשנות את מהלך ההיסטוריה היהודית. לאחר חורבן יהדות אירופה, שבניה היו "נושאי ההיסטוריה היהודית וכוחה המניע", עברה האחריות לכך בעיקר ליישוב היהודי בישראל, כיוון שמכשולים מבניים לא יאפשרו עוד ליהודים בגולה לשאת באחריות הזו.

בן־גוריון העלה בהרחבה את חששותיו ממגמה של העמקת התערבות המדינה בחברה, שאיתר במשטרים דמוקרטיים ואוטוריטריים כאחד, והביע את החשש שאלה יפגעו במיוחד בחיים היהודיים. הוא הדגיש שלא מדובר בצעדים אנטישמיים המכוונים לפגוע דווקא ביהודים, אלא בתוצר לוואי של העמקת המעורבות והפיקוח. הדבר חיזק את נחישותו לפתח את המכשיר הריבוני שהעם היהודי היה זקוק לו להבטחת קיומו הלאומי. בלא מדינה לא יעמוד העם בגולה במשימת "התגוננות נואשת בפני מגמות הסביבה השלטת להרוס ולהשמיד את היהדות בגוף וברוח". לדבריו, חלקי העם היהודי שם נשמדים או משתמדים. מכיוון שלהשמדה הפיזית של היטלר קדם השמד הרוחני, בן־גוריון היה מודאג מהאפשרות שהיהודים לא יוכלו לקיים את חירותם היהודית גם בארצות החופשיות. מסקנתו הייתה ש"קיום העם היהודי בלא מדינה יהודית לא ייתכן". היהודים אכן שונים, אך "למען שנהיה שונים דרוש שנהיה – ולא נהיה אם לא תהיה לנו מדינה".

*

אנו מתכנסים לאחר פרידה של שש שנים – ואילו שנים! נפרדנו בקונגרס האחרון ערב מלחמת־העולם השנייה, ואנו נפגשים שוב – לאחר שנשמדה יהדות אירופה. איני יודע אם ניתן למישהו להביע את אימת השואה. כל דיבור טפל כאן אינו אלא חילול הכאב. ולא אקח על עצמי לתנות החורבן – אנסה רק להציג ציון־מה למשמעותו הפוליטית. אין זאת רק שנשמדו ששה מיליונים יהודים במחשבה שטנית תחילה – אף דבר זה לא קרה עוד מעולם, אפילו לא בהיסטוריה שלנו, אלא נתערער ונחרב הבסיס שעליו הושתתה עד עכשיו ההיסטוריה היהודית בגולה. נשמט הקרקע מתחת חיי העם: ואם לא נמצא במהרה אחיזה חדשה לקיומנו הלאומי – מי יודע אם נאריך ימים.

אילו קרנו אסון ההשמדה לפני מאה שנה
למען נתפוס כראוי מה אירע לנו, עלינו לתאר לעצמנו מה היה אילו קרה הדבר לא בשנים אלה – אלא לפני מאה שנה.
מה שעשו ליהודי אירופה באמצע המאה העשרים היו יכולים לעשות גם באמצע המאה התשע־עשרה. ואילו היו עושים זאת אז – היתה כמעט נמחקת ההיסטוריה היהודית מהעולם, ולא רק גורל יהודי אירופה היה נחרץ – אלא היה נחתך גורל העם כולו, לרבות גורל היהודים באמריקה ובארץ־ישראל. מה היתה המשמעות של מחיקת יהדות אירופה לפני מאה שנה? היתה נמחקת מההיסטוריה שלנו הספרות היהודית והעברית החדשה, תנועת ההשכלה וחיבת ציון, הציונות המדינית ותנועת הפועלים היהודית, ההגירה היהודית הגדולה לאמריקה והעליה לארץ.

9 דברים מהכינוס הציוני העולמי, לונדון, 2 באוגוסט 1945. דוד בן־גוריון, **במערכה**, כרך רביעי, עם עובד, 1957. עמ' 206–214.

ובהיקפה. אבל אין כמעט אף ארץ אחת שבה אין התערבות זו גדלה והולכת. איני בא לחוות דעה כאן אם טוב הדבר ואם רע. אלמלא היה צורך בכך, ודאי שלא היתה מגמה זו מתפשטת. וודאי שיש כאן הכרח היסטורי, ואולי הכרח שיש בו מן השחרור והרווחה לשכבות עממיות רחבות. אולם אנו מצווים לבדוק תופעה זו גם מבחינה יהודית, ואנו יודעים מההיסטוריה שלנו שכונות ומגמות כלליות שיש בהן מן הקידמה והשחרור פועלות בחיי המיעוטים היהודים, לרגל מצבם ומעמדם הבלתי נורמלי בעולם, ככוח מזיק והורס – או שהורסות כלכלת היהודים או תרבותם או שתיהן.

כל ההיסטוריה היהודית בגולה כמשך אלפי שנה היא היסטוריה של מאבק בלתי פוסק והתגוננות נואשת בפני מגמות הסביבה השלטת להרוס ולהשמיר את היהדות בגוף וברוח. יש שהשמדה גופנית ורוחנית היא צמודה, ויש שמתכוונים להרס בלבד או להרס רוחני בלבד. לגבי התוצאה אין הבדל: חלקי העם היהודי נשמדים או משתמדים. אין זה מקרה שהמלים שמד, השתמדות והשמדה הן ממקור אחד. היו זמנים שיהדות איטליה, צרפת, ספרד – עמדה בראש היצירה והתרבות העברית. מה עלה למרכזים יהודים אלה? יהדות גרמניה תפסה עמדה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה – אבל לא רק ההשמדה הפיסית של היטלר, אלא השמד הרוחני שקדם לו בכמה עשרות שנים הוריד יהדות גרמניה מגדולתה בהיסטוריה של יהודי אירופה ושל העם היהודי כולו. המהפכה הצרפתית שהכתה גלים בכל ארצות אירופה חתרה תחת קיומה של יהדות מערב אירופה – עד טרם שבאו התליינים הנאצים וגזרו כליה פיסית על יהודי גרמניה ואירופה.

[...]

ידינו אסורות

קיומו של העם היהודי והמשך עבודתו הציונית לא עמדו אף פעם בסימן שאלה מחריד כאשר עמדו הפעם – לאחר שהיטלר השמיד ששה מיליונים יהודי אירופה, והשארית הולכת ונכבלת יותר ויותר על ידי מגמת הפיקוח הממלכתי הגוברת בעולם. באירופה נשארו עדיין שלושה מיליון יהודים. כמה

לא היו קמים יוצרי התרבות העברית החדשה: רנ"ק, מאפו, סמולנסקין, מנדלי, אחד-העם, שלום עליכם, פרישמץ, פרץ, ביאליק, צ'רניחובסקי, ברדיצ'בסקי, ברנר; לא היו באים לעולם הס, פינסקר, הרצל, מחוללי ה"בונד" ופועלי ציון, אנשי ביל"ו והעליה השנייה. לא היה נבנה הקיבוץ היהודי הגדול באמריקה ולא היה מתחדש הישוב העברי בארץ. מה היתה דמות היהדות בימינו – בלי כל אלה? אבדן יהדות אירופה לפני מאה שנה היה אומר כמעט אבדנו של העם היהודי.

בינתיים קמו לנו לפליטה שני מרכזים יהודים חדשים, – אולם מי יגיד לנו מה האבדה הכרוכה בחורבן ששת המיליונים של יהודי אירופה? מה הם הגנזים – גנזי אנוש, יצירה ורוח, – אשר נעקרו מתוכנו לעולם, עם עקירת שתי חמישיות של העם היהודי?

הדאגה לבאות

זה שלושה דורות שהתנועה הציונית תוהה על גורל האומה העברית ומעמיקה חקור. היא העיזה מה שלא העיזו היהודים לעשות זה מאות בשנים: – היא גמרה אומר לשנות מהלך ההיסטוריה היהודית ביודעים ובמגמה מסוימת ומתוך רצון מכוון ומכוון. תנועה זו הגיעה עכשיו לפרשת-דרכים.

לפני המלחמה היו תשעה מיליון יהודים באירופה. הם הקימו את הקיבוץ הגדול של יהודי אמריקה, הם בנו את הישוב העברי החדש בארץ. הם יצרו כל הנכסים הרוחניים והתרבותיים של עמנו במאה השנים האחרונות. אלה היו נושאי ההיסטוריה היהודית וכוחה המניע. רק שריד מעט נשאר עכשיו מהם – ושארית יהדות אירופה לא תוסיף עוד להיות הכוח המרכזי בעם היהודי, במרכז קיומו של העם נוצר חלל ריק, ואין מה ומי שימלא חלל זה. הימצא כוח בשארית להמשך קיומה ולקיים יעודה?

לא חורבן יהדות אירופה בלבד מחמיר הדאגה לקיומנו. אף המגמות המתגברות ומתפשטות בעולם – שאין לנו כל שליטה עליהן, חותרות תחת המשך הקיום הלאומי שלנו. גוברת בכל הארצות התערבות המדינות בחיי הפרט ובכיוון המשק, החברה, החינוך. יש הבדלים בקצב ההתערבות

שזו תנסה להסתגל לקיום ולמנטליות של היוצא-דופן האוניברסאלי הנקרא בשם יהדות. לא רשע וסכל של הגויים שאנו קוראים בשם אנטישמיות – אלא מעמדנו המשונה שאינו הולם את מסגרת חייהן התקינים של אומות העולם הוא בעוכרנו. האנטישמיות מהי כי נליץ עליה?

קיומנו כיהודים עומד בסכנה לא באשר הגויים נעשים יתר רעים וחטאים כלפינו, והשנאה לישראל מתגברת בעולם – אלא באשר צרכי העמים שבתוכם אנו יושבים מחייבים סידורים ממלכתיים, סוציאליים וכלכליים, שאינם הולמים את קיומנו המיוחד כמיעוט יהודי, הרוצה לשמור על קשריו עם העם היהודי ולהבטיח את עתידו הלאומי.

אם אנגליה או דרום-אפריקה תראה צורך לאסור הוצאת כספים חפשית מארצה – לא תשאל עצמה אם זה טוב ליהודים או לא, ואינה חייבת כלל לשאול עצמה שאלה זו. אם פולין או רומניה תראה צורך להחרים את הרכוש הפרטי ותחרים את כל רכוש היהודים – לא תוא[ע]יל כל צעקה: "אתם אנטישמים". אם אמריקה תחוקק חוק שאסור לאמריקני להשתייך לארגון בינלאומי – לא תועיל התנגדותם של נאמני ההסתדרות הציונית העולמית באמריקה. ואם ארץ זו או אחרת תאסור על יציאת אזרחיה מארצה – בגלל טעם זה או אחר – לא יוכלו היהודים לעלות ארצה, ולשוא נתאנה לאנטישמיות.

הבעיה שלנו אינה בעיית האנטישמיות. המגמות וחוקי ההתפתחות של העמים בתוכם אנו יושבים אינם כפופים ואינם נשמעים לצרכי ישראל – שהם צרכים משונים של עם שאין דומה לו בעולם, ואין לנו כל יסוד הגיוני או מוסרי, לדרוש שהעולם יסגל את דרכי מחשבתו, מסגרת חייו וסדריו המדיניים לצרכים של מיעוט מפורד ומפורד המהווה יחידה עולמית שאין לה דוגמה בהיסטוריה, ולא לצרכים של עמי הרוב, המרוכזים בארצם ומבוססים על עקרונות מקובלים אוניברסאליים הדומים בכל הארצות.

קיום העם היהודי בלא מדינה יהודית לא ייתכן.

נהיה שונים מכל העמים, כל עם הוא שונה מחברו. אבל גם למען שנהיה שונים דרוש שנהיה – ולא נהיה אם לא תהיה לנו מדינה.

מיהודים אלה יהיו חפשים לקחת חלק בחיי העם היהודי ולהשתתף בבנין ארץ-ישראל?

[...]

לפני שנת 1939, ואולי נכון יותר להגיד – לפני 1933, היתה לנו אולי רשות להיות קצרי-ראות ואף גם עוורים. אולם עכשיו, אחרי 1933 ואחרי 44-1942, ואחרי נצחון בעלות-הברית שמיגרו שלטון הנאצים בשם האנושיות והצדק – כשרואים מה עוללו לנו המנצחים, מהו הצדק שחולקים לנו, הרי אין מקוום להשליה, לשום השליה. מי שמסרב גם עכשיו לראות המציאות ההיסטורית שלנו כמו שהיא, לראות התהומות הפעורות לקיומנו – הריהו מתחייב בנפשנו. אין זה עוד קוצר-ראות אלא עוון פלילי.

היקיימו היהודים לאורך ימים את חירותם היהודית בארצות הקוראות לעצמאות [לעצמן]? ארצות חופשיות?

בין הגויים

לא האנטישמיות מדאיגה. לדעתי, שגה העם היהודי בהאשימו את האנטישמיות בכל הצרות והתלאות שבאו עליו בגולה. זה אחד הסנוורים שבהם לקה העם היהודי בנכר. כלום יכול וצריך כל העולם לנהוג כלפינו כמלאכי השרת? הבונה עם קיומו על שלטון הצדק – בתוך עמים אחרים? המקיימים היהודים שלטון הצדק ביחסיהם הפנימיים? האין בתוכנו קנאה ושנאה, שתלויה בדבר ואינה תלויה בדבר, שיש לה טעם ושאיין לה טעם? המתיחסים אנו לאנשי עדה שונה, מפלגה אחרת בהבנה מספקת ובאובייקטיביות מושלמת? ואנו, השונים מכל עם ולשון, השומרים בקשיות עורף מתמיהה ויחידה במינה על הליכותינו ומידותינו ואמונתנו והרגלינו המיוחדים, ומסרבים זה מאות בשנים להינזר מהשוני המרגיז והמחשיד, המפלה בינינו ובין כל העמים שבתוכם אנו יושבים – דווקא אנו מניחים שאחרים יבינו לרוחנו, יפיקו רצוננו, יקבלו אותנו באהבה ובאחוה, ואם אינם עושים זאת אנו כועסים ומתריעים על רוע לבם וקוצר הבנתם, רשעתם ודפיים. האמנם נבצר מאתנו להבין שכל העמים מעצבים דמות חיהם מתוך צרכיהם ומאוייהם הם – ומסגרת קיומם ויחסיהם היא פרי מציאותם ההיסטורית, ולא יתואר כלל

הקיום הנואשת שאנו עומדים בה זה כאלפים שנה, – אם העם היהודי לא יצטייד בעתיד הקרוב ביותר במכשיר זה שעמד לכל העמים: במדינה משלו. לא תפחידוני אם תכנו אותי בשם תבוסני. אני מודה ומתוודה שלא מהיום – אלא מיום שעמדתי על דעתי והסתכלתי בלקח של ההיסטוריה היהודית ובמה שראיתי בעולם סביבנו, נתיאשתי מאפשרות קיומנו בגולה. עם רוב בני הנוער היהודי ברוסיה הייתי אף אני חסיד של המהפכה הרוסית, כאשר הנני עד היום הזה, אבל עוד אז, בשנת 1905, היה ברור לי וברור לי כיום הזה, שאין לנו קיום לא בעולם ריאקציוני ולא בעולם מהפכני, לא ברוסיה הצאריסטית ולא ברוסיה משוחררת – אלא אם נרכוש שוב לעצמנו מולדת ועצמאות. סבורני שהתיאשות זו מהגלות יצרה את הציונות המגשימה, את המפעל הארצישראלי – וזה היה זמן רב לפני בוא היטלר ולפני חורבן יהדות אירופה, כשעדיין העולם התרבותי יכול היה להזדעזע מעוול שנעשה ליהודי אחד בודד בצרפת.

ואין סכנה גדולה לעתידנו, לכוחות הגנוזים עדיין בעם היהודי, מהאשליה קלת־הדעת שקיום ישראל לא ישקר בכל הנסיבות ובכל התנאים.

כל העמים זקוקים ל"תכנית בילטמור" משלהם

שום אומה בעולם אינה יכולה להתקיים ולהתקדם בלי מדינה. תכנית בילטמור היא תכנית אוניברסלית, תכנית שכל אומה דוגלת בה או מקיימת אותה. מה שקרה בעצם בבחירות האחרונות באנגליה – היא קבלת תכנית בילטמור על ידי העם האנגלי. העם האנגלי הגיע בבחירות אלה לידי הכרה שלמען קומם הריסות ארצו אחרי מלחמת העולם השנייה, הוא זקוק לכוח־המדינה ולהשתלטותה בכל ענפי החיים.

כך עושה אנגליה האדירה, החולשת על רבע כדור הארץ. ואנו, עם קטן, נידח, שנוא ומדוכא – סבורים שאין לנו צורך במדינה, שאנו נתקיים, ונעמוד בפני רדיפות, נישול, נבנה בית לאומי ונציל את נפשנו – בלי מדינה. לאמריקה דרושה מדינה, לאנגליה דרושה מדינה, לרוסיה דרושה מדינה – ורק לנו אין צורך בה. אנו נהיה ילד־הפלאים של ההיסטוריה העולמית ונעצב את גורלנו בלי המכשיר הממלכתי שכל עמי תבל נזקקים לו. ואם כי יאשימו אותי שאני רואה שחורות ושאני קטן אמונה – עלי להגיד את אשר בלבני: איני יודע אם נוכח המתרחש בעולם נאריך ימים במלחמת

9. דוד בן־גוריון: מדינת ישראל והתנועה הציונית – 1949¹⁰

בסוף מלחמת העצמאות, עוד לפני שנחתם הסכם שביתת הנשק עם סוריה, מיפה בן־גוריון את האתגרים העיקריים ועיצב את חלוקת העבודה בין ממשלת ישראל, הקובעת בלעדית את סדר היום הלאומי של מדינת ישראל, לבין הגופים הנבחרים של העם היהודי שיקבעו את דרכו של העם בגולה. למרות שבישראל חיו באותם ימים רק כשישה אחוזים ממספר היהודים בעידן שאחרי השואה, הוא הדגיש שהמדינה היהודית, בוודאי אחרי שריבונותה הסירה את המגבלות של ימי המנדט, היא הגורם הראשי בהגשמת הציונות. בן־גוריון הסכים כמובן כי מטרת הציונות – קיבוץ גלויות – תושג בשיתוף פעולה בין המדינה והתנועה הציונית, אך הדגיש תחום חיוני ולא מובן מאליו, שבו הוא תבע השתתפות של העם היהודי: הנשיאה בעול הביטחון של המדינה הצעירה והמאוימת. הוא הזכיר את תרומתם של המתנדבים במלחמת העצמאות, אך הבהיר כי כוונתו בעיקר לעול הכלכלי הכרוך בהצטיידותו של הצבא. בתחום מדיניות החוץ הוא הזכיר מצד אחד את הכורח של המדינה להתחשב בצורכי היהודים בגולה בעת קביעת המדיניות, ומצד שני את ציפיותיו לסיועם של יהודי הפזורה בתחום ההסברה.

בן־גוריון נתן ביטוי מרתק לתפיסתו ההיסטורית על מעמדה ועתידה של ישראל באזור: ישראל תהיה גם בעתיד אומה קטנה יחסית, המוקפת בהמוני ערבים במרחב הגדול סביבה. על רקע גדולתם של הערבים בעבר – שבטיהם הפראיים בימי הנביא מוחמד הפכו לאימפריה גדולה שהנחילה את לשונה ותרבותה בשלוש יבשות – הוא הזהיר ש"אין עמים אוהבים להיות מוכים, ואינם ממהרים לשכוח תבוסות". מכאן שלמרות ניצחונה של ישראל במלחמת העצמאות, צפוי העימות, על ממדיו הקיומיים, להימשך, ובעיית הביטחון תוסיף להיות בראש דאגותיה של ישראל.

בן־גוריון ייחד חלק ניכר מן הדיון לעניין העלייה וקליטתה. הוא הזכיר ש"הגורל המר רצה שמדינת־ישראל תוקם לאחר שששה מיליונים יהודים נטבחו. והם דווקא אלה שמדינת־יהודים היתה בשבילם שאלת־חיים", והתריע, מחמת חוסר הוודאות של הסדר העולמי, בדבר הצורך להציל יהודים גם ממקומות שבעת השמעת הדברים לא נשקפה להם סכנה מיידית. הוא שיתף את נציגי העם היהודי בהיקף העצום של משימת הקליטה במדינה הענייה: בכל שנה צפויים כ־200 אלף עולים הזקוקים ל־60 אלף יחידות דיור, ועלות קליטתם השנתית 500 מיליון דולר. לכן נדרשו אזרחי המדינה למאמץ גם אם הוא למעלה מיכולתם, והממשלה לא "תרחם" עליהם בגזרותיה הכלכליות, אך הם זקוקים לעזרת היהודים בעולם. הוא הזהיר כי "אם הציונות לא תוכל לצרכים החדשים בממדים החדשים ובקצב החדש – היא תפשוט הרגל ותרד מעל הבמה". בן־גוריון ציפה מהם לא רק לסיוע כספי אלא גם לעלייה, להתגייסות, ליישוב השטחים השוממים ולהשרשת לימודי העברית בגולה.

*

הל שינוי בציונות עם הקמת המדינה. מדינת־ישראל נעשתה לגורם הראשי בהגשמת הציונות, מכאן ולהבא. אין זה חידוש גמור. המפעל המתגשם ונושאי המפעל המתגשם, כלומר הישוב, היו גם קודם העיקר בציונות. אולם כל זמן שהיה קיים שלטון זר, היה כוח חלוצי זה כבול ומצומצם ביכולתו היוצרת, עצמאותנו שחררה את האנרגיה החלוצית והמגשימה הצפונה בתוכו, המדינה

הוועד־הפועל מתכנס הפעם למחרת חגי העצמאות הראשון למדינת ישראל. אולם לא אמסור סקירה על העלילות והכיבושים בשנת גורל זו, ואנסה לעשות ההיפך מזה. אעמוד על הליקויים והקשיים שירשנו משנה זו, ולא על כל הליקויים והקשיים, כי אם על אלה שלפי דעתי לא המדינה ולא התנועה בלבד, אלא רק שתיהן יחד יוכלו להתגבר עליהם.

10 בפתיחת ישיבת הוועד־הפועל הציוני בירושלים, ו' באייר תש"ט – 5.5.1949 **חזון ודרך**, כרך ראשון, עם עובד, 1962. עמ' 119–133.

בנויה מאז הקונגרס הראשון, היא בשעה זו נציגת העניינים ההיסטוריים המשותפים של העם היהודי, ואם יש צורך לשנות מבנה זה – יעשה זאת הקונגרס הבא; ויש רשות מיוחדת למדינה, ויש רשות מיוחדת להסתדרות הציונית ולארגוני העם היהודי בעולם. כאן אעמוד רק על הדברים המשותפים לשתי הרשויות, שאין לעשותם אלא מתוך שותפות. ואתחיל מדבר שהוא לכאורה ענינה האכסקלוסיבי של המדינה: ענין הבטחון. בשטח זה היו לנו השנה אולי ההישגים והכיבושים הגדולים ביותר. במקום הגנה במחתרת הקימונו צבא-הגנה לישראל; במקום יכולת התגוננות מצומצמת בפני כנופיות – גילינו יכולת לעמוד בפני צבאות סדירים של מספר אומות ערביות; במקום ציוד פרימיטיבי של מיליציה מקומית במחתרת – ציינו, תוך כדי המלחמה, חילות יבשה, אוויר וים, ומהמבחן הראשון יצאנו פחות או יותר בכבוד. אולם אנו רחוקים עדיין מבטחון. ואין זה ענינה של מדינת-ישראל בלבד, כי מדינה זו לא נועדה אך ורק לתושביה-היא.

אנו נקיים את בטחוננו בשלושה דרכים: בכוח צבאי, במדיניות-שלום כלפי השכנים והעולם, ובעליה ובהתישבות. אבל בנקודה זו עלי לעמוד על הסעיף הראשון של בטחון – הכוח הצבאי. במידה שהבטחון תלוי בכוח אדם – על אזרחי המדינה לעשות זאת, אם-כי עלי לציין שהיה חלק לא-קטן למתנדבים שבאו מ-50 ארצות ויותר, מכל חלקי תבל. מתנדבים אלה, שקוראים להם בשם מח"ל וגח"ל, מילאו גם בכמות וגם באיכות תפקיד לא-קטן במלחמת-החירות שלנו בשנה הזאת. אולם, בדרך-כלל אנו חייבים בענין זה לסמוך בעיקר על עצמנו. זוהי החובה הראשונה במדינת-ישראל. כשניגשנו לארגון וגיוס כוחות-ההתגוננות בשנה זו להקמת הצבא, בנינו בעיקר על הכוחות שישנם בישוב. אולם הכרחי שהתנועה הציונית תדע, שחלק מעול הבטחון מוטל גם על היהדות בעולם, והמדינה כשהיא לבדה לא תוכל לקחת על עצמה כל הנטל, כי הוא כבד מנשוא, וכך יהיה במשך כמה שנים. השנה קיבלנו עזרה שבלעדיה לא היינו, אולי, יכולים לעמוד (בזה איני מתכוון למתנדבים, אולי היינו עומדים גם בלי מתנדבים אלה). מהדברים המופלאים שקרו השנה

נעשתה לכוך ולמנוף הראשי בהגשמת הציונות. אין המדינה עדיין המטרה הסופית של הציונות. המטרה היא קיבוץ-גלויות. וקיבוץ-גלויות לא יקום בלי עזרה מתמדת, נאמנה ומאורגנת של העם היהודי כולו. שעתה של התנועה הציונית לא חלפה לגמרי. יתכן שארגונה וקשריה עם המדינה צריכים לעמוד על בסיס חדש. המסגרת שהוקמה בבזל לפני חמישים שנה, אינה הולמת את המציאות החדשה. אולם לא אגע בשאלה זו, שתהיה ודאי ענין לקונגרס הציוני הבא. דבר אחד ברור: כל עוד המטרה הראשית של מדינת-ישראל – קיבוץ גלויות – לא קוים, – יש הכרח בפעולה משותפת של שתי אלו: מדינת-ישראל והתנועה הציונית. יש לכל אחת משתי אלו שטח-פעולה אכסקלוסיבי, ויש גם שטחים משותפים. השלטון במדינת-ישראל הוא אכסקלוסיבי. אין שום יהודי בגולה, ציוני או לא ציוני, יכול להשתתף בו. המדינה היא סוברנית, ורק רצון תושבי המדינה יקבע את משטרה, חוקיה וממשלתה. הסוברניות של המדינה חופפת על כל מה שנעשה בתוך תחומי המדינה, גם על דברים שנעשים ע"י מוסדות חיצוניים, אך הם נעשים בתוך המדינה. לעומת-זה אין המדינה מייצגת את העם היהודי בעולם ואין ממשלת-ישראל זכאית לדבר בשם היהדות העולמית; היא מדברת אך ורק בשם תושבי המדינה, יהודים ולא יהודים. אבל קיים עם יהודי עכשיו כאשר היה לפני היות המדינה, וברובו המכריע הוא קיים עדיין בגולה. עם הקמת המדינה לא שונתה ההווה ההיסטורית המיוחדת הזאת, הנקראת: עם יהודי, וכל מה שהיה נחלה משותפת של העם היהודי נשאר וישאר הנחלה המשותפת של העם, ועומד מחוץ לתחומי שלטונה של מדינת-ישראל, – לא מחוץ לתחום היהודים במדינה, אלא מחוץ לתחום המדינה – ויטפלו בו ארגונים ונציגויות שהעם היהודי הקים ויקים. אין המדינה צריכה ורשאית לנתק ולהחליש את הקשר בין יהודי ארץ-ישראל ובין היהדות העולמית, וקשר זה מתקיים לא בצנורות המדינה והמשלה, אלא בכלים הלאומיים הכלליים, ובשורה הראשונה בכלי התנועה הציונית. אין ליהודי במדינת-ישראל שום זכות-יתר בעניינים היהודיים על-פני היהודים בארצות אחרות. ההסתדרות הציונית, כפי שהיא

של מדינתנו, בחלק המרכזי המהווה בעצם רק מסדרון בין הדרום ובין הצפון; הסכם זה נתן לנו לפני ימים אחדים את רכבת ירושלים-תל-אביב. ויש אולי סיכויים לשלום קבע, ואף-על-פי-

כן – הבטחון נשאר, כמקודם, הדאגה הגדולה והחמורה של מדינת-ישראל. עובדות-יסוד היסטוריות אינן משתנות ע"י נצחונות זמניים או ע"י בריתות בינלאומיות. זוהי עובדת-יסוד היסטורית שאנו אומה קטנה, מוקפת ים ערבי. וגם אם יגדל מספרנו ויוכפל ויושלש – גם אז נהיה מיעוט קטן לעומת עשרות המיליונים הערבים התופסים את כל שטח חלקי-העולם-הזה, מהרי הטברוס ועד האוקינוס האטלנטי. ואנו צריכים לזכור שבמאה השביעית היה העם הערבי קומץ של שבטים פראים מפורדים ומפוזרים, שהעולם לא ידע כמעט על קיומם, ולא היה להם שום ערך תרבותי, פוליטי, ופתאום קם "נביא" ויפח רוח חדשה בשבטים אלה, ליכד אותם ובמשך זמן קצר קמה אחת האימפריות העולמיות הגדולות ביותר, האימפריה הערבית, שהתפשטה על שלושת חלקי-תבל, והיא ביצעה דבר אשר לא ביצעה לפניו ולאחריה שום אימפריה אחרת – היא הנחילה לא רק דתה ותרבותה, אלא גם לשונה להמון עמים באפריקה ובאסיה, אשר מעולם לא היה להם שום מגע עם הלשון הערבית ולא עם הגזע הערבי.

הבטחון נשאר הדאגה הראשית שלנו; בו תלויה לא רק עצמאותנו אלא עצם קיומנו הפיסי. הסכנה עכשיו אינה פחותה ממה שהיתה לפני שנה; אמנם אנו המעטים הכינו את המרובים, אבל אין עמים אוהבים להיות מוכים, ואינם ממהרים לשכוח תבוסות. ואל נתימר לשוא, שכבר פתרנו שאלת בטחוננו. ולכן – מאמצים על-אנושיים לשלום, ולכן – עליה גדולה בקצב מהיר. אבל תמיד עמידה ערה על משמר הבטחון גם במובן המצומצם. האמצעים הדרושים לכך הם למעלה מכוחה של המדינה הזאת. כוח-האדם ניתן אנחנו – אבל כוח-האדם בלבד לא מספיק. כושר-ההתגוננות תלוי בעצמה משקית ובציוד יעיל. ואנו זקוקים לעזרה מתמדת ונאמנה של העם בהצטיידותנו היעילה. והעזרה הדרושה היא זו הבאה בעתה. יש הבדל בין צרכי הבטחון וצרכים אחרים שאף הם חשובים וחיוניים לא-פחות מצרכי הצבא, כגון צרכי עליה, התישבות

במלחמתנו זו, הדבר המופלא ביותר, אולי, היה לא הקמת הצבא ולא עמידתו בשער ונצחונותיו בכל החזיתות – אלא הצטיידותו של הצבא ביבשה, באוויר ובים.

לא הגיעה עדיין השעה לספר על פרשה זו. בכל פרשת-הפלאים של שנה זו זוהי, אולי, האופייה המרנינה והמפליאה ביותר. כאן אסתפק רק בציון, שמאפשרות ציודנו היה תלוי הכל: לא רק גורל המדינה אלא גורל קיומו הפיסי של הישוב הזה בן 700,000 נפש. אילו לא היינו מספיקים להצטייד במידה הדרושה ובזמן הדרוש, מי יודע אם היה נשאר אף יהודי אחד בארץ הזאת. ומלאכה זו של בטחוננו טרם הושלמה ולא תושלם כל-כך מהר; וכאן נדרשת העזרה המתמדת של העם היהודי. כל עד לא יוקם משטר-שלום בעולם כולו – ואני מאמין שיוקם, אבל אין אדם יודע אימתי, – כל עוד לא יוקם משטר בעולם שבו לא ישא גוי אל גוי חרב, הדאגה הראשונה החמורה ביותר שלנו היא – בטחון, ובכמה שטחי פעולה זוהי דאגה משותפת של המדינה והתנועה.

עשינו מאמצים לא בלתי-מוצלחים לקראת שלום. כרתנו שלושה הסכמי שביתת-נשק עם מצרים, לבנון, עבר-הירדן, וברכתם היא לא קטנה. ולא רק מפני שהם אולי פותחים דרך ליחסי-שלום קבועים בינינו ובין העם הערבי. ואומר בהדגשה מרובה ביותר: מחוץ להקמת מדינת-ישראל והגנתה, אין ענין חיוני לעמנו כהקמת יחסי-שלום בינינו ובין העולם הערבי; והסכמי שביתת-הנשק סללו במידה ידועה את הדרך לשלום. אבל הם עשו כבר גם שליחות חיובית אחרת, ושליחות חשובה: ההסכם עם מצרים נתן לנו את אילת. ואמנם, אילת ורוב הנגב היו כלולים במדינת-ישראל, לפי החלטות 29 בנובמבר. אבל כל החלטות אלו היו עלולות להיעשות פלסתר, וגורלן היה כגורל החוזה בחבר-הלאומים על שמירת זכויות העם האשורי בעיראק, אלמלא לא ביצענו אותן בכוחנו-אנו. תודות להסכם עם מצרים יכול היה צבאנו להגיע לאילת בלי לשפוך אף טיפת-דם אחת. אני מניח שבמסיבה זו של הוועד-הפועל הציוני אין צורך להסביר מה זאת אילת בשביל כל עתידנו בארץ הזאת. ההסכם עם עבר-הירדן נתן לנו תיקונים במשולש, בדרום עמק-יזרעאל ובחלק הצר ביותר

שיקול אחד: האינטרס של המוני ישראל בארצות-נכר. אנו מוכרחים לפעמים להימנע מדברים גם אם הם עלולים להיות לברכה לנו, אם יש בהם נזק חמור וסכנה להמוני ישראל בגולה. ומשום כך אבן-הפינה של מדיניותנו היא החתירה לשלום, אין דבר החיוני יותר להמוני ישראל בגולה ולציונות כמדיניות-שלום של מדינת-ישראל. יש גם נימוקים אחרים, כמוכּן, לשאיפת-השלום שלנו, אבל קשרינו עם העם היהודי בעולם כשהם לעצמם מטילים עלינו החובה לחזק השלום.

אם-כי יחסיה של מדינת-ישראל עם אומות-העולם מן ההכרח שיקבעו אך ורק ע"י מדינת-ישראל, כלומר ע"י תושביה, נציגיה וממשלתה – יש לתנועה הציונית יעוד חשוב להסביר את מדיניות ישראל לעמים שבתוכם יושבים יהודים. ואל יהא דבר זה קל בעיניכם. הסברת עניינינו ומדיניותנו בפני דעת-הקהל בעולם יש לה ערך חיוני. אמנם, מה שקרה אחרי עצרת או"ם ב-29 בנובמבר 1947 – התעללות ממשלת-המנדט בהחלטות העצרת, המלחמה הגלויה שהכריזו שש מדינות-ערב, חברות האומות המאוחדות, על ההחלטות הללו, אזלת-היד של ארגון האומות המאוחדות בשעה שנתקפנו ונעזבנו לגורלנו – כל אלה עלולים להוליד בתוכנו השקפה צינית על ערך דעת-הקהל ועל ערך החלטות בינלאומיות. אבל זאת תהיה טעות פאטלית. אמנם, לא היינו מגיעים עד הלום בלי כוחנו: הישוב לא היה נשאר בחיים, המדינה לא היתה קמה, הגבולות לא היו נקבעים, השטחים לא היו משוחררים, אפילו השטחים שהאו"ם החליט עליהם, אלמלא עמד לנו כוחה של ההגנה ואחר-כך כוחו של צבא-ההגנה לישראל. אך אין אנו יכולים לסמוך אך ורק על כוחנו הפיסי, – סבור אני שכל מדינה בעולם, גם האדירה ביותר, זקוקה לדעת-קהל בעולם. בכל אופן, מדינת-ישראל הקטנה, – והיא תמיד תישאר מדינה קטנה גם אם ישבו בה עשרה מיליונים יהודים, ואני מאמין שיבוא יום ויהיה בה מספר כזה של יהודים – מדינת-ישראל אינה יכולה להתעלם מדעת-הקהל בעולם ומבמות בינלאומיות. הכרח הוא שדברנו יובא לאומות-העולם ויוסבר לדעת-הקהל הבינלאומית. מעצמות אדירות מוציאות סכומים ענקיים על תעמולה והסברה בינלאומית

וחינוך. כל שאר הדברים – החמצתם גורמת נזק, אבל היא אינה טוטלית, אולם כל החמצת רצינית בשטח הבטחון – עלולה להיות טוטלית. להתגונן אפשר בשעה שיש עוד להתגונן; החמצת שעה זו – הרי אתה אבוד, וכל המאחר – גוזר עליה על עצמו.

ועלי להגיד לחברינו בחוץ-לארץ, שלא פתרנו ולא נפתור כל-כך מהר את שאלת הבטחון בלי עזרה כספית ומשקית – ואני מדגיש את הנקודה המשקית. כוחנו להתגונן יהיה תלוי לא רק במספר הצבאות, ארגונים ואימונים, אלא בכוח המשקי, הטכני והמדעי שלנו. אלה עמדו לנו השנה, כי בהם עלינו על אויבינו. אך אין זה מוכרח להישאר כך לאורך ימים. והתנועה הציונית, יחד עם מדינת-ישראל, חייבות לצייד אותנו ביתרון משקי, טכני ומדעי – למען נוכל לעמוד.

ואוסיף עוד דבר, אם-כי הוא אולי פרט, אבל בענין זה גם הפרט חשוב – דבר המומחים. היינו יכולים, אולי, להשיג בקלות מומחים צבאיים מממשלות שונות, ואנו זקוקים להם בכל שטחי הבטחון, כי אנו צריכים ללמוד, וללמוד הרבה וברצינות. אולם לא נוכל להשתמש במומחים זרים, גם הנאמנים ביותר, כל עוד העולם מחולק לשני גושים, וניזקק רק למומחים יהודים שיבואו אלינו כיהודים. התנועה חייבת לעמוד על המשמר בכל ארץ וארץ, ואם יש בתוכנו מומחה לכוחות יבשה, ים ואוויר, המוכן לשרת את עמו בענין החיוני ביותר, החיוני במשמעות הפשוטה של המלה, – עליו לבוא הנה.

*

ויש עוד שטח אחד שהוא כאילו שטח אכסקלוסיבי של המדינה, ואף-על-פי-כן יש בו גם לתנועה הציונית תפקיד לא קטן, וזהו – מדיניות-חוץ. מדיניות-חוץ בדרך-כלל, היא בסמכותה המיוחדת של המדינה, ורק נציגיה וממשלתה ינהלו את מדיניותנו החיצונית ויקבעו קווייה. אולם שום ממשלה בישראל לא תוכל להתנכר לעובדה, שיש המוני יהודים בתפוצות, בכל חלקי העולם; וכשאנו באים לקבוע את דרכי מדיניות-החוץ שלנו, שומה עלינו לקחת בחשבון, מחוץ לשיקולים הפוליטיים, האסטרטגיים והכלכליים של מדינת-ישראל, עוד

ועומדת לפנינו שאלה מרה: איפה ניקח יהודים למדינת-ישראל? זוהי לא רק שאלה אלא תביעה, תביעה מהציונים החיים בארצות חופשיות – אם הציונות אינה דבר-שפתיים אלא חזון היסטורי מהפכני, שתכליתו קיבוץ-גלויות.

ועומד לפנינו תפקיד שני, שכאילו עמד בסתירה לתפקיד הראשון: איך לקלוט את הזרם הגדל ומתרחב של העליה לארץ. ישוב קטן כבארץ-ישראל יצטרך לקלוט שנה-שנה כ-200,000 עולים, ולנו אין ברירה לקלוט או לא לקלוט. שייך אני לאלה שנתחנכו עוד במאה התשע-עשרה, כשהיה קיים עולם יציב, והיתה הרגשה איתנה של קיום חוק ומשפט בעולם. הימים האלה עברו ולא במהרה ישוכו. אנחנו חיים בתקופה מעוררת, מסוכסכת, רבת-תמורות ודינמית, ללא בטחון כלשהו, כאשר לא היתה הרבה-הרבה שנים. ואין לדעת לפני אילו הפתעות יעמוד העולם כולו, או כמה וכמה ארצות, ומה צפוי ליהודים בארץ זו או אחרת, ומה צפוי לארצנו.

רק לפני שלוש-עשרה שנה נמצאו מנהיגים ציוניים, בעלי חושים יהודיים וציוניים מחודדים ועמוקים, שהיו בטוחים כי תמיד יהיו לנו די יהודים בשביל הארץ, והחשש היחיד שלהם היה אם תספיק לנו אדמה ליהודים אלה. והנה נשתנו הדברים מאז. מה שקרה בעשר השנים האחרונות אינו מוכרח לחזור – על-פי רוב אין הדברים חוזרים בדיוק, – אבל יכולים להתרחש אסונות חדשים לא פחות איומים. אינני חושש, כאותם פסימיסטים, שהעולם עומד להיחרב. – העולם לא יחרב, אבל העם היהודי הקטן והמפוזר עלול להיחרב ולהישמד עד אחד. ובעליה לארץ ובקצב העליה יש משום דיני-נפשות, משום פיקוח נפש; פיקוח נפש שליהודים בכמה מארצות הגולה, ופיקוח-נפש של מדינת-ישראל. לא בכל הנסיבות נוכל לעמוד כשנישאר לאורך זמן מתגוננים בפני מתקיפים רבים. ואין לנו ברירה. לכן עומדת באופן כל-כך טראגי השאלה כיצד לקלוט, כי לא נסגור את שערינו, לא נפסיק העליה; איש לא יקח על עצמו אחריות כבדה כזו. ואם קשה העול על המדינה – עליה לשאתו, אין היא בת חורין. היא חייבת תודה לעם-ישראל; כל אחד מאתנו פה חייב תודה לעם-ישראל. אין זה נכון

בצורות שונות, ואנו זקוקים לכך לא פחות ממדינות אחרות. אין אנו חייבים תמיד ובכל התנאים להתנהג לפי רצונה של דעת-הקהל בעולם. היינו נאלצים בשנה הקודמת למרוד לא פעם בדעת-הקהל – ולעשות מה שהאינטרס החיוני ומצוות הצדק הטילו עלינו. ויתכן שגם בעתיד נעמוד בפני ברירה שמצד אחד יעמוד ענין חיוני וצדק היסטורי, ומצד שני – דעת-הקהל משובשת. ושוב לא נהסס: נבכר את הצדק והאינטרס החיוני על זיקה לדעת-הקהל. אבל התנגדות אליה וזלזול בה לא יהיו לנו לקו, ועלינו לדאוג לכך שמדיניותנו תוסבר לדעת-הקהל ותירצה לה. ואם-כי כציוני איני חסיד גדול של המימרה "צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפזרם בין האומות" ורואה בפזורנו אסון. נדמה לי שעלינו להפיק מעובדה טראגית זו כל התועלת האפשרית. וכל זמן שאנחנו מפוזרים בין האומות, נדאג לכך שהיהודים בכל ארץ וארץ, ובשורה הראשונה הציונים בתוכם, יהיו נושאי דברה של מדינת-ישראל כלפי שכניהם, ויביאו לעמים שבתוכם הם יושבים את מדיניות השלום והקידמה של מדינת-ישראל. ולא רק נציגינו הרשמיים אלא הציונים כולם, יעזרו בכך למדיניות החוץ שלנו. מדיניות-חוץ לא עושים בחרב, אם-כי לפעמים רק החרב קובעת.

עכשיו אני בא לסעיף השלישי, הברור מאליו, שהוא מהווה שטח משותף – סעיף-העליה. בסעיף זה רבותי, אנחנו עומדים בפני שתי בעיות קשות, כאילו האחת סותרת את השנייה. הבעיה האחת היא: איפה ניקח יהודים בשביל מדינת-ישראל; והבעיה השנייה – כיצד נקלוט את העליה הגדולה והולכת.

הגורל המר רצה שמדינת-ישראל תוקם לאחר שששה מיליונים יהודים נטבחו. והם דווקא אלה שמדינת-יהודים היתה בשבילם שאלת-חיים: הקנדיטים הראשונים לאזרחות במדינת-ישראל. הם אינם עוד, ואין בידינו להחיות המתים. אבל אין זה האסון האחד שקרה לנו. חלק חשוב מהיהדות שניצל ורוצה לעלות – אינו יכול, כי שערי-היציאה סגורים. במשך דור אחד היתה ארץ אחת גדולה סגורה בשבילנו, עכשיו הולכות ונסגרות ארצות נוספות. נסגרו גם אחדות מארצות-ערב. עוד לפני המלחמה לא הורשה יהודי עיראקי לעלות לארץ

אפשר יהיה לספקם. התנועה הציונית מוכרחה להבין, שהציונות עכשיו אינה עוד זו שהיתה; נשתנו הממדים, נשתנתה המהות, נשתנה הקצב, נשתנו הצרכים. ואם הציונות לא תוכל לצרכים החדשים בממדים החדשים ובקצב החדש – היא תפשוט הרגל ותרד מעל הבמה.

לפני קום המדינה – היה "נוח"; יכולנו להאשים זרים הסוגרים שערי הארץ בפנינו, המפריעים ליהודים לעלות. אלה היו תירוצים נוחים, אם-כי רבים בתוכנו לא האמינו גם אז ב"תירוץ" זה. ידענו שכל מי שרוצה כאמת לעלות – יכול לפרוץ גם שערים סגורים. ברם כל ה"תירוצים" הישנים סולקו: הארץ פתוחה לרווחה, מדינתנו פתחה את שעריה, והיהודים – כל עוד ישנם יהודים החפשים לעלות – זורמים בהמוניהם, והתנועה הציונית הועמדה בפני מבחן שאין להתחמק ממנו, מבחן הביצוע. ואם-כי לא אקפח את הזכויות הגדולות שיש ליהדות אמריקה בהרבה שטחים, אני חייב לומר את האמת הבלתי-נעימה: יהדות זו מפגרת יותר מאחרים בעזרתה לעליה. ממיליון ורבע יהודים בארצות אחרות נתקבלו בשנה הקודמת 40 מיליון דולרים ומחמישה מיליון באמריקה – רק 50 מיליון. יוצא שהיהודים באמריקה נותנים רק כשליש משנותנים יהודים בארצות אחרות, בלי להכניס בחשבון את יהודי ארץ-ישראל.

עליה גדולה דורשת מאמץ גדול – ואמצעים רבים. האמצעים הנדרשים הם שלושה, ושלתם הכרחיים ואי-אפשר לוותר אף על אחד מהם: תרומות, השקעות-הון ומלוות ושלושתם יש לעשות בממדם גדולים, בתנופה חדשה. חל שינוי בממדי-המגבית, אבל אין זה מספיק. קיבלנו מלווה ראשון מממשלת אמריקה בסך 100,000,000 דולר. אך העם היהודי עוד לא התעורר ולא עשה את שלו – לא בהשקעות ולא במלוות. דבר זה עלול להכשיל את העליה, כל מפעל חיינו של חמישים שנה עומד בסכנה. אל נתפאר יותר מדי במה שעשינו עד עכשיו; כל כיבושינו עומדים במבחן דווקא לאחר שקמה מדינת-ישראל. אנחנו פה, יחד אתכם בגולה, הועמדנו במבחן הביצוע, זו אבן-הבוחן הנאמנה, שאינה יודעת כל תרמית והתחמקות. ואין זו רק שאלת כסף. נוסף לאמצעים כספיים אנו מצוויים

מה שסבורים הציונים בגלות, כי חלוצי ההגשמה הציונית, יהודי ארץ-ישראל, הקריבו קרבנות בשביל העם היהודי. – ההיפך מזה הוא הנכון. הם זכו יותר מכל שאר היהודים בעולם. לחיות בארץ ולעבוד בה, ליצור ולעצב מולדת, זוהי זכות הגדולה ביותר שיהודי היה יכול להגיע אליה, ואיש מאתנו לא עשה זאת בכוח עצמו בלבד – אלא בכוח העם כולו. ועל זאת אנו חייבים תודה. אבל אין זה ענין של הכרת-תודה בלבד, – עליה גדולה היא שאלת קיומו של ישוב זה. ישוב זה לא יעמוד בפני אויביו רק בכוח נשקו, גם אם ישתבח הנשק, וחייליו יהיו עוד יותר מאומנים משהיו. זהו צורך חיוני, חיוני פשוטו כמשמעו, לגדול, ולגדול מהר, ועלינו לשאת בעול הגידול – כלומר, לשאת במלוא יכולתנו ולמעלה מיכלתנו, כשם שהיינו מוכרחים לשאת במלוא יכולתנו ולמעלה מיכלתנו בעול המלחמה. וממשלת-ישראל זו לא "תרחם" על תושבי הארץ ותטיל עליה משטרים קשים ומסים כבדים חוקי-צנע למען העליה – ואני בטוח שהרוב יקבל "גזירות" אלו באהבה. בלי מאמצים גדולים וממושכים של אזרחי המדינה הזאת לא נקלוט את העולים. האזרחים יתבעו לא רק למאמצים כספיים וכלכליים – הם נדרשים לעזור לעולים בלימוד מקצוע, בהדרכה לחיי-עבודה, ועד כמה שאפשר, לעבודה חקלאית, בהנחלת הלשון, בהריסת המחיצות העדתיות וההבדלים התרבותיים וכיוצא באלה. אבל גם אם אזרחי המדינה יעשו מאמץ מכסימלי – והם רחוקים עדיין מכל מאמץ, ולמאמץ מכסימלי לא הגיעו אפילו במחשבה, – לא יעמוד כוחם בלבד לקליטת העולים. בלי עזרה רבה ונאמנה של העם כולו – העליה תיכשל.

לא אלאה אתכם במספרים. אביא מספרים אחדים רק לסבר האוזן – ולא לשם קביעה סטטיסטית. האקונומיסטים שלנו סבורים, שלקליטת נפש אחת דרושים 2500 דולר; זאת אומרת שלקליטת מאתיים אלף בשנה ידרשו 500 מיליון דולר בכל שנה. אנו מוכרחים לבנות לכל-הפחות 60,000 יחידות-דיור לשנה לעולים, בכדי שעולים אלה לא יתגוללו תחת כיפת השמים. אלה הם צרכים העומדים בהחלט מעבר ליכלתה של מדינת-ישראל – ורק בכוחו של העם היהודי כולו

זה הוא עושה מאמצים על-אנושיים להחיות כפי העם את לשונו האירית העתיקה ולהחליף בה את הלשון האנגלית – שהיא בשבילו לשון-מדכאים במשך מאות שנים. ואין הדבר עולה בידו – אם כי מדינתו קמה לתחיה לפני כשלושים שנה ולא הוגלה מארצו, כמונו. והוא הדין בהודו. השתלטה עליהם הלשון האנגלית, ואם-כי נעשו עצמאים ובלתי-תלויים באפיטרופוס האנגלי – הרי ריבוי הלשונות בחיים מכריח אותם להשתמש בלשון האנגלית הזרה, וכל החוקים של הודו מופיעים גם היום באנגלית, ובפרלמנט ההודי מדברים אנגלית. לנו קרה נס – שבטי ישראל נתאחדו בלשון העברית. אבל זה לא היה "נס": זה פרי מאמצים מתמידים ונאמנים במשך הרבה שנים. כיבוש אדיר זה עלול עכשיו להתערער. הלשון העברית קשרה אותנו עם כל הקורות בדברי-ימינו מאז, ואיחדה בתוכנו את כל השבטים והתפוצות. והנה זכינו עכשיו לגלים אדירים של עליה – וברכה גדולה זו יש בה קוץ: בליל לשונות תרבויות. אין העולים יודעים לשננו ואין אנו יודעים לשונם. רוב דוברי-אידיש נשמדו, ובפגישה עם עולים מוכרחים לדבר אליהם צרפתית, ערבית, צ'כית, מדיארית, בולגרית, רומנית ועוד. ואנו רוצים, ונעשה כל המאמצים, להכפיל ישוב זה בשלוש-ארבע השנים הבאות – ויש סיכויים לכך. אבל אסור לנו להתעלם מהסכנה שגידול זה עלול לערער כל המבנה הלאומי והתרבותי שלנו, והמאמץ התרבותי הנדרש מאתנו הוא למעלה מיכלתו של הישוב הזה בלבד, ויש הכרח בשינוי-ערכים בתנועה הציונית. החינוך העברי מוכרח להתחיל בגולה. לא תיתכן עכשיו תנועה ציונית בלי חינוך עברי, בלי הנחלת ערכי תרבותנו לעם, לנוער, להמונים – ובתנופה רבה. הביצוע מחייב.

והדבר החמישי הוא ההתישבות. העם היהודי כולו שמח וגאה על נצחונות צבא-הגנה לישראל, שש על עצמאות ישראל. אבל חושש אני, שרבים גם בקרב הציונים ללא שמעו – ואם שמעו לא העריכו כראוי – הדבר הגדול ביותר שקרה השנה הזאת: קמה אדמה לעם ישראל. יש לנו עכשיו אדמה להתישבות יותר משהיתה בכל ארץ-ישראל המנדטורית. אבל עושר רב זה יהא שמור לדעתנו, אם לא נשתמש בו. אם האדמות הריקות והשוממות

עכשיו על שיטות-עבודה חדשות – על טכניקה משוכללת ועל עבודה רבת-תפוקה ופריזון. קליטת עליה גדולה מולידה קשיים רבים. ואם לא נדע לבנות את משקנו על יסוד הכיבושים האחרונים של המדע ושל הטכנולוגיה בעולם, על-ידי אמצעי-הציוד המשוכללים ביותר, ע"י שיטות-העבודה היעילות ביותר, לא יהיו פתרונם לקשיים שלנו. לא יקום משק פרימיטיבי יהודי; לא תתקיים מדינה פרימיטיבית יהודית. אילו היינו מקיימים את האידיאל שהיה לפנינו לכמה מחובבי-ציון – ליהפך בארץ למוז'יקים או לפלחים (אני אומר זאת לא בזלזול כלפי אלה שדגלו באידיאולוגיה זו, – הם התכוונו לרעיון מוסרי חשוב) – כי אז היינו השנה הזאת נמחים מעל-פני האדמה. בהתגוששות הראשונה שלנו – עמד לנו יתרונו המוסרי, האינטלקטואלי והטכני. יתרון זה דרוש לא רק להתגוששות צבאית. ההתגוששות הכלכלית שלנו היא, אולי, קשה וחמורה יותר מההתגוששות הצבאית, ובמבחן הכלכלי נעמוד רק אם נגיע לשיא היכולת המדינית והטכנית של זמננו, – ואין כל סיבה למה לא נגיע לשיא הכושר האינטלקטואלי הגדול – זוהי אולי הירושה העיקרית שההיסטוריה היהודית הורישה לנו, לגרולי-המדע היהודים יש יד בכל הכיבושים העצומים של זמננו. וזוהי עכשיו אחת התעודות הגדולות של תנועתנו בעולם: להקנות למכשירי-הקליטה שלנו בישראל את מיטב הכיבושים הטכניים והמדעיים בעולם, כיבושי המדע והטכנולוגיה בבנין, בחקלאות, בחרושת, בים ובאוויר. בלי טכניקה ועבודה משוכללת לא נעמיד כלכלה.

הדבר הרביעי הוא דבר התרבות. קרו הרבה דברים מופלאים בארץ הזאת, אשר לאחר שנתקיימו הם נראים כדבר מובן מאליו, כדבר פשוט. אבל הם ל נעשו בלי מאמצי-יצירה עליונים. לדוגמא – תחיית הלשון העברית. בעיה זו של תחיית הלשון עומדת בשתי ארצות אחרות – באירלנד ובהודו. העם האירי נלחם אף הוא על קיומו בתנאים טראגיים במשך מאות בשנים; הוא סבל הרבה; רבים מבניו נשמדו; עוד בראשית המאה ה-19 מנה בארצו קרוב לשמונה מיליון אנשים, עכשיו נשארו שם רק הרבע. רק לפני שבועות אחדים חגג העם האירי את עצמאותו המלאה. ועם

לנטוע את ההכרה בלב כל סטודנט יהודי, שנוסף לחמש או שש שנות לימוד בקולג' עליו ללמוד גם שנה אחת, לפחות, באוניברסיטה בירושלים. לימוד זה ירחיב את אופקיו ויעשיר את רוחו. חלק מסטודנטים אלה ישתקעו בארץ. יש להכניס את ההכרה בלב כל יהודי, שאם הוא בונה לו בית ומרהט אותו, עליו לרכוש חלק מהרהיטים מתוצרת הארץ. יש להכניס ההכרה בלב כל יהודי, שאם יש לו מניות ואגרות-חוב, לא יתכן שיעדרו אצלו אגרות-חוב של מדינת-ישראל. יש להכניס את ההכרה בלב האמהות בחוץ-לארץ, שילדיהן חייבים לדעת עברית. עכשיו נמצא רוב העם היהודי בארצות האנגלו-סכסיות, ובארצות אלו לומדים רק שפה אחת; ואין זה קשה ללמוד עברית כשפה שנייה. זהו קורטוב של חלוציות, אולם לא יבצר עכשיו – לאור המפעלים האדירים הנעשים ונעשו במדינת-ישראל – לעורר תנועה חלוצית אינטגרלית, לחנך נוער שיעפיל ויעלה ארצה לבנות הנגב ואילת, להשתתף במהפכה הקונסטרוקטיבית היחידה בדורנו, הפתוחה ליכולת ולכושר-הפעולה ולעוז-הרוח של הנוער היהודי – שתהיה לגאון ולתפארת לכל יהודי בעולם.

*

אין זה המקום ואין זו השעה לברר השינויים שיש לעשות במבנה התנועה הציונית, למען התאימה לגורם החדש ורב-האונים שקם בציונות המתגשמת – למדינת-ישראל. אבל דבר אחד מוכרח להיות ברור לכל: לא תתקיים עוד, כמו עד עכשיו, ציונות דקלרטיבית בלבד, ציונות של שוקלים. אמנם, גם לפני היות המדינה, בלי הרצון החלוצי של שלושה דורות מגשימים, ממייסדי פתח-תקוה ועד בוני הנגב, לא היתה הציונות הקונגרסיסטית (וכן זו שקמה לה – "חובבי ציון") מבצעת שום דבר. אבל לתנועה הקונגרסיסטית הזאת היה ערך פוליטי חינוכי רב והיה לה חלק במעשה הגדול שנעשה כאן. עכשיו נשתנה משהו; הוקמה המדינה, נפתחו השערים, וציוני-חוף-לארץ חייב לשאול עצמו: מה בין יהודי סתם, שאף הוא מתגאה כמוהו במדינת-ישראל – מרחוק... בלי תוספת של קורטוב חלוציות, לא תיתכן עכשיו ציונות.

האלה, גם בגליל וגם בנגב, גם על חוף-הים וגם במסדרון ירושלים – לא יפרחו ללא יישובו על-ידינו במהרה – אין כל בטחון שיקוימו בדינו. בימי הביצנטים, הערבים, נוסעי-הצלב, התורכים ובימי כובשים אחרים יכלו האדמות להיות שוממות מאות שנים. דבר זה לא יתכן במדינת-ישראל. לא יהיה כל הגיון וצדק במלחמתנו – ואינני מכיר שום מלחמה צודקת יותר ממלחמתנו – אם לא ניישב אדמות אלו ששחררנו במלחמה. הגענו עכשיו לידי מצב שיש לנו שפע של אדמה, ואין יהודים ליישוב האדמות. יישוב אדמות נשמות דורש, יותר מכל מפעל כלכלי אחר, כוחות חלוציים. הרזרבה הגדולה של התנועה החלוצית – יהדות אירופה – נשמדה; ובלי כוחות חלוציים לא תקום התישבות. לא היינו רגילים ללכת לכפר, לעבודת אדמה, לא היינו רגילים להחיות מדבריות, אבותינו לא עשו זאת בשום ארץ אחרת. כאן אנחנו מוכרחים לעשות זאת. זהו חידוש מהפכני והוא לא יעשה בלי תנופה חלוצית. ועליכם – שליחי דרום-אפריקה, אנגליה, הדומיניונים, אמריקה הצפונית והדרומית – לדעת שאם לא יבואו כוחות חלוציים מארצותיכם, יש סכנה שהאדמות האלה יעמדו בשממותן – ואין כל בטחון שאדמה שוממה תישאר במדינת-ישראל. אין היהודים והציונים בארצות שמנתי גרועים מהיהודים והציונים ברוסיה, פולין, גליציה ורומניה בשעתם. גם אלה היו "ציונים טובים" ובחרו להישאר במקומם, כל זמן שיכלו לעשות זאת. ורק מעטים קמו ועלו – המעפילים והחלוצים. והרי כוחות חלוציים גנוזים בכל קיבוץ יהודי באשר הוא. לי היתה הזכות לשוב לארץ הזאת – לאחר שגורשתי ממנה בראשית מלחמת-העולם הראשונה – יחד עם אלפי חלוצים, לא מפולין ולא מרוסיה ולא מגליציה ולא מרומניה כי אם דווקא מאמריקה הצפונית, לאחר שהוקמה בה תנועה חלוצית, ההסתדרות החלוצית הראשונה בעולם. יש עכשיו להרחיב את מושג החלוציות – ויש לתבוע קורטוב של חלוציות מכל יהודי ויהודי. חייבת התנועה הציונית בכל מקום לנטוע את ההכרה בארץ-ישראל. אין זה בשמים. ואם מאות אלפים יהודים מאמריקה ומקנדה, מאנגליה ומאבסטרליה יבואו לבקר בארץ – רבים מהם ישתקעו כאן. יש

גורעת, אלא מוסיפה כי גדלו האפשרויות וגדלו התביעות. גם לנו, אזרחי המדינה, אין עוד כל רשות להתברך בלבנו שעמדנו כבר במבחן – כיוון שיצאנו מהמלחמה בכבוד. זה היה רק מבחן ראשון. המבחן הגדול והמכריע רק מתחיל. המבחן המכריע הוא מבחן העליה וההתישבות. במבחן הזה תיבחן כל התנועה הציונית. לא תיתכן עכשיו ציונות שאינה חלוצית, וההשתתפות הנדרשת עכשיו מכם בבנין המדינה – היא השתתפות אישית.

הציונות הדקלרטיבית התרוקנה – ואין לה כל זכות קיום.

מדינת-ישראל לא באה להקל עלינו פה בארץ ולכם שם בגולה. זו היא טעות לחשוב שחיינו מעכשיו יהיו קלים ונוחים יותר מאשר בימי השלטון הזר. הם יהיו קשים יותר, כי גדול עול העצמאות וההגשמה. המלחמה הטילה עלינו עול כבד; העליה תטיל עלינו עול כבד יותר, ועול העליה יהיה ממושך יותר. המדינה אינה

10. דוד בן-גוריון: תשובת ראש-הממשלה לדין בכנסת – 1949¹¹

קשה למצוא ביטוי צלול ונחרץ יותר לציוני הציוני העליון בתחום העלייה, קליטתה וקיבוץ הגלויות, מאשר דבריו של בן-גוריון בכנסת כשנה וחצי לאחר הקמת המדינה. אימוצו של החזון הזה כפרוגרמה של המדינה והעמדת היעדים האלה בראש סדר העדיפויות שלה, כפי שהציג בן-גוריון כאן, אכן מומשו בעיקרם בפועל. בן-גוריון היה מודע לעומק השינוי המהפכני בציונות: אובדנם של יהודי מזרח אירופה שנים ספורות קודם לכן ותהליך התחלשותן של גלויות אחרות. הוא הבין שהסתיים הפרק האבולוציוני שאפיין את רוב ימי המנדט, בעת שהדגש הושם על תרומת העולים לאיתנותו של היישוב. בתנאים החדשים התחיל פרק "קטטורפולי", שעליו הוא דיבר במונחים של "חבלי משיח". עתה יש להביא את העולים גם ללא שיכון, ללא מתקני אשפוז, ללא תעסוקה וללא הון, בתנאים של ייסורים לעולים וסבל לאוכלוסייה הוותיקה. הוא היה מודע למצב הנורא, לרבות "תמונת-זוועה של תשעים אלף עולים היושבים במחנות". גם לשישים ריבוא בני ישראל שיצאו ממצרים לא הוכנו תנאי הקליטה בארץ היעודה. הבאת העולים הייתה חיונית עד כדי כך, ש"אפילו אם נגזר על מי מהם למות – מוטב שימות פה בארצו, בין אחיו, ולא בנכר ההוא".

אחרי שהדגיש כי העלייה קודמת לכושר הקליטה, הכפיף בן-גוריון את שיקולי הכלכלה האחרים לצורכי הקליטה, "וכל מי שעושה משהו ופוגע בקליטת העליה פוגע בבבית-עוניה של המדינה ומחבל בנפש-נפשה של הציונות". מדובר היה בהזדמנות היסטורית להביא "מיליון או שניים" יהודים גם מארצות מצוקה, שבהן הייתה סכנה לסגירת השערים. שם איימה עליהם "קאטאסטרופה של הרס ושמד". אלא שרוב היהודים חיו בארצות המערב והיו צפויים להגיע לא מחשש רדיפות אלא רק אם ישראל תמשוך אותם בסגולותיה: הערכים התרבותיים והאנושיים, הרמה הכלכלית והחברתית. עליה "להעניק ליהודים כל הטוב והיפה שיש להם בארצות-מושבם נוסף על הברכה היחידה במינה שנמצאת רק פה – עצמאות ישראל".

*

לפני כמה שבועות נמסר לי שמתוך נימוקים שקולים ומעשיים – ובאמת אי-אפשר היה לזלזל בנימוקים – יש הכרח להאיט עליית תימן (מכיון שהסוד נתגלה מותר לנו לדבר על כך). אמרו לי שבין העולים יש הרבה חולים, חלשים, ילדים תשושים, נגועים – ואין סידורים מתאימים ומספיקים בשביל כולם, ויש להאיט קצב העליה, או יותר נכון ההטסה, כי כל עליית תימן בימינו נעשית בטיסה, על כנפי נשרים. שלחתי מיד איש לעדן לכדוק המצב, ובמשך ימים אחדים קיבלתי דו"ח מלא ומפורט על מה שמתהווה ברחבי תימן. שמעתי על יציאת-תימן מופלאה, משיחית, יציאת היהודים מכל קצווי תימן, ברגל, ברכב, בנעריהם ובזקניהם, מתוך הפקרת רכושם, בריאותם, חייהם – לפני כולם לעדן, שמשם אפשר להגיע למדינת-ישראל המאירה ממרחקים וקוראת ממעמקים.

[...]

אנו מוסיפים לקרוא לדברים חדשים, גדולים ונצורים בשמות ישנים, שדופים, שאין בהם ביטוי נאמן וקולע של הדברים. אנו מדברים על עליה – אבל מה שמתרחש עכשיו הוא משהו גדול מעליה סתם, לפנינו לא עליה – אלא "יציאת מצרים" חדשה. גלות אחר גלות מתחלפת, גולה אחרי גולה עלה ארצה. לא היה כדבר הזה גם בהיסטוריה היהודית. מתחולל משהו משיחי, וזה נישא בכוחות אדירים, ואני שואל האפשר לעשות זאת בדרך "מסחרית", כפי שקראו לזה בקונגרסים הציוניים "גישעפט-מעסיג", בלי חבלי משיח, בלי יסורים וסכנות, בלי תלאות וסבל, בלי סבל לישוב, לעולים, לעם היהודי כולו, כעסק מכניס רווחים – או שהדבר צריך להיעשות למרות הכל ויהי מה?

11 ישיבה פ"ז, 21 בנובמבר 1949. <https://main.knesset.gov.il/Activity/plenum/Pages/SessionItem.aspx?itemID=489555>

היתה תמיד הרגשה לעם היהודי שימי המשיח יהיו ימי סבל ויסורים וצרות, והיה ויכוח מאלף בין שני אמוראים. עולא אמר: "ייתי ולא איחמיניה" – יבוא המשיח ואל אראהו. רב יוסף אמר: "ייתי ואזכי דאיטיב בטולה דכפיתא דחמריה" – יבוא המשיח ואזכה לשבת בצל רעי־חמורו. דעתי כדעת רב יוסף. הלוואי שנזכה לשבת בצל רעי־חמורו של משיח – ובלבד שיבוא.

מי שמתאר תמונת־זוועה של תשעים אלף עולים היושבים במחנות – אם רק הוא מבין משמעות הדברים שהוא מדבר, – טוען לאמיתו שלדבר, שהעליה צריכה להיות צמודה לקליטה הכלכלית. זאת אומרת אין להעלות תשעים האלף, כל עוד לא בנינו כשבילים בתים ולא הכינונו כשבילים עבודה. מי שטוען זאת במישרים או בעקיפין, ביודעים ובלא יודעים, אינו רואה ואינו מבין מה שמתרחש בחיי היהודים בשורה של ארצות – גם באירופה, גם באסיה וגם באפריקה. תארו בנפשכם, שמחר תגיד לנו ממשלת רומניה שהיא מוכנה לתת ליהודים לצאת לארץ, אולם בתנאי אחד: ששערי היציאה יהיו פתוחים רק ששה חדשים. ויימצאו מאתים אלף או שלוש־מאות אלף יהודים שירצו לעלות – הנאמר להם: לא, חכו עד שנבנה מקודם בתים ונזמין לכם תעסוקה, וכל אלו לא יהיו עד שההון יזרום הנה לפי הרצפטים של ברנשטיין או של בגין? ממשלה זו לא תאמר זאת: עד כמה שאני יודע לא היו מוכנים בתים ותעסוקה לששים רבוא יוצאי מצרים – ואף־על־פי כן לא פקפק משה אף רגע והוציאם. מאחורי עליית היהודים בכמה ארצות עומדת קאטאסטרופה של הרס ושמד, – ולפניה מדינת־ישראל וכיסופי גאולה. אין להתאים העליה ליכולת הכלכלית שלנו – אלא להיפך, עלינו להגביר המאמץ הכלכלי לפי צרכי יציאת הגלות, וגם אם ייבצר הדבר אתנו, ואם נפגר במאמצינו הכלכליים אחרי גלי העליה שיגאו ויפרצו גאה ופרוץ – העליה קודמת, גם אם היא כרוכה בסבל.

אין דברים אלה חלים על אחד־עשר מיליון יהודים שנשארו בחיים: לא בכל הארצות יש יציאת מצרים, בכל אופן לא בימינו אלה. אולם דבר זה חל על מיליון או שני מיליון יהודים בארצות

ומיד שלחנו שנינו – קפלן, האיש המעשי, ואני, בעל ההזיות – טלגראמה לידידנו באמריקה, שלמען השם ישלחו מיד עוד מטוסים לעדן להחיש ולהאיץ העברת יהודי תימן ארצה. ידענו שאין עדיין מקום מוכן כשבילים, שאין שיכון ואין אשפוז. אבל לא היה ספק קל, אף לרגע אחד – שעלינו קודם כל לעשות הכל, האפשרי והבלתי־אפשרי, למען שיגיעו הנה, אלינו, למדינת־ישראל זו, ולא יתגלגלו במחנות בעדן או בדרכים בתימן. אפילו אם נגזר על מי מהם למות – מוטב שימות פה בארצו, בין אחיו, ולא בנכר ההוא. היו מקרים שהעולים הגיעו לשדה־התעופה בלוד ויצאה נשמתם. ובאו ילדים מזי־רעב, ראיתי אותם בבית־החולים הצבאי בתל־השומר. זוהי אחת התמונות המחרידות ביותר שראיתי בחיי: באגף שנמסר על־ידי הצבא לילדי תימן שכבו ילדים ותינוקות הדומים יותר לשלדים אשר לכני אדם חיים; ללא כוח לבכות, רבים גם ללא כוח לספוג מזון. רק בעינים זרח עוד אור החיים, והעינים – עיני ילדים יהודים, ילדים יקרים. ורופאים יהודים ואחיות יהודיות מטפלים בהם באמונה, באהבה. והבינותי באותו רגע מה זאת "גילה ברעדה". התחלחלתי ונפעמתי מהמחזה הנורא והגדול. כן – אלה הם חבלי־משיח.

ואין עליית תימן יחידה במינה. הייתי לפני שנים אחדות בבולגריה וראיתי מה צפוי ליהדות זו – היחידה בארצות אירופה, שלא פגעה בה יד התליינים הנאצים, וכשחזרתי ונזדמנתי בוועידת ההסתדרות אמרתי שיש לחסל גלות זו במהירות האפשרית ולהעבירה ארצה, גם אז לגלגו "אנשי המעשה" – וגלות בולגריה חוסלה, והגולה הבולגרית היא כמעט כולה בארץ, במדינת־ישראל. חוסלה גלות גרמניה, ורוב אנשי המחנות עלו ארצה. הולכות ומתחסלות גלויות נוספות שמוטב לפי שעה לא לפרש בשמן – והפרשה הגדולה הזאת טרם נסתיימה. אין זו עליה מסודרת ולא תהיה. והיא כרוכה ביסורים ובתלאות קשות, כי אינה יכולה לחכות, ואסור שתחכה. לא תחכה להון ולא לשיכון, ולא לתעסוקה. ביציאת מצרים שבימינו הקאטאסטרופה והגאולה משמשות בה בערבוביה, ולא תיתכן בלי צרות. ואל ניבהל מהצרות.

בסתירה לשיקולי העליה. כל עוד אנו עומדים בפני הכרח של "יציאת מצרים" – שיקולי העליה עודפים וקודמים ומתנים כל שאר השיקולים, וכל מי שעושה משהו ופוגע בקליטת העליה פוגע בכבת-עינה של המדינה ומחבל בנפש-נפשה של הציונות.

[...]

אמרתי מקודם שאנו עומדים עכשיו לפני עליה קאטאסטרופאלית, מעין יציאת-מצרים מודרנית. אבל לא כל היהודים יעלו למדינת ישראל מתוך פחד ומצוקה. יש עוד מיליון או מיליון וחצי יהודים בארצות שונות – שאם רק יותן להם לצאת יזרמו ארצה, כיהודי תימן או כיהודי המחנות בגרמניה ושאר הגלויות שחוסלו מאז הוקמה המדינה. אבל אין אנו סבורים שעם עליית היהודים האלה ייפסק תהליך קיבוץ-הגלויות. רוב העם היהודי חי עכשיו בארצות המערב: באמריקה הצפונית, בקנדה בארצות אמריקה הדרומית, באנגליה והדומיניונים בצרפת, שווייץ ועוד. איש מאתנו אינו יודע מה תהיה מדיניות ברית-המועצות לגבי זכות היציאה של היהודים בארצה, אבל בכל הארצות האחרות שהזכרתי, העליה לארץ תלויה בידי היהודים. איני סבור שהפחד מסכנת-היטלר חדשה יעלה יהודים אלה ארצה. איני סבור שמה שקרה באירופה מוכרח לקרות באמריקה, אם כי איש מאתנו לא יוכל לערוך לכך שלא יקרה, אבל איש מאתנו אינו מצפה לכך ולא בהטלת-אימים ובתעמולת-זוועה נעלה ארצה יהודים מאמריקה, או מארצות אחרות הדרומות לה. העלית מארצות אלה תיתכן רק אם יגבר כוחה המושך של מדינת-ישראל – אם גדול המפעל שנקים פה, ערכיו התרבותיים והאנושיים, רמתו הכלכלית והחברתית ימשכו אלינו טובי הנוער, ואנשי הרוח והמעשה המעולים ביותר שבקרב קיבוצים יהודים אלה. אין הכרח שיבואו אלינו רק אלה שמוכרחים לברוח מהשפלה, מדיכוי, מהפליה, מנישול, מעלבון וקיפוח. גם בעבר לא היו הנימוקים השליליים הגורם היחיד בעליה. בלי החזון המשיחי לא היה קם המפעל. הסרת הטבעת מילאה תפקיד גדול בכל העליות, אולם רק אהבת המולדת הפנתה הזרם הנה. עם הקמת מדינת-ישראל והחזון ההיסטורי האדיר הגלום בתוכה – קם גורם חדש רב-אונים המסוגל לעשות

מסויימות. ואסור אף רגע להצמיד העליה מארצות אלו ליכולת הקליטה שלנו.

[...]

[אלה ה]יודעים הצמצומים והעיכוכים של המציאות העכורה, שאין מתגברים עליהם בהבל-פה בלבד. ואף-על-פי כך אמרו: הכפלת הישוב במשך ארבע שנים – ובינתיים עליה בלתי-מוגבלת ללא שיקול כלכלי מוקדם, אם כי ידעו היטב שאין עליה בלי קליטה כלכלית, ובלי חבלי קליטה קשים. והיו נימוקים מספיקים לעמדה חמורה זו. לא דיברתי הפעם ולא אדבר על בטחון המדינה, אם כי איני מסוגל לראות שום דבר בחיינו בלי מחשבת בטחון מוקדמת. כי הבטחון מתנה הכל. אבל גם אילו היו לנו ערובות בלתי-מעורערות לבטחון המדינה היינו חייבים בעמדה זו, כי אין בטחון כזה ליהודי תימן, וליהודי עיראק וליהודים בהרבה ארצות אחרות. אם מחר ירשו שליטי עיראק ליהודים לצאת – לא נסרב אף רגע לקבלם בלי כל תנאים מוקדמים, וכל עוד יש עוד ארץ אחת בעולם שמחייבת "יציאת מצרים" – עלינו לקבל העולים גם אם אין אנו מוכשרים עדיין לקלוט אותם.

ויש צורך שידעו זאת גם הכנסת והעם אשר בארץ, וגם האומה היהודית בעולם וגם העולים עצמם – שבימינו אלה העליה קודמת לקליטה, שהעליה אינה מותנית ומוגבלת באפשרויות הקליטה, וייתכן שיהיה זמן-מה (איש אינו יודע אורך הזמן) רווח בין העליה ובין קליטתה הכלכלית. זהו צו הגורל. ובעינים פקוחות ובידיעת חומר הדבר קיבלנו על עצמנו באהבה "יציאת מצרים" החדשה ללא תנאי וללא הגבלה.

זהו רק צד אחד של הבעיה. הצד השני – הוא צו הקליטה. אי-אפשר לעליה בלי קליטה כלכלית. העולים שיבואו – מן ההכרח לשכנם ולהעסיקם וליישבם ולעשותם לחי נושא עצמו, המתמזג בישוב הקיים ומוסיף יחד אתו לבנות המדינה ולהגן עליה.

שיקולי קליטת העלייה מן ההכרח שיקבעו דרך המדינה ודרך הישוב וכל חוגי הישוב. אין שיקולים אלה היחידים הקובעים דרך המדינה, כי לא נתעלם ואין צורך להתעלם מצרכים היסטוריים אחרים, אולם לא ייתכן שום שיקול אחד שיעמוד

תוכל להעניק ליהודים כל הטוב והיפה שיש להם
בארצות-מושכם נוסף על הברכה היחידה במינה
שנמצאת רק פה – עצמאות ישראל.

פעולתו גם בלי שוט הפחד. רמת-חיים גבוהה היא
תנאי הכרחי לעליית יהדות המערב. מדינת-ישראל
תהיה אבן שואבת ליהדות בכל הארצות אם היא

11. משה דיין: פעולות צבאיות בימי שלום – 1955¹²

באמצע שנות ה-50 היה משה דיין הרמטכ"ל שעיצב מחדש את צה"ל כצבא לוחם. בראשית העשור, בעקבות עזיבת רבים ממפקדיו שהשתחררו לאחר מלחמת העצמאות וקליטת חיילים שלא היו שותפים לאתוס של היישוב והמלחמה, נקלע צה"ל לתקופת רפיון שהתבטאה בביצועים נמוכים בגבול הסורי והירדני, והיה זקוק לניעור ולאיווץ סטנדרטים של התקפיות ודבקות במשימה. דיין הרחיק לכת מעבר לעיסוק בצבא עצמו, וניסח למעשה את תפיסת הגמול וההרתעה. זו עיצבה את דפוסי ההתמודדות של ישראל עם האיום הביטחוני ועם הסביבה הערבית, בתפר המורכב בין "הביטחון השוטף" לבין האיום הביטחוני האסטרטגי.

המענה של דיין לפרובוקציות האלימות של האויב הערבי נועד במקביל לאפשר חיים תקינים, פיתוח הארץ והתיישבות בספר, ולהכתיב "כללי מותר ואסור" ביחסים עם מדינות ערב בתחום העימות האלים. דיין בנה על ניסיונו שלו ועל הניסיון המוכר ממקומות אחרים באזור בהרתעת פעולות שוד והסתננות, ועל השילוב בין אלה לבין איבה לאומית ושאפות נקם. הוא הסביר את הצורך להתמודד עם השילוב הזה בכלים שאינם משטרתיים ואישיים, אלא צבאיים ואסטרטגיים. המטרה הייתה לאלץ את צבאות ערב למנוע את הפרובוקציות הללו ולהעניש את המשטרים הערביים באמצעות השפלת צבאותיהם, אם ייזמו פיגועים בחסותם או ישלימו עימם. במקביל נועדו הפעולות הצבאיות של ישראל להוכיח לשליטים הערביים את נחיתותם הצבאית, ובכך להרתיע אותם מעימות כולל עם ישראל. דיין גם הסביר את דרישותיו המחמירות מצה"ל על רקע שולי הביטחון הצרים של ישראל, ובעיקר שטחה המצומצם ואוכלוסייתה הקטנה.

*

במחנה, 5 בספטמבר 1955

א

לניצחונותינו וכישלונותינו בקרבות זעירים לאורך הגבול ומעברו, נודעת חשיבות רבה בהשפעתם על "הביטחון השוטף", על הערכת הערבים את כוח ישראל ועל אמונת ישראל בכוחה.

ב

את אירועי ה"ביטחון השוטף" אנו חייבים לראות לא כאפיזודות חולפות, אלא כמצב המשתרר לזמן ארוך – עשר שנים? עשרים שנה? מי יוכל לומר כמה זמן נצטרך לחיות בנתוני הביטחון הנוכחיים? יש, לכן, לעשות מאמץ עליון, כדי להבטיח חיי שלום ותנאי עבודה ויצירה תקינים ביישובי הגבול ובפנים הארץ. חייבים אנו לקבוע כללי מותר ואסור ביחסי הארצות הערביות ותושביהן אלינו, ולהיזהר מלוותר ולהסכים לפגיעות בנו, גם אם הן קטנות ערך; כשבידינו למונען. גם בעבר

היו מצד שכנינו הערביים התנכלויות ליישוב היהודי, ומעולם לא הוצדקו "השלמות עם המצב" – השלמות עם עליית עדרי הערבים על שדות שלף, תבואה ומרעה, או תשלומי מס, מנחה ושוחד למוכתרים ושייחים תקיפים.

ולא רק בארץ. בספרו של גלאב על הלגיון מתואר משטר שוד של כנופיות, משטר שהשליטה סעודיה בגבולה עם ירדן ונפסק רק כאשר ננקטו פעולות תגמול נמרצות על ידי ירדן. גניבות ושוד של "מסתננים" הבאים מעבר לגבול וחוזרים עם שללם אל תחת כנפי ממשלותיהם – בעזה, בירדן, בסוריה ובלבנון, ושם מוכרים ומתחלקים עם הגורמים השונים בכיזה, הינן הגלגול הנוכחי של משטר כנופיות ושוד.

אנו חייבים לראות במלוא חומרתה את האפשרות, כי משטר זה ישתרר בקביעות בגבולותינו, וזה יהיה ביטוי ליחסן של הארצות הערביות אלינו.

12 במחנה: 51, 5 בספטמבר 1955; 1-2, 14 בספטמבר 1955.

ג

אין זה נכון לכחון את ממדי ההסתננות (במושג ה"הסתננות" נכללים גניבה, שוד, רצח וחבלה), התגברותה או התרפותה, בהשוואה למצב ששרר מייד בתום מלחמת השחרור. בשעת המלחמה היו הגבולות סגורים. האזרחים, ברובם, ברחו מסביבת החזית, וגורמים אחרים מנעו הסתננות. גבול סגור, כבזמן מלחמה, נשאר רק חלקו של הגבול הסורי. לאורך גבול זה נשארו משמרות סוריים צפופים וכן קיימים בו מכשולים טבעיים – הירדן, החולה ונהר הבניאס. בשאר הגבולות – משפסקה המלחמה, בוטלו רוב מוצבי-השמירה. היעדר מכשולים פיסיים בגבולות ישראל-ערב, הקלות אשר בה יכול כל תושב חברון ודהריה להגיע לבאר-שבע וכל ערבי מג'נין לעפולה, מחייבים נקיטת אמצעים אחרים, שיהוו בפניו מכשול וימנעו את מעבר-הגבול.

לאחר המלחמה נוצרו בין ישראל ושכנותיה גורמים ונתונים חדשים המאפשרים את ההסתננות, ומבלי שיחול בהם שינוי – היא לא תיפסק. לפני הקמת המדינה, כאשר היה ערבי גונב מיהודי תבואה, פרה או צינור השקאה, הייתה המשטרה מתחקה על עקבותיו בארץ ובארצות השכנות, ואם היה נתפס היה בא על עונשו והגניבה הייתה מוחזרת לבעליה. לאחר מלחמת השחרור, כאשר ערבי מקלקיליה או מבינת אל-ג'בל גונב בישראל ומצליח להגיע אל הגבול, הרדיפה אחריו נפסקת ובמקומה הוא נהנה מהגנה עליו ועל "רכושו" החדש.

אין מספר לאובייקטים בישראל הניתנים לגניבה לשוד ולרצח, ואין קושי להעביר את השלל אל מעבר לגבול בתחומי אותו לילה, או בלילה שלאחריו (לאחר שהגניבה הוסתרה במערה, בכפר נטוש או בפרדס, במשך היום).

אין אפשרות לכוחותינו לדרוף אחרי המסתננים אל מעבר לגבול, לחקור ולהתחקות בארצותיהם, לתופסם ולהענישם. רק כוחות ארצם, צבאותיהם ומשטרתם מסוגלים – בעזרת האינפורמציה שבידיהם לפני המעשה ולאחריו – לעקוב אחר המסתננים ולתופסם. ורק כאשר הם יעשו זאת וכאשר יענישו את המסתננים, הגניבה, השוד והרצח לא ישתלמו למבצעייהם.

ד

אין זה קל לממשלה ערבית ולכוחותיה להילחם בהסתננות. רוב הערבים אינם רואים את הגניבה מהזר כחטא בכלל, ואשר לישראל – מתווספים, בעקבות מלחמת-השחרור, רצון נקמה ורגשות איבה.

יחס זה של התושבים והמדיניות המוצהרת של הממשלות הערביות על כוונתן להשמיר את ישראל, אינם מתיישבים עם מלחמה בהסתננות והענשת המסתננים על ידם.

אין תשובה קלה בפי השוטר הירדני, כשהוא בא לאסור את הערבי מקלקיליה החוזר עם פרה מישראל ושואל את השוטר הירדני: "מה אכפת לך אם גנבתי פרה ברמת-הכוכב?" ואין הסבר פשוט בפי החייל המצרי, הבא לענוש את הערבי, שרצח טרקטוריסט יהודי ברוחמה, וחזר עם שעונו לרצועת עזה, ושואל את החייל "מדוע לא להרוג יהודי?"

הגורם למלחמה במסתננים ולהענשתם חייב להיות טובת הארץ הערבית ולא טובת ישראל. הצבא הערבי יוכל להילחם בהסתננות ולהסביר את זאת לעמו רק אם יידע להוכיח, כי גניבת פרה ברמת הכוכב פוגעת בקלקיליה ורצח יהודי ברוחמה מסכן את תושבי עזה.

מניעת השלטונות הערביים את ההסתננות פירושה הטלת עונשים חמורים ופתיחה באש על תושבים ערבים על-ידי כוחות ארצם, השתלטות על אלפי פליטים, לחימה בכנופיות, מדיניות והתנגשות עם חוגים לאומנים דתיים. המניע שביא את הממשלות והכוחות הערביים לעשות זאת – ואת התושבים להבין זאת – חייב להיות מוחשי, ריאלי ונדאי – פעולות התגמול של הצבא הישראלי, וחשש מהן.

ה

כנופיות לרצח וחבלה אינן קמות ביוזמה עצמית. הן מורכבות משכירים ומתנדבים, אשר שולחיהם רואים את הרצח והחבלה כדרך להישגים פוליטיים וצבאיים.

המשטרים המעורערים בארצות הערביות ורודניהן נשענים על כוח צבאם, וכישלונם – מפלתם. מדי פעם ניצבים שליטים אלה, במגעם

1

בוודאי ישנם עוד אמצעים, נוסף לפעולות הצבאיות, העלולים "ללחוץ" על השלטונות הערביים להילחם בהסתננות – ממשלות זרות, החלטות מועצת הביטחון ושיקולים פנימיים שונים. מגבלותיהם של גורמים אלו הן שתיים: ראשית לא תמיד הם מעוניינים בטובת ישראל, שהרי הם ממונים על ענייני-ארצותיהם ולא על טובתה של ישראל, וכאשר מתנגשים ענייני ישראל בענייני-ארצם – לא ישראל היא הקודמת. שנית – השפעתם אינה חזקה עד כדי הבאת הערכים ללחימה-של-ממש בהסתננות, מלחמה החייבת להיערך על-ידי כוחות וממשלות, הרוצים ברעת-ישראל וכו' בזמן עליהם להתנגש במלחמה זו עם הערכים ולהגן כביכול על תושבי-ישראל. הכרחי גורם נמרץ ותקיף, המחייב את הממשלה, מובן לתושבי הגבול ומשפיע על דעת-הקהל הערבי, כי לטובת הארץ הערבית יש למנוע הסתננות לישראל.

כל עוד אין שלום, קיימות ותתעוררנה – נוסף להסתננות – בעיות ביטחוניות-מדיניות שונות בין ישראל והערבים, נפילת חיילים בשבי, הסדר בסואץ ובמצר-אילת, שימוש במקורות-מים משותפים ועוד. בשטחים אלה יכולים הערכים להחמיר, או להקל בהתנהגותם כלפינו. החמרה או הקלה, התאנות או ויתור נקבעים במידה רבה בהתאם לשיקולים – האם כדאי להם להסתכסך איתנו, או מוטב שלא להגיע לסיבוך אשר יחייבנו – או יאפשר לנו – לפגוע בהם בעקבותיו. הכרעות לאי-הסתכסכות עם ישראל, תבואנה רק אם יהיה לערבים יסוד להניח, כי אחרת ייתקלו בתגובות חריפות וייגררו איתנו לסכסוך, אשר בו תהיה ידם על התחטונה.

2

בעקיפין משמשות פעולות-התגמול הפגנה ליחסי הכוחות ישראל-ערב, כפי שהם נראים בעיני הממשלות הערביות.

כאשר המצרים אינם מכריזים בעקבות פעולת-עזה, והירדנים בעקבות נחלין, מלחמה על ישראל, הרי פירוש הדבר – בארצותיהם ובארצות הערביות

עם ישראל, בפני שאלות של יחסי-גבולות, חילוקי-דעות הקשורים בפירושו של הסכם שכיתת-הנשק, ובעיות שונות התובעות פתרון והסדר.

חינוך עמם לזלזול בישראל וההתפארות בכוחם, מחייבת אותם שלא לוותר ולא להסכים לתביעות ישראל – גם אם צודקות הן.

מקומם בקרב צבאם אשר ממנו יצאו, מעמדם בארצם אשר בה הם שולטים בכוח הצבא, וזיקתם לעולם הערבי אשר למנהיגותו הם שואפים, מניעים אותם לנקוט ב"מדיניות-של-כוח" כלפי ישראל. אי נכונותם להסתכסך עם צבאם (אשר עליו משענתם) ונתינת יד חופשית לו בהתנהגותו בגבולות-ישראל, וכן התעלמותם מהדדיות-החובות, שבינם לבין ישראל – בהכרח שיביאו מדי פעם לידי התנגשויות.

מטוסים או חיילים העוברים את הגבול או פותחים באש על מעבר לגבול – עלולים להיתקל בתגובה מידית של כוחות ישראל במקום. דרך נוחה יותר היא: שליחת כנופיות חבלה ורצח לפעולה בישראל. מחד – אפשר להכתירן בשם משלחות-עונשין מטעם המדינה הערבית, ומאידך – להשתמט מאחריות לפעולתן. אם תיתפסנה ותיכשלנה – לא יגרע מכבוד הצבא הערבי, ואילו כשהן מצליחות ברצח ובחבלה – מתמלא העם הערבי גאווה ונחת. לכנופיות עצמן יש סיכויים להצלחה. היעדר גבול טבעי מאפשר כניסה לישראל, הרכב האוכלוסייה הישראלית החדשה מונע התבלטותם כזרים, והאובייקטים הנבחרים – בוודאי שאינם מכבידים על מילוי-המשימה.

אין בידינו להבטיח כל צינור מים מפיצוץ וכל עץ מעקירה. אין בידינו למנוע רצח עובדים בפרדס ומשפחות בשנתן. אך יש בכוחנו לקבוע מחיר גבוה לדמנו. מחיר יקר מכדי שכדאי יהיה ליישוב הערבי, לצבא הערבי, לממשלות הערביות לשלמו. יכולים אנו להבטיח כי הכפרים הערביים יתנגדו לכנופיות העוברות דרכם, במקום להושיט להם עזרה. בכוחנו להבטיח, כי מפקדי הצבא הערבי יבכרו הגשמה קפדנית של התחייבויותיהם בשמירת הגבול על פני כישלונם בהתנגשות עם יחידותינו. בידינו לגרום לויתור הממשלות הערביות על "מדיניות-של-כוח" כלפי ישראל על ידי הפיכתן להפגנה של חולשה.

לחימתם של החיילים הערביים, ובעמידת הציבור הערבי בזמן מלחמה.

במחנה, 14 בספטמבר 1955

ח

אין אנו יוזמים את הקרבות בימי-שלום. ייעוד הקרבות לאורך הגבול ומעברו הינו **הבטחת-השלום**. השלום הוא תנאי להגשמת תוכנה וייעודה של מדינת ישראל. ללא שלום בגבולות לא יוכל העובד הבודד על הטרקטור לחרוש, לא יוכל הרועה להוביל את עדרו, לא יוכל העולה החדש להשתרש כחקלאי ביישוב הספר.

אבל כאשר המדינה קובעת, כי כדי להבטיח את שלום-תושביה יש לבצע פעולה צבאית, על זה"ל לבצע במיטב כושרו ורמתו, עליו להגשים את המשימה בשלמותה ולהפגין את מלוא יכולתו לאויב ולעצמו.

כל עם צריך לשאוף לרמה גבוהה של נכונות לחימה בחייליו ומפקדיו, ואף-על-פי-כן יש מקום להבחנות מסוימות. **צבא קטן**, הנלחם על פני שטחים נרחבים, מותר לו שלא להתעקש על כל גבעה וקו, והמפקד יכול להרשות לעצמו ויתור על שטח תמורת שיפור עמדותיו. עם עשיר בציוד טכני יכול לרפד את שבילי התקדמות חייליו בסיוע אדיר, ולא לתבוע מחייליו לחימה ללא סיוע כבד. עם **מבורך באוכלוסייה גדולה** יכול לקבוע קנה-מידה נדיב של מספר החיילים הנקבעים לכיבוש כל יעד. נתונינו אנו מחייבים אותנו לקביעת תנאים קשיחים ותביעות גבוהות מצבאנו.

מספרנו המועט מחייבנו להשגת משימות כבדות במספר אנשים קטן. חימושנו הדל מחייב נכונות לפעולות (לילה) ללא סיוע או בסיוע מינימלי. חוסר העומק בשטחי ארצנו מחייבנו לא לוותר ולא לסגת. אופי מלחמתנו, אשר בה תוצאות כל קרב עלולות להיות גורליות למערכה כולה, מחייבנו לעשות מאמץ עליון לכיבוש המשימה.

[...]

(וגם בעולם החיצוני) – כי אין בכוחן לנצח את ישראל.

מבחינה זו משמעות פעולת-התגמול היא, כי ישראל רואה את ההסתננות כפעולת-איבה בלתי-נסבלת והיא מורה לכוחותיה לעבור את הגבול ולפגוע בארץ הערבים. הפגיעה אינה פעולת-נקם. זו פעולת-עונש ואתראה, כי אם אותה ארץ לא תשתלט על תושביה ולא תמנע את פגיעותיהם בישראל – יעשו הכוחות הישראליים שמות בארצה.

לו הייתה אותה ארץ ערבית מסוגלת לכך, הייתה מצווה על כוחותיה לעבור את הגבול ולפגוע בישראל. בשעה שהארץ הערבית מבליגה ואינה עושה זאת – פירוש הדבר כלפי ערכייה חולשה ואי-יכולת להתמודד עם ישראל. הפגנה מדינית זו של חולשה כלפי ישראל קשה לממשלות הערביות לא פחות מאשר פגיעת-תגמול עצמה, ויש בה משום הפגנה מפכחת לציבור הערבי בשאלה העיקרית ביחסי ישראל-ערב – שאלת סיכויי הערבים להשמיד את ישראל. פעולות התגמול מחייבות את הערבים לשאול מדי פעם את עצמם: האומנם זו תוכנית ריאלית או יש להתיימש ממנה? בקרב הציבור הערבי נשמעים עתה הסברים שונים על סיבת כישלונם במלחמת השחרור. המנהיגות הצבאית הערבית, שעלתה לשלטון בארצותיהם, תולה את הכישלונות בגורמים זרים, אזרחיים, או מכחישה אותה בכלל. ההכרה בנחיתות החייל הערבי לעומת החייל הישראלי, ספק אם הינה נחלת חיילי הצבא הערבי הצעירים, אשר גויסו אחרי מלחמת השחרור.

דעה והרגשה איזה צבא עדיף – הישראלי או הערבי – נקבעת לא רק לפי הסברות מטה-הצבא, אלא גם בכל משלט, על-ידי כל מפקד ולעתים על-ידי כל לוחם, לפי סיפורים ותיאורים של חיילים ואזרחים ערביים על החיילים הישראליים, שהינם מסתערים ללא היסוס, מסוגלים לעבור מרחקים גדולים במהירות, מתעקשים ומתמידים בהתקפתם. ומשלט אשר לא ייפול בהתקפה ראשונה, סופו ליפול בשנייה או בשלישית.

הכישלונות והניצחונות בהתנגשויות הנוכחיות יקבעו את דמותו וכוחו של החייל הישראלי בעיני הציבור והצבא הערבי, יתנו את ביטוים ברוח

12. משה דיין: לערכן של הפעולות הצבאיות בימי שלום

הרצאת הרמטכ"ל למפקדים, סעיף ט"ז מרשימות ההרצאה שלא נכלל בפרסום

כשהתפרסמה הרצאתו של דיין שהובאה לעיל בעיתון **במחנה** בשנת 1955, ובגרסה דומה ב**מערכות** ב-1959, הושמטה ממנה פסקה שהוכללה בטקסט המקורי. צילומו של זה נמצא בידי המחבר, שעל פי זיכרונו המעומעם נמסר לו לבקשתו על ידי משה דיין עצמו, שנים רבות אחרי שנכתב. זו פסקה מעניינת במיוחד, שהושמטה מן ההרצאה מפאת רגישותה, והיא מעידה על עניין חברתי הקשור רק בעקיפין למסר הביטחוני. מדובר בחשש כי חיילים שעלו לישראל ממדינות ערב "עלולים בקרב ליפול ברוחם מבני הארץ", ובצורך להימנע מהצבתם בחוד הפורץ. נראה שהטיעון הזה לא חזר עוד, לא משיקולי תקינות פוליטית אלא משום שהוכח כי אין לו בסיס עובדתי. ייתכן שמהטעם הזה נמנע דיין מלכתחילה מהכללתו בדברים שפורסמו.

*

רוח הקרב הגבוהה ביותר נדרשת מההולכים בראש, מהמסתערים אל עמדות מקלע האויב, ממניחי חומר הנפץ מתחת הגדר והמזנקים בפתח שנפרץ.

חיילנו מעדות המזרח ילכו עמנו ובעקבותינו גם בקרבות הקשים. במבחנים שהיו הם הוכיחו זאת, אך משגה גורלי יהיה מצדנו לשולחם ראשונים לפריצה ולהסתערות, ולתבוע מהם את הנחשונות והמאמץ הנפשי הכרוך בה. יכולתם לכך תבוא עם הזמן, אך בשלבי הטייונות יש להנהיגם ולסוּחפם בכוח האלמנט המחוסן והחזק יותר שבצבא – המפקדים. לא "מזרחי ורחמים קפצו קדימה" אלא – "מזרחי ורחמים – בואו אתי".

רוב מפקדנו הינם מעדות המערב או ילידי הארץ, ורוב הטוראים הינם עולים מעדות המזרח. ועל אף המאמץ הנאמן להעלות מפקדים מעדות המזרח, עוד יימשך המצב הנוכחי ימים רבים. חלוקה עדתית זו מגבירה את המרחק שבין "אנחנו" ו"הם", מרחק העלול להרוס את המאמץ המשותף, האחויה והאמון של היחידה במפקדה. בני עדות המזרח, בגלל התחנכם בגלות ערב, זרותם היחסית לארץ, חוסר האמונה העצמית ביתרונם על האויב הערבי, והעדר ניסיון מלחמת העצמאות ומסורתה – עלולים בקרב ליפול ברוחם מבני הארץ.

13. משה שרת: ישראל וערב – מלחמה ושלום – 1957¹³

דבריו של שרת המובאים כאן נאמרו בשיחה בבית ברל, זמן לא רב לאחר הדחתו ממשד החוץ ביוני 1956 ערב מבצע 'קדש' ומלחמת סואץ, כשנה קודם לשיחה. שרת הודח על רקע חילוקי הדעות העמוקים עם בן-גוריון לנוכח המדיניות ה"אקטיביסטית" הנוקשה כלפי מדינות ערב שניהלו תומכיו – שר הביטחון פנחס לבון, סגנו שמעון פרס, והרמטכ"ל משה דיין – גם בשעה ששרת כיהן כראש הממשלה (1953-1955). ראוי לבחון את הדברים המובאים כאן לאורן של שתי התבטאויות אחרות בלקט שלפנינו: האחת, דברי שרת עצמו ב־1942, שמסקנותיו בעניין הגישה לערבים דומות לאלה של בן-גוריון, למרות ההבנה האמפתית לעמדת הערבים בדברי שרת; השנייה, לנוכח דבריו של משה דיין ב־1955, שביטא בצורה מובהקת את הגישה ה"אקטיביסטית" הנוגדת. שרת ניסה ב־1957 לנסח במתינות ובאחריות את תפיסתו שלו. השאלה אם יש כאן חלופה קוהרנטית ומעשית, מעבר לאווירה ולסגנון, ניצבת לפתחו של הקורא.

שרת חזר והעמיק עוד את ביטויי הבנתו האמפתית להתנגדותם של הערבים לציונות, בשל חששם המוצדק שהם עומדים לאבד את בעלותם הלאומית על הארץ, ותיאר את הציפיות הבלתי ריאליות של הצד היהודי: "אנחנו ציפינו שהם ימכרו את בכורתם הלאומית בארץ הזאת בנידוד העדשים הכלכלי והחברתי". הוא הוסיף לכך את תוצאותיה הקטסטרופליות של מלחמת העצמאות מבחינתם, לא רק בשל אובדן השטח אלא בעיקר הגלות של שני שלישים מן האוכלוסייה הפלסטינית. שרת סיפר על האכזבה בציבור, כאשר לא התממשו תקוותיו לשלום אחרי הניצחון במלחמת העצמאות, ועל אכזבתם של מי שסברו כי תבוסתו הצבאית של נאצר ב־1956 תביא להשלמה עם ישראל. הוא תיאר את עוצמת ההלם הערבי מן התבוסה ואת העמקת הנחישות שלא להשלים עם ישראל, לפחות של הדור שחוה זאת, רמז על "אפשרות של החשת השלום... גם לגבי העבר, ויש דברים בגו" והדגיש שאין לשבת בחיבוק ידיים, אך לא הציע דרך פעולה מוגדרת.

שרת לא חלק על הקווים האדומים של ישראל: שלילת פגיעה בשלמותם הטריטוריאלית של קווי שביתת הנשק ושלילת "זכות שיבה" של הפליטים, למעט מחוות הומניטריות צנועות מאוד. עם זאת, הוא הצביע על שני דגשים אפשריים במדיניות ישראל: **גישה אחת** הניחה שהערבים מבינים רק כוח וישראל חייבת להוכיח בהתמדה את עוצמתה; סיכויי השלום מפוקפקים ממילא, והוא ייתכן רק אם יבינו הערבים שאין אפשרות של הכרעת ישראל; השנאה לישראל עמוקה ממילא, ולא תגבר בשל הפעלתו הנחוצה של הכוח המרתיע. לדידם של תומכי גישה זו, השתלבות הסכסוך במלחמה הקרה הייתה בלתי נמנעת, הנשק הצרפתי הושג בזכות הגישה התקיפה ובלעדיה היה המצב חמור יותר. **הגישה האחרת**, ששרת עצמו הציע, נוסחה במונחים חמקניים: יש להביא בחשבון את עניין השלום, מטעמי מדיניות וביטחון; רצוי לרסן את התגובות, כיוון שלא הוכח "כי מעשי תגמול פותרים את בעיית הביטחון שלשמה נועדו"; התגובות החריפות מן הפרובוקציות דוחפות את הנפגעים למחנה הקיצוני; לו הייתה ישראל נוקטת שיטה אחרת, "אילו באנו לתפוס את הדבר במיעוטו ולא ברובו", "לולא פעולות התגמול בקיביה (דצמבר 1953), ובעזה (פברואר 1955), ייתכן שההיערכות בצד הנגדי הייתה שונה: נאצר אולי לא היה נדחף לעסקה הצ'כית, וברית המועצות הייתה מתקשה יותר לחדור למזרח התיכון. שרת הביא דוגמאות לשיטתו ממבצע 'קדש' והציע מחוות העשויות להועיל לערבים בלא להזיק לישראל, אך לא במקרה סיכם את הניתוח של שתי הגישות באומרו "אינני יכול להגיע לשום סיכום ולשום הכרעה" ביניהן.

*

13 **אות**, שנה א', חוברת 1, תשרי תשכ"ז, ספטמבר 1966, עמ' 5-10. מתוך דברים שנאמרו בשיחה בבית ברל, אוקטובר-נובמבר 1957. הדברים נשמרו כפי שנאמרו ונערכו על ידי המערכת.

פתרון בעיה בינלאומית הם צריכים להקריב חלק קטנטן משטחם; שאיזה מחוז קטן בדרום צרפת יחדל להיות צרפתי ויהיה ספרדי; כי זה דרוש לפתרון בעיה בינלאומית; כי יש בזה צדק שצרפת תוותר. איך היו הצרפתים מגיבים? קשה לשער שמישהו היה רואה את סירובה של צרפת כגילוי חשוד, ריאקציוני, בלתי מתקבל על הדעת.

דבר שני שלא נתנו את דעתנו עליו זו התחושה וההכרה הלאומית. כאן התקבלה תמונה משונה. הציונות בנויה כולה על התודעה הלאומית. היא אינה מבססת את עצמה על טובת ההנאה הכלכלית של העם היהודי. היא אינה מבססת את עצמה על שאיפת העם היהודי לשידוד מערכות חברתי בתוכו. אלה הן תוצאות לוואי. אם יקום דבר הציונות, אם תיפתר הבעיה הלאומית של העם היהודי, ממילא זה גם יבריא את כלכלתו; ממילא, זה גם ישמש רקע לשידוד מערכות חברתי בתוכו. אבל לא הבראת הכלכלה שלנו ולא שידוד המערכות החברתי הם שורשי המפעל. לא הם האתנע. לא הם הכוח המניע העיקרי.

לעומת זאת, כאשר ניגשה הציונות אל הערבים בארץ, משום־מה ציפתה מהם שהם יתנו דעתם על טובת ההנאה הכלכלית שלהם ועל הסיכוי להתקדמות חברתית – בהשמה גמורה של הבעיה הלאומית.

מה היתה ראייתנו כל השנים – לפני היות המדינה? לא ראינו סיכוי ששני שלישים של היישוב הערבי בארץ יקום ויעקר פתאום מתוך שטחנו. ראינו חיים בצוותא, איתם, כגזרת גורל. אמרנו: אנחנו מביאים להם ברכה. ההתיישבות היהודית מתבטאת בעליית רמתם הכלכלית; האמצעים שהיא מזרימה לארץ מאפשרים שירותים ציבוריים יותר רחבים ומשוכללים; הם נעשים עדה יותר משכלת; זוכים בפיקוח רפואי מתקדם; סיכויי ילדיהם הם אחרים; מעמד האישה הוא אחר.

כלומר, אנחנו הופענו כלפי הערבים בהפגנת כל היש שאנחנו תורמים מבחינה כלכלית-חברתית. אנחנו ציפינו שהם ימכרו את בכורתם הלאומית בארץ הזאת בנוזיד העדשים הכלכלי והחברתי. כשאני אומר לכם דברים אלה, אני אומר אותם מבחינתנו של הערבי. בדברים אלה ממש נפגע כבודו של הערבי. בהרבה חלקים מן

רציתי להקדיש שיחתי, הפעם, לבעיית הבעיות של מדיניות החוץ הישראלית: בעיית היחסים בינינו ובין העולם הערבי הסובב אותנו.

הבעיה הזאת ותיקה מהמדינה. ימיה כימי הניסיון שלנו לשוב לארץ ולהכות בה שורש מחדש. אי אפשר לומר, כי התנועה הציונית לא נתנה דעתה עליה. אבל נדמה לי שאפשר לומר בבטחה מסוימת, כי העם הציוני, התנועה בכללותה, המוני העולים והמתישבים בארץ, לא הגיעו זמן רב (ואינני יודע אם הגיעו כבר עכשיו) להבנת הבעיה הזאת בכל סבכיה וקשייה. אין זה קיטרוג או כתב האשמה כלפי מישהו. אני מציין מצב הכרתי ונפשי שיש לו סיבות. אבל כשם שיש לעובדה מסוימת סיבות, כן גם נובעות ממנה תוצאות מסוימות.

הזכרתי כבר, שהתנועה הציונית נתנה דעתה על הבעיה. מזמן לזמן צצו והתגבשו תפיסות מסוימות במדיניות הציונית כיצד לפתור את הבעיה, כיצד להביא לידי מודוס־ויוונדי בינינו ובין העולם הערבי. תפיסות אלה, אף שהיה בהן מן היסוד של מחשבה מרחיקה לכת ונועזת, לקו, חוששני, בחדירה בלתי־מספקת לצד הפסיכולוגי של הבעיה. אנו היינו כה חדורים הכרת צידקתנו ההיסטורית, שלא נתנו את דעתנו על יחסיותו של צדק זה שלנו מנקודת ראותו של הצד השני. ועוד לקינו בהבנה הפסיכולוגית של הבעיה, שלא נתנו דעתנו במידה מספקת על עומק התודעה והתחושה הלאומית של העולם הערבי.

רואה אני את עצמי פטור מלהסביר את הגורמים להכרת צדקתנו: ההיסטוריה שלנו, מצוקת הגולה, הזכות לריכוז ועצמאות. כיוון שנוכחנו לדעת שאת הדברים האלה אפשר להסביר גם ללא־יהודים, נראה היה לנו שניתן להסבירם גם לערבים. בין השאר, אמרנו כי העולם הערבי גדול ורחב ידיים; יש בו הרבה עשרות מיליונים באוכלוסייה; הרבה מאות אלפי מילין מרובעים בשטח – מה יגרע מחלקו של העולם הערבי, כחטיבה שלמה, אם פיסה זעירה ממנו, פינה אחת, תאבד את אופיה הערבי המוחלט ותקבל אופי יהודי מוחלט? מה משקל גריעה זה על מאזני ההיסטוריה לעתידו של העולם הערבי? אך הטיעון הזה לא היה קולע. קשה לשער שיבוא מישהו לארץ כצרפת או כאנגליה, או כארצות סקנדינביה, ויאמר לעמיהם שלמען

הם נקלעים לתוכם הם כוזרים בתוך ארצם. ההכרה הזאת יצרה גירויים חמורים מאוד.

כך נתגלגלו הדברים. נוצרה המדינה. היתה מלחמת השחרור. היה מה שהיה. היו הסכמי שביתת-נשק. אנחנו ראינו בחתימתם דבר גדול. מצבנו היה לגמרי לא רע. פעם, לפי הצעת אונסקו"פ (ועדת או"ם המיוחדת לארץ-ישראל) היינו צריכים לקבל 62% משטח הארץ והערבים היו צריכים לקבל 38%. בדיון שהיה באו"ם על יסוד הצעה זו, שונתה הפרופורציה לרעתנו ולטובת הערבים תוך מאבק קשה מאוד. כמאבק זה הצלחנו לשמור על מספר עמדות מפתח, תוך התנגשות חריפה מאד עם ארצות-הברית ועם גורמים אחרים, אבל היינו נאלצים לוותר ויתור גלובלי על שטח, בעיקר בנגב. לפי החלטת או"ם, פסקו לנו 55% משטח הארץ ולמדינה הערבית 45% – שטח מחולק לשלושה משולשים, שחוכרו בנקודה אחת. ובתוך 55% שלנו, היה הישוב הערבי צריך להוות 45% מן האוכלוסייה. זו היתה החלטת או"ם ב-29 בנובמבר 1947, שכל העם היהודי צהל לקראתה ויצא מדעתו מרוב שמחה. גמר מלחמת השחרור השאיר אותנו במצב כדלקמן: לערבים 20%, לנו 80% משטח הארץ – שטח רצוף, לא מפוצל, שהאוכלוסייה הערבית בתוכו מהווה בקושי 15%. זו היתה התוצאה של מלחמת השחרור. משום כך היה הסכם שביתת-הנשק, שאישר את המצב הזה, הישג בינלאומי עצום בשביל מדינת ישראל. זו היתה מהפכה גמורה. אבל לא זו בלבד; היתה גם עובדה מדינית רבת משמעות: מדינות ערביות חתמו על הסכם מהפכני עם מדינת ישראל באופן מפורש ביותר, בשם ובמלכות, וההסכם הזה הובן כשלב מעבר לקראת הסדר של שלום. הסכם זה חייב התקדמות לקראת הסדר של שלום.

אנחנו כולנו חיינו באמונה שהשלום עומד מאחורי כותלנו; כי ישנה קבלת דין בעולם הערבי; כי זו אומנם, שאלה של זמן, אבל זמן לא רב, שנים אחדות. לא אוציא איש מן הכלל. כולנו חשבנו שכבר נוצר רקע נפשי לקראת שלום בעולם הערבי; כי עניין השלום עתיד להתבסס ולהתגבש יותר ויותר.

בנקודה זו נחלה המדיניות שלנו את האכזבה הגדולה ביותר שלה. החזון לא נתקיים! התברר

הפובליציסטיקה שלנו נשתררה הנחה, בין מפורשת בין משתמעת, שהיות והערבים עומדים ברמה ירודה מבחינה כלכלית, חברתית ותרבותית – עינם לפת לחם, לדברים שבחולין. אין אצלם הבנה לערכים לאומיים; כאילו אין הווייתו של הערבי כבן-לאום תופסת מקום רב בחייו.

ולא היא! זה זמן רב נתברר לאנשים שהעמיקו בנושא, ויש להם אפשרות להשקיף על הדברים מנקודת תצפית המקיפה גם את הגיזרה הערבית, שלא כן הדבר. הטיעון המקובל עלינו, יותר משהוא משיג הוא מחטיא את מטרתו; יותר משהוא מועיל הוא מזיק, מגרה יצרים שליליים שמקורם ברגש עלבון על שאנחנו רואים אותם כבני-אדם נחותים שאינם מתפעמים ברגשות לאומיים וכל מעייניהם בפת לחם ובשירותים רפואיים.

התברר במשך הזמן, שבקרב הציבור הערבי יש התרוצצות ומאבק פנימי. אצלנו שררה הרמוניה בין השאיפות והרגשות הלאומיים לבין טובות ההנאה החומריות והתרבותיות. אלה גם אלה היו תלויות בהצלחת המפעל הציוני בארץ. אצל הערבים נוצר מעין ניגוד. הערבי הכיר שטובת הנאה נודעת לו ממכירת חלקות קרקע ליהודים, אבל הוא ידע שמכירת קרקע ליהודים הוא מעשה בגידה לאומית והוא לא יכול להפיק גם הנאה וגם כבוד מהרווחה שהביאו היהודים. הנאתו היתה כרוכה תמיד בהשפלת כבודו העצמי.

על רקע זה התפתח תסביך נפשי בקרב הציבור הערבי ובאישיותו של כל ערבי וערבי בפרט. כל ערבי, זקן או נער, התחבט בשאלה הלאומית במושגיה הפשוטים ביותר: מה יהיה אופיה של הארץ? מה יהיה גורלה של הארץ? מה יהיה עתידה של הארץ? האם הארץ תישאר ארץ ערבית או תחדל להיות ארץ ערבית? האם אורית הארץ הזאת, אורח חייה, סגנונה, משטרה, הכרתה ותרבותה יהיו כאלה שהערבים ירגישו את עצמם בני-בית בהם – הם יהיו הקובעים, המעצבים – או שמא עם אחר יהיה המעצב והם יצטרכו להסתגל אליו? הם ראו את תהליך גידולו והתגברותו של היישוב היהודי בארץ. היה זמן שהערבים היו 100%. אחר-כך נעשו 90%, אחר כך 80%, 70%, ירדו מה-70%... אם יימשך תהליך זה, תצא הארץ מידיהם. הם ראו חלקים של הארץ שיצאו כבר מידיהם – כאשר

הרצינית של התנועה שלנו בזמן שהיה לו סיפק לעמוד עליה. נטו למעט את העניין, לזלזל בו. ראו בזה איזה חלום משונה של כת קנאים קטנה, איזו נרגנות אימפריאליסטית בתחלוף, איזה ניסיון יוצא דופן של בטלני דור, אנשים משוללים כל חוש מציאותי.

כגודל ההתעלמות והביטול כן היה גודל ההלם משהפכנו למציאות מדינית אדירה, שכפתה את עצמה עליהם. עכשיו אינם יכולים לסלוח לעצמם שלא ראו מראש. אבל ההיתקלות במציאות החדשה אינה דוחפת אותם להתפשרות. ככל שהאישיות הערבית מלאת זעם כלפי עצמה, הרי היא מלבה יותר ויותר את אש השנאה ואת ההחלטה הנפשית שלא להתפשר. גם אם מפלה אחר מפלה מוכיחה בעליל, כי הכרעה צבאית אינה אפשרית; גם אם מוכיח הניסיון כי המדינה הזאת, ההולכת לכאורה ממשבר למשבר, מחזיקה מעמד אף על פי כן; כי העם היהודי אינו עייף מתמיכתו – וגם אמריקה אינה חדלה מעזרתה – עדיין אין זה יוצר את הנכונות הנפשית להתפשר. זה אולי מרתיע מכניסה למלחמה בשלב זה או אחר, כמו שבסיני נרתעו ירדן וסוריה מלהיכנס למערכה, אבל עדיין אין זה מכשיר את הנפש להתפשרות ולשלום.

אנחנו עוסקים כאן בתמורה שהבשלתה אינה בתהליך של שנים, אלא של עשרות שנים. הדברים אמורים, לא מפני שאיננו רוצים להתייאש לגמרי מסיכוי של שלום ולכן דוחים אותו לשנות דור, אלא על-פי היגיון מעשי המביא בחשבון את הפסיכולוגיה הציבורית-הלאומית.

אני אומר: כל זמן שחי, פועל, קובע ומשפיע הדור שההלם הזה בא עליו כחוויה אישית ישירה, אין כמעט סיכוי, או יש אך סיכוי קלוש, שתבוא ההתפשרות הנפשית שבלעדיה לא ייתכן שלום. באומרי זאת אינני מתכוון לשלול שתי

אפשרויות: (א) אינני שולל אפשרות של החשת השלום – ואני אומר זאת לא רק לגבי העתיד אלא גם לגבי העבר, ויש דברים בגו; (ב) אינני שולל אפשרות של דחייה נוספת של השלום. מכל מקום, אינני בא לידי מסקנה שאין מה לעשות, או שאין זה משנה מה אנחנו עושים. אינני גורס, שיכולים אנו ורשאים לשבת בחיבוק ידים עד אשר ייתם כל הדור ההוא לגווע. אני גורס, שיש

שלא ראינו נכוחה את העתיד. אנחנו כיום עומדים בפני השאלה הזאת כאילו לא חלה כל התקדמות, כאילו חלה נסיגה.

ועדיין אנו לוקים בהעדר הבנה מספקת לרקע הנפשי של הבעיה מבחינת העולם הערבי. אביא ראייה אחת לדבר:

עם גמר הקרבות בחצי האי סיני ב-5 בנובמבר 1956 (לא הייתי בארץ, ואני דן על פי עיתונים שהגיעו אלי מן הארץ ועל-פי דברים ששמעתי מרחוק ב"קול ישראל"), התרשמתי כי הארץ נתפסה מחדש לאשליה של שלום קרוב; כאילו הניצחון המכריע שלנו בסיני יצר רקע לשלום. אינני תולה את הקולר בממשלה, אבל ברוח זו נכתבו מאמרים ראשיים, ברוח זו דיברו חברי כנסת, לאו דווקא חברי ממשלה, מחשבה זאת באה לידי ביטוי בשידורים שונים ב"קול ישראל". אנשים חשבו כי דווקא תחת מחץ המהלומה הקשה והאנושה שהנחתנו על ראשו של נאצר, יבינו בעולם הערבי הנדהם והמזועזע שאין להם ברירה ויעשו שלום לאלתר. אכן, הרגשתי-שלי היתה קשה. הרהרתי כיצד לא למדנו לקח מספיק מן האכזבה הראשונה שלאחר הסכמי שביתת-הנשק. לא פעלנו כלום בחינוך הציבור שלנו לראייה אמיתית של המצב ושל הבעיה. ראיתי לפני, בעיקר, אי-חדירה למהותה הפסיכולוגית של הבעיה.

שאלת השלום לא תיפתר לא על-פי האינטרס ולא על-פי ההיגיון. זוהי, בתחילת כל ובאחרית כל, שאלה של רצון. זוהי השאלה אם נוצר רקע נפשי מסייע לשלום או, לפחות, אם סולקו מהרקע הנפשי יסודות העומדים לשטן על דרך השלום. אין זה צריך להיות דווקא תהליך חיובי. אבל הכרחי, לפחות, שיתקיים התהליך השלילי – שיסודות נפשיים המפריעים לשלום ישותקו או ייעקרו משורש.

ההלם שנגרם לתודעה הערבית על-ידי תקומת מדינת ישראל היה הרבה יותר חזק והרבה יותר עמוק מששיערנו. בהלם הזה אשם גם החינוך המדיני של הציבור הערבי. ציבור אחר היה מקבל את המאורע בהזדעזעות הרבה יותר קטנה. לנו יש עניין עם ציבור מסוים בעל אופי מסוים, הנמצא ברמת התפתחות מסוימת, ועלינו לקבל אותו כמות שהוא. הציבור הזה לא עמד על משמעותה

אינו מלחמה עדי עד, אלא שלום עם העמים הערבים שמסביב.

אולם הסכם לאומי זה, בשלושת סעיפיו, אין די בו לפתור את בעיות מדיניות היום-יום. עדיין יש מקום לשתי גישות, ולפי דעתי קיימות שתי גישות:

גישה אחת אומרת שהערבים מבינים רק לשון של כוח. מדינת ישראל היא כה קטנה, כה בודדת, היא אולי כה חלשה – אם לנקוט קניי-מידה של שטחים, אוכלוסיות, פוטנציאלים – שאם לא תכפיל את הכוח הממשי שלה במקדם גבוה מאוד של פעילות מופגנת – רעה נגד פניה. מדינת ישראל צריכה מזמן לזמן להוכיח בעליל כי היא חזקה, כי היא מסוגלת ונכונה להשתמש בכוח באופן מוחץ ויעיל מאוד. אם לא תוכיח זאת, יבלעו אותה. היא עלולה להימחות מעל פני האדמה. אשר לעניין השלום – אומרת גישה זו – הוא בין כה וכה מפוקפק. על כל פנים הוא רחוק מאוד. אם יבוא השלום, הוא יבוא רק אם ישתכנעו שאי-אפשר להכריע את המדינה הזאת. יש יותר סיכויים שהשלום יבוא באמצעות שכנוע שבכוח מאשר באמצעות דיבורים על רצונה הכן והאמיתי של ישראל בשלום. בעיית השלום אינה צריכה, לכן, להופיע כשיקול מסייג כאשר עומדת על הפרק שאלה של הפגנת כוח בקנה-מידה גדול למען פתרון בעיית ביטחון שוטף. אם פעולות אלה – מעשי תגמול, מערכות חדשות – מלבנות מחדש את אש השינאה, אין להיבהל מזה. האש מלובה ממילא. לעומת זאת, אם נימנע מתגובה חריפה מחשש ליבוי נוסף, יצא שכרנו בהפסדנו. אם נוסיף לטענות אלה את הנטייה האנושית הטבעית להגיב; אם נוסיף את הרגישות המיוחדת ליהודים – שמא חושדים בהם בחולשה; אם נצרף את קירבת הזמן לתקופת הזוהר של מלחמת הניצחון, את זר התהילה הענוד לראשו של צה"ל – נבין את הגורמים שמהם מצטרפת האוירה המסייעת לגישה זו בנוסף לשיקול המדיני והביטחוני, שהוא רציני מאוד כשלעצמו.

מה אומרת הגישה האחרת? אסור שייעלם מחשבוננו, אף לרגע אחד, עניין השלום. אין זה רק חשבון מדיני. בטווח ארוך זה חשבון ביטחוני מכריע. בלי להפחית בחשיבות שיקולי ביטחון

ערך ויש משקל למה שאנחנו עושים, חיובי או שלילי, הן מבחינת הסיכוי שבקירוב השלום והן מבחינת הסכנה שבהרחקתו.

ב

איך אנו נוהגים, איך עלינו לנהוג נוכח ההתנגדות והאיבה הערבית? יש פנים לכאן ולכאן, אך אפשר לומר כי קיימים כמה יסודות שביחס אליהם יש הסכמה מגובשת של דעת קהל אחראית בתוך המפלגות ובין המפלגות.

יסוד ראשון הוא הביטחון. על שלמות הטריטוריה של מדינת ישראל, על חיי אזרחיה, על רכושם, על אפשרות התנועה, העבודה, הפיתוח – יש להגן ויהי מה. בעניין זה לא יכול להיות ויתור ולא יכולה להיות רתיעה, כי בנפש המדינה הדבר, בנפש קיומו של העם.

יסוד שני היא בעיית הפליטים הערביים. אולי פה אי-אפשר לדבר באותה מידה של הכללה והחלטיות כמו בנושא הביטחון. אף על פי כן, נדמה לי שאפשר לקבוע כי העמדה הלאומית הכללית היא התנגדות להחזרת הפליטים. ויש לעמדה זו הצדקה הן בטווח קצר והן בטווח ארוך. אינני רוצה להיכנס לבעיה שאפשר להקדיש לה הרצאה שלמה. אני רוצה לומר, שבניסוח שלנו אף פעם לא אמרנו כי בשום פנים ואופן לא יחזור אף פליט ערבי אחד. אמרנו כי אין החזרת הפליטים הערביים לארץ יכולה לשמש פתרון לבעייתם. פירוש הדבר, שאם, נניח, יש תוכנית לאיחוד משפחות, אפשר להרחיב מסגרת זו – במקום להחזיר בנים עד גיל 15 אפשר להחזיר גם בנים עד גיל 18. אפשר להחזיר גם אחות, דודה וכדומה. זו היענות לסבל של פרט, של משפחה. המשפחות הערביות, היושבות בארץ, היו נושאות באחריות קליטתם של בניהן וקרוביהן. כאן התחשבות אנושית ולא זכות מדינית. אין המדינה מכירה בזכות החלטית של מישהו מהפליטים לחזור, ואין המדינה מוכנה להעמיס על עצמה את הדאגה לקליטתם ושילובם ברקמה הכלכלית והחברתית של הארץ.

ויש יסוד שלישי המקובל על הכלל, ובכלל זה "חרות": החזון והיעד של המדיניות הישראלית

משרטט בקווים כלליים מאוד שתי גישות, שיש להן קיום ונביעה מהגיון המצב שלנו. אינני יכול להגיע לשום סיכום ולשום הכרעה. אינני יודע גם אם יוכל ההיסטוריון שבעתיד להכריע: מי צדק? אולי ימצאו שצריך היה למזג בין שתי הגישות. אולי יקבעו שעצם ההתרוצצות היתה רעה – צריך היה להכריע ולפעול בעקיבות על-פי גישה אחת. אינני יודע. כמרצה המתבקש להגיש הלכות פסקות, אני מאכזב. אבל כמדינאי, או כמי שהיה מדינאי, אינני יכול להתעלם מהסבך האורגני של הבעיה.

*

והנה נשאלתי לגבי כדאיותו של מבצע סיני. ברור, שעל יסוד הרקע שנוצר יש רגליים חזקות מאוד לדעה ולהערכה, שמסע סיני היה מסע ישועה. אבל זה אינו ממצה עדיין את הבירור ההיסטורי והפוליטי.

יש שאלה קודמת ונוקבת יותר: האם מוכרח היה להיווצר הרקע שעשה את מבצע סיני להכרח? יש מקום לחשבון נפש. לא אפסוק משפט שלילי, אבל, בשום פנים ואופן לא אקבל דין היסטורי שיאמר: כן, מוכרח היה להיווצר רקע כזה.

יש מקום לבירור נוקב. כי מה הביא למסע סיני? צבירת הכוח המצרי בחצי-האי סיני והתפקיד שהוא מילא כבסיס לפעולות פדאיון. זה עיקר התיזה. איש אינו מכחיש שנוצר מצב כזה, אבל השאלה היא מה הביא לצבירת הכוחות, מה הביא לעמדה הזאת של המצרים? כאן היתה התפתחות, שעם כל הצניעות לא אשלול ממדינת ישראל את הזכות והכבוד של השתתפות פעילה בה. אנחנו היינו גורם פעיל בהתפתחות זאת, מפעולות עזה וחאן-יוניס ועד המשפט של "העסק הביש" במצרים.

יש, כמובן, ערך רב לכך – אינני אומר בזה את דעתי, אבל יכולה להיות דעה כזאת – שמדינת ישראל תהיה מדינה חזקה, שיצא לה שם בעולם של מדינה קטנה, אומנם, אבל חזקה. לוז קשה. יש, ללא כל ספק, ערך רב לכך שלמדינת ישראל יצא שם תהילה של מדינת גיבורים.

אך יכול מישהו לתהות: האם כדאי או לא כדאי למדינת ישראל, שיצא לה שם של מדינת אמת? זה נכס או אין זה נכס?

שוטף, עלינו להביא תמיד את עניין השלום במערכת חישובינו. עלינו לרסן את תגובותינו. ועומדת תמיד השאלה: האם באמת הוכח, כי מעשי תגמול פותרים את בעיית הביטחון שלשמה נועדו? נניח ששלטת הגישה הראשונה. ברור שעל כל מקרה התנכלות צריכה לבוא תגובה. תגובה יכולה להיות רק צבאית. האם שוקלים שתגובות צבאיות, כשהן חריפות יותר מסיבותיהן, מעוררות תהליכים חמורים המרחיבים את הפרץ, הדוחפים את שכנינו למחנה הקיצוני? כיצד ניתן למנוע הידרדרות כזאת?

השאלה היא אם מקדישים לכך מחשבה, או שהשתלטה שגרה צבאית ובזה נגמר העניין?

לאור ההתפתחויות בשנים האחרונות יאמרו בעלי הגישה הראשונה: כל שהתרחש היה בלתי נמנע; השינאה הערבית לישראל היא יסוד בל-יימוט; שילוב הסכסוך הערבי-ישראלי במלחמה הקרה הפך חלק מהמציאות העולמית; הדברים מוכרחים היו להסתבך יותר ויותר; הסכנה לישראל התגברה בהכרח. אלמלא מעשי תגובה נמרצים היה המצב עוד יותר גרוע, המשבר היה בא עוד קודם, היה מצב חמור ביותר. רק תודות לפעולה מסוימת השגנו נשק, נאמר מצרפת. רק תודות לאותם ניצחונות ביצרנו את ביטחוננו. קיווינו שתחת לחץ המהלומה נקרב גם את עניין השלום, כיוון ששכנינו אינם מבינים שפה אחרת. אם לא נתגשם סיכוי זה – בין כך או כך לא היה מתקיים. המצב חמור. איננו אומרים שהמצב נפלא, אבל בנסיבות החמורות שלנו נחלנו, בגישה זאת, הישגים גדולים מאוד.

קשה אומנם לערער על הישגים אלה. אף על פי כן, יכולה להיות גישה האומרת שאילו נקטנו שיטה אחרת, אילו באנו לתפוס את הדבר במיעוטו ולא ברובו, אילו לא הלכנו בשיטת קיביה, עזה וכו', כי אז אפשר שההיערכות בצד הנגדי היתה שונה. נאצר אולי לא היה נדחף לעסקה הצ'כית. ברית-המועצות לא היתה מוצאת פתח מרווח כל כך לחדור למזרח התיכון. אפשר שהיינו סובלים קצת יותר בינתיים, אבל מצבנו הכללי היה פחות חמור.

אני מביא את שתי הגישות ואיני בטוח שאני ממצה אותן ועושה צדק כלפי שתיהן. אני רק

גם בלי ויתורים. באקלים המזרח-תיכוני אנחנו מהווים גורם. איננו גורם יחיד או מכריע, אבל אנחנו גורם נכבד. אל נזלזל באקלים ובתפקיד שאנו ממלאים ביצירתו. כמוכן שהמעצמות הגדולות ממלאות כאן תפקיד נכבד ביותר. בימי המנדט, כאשר עשינו ניסיונות הידברות עם הערבים, היה לערבים יסוד להניח, שבלחץ על אנגליה יוכלו להשיג יותר מאשר בהתפשרות עם היישוב היהודי. למה להם להתפשר עם ישראל כל עוד יכולים הם ללחוץ על אנגליה?

בשיחה האחרונה שהיתה לי עם המנהיג העיראקי נורי סעיד בחיפה ב-1945, סמוך לגמר המלחמה העולמית, אמרתי: "הבט, המלחמה עוד מעט נגמרת. יבואו שליטי עולם להחליט על גורל ארצות אלה. מדוע נניח להם להחליט? מדוע לא נחליט אנחנו? אם אנחנו מחולקים – יחליטו הם. אם אנחנו מאוחדים – אין להם מקום להחליט, אבל נורי סעיד השיב: "לא. אין לנו כוח למנוע זאת. מוטב נחכה ונראה מה יחליטו – אז נראה אם נוכל להסתגל למסגרת שהם יצרו". זה היה דיבור דיפלומטי. הוא חשב שאצל אנגליה ואמריקה ישיגו יותר על חשבוננו.

עכשיו נוכחת ברית-המועצות באזור וממלאה תפקיד דומה. אם לערבים יש תמיכה כזאת, מדוע ללכת לקראת פשרות עם ישראל? אני בהחלט מסכים לדברי ראש הממשלה, שרק בידי המעצמות, עכשיו, להפיג את המתיחות הזאת. אבל אינני סבור שאפשר לשחרר את מדיניות ישראל מאחריות כלשהי.

מוטב לנו, שלא נתבטל בעיני עצמנו. יש ערך למה שאנחנו עושים. יש אפילו ערך למה שאנחנו אומרים. העניין מורכב. אני מבין את זה. אינני בא בהרשעה סיטונית, חס וחלילה. אבל לא ניצל ממצב מורכב על יד התעלמות מהאופי המורכב שלו.

יכולה להיות דעה שאין זה חשוב, שמוטב למדינת ישראל שלא תתגדר יותר מדי במורשת הנבואה, בחזון הצדק, החסד והאמת. אבל אם מדינת ישראל דוגלת בערכים אלה, היא חייבת משהו בקיומם אפילו זה עולה בקורבן. אם לא כן, היא מתמרנת עצמה לתוך מיצר שאין מוצא ממנו מבחינה מוסרית – ובטווח ארוך גם מבחינה מדינית.

אני שולל שלילה מוחלטת את הגישה, שמותר לדרוש מישראל ויתורים כלשהם למען שלום. אני שולל את ההנחה שאפשר לקנות שלום במחיר ויתורים. אפשר לקנות את השלום במחיר הנאות הדרויות. הנאות הדרויות אינן ויתורים.

אם נציע, למשל, לירדן, שהיא עכשיו סגורה ויש לה רק מוצא אחד אל הים, בעקבה, לפתוח להם דרך אל הים התיכון, אין בזה שום ויתור. אם אני נותן אפשרות מעבר לאנשים ולסחורות ויוצר בחיפה קטע של נמל חופשי – איני הופך את חיפה לנמל חופשי! – מכניסים ומוציאים סחורה במובלעה שבה עומדים שוטרים ישראלים ואין משלמים מכס – בזה איני מצמצם את ריבונות ישראל. אני מפעיל ריבונות ישראל למען כינון יחסים הדרויים הוגנים עם מדינה שכנה לטובת שני הצדדים.

ישב אדם ברכבת בקהיר, ייסע ויגיע דרך ישראל לביירות כדי לבלות נופש בלבנון – האם יש בזה ויתור? ויתור פירושו ויתור על שטח, ויתור על ריבונות. ויתור יהיה אם למען השלום נגביל את העלייה. אלה דברים שאין לדבר עליהם. הם לא יקרבו את השלום, כי אם נתחיל ללכת בדרך זו, יאמר הצד הערבי: עשר שנים התעקשנו – עכשיו הם מתחילים לרדת במחיר; נתעקש עוד קצת – הם ירדו עוד ועוד.

השאלה היא שאלת האקלים המדיני האופף את הבעיה. באקלים מדיני מסוים יכולים להגיע לשלום

14. דוד בן־גוריון: מבצע דורנו ומשימתו – 1961¹⁴

בקטע מתוך מאמר נרחב בשנתון הממשלה, כשנתיים לפני שפרש סופית מהנהגת המדינה, הביע בן־גוריון דאגה מפני דמותו וערכיו של הדור שגדל בשנותיה הראשונות של המדינה. הקטע מעניין משתי סיבות: האחת, גם 13 שנה אחרי הקמת המדינה בן־גוריון עדיין ראה את החברה בישראל כ"קטעי אומה", שהמתח וההבדלים בין רכיביה עלולים לגבור על המשותף. השנייה, בעידן שקדם לתקינות הפוליטית אפשר היה להעלות לדיון ממלכתי ופומבי סוגיות חיוניות, שהפכו לטאבו במהלך הדורות באופן המקשה על התמודדות איתן. קשה להעריך אם החברה הישראלית הייתה צולחת את הסף הקריטי שאפשר לה לתפקד בתנאים קשים בדורות האחרונים, אם לפני כשישים שנה היו המכשולים המאחרים מעוותים ללא הכר את הדיון הציבורי ואת ההתמודדות הפוליטית. מה שקובע אינו הצדקת הניתוח או הפרכתו, אלא עצם היכולת להעלות שאלות כאלה על סדר היום.

*

אנו עומדים בדור זה על פרשת דרכים היסטורית בחיי העם היושב בציון. הדור הקשיש, גם זה שנולד בארץ או חי בה הרבה עשרות שנים, וודאי זה שבא הנה מהגולה – ספג לתוכו הצער, הבזיון והסבל של עם משולל חירות, מולדת, עצמאות, תלוי בחסדי זרים, אבל גם ינק ממסורת גבורה מוסרית של עם הנאבק על נפשו, מסורתו, אמונתו, חזונו, עצמאותו. ויש בו החיוב של סבל יוצר, של מחאה מתקוממת, של מאבק מחסן, של סיפוק המגשים, של חרות המנצח, של מחולל התמורה הגואלת. הדור הצעיר שנולד שנים מעטות לפני קום המדינה או לאחריה, לא ידע טעם הגולה, מרירותה, קשייה ומאבקה המרוממים והמחסנים. הוא מקבל את המדינה העצמאית היהודית, המעמד החדש של עם שווה־זכויות, המולדת הנבנית והמחוננת – כדבר טבעי, נתון מאליו, שאינו מצריך כאילו כל מאמץ מיוחד. ואם העולה החדש מצא במניחי היסוד של ההתיישבות החדשה בעיר ובכפר, מחיי הלשון ויוצרי התרבות וכוח ההגנה והצבא, את מנהיגי האומה וקיבל ברצון את מרותם המוסרית, – הרי בדור החדש, בנוער שבעשור הבא ואחריו, שיהווה רוב העם בארץ – כולם יהיו בעלי "ייחוס" שווה; והשאלה היא מה תהא דמותו הרוחנית והתרבותית של דור זה?

שאלה זו מחמירה לרגל עובדה ביולוגית מצערת, ואולי מסוכנת: המיעוט התרבותי בעם, העומד בראשו – המדובר הוא לא־דווקא בחברי

[...]

בימינו, בדור זה, יש שתי בעיות יסוד העלולות להטות כף־מאזנים ההיסטורית לגבי הדור הצעיר, שטרם הגיע לצבא, לעלייה או לירידה. לגובה מנשא ומחסן או לשפל מנוון ומסכן. גוש העלייה הגדולה של 13 שנים אלה, המיליון החדש שנתכנס מארבע כנפות הארץ, ריכז בתחומי ארץ קטנה זו קטעי אומה שהיו רחוקים זה מזה מאות ואלפי שנים, לא רק מבחינה גיאוגרפית אלא מבחינה אנושית, שנבדלו בלשונם, במנהגייהם, בהווי חייהם, ברמת חינוכם, במסורתם, בשיחם ובשיגם; ועם כל השוני הרב שיש בין העדות המרובות של העלייה החדשה, לארצותיהן, העדות האירופאיות, האסיאתיות והאפריקניות, – קיים במידה רבה הבדל כולל בין רובה הגדול של העלייה החדשה ובין היישוב הוותיק, שהוא עד היום המנהל והמדריך הראשי ברוב שטחי החיים של העם והמדינה. אולם יישוב ותיק זה הוא שסוע בתוכו, יותר מהעלייה החדשה, מבחינה מדינית ומפלגתית, וכל מה שחילוקי הדעות בתוכו הולכים ומתמעטים או מתרככים – הפירוד הנפשי הולך ומעמיק, וזה מחבל במיזוג הגלויים ובחינוכו הממלכתי של העם, ומן ההכרח שהוא נותן את אותותיו גם בצבא, באשר אין החיילים אלא בני העם, וכל הנעשה במדינה מטוב ועד רע מגיע לאוזנם ולרוחם ומשפיע עליהם. ויש עוד בעיה לא פחות חמורה.

14 שנתון הממשלה תשכ"ב, (נכתב בשדה בוקר, 3 בספטמבר) 1961 בתוך: כוכבים ועפר, מסדה, 1976, עמ' 371-372.

אם אין אנו רוצים ליהפך לעם ליבנטיני ולמדינה ליבנטינית – ומדינה ליבנטינית יהודית לא תתקיים, – כי לא תוכל לעמוד בפני שכנותיה הליבנטיניות הזוממות להכחידה, והן עולות עליה בכמותה פי-עשרים ויותר, – עלינו לראות בהעלאת חינוכו של הדור הצעיר, של כל הדור הצעיר, לא רק ללא הבדל עדות, אלא גם ללא הבדל מעמד כלכלי, משימה חיונית שאינה פחותה בחשיבותה ממשימת הבטחון גופא, – מפני שהיא באמת משימה בטחונית. כי רק בשמירת האיכות העליונה שלנו ובהעלאתה המתמדת של איכות זו – נעמוד. [...]

מוסדות מנהיגים: ממשלה, ראשי עיריות, מוסדות המשפט, ראשי מפלגות, עורכי עתונים, מורים בבתי-ספר תיכוניים וגבוהים, אלא בציבור הרחב יותר, שהוא אמנם מיעוט כמותי בעם, אבל משקלו הסגולי מכריע עכשיו בכל שטחי החיים המדיניים, הכלכליים והתרבותיים, – מיעוט זה הילודה בתוכו היא קטנה, ורוב העם, שלא זכה בחינוך ובמסורת התרבותית של מיעוט זה, – הילודה בתוכו היא גדולה פי-שניים או שלושה, והדור הצעיר של רוב זה יהווה בעשור הבא או כמה שנים אחריו, רוב מניין ורוב בניין העם בישראל, והוא אשר יטביע חותמו על כל המדינה ויעצב דמות העם. והשאלה היא, וזוהי שאלה גורלית, – מה תהיה דמותו של רוב חדש זה, של ילידי הארץ או חניכי הארץ?

15. שמעון פרס: המזרח התיכון החדש – 1993¹⁵

הייחוד בחזונו של שמעון פרס הוא הציפייה לטרנספורמציה, לא פחות, של המזרח התיכון, בעקבות התמורה העמוקה שהתחוללה בסדר העולמי בשל קריסת ברית המועצות וקץ המלחמה הקרה. חשיבותו בהשפעה על הניסוי המהפכני שהוביל יצחק רבין בתהליך אוסלו, אף שרבין נטה שלא להכיר בהשראת תפיסותיו של פרס על מה שהציג כמהלכיו ה"מעשיים" וה"פרגמטיים" של ראש הממשלה.

ייחודו של פרס הוא בדרך החשיבה. פרס הניח שלמצוקות האזור יש "פתרון" ושאל מה דרוש כדי שהפתרון יתממש. אז הוא הניח שמנהיגי האזור יהיו חייבים לאמץ מרצון או מאונס את אשר נדרש, שהרי בלא שתאומץ המדיניות המתאימה, לא ניתן להגיע אל הפתרון הנכסף: "המפתח לפתרון, לייצוב השלום, לשמירת ביטחון, לדמוקרטיזציה ולפיתוח כלכלי, לשגשוג לאומי ולרווחת הפרט, הוא בהתארגנות אזורית. לשם כך דרושה מהפכה מחשבתית, שלא קל לעמוד בה, אך היא הכרחית ובלעדיה לא יהיו בטווח הארוך לא שלום, לא ביטחון, לא רווחה ולא חרות".

הגישה הזו, שאינה מקובלת על הזרם המרכזי בישראל, הכשילה את ניסיונותיו של פרס לזכות באמון הציבור כמעצב מדיניות. היא גם זו שעשתה אותו מקובל מאוד באירופה ובחוגים "מתקדמים" בארצות הברית, שם רצו להאמין שהדמוקרטיה, השלום ושיתוף הפעולה יבואו למזרח התיכון מכיוון שהם דרושים ורצויים כל כך לתושביו. הקושי העיקרי בתפיסה הזו הוא התעלמותה מן הממד התרבותי וההיסטורי – התעלמות המאפשרת את ההשוואות המפוקפקות עם אירופה. בתחומים אלה – התרבותיים וההיסטוריים – נעוץ גם ההסבר לעובדה שהמזרח התיכון השתנה בשלושים השנים מאז נהגתה והוצגה תפיסתו של פרס בכיוון השונה ביסודו, בתחומים חשובים, באופן קוטבי מתחזיותיו. את רוב העדויות לכך אפשר היה למצוא באירועי 'האביב הערבי'.

*

ובלעדיה לא יהיו בטווח הארוך לא שלום, לא ביטחון, לא רווחה ולא חרות. תפישת המסגרת האזורית מבוססת על ארבעה יסודות:

ייצוב המערכת: הזרמים נושאי בשורת הקנאים פונדמנטליסטים חודרים ועוברים ממדינה למדינה, תוך שהם מסכנים את השלום באזור ואת השלטון הפנימי ברוב המדינות... מסגרת מערכתית אזורית תוכל להיות מוקד חדש, מייצב באזור שתזורים תקוות אמיתיות, כלכליות וחברתיות, כדי לכבות את אש הקנאות הדתית ולצנן את הלהט המהפכני שלה. [...]

ההבט הכלכלי: תנאי להורדת המתח בין מדינות האזור ובתוך כל אחת מהן הוא העלאת רמת החיים של הפרט. כל זמן שמתקיים הפער בין ציפיות הציבור לשיפור של ממש במצבו ובין ההזדמנויות הדלות שהמערכת הפוליטית-חברתית של מציעה לו, יהיה רקע מתאים להתפרצויות של

כינון שלום בין ישראל לשכנותיה הערביות יפתח לשידוד מערכות יסודי במזרח התיכון. זה לא יהיה מטה קסם, מן הצילינדר הדיפלומטי לא ייצא שום שפן, אבל השינוי שבעצם ההשלמה עם ישראל וקבלתה כמדינה שוות זכויות וחובות באזור יפתחו בעתיד פתח לשיתוף פעולה מסוג חדש – יתר על כן, כינון השלום יאפשר בכוא הזמן ובהדרגה, צמיחתה של מסגרת אזורית משותפת של עמי המזרח והתיכון.

ואכן, את בעיות האזור אי-אפשר כלל לפתור במישור הפנימי (בתוך כל מדינה בפני עצמה), או במישור הביטורלי (בין המדינות השונות, על בסיס דו-צדדי או רב-צדדי) בלבד. המפתח לפתרון, לייצוב השלום, לשמירת ביטחון, לדמוקרטיזציה ולפיתוח כלכלי, לשגשוג לאומי ולרווחת הפרט, הוא בהתארגנות אזורית. לשם כך דרושה מהפכה מחשבתית, שלא קל לעמוד בה, אך היא הכרחית

15 שמעון פרס, **המזרח התיכון החדש**, סטימצקי, 1993. פרק רביעי: המסגרת האזורית, עמ' 61-72.

האימה ביניהן. כפי שמעצמות אלו, בעיצומה של המלחמה הקרה, הבינו שיש צורך במסגרת משותפת לצמצום סכנת הכליה ההדדית, כך צריך להיות במזרח התיכון. המסגרת המשותפת תמחיש את מגבלות הכוח דווקא בעידן של תפוצת אמצעי לחימה כה מסוכנים, ותאפשר נקיטת האמצעים הנחוצים למניעת אותה לחיצה על ההדק, שאחריה לא יהיה כבר ולא כלום.

דמוקרטיזציה: המזרח התיכון זקוק לדמוקרטיזציה כאוויר לנשימה. לא רק בשל הממד הערכי של הדמוקרטיזציה כתהליך להבטחת חופש לאדם וחרות אזרחית, אלא גם כדי לשמור על השלום ולסלק גורמי התססה פונדמנטליסטים, המאימים על הקידמה והפיתוח. מסגרת אזרחית תיצור תחרות באימוץ תהליכים דמוקרטיים, כדי למנוע איום על השלטון מבפנים וכדי שלא יצור רושם של איום כלפי חוץ. הדמוקרטיה יש לה כוח התחדשות משל עצמה. הצורך בחידוש המשטרים בולט במיוחד על רקע העובדה שבאזור מרוכז מספר השליטים המוחלטים הגדול ביותר בעולם, אולם דווקא עובדה זו עצמה מקטינה את סבירות התרחשותה של דמוקרטיזציה על בסיס לאומי בלבד. גם הפונדמנטליזם, שמהותו אנטי דמוקרטית, גם כשהוא משתמש בסיסמאות דמוקרטיות, תורם לקושי לתהליכי דמוקרטיזציה נפרדים בכל מדינה בפני עצמה. מאידך גיסא, מסגרת אזרחית-קהילתית תבטל חלק מהנימוקים שבקיום מתחים צבאיים ותסייע לתהליכי הדמוקרטיזציה, גם בשיתוף הבין-אזורי.

דמוקרטיזציה אזרחית פירושה, כמובן מאליו, גם פתיחות תקשורתית. אמצעי התקשורת המודרניים מאפשרים לתקופה מצב חולני בעם מבלי לתקוף את העם עצמו. כך הם יכולים לסייע לניצחונה ההיסטורי, הדרוש כל כך, של הדמוקרטיה, ניצחון שהוא הערובה המוצקה ביותר גם ליציבות השלום. מדינות דמוקרטיות, כידוע, אינן יוצאות למלחמה זו בזו.

בסופו של דבר אין רווחה אמיתית ואין שגשוג כלכלי לאורך ימים, אלא במסגרת דמוקרטית, וגם הביטחון הלאומי והאישי אינו מחזיק מעמד לאורך ימים, אלא במסגרת דמוקרטית. המשטרים הטוטליטריים התגלו כבר כיקרים וכבלתי יעילים,

פונדמנטליזם. אין משק לאומי בימינו יכול לחלץ עצמו ממצוקותיו בלי סיוע או השתלכות במשק רחב יותר, ולכן ארגון אזרחי של שיתוף פעולה בין המדינות ושל פעילות על-לאומית הוא התשובה הממשית היחידה לפונדמנטליזם. יתר על כן: הסיכוי לייצר מזון מספיק באזור שחון וצחיח, לתת פרנסה ורווחה לכל אדם, מותנה בארגון השקיה, במזרח התיכון ובכלימת התפשטות המדבר. רק מערכת אזרחית מאורגנת תוכל להתמודד עם אתגר גדול זה, והיא תאפשר גם ניצול מירבי של פוטנציאל התיירות והתחבורה באזור, שרכיבים כל כך ברחבי העולם נושאים אליו את עיניהם.

הביטחון הלאומי: בסופו של דבר, כפי שיובהר בפרק הבא, אין כל אפשרות להבטיח רמה סבירה של ביטחון לאומי בעידן טילי הקרקע-קרקע וערב גירעונו של המזרח התיכון, אלא אם תיכון מסגרת אזרחית של פיקוח ובקרה. כל מדינות האזור עלולות להיחשף לסכנה קיומית, בהיעדר אמצעי פיקוח ובקרה נאותים ויעילים. העובדה שעיראק, לדוגמה, השתמשה בנשק כימי במלחמתה ובדיכוי מרד הכורדים, ובמלחמת המפרץ ירתה טילי קרקע-קרקע לעבר מטרות בישראל וסעודיה, מוכיחה את התיישנותם המהירה של משגי היסוד האסטרטגיים מן העבר לקראת המאה העשרים-ואחת מאבד עקרון העומק האסטרטגי חלק ממשמעותו כחומת מגן בצורה, משום שהטילים עוברים מעליו והנשק להשמדת המונים הופך את העורף לזירת מערכה עיקרית. הפצצת המתקנים הגרעיניים של עיראק על-ידי ישראל בשנת 1981, וכעבור עשר שנים על-ידי ארצות הברית, לא פתרה את בעיית גירעונו של האזור, אלא העניקה רווח זמן, תוך כדי הורדת מאמצי המחקר והפיתוח, הנעשים כעת בשיטות אחרות שקל יותר להסתירן, אל מתחת לפני הקרקע. אכן, הוכח בעליל שניתן להרוס, במבצעים מבריקים כשלעצמם, כורים גרעיניים, אך לא לבטל את התוכניות ואת הכוונות להצטייד בנשק גרעיני. מבצעים אלה יכולים, לכל היתר, לדחות את מימוש הסכנה, אך לא את התרחשותה. לפעמים הם אף עלולים להביא לידי יצירת חלופה מסוכנת עוד יותר. כדי להתגבר על הסכנה עצמה צריך ללכת בדרכן הרציונאלית של המעצמות הגדולות, שלא הסתפקו בהיווצרותו של מאזן

שמירת השלום והביטחון ואיסוף פרי ההילולים של השכנת השלום – השגשוג, הפיתוח, הרווחה, השלווה, לכל אדם, לכל עם, לכל האזור כולו. השיקולים הנחוצים בשלב זה הם השיקולים היסודיים לטווח ארוך – נורמליזציה של היחסים, קשרי כלכלה ותרבות, קביעת גבולות קבע על בסיס צודק עד כמה שאפשר, מתוך התחשבות בשאיפות לאומיות, בזיקה היסטורית ובמציאות דמוגרפית, ולא רק בשיקולי ביטחון במובנם הישיר והצר. הרי שלום קבע יציב הוא עצמו מקדם ביטחון רב ערך. לשם כך יש ליצור אינטרס כללי בשמירת השלום, שביא את הכל לידי חשיבה חדשה, שונה, על עתיד האזור ועתידו של כל גורם לאומי בתוכו. על יסוד זה ניתן גם לטפח תודעה של שותפות גורל ושל צדק משולב בגישה מציאותית. כל אלה יתנו לשלום הישראלי-ערבי ממד נוסף, מעל ומעבר להפסקת מצב המלחמה. [...]

ביטחון אזורי

מערכת ביטחון אזורי תבסס על שני מיני התחייבויות הדדיות: האחד – התחייבויות של הצדדים זה כלפי זה, הן התחייבות דו-צדדיות והן רב-צדדיות זה כלפי זה, והאחר – התחייבויות כלפי המערכת האזורית עצמה, כיישות מדינית בעלת מעמד בינלאומי בפני עצמה. ההסדרים שייכוננו על יסוד ההתחייבויות הישירות של המדינות השונות זו כלפי זו יגדילו את מרחב ההתרעה מפני הפרת השלום, ויהיו, כשלעצמם, גורם הרתעה. ההתחייבויות המכוננות את המערכת האזורית יעלו את רמת השלום בדרגה: רק במסגרת אזורית ניתן להגיע להסדרים של צמצום סדרי כוחות, פירק חימוש ופיקוח על מניעת הפצתו של נשק להשמדת המונים, לצד מערכת בקרה אזורית לאיסוף מידע על פעילות צבאית ודיווח על תנועות אלו לכל הצדדים. מערכות כאלה יפעלו לא רק באזור עצמו, אלא גם בחלל ואגב שיתוף פעולה עם גורמים מעצמתיים לשם ייצוב האזור לאורך ימים.

יש להבהיר, כי אין מדובר במסגרת אזורית בנוסח ברית נאט"ו, שהוקמה לצרכי התגוננות מפני אויב משותף מבחוץ. בעיות הביטחון העיקריות במזרח התיכון, גם אחרי השכנת השלום בין

גם מבחינה כלכלית. הם חייבים לקיים משטרה חשאית גדולה, צבא זוהר ומצוחצח, צנזורה ענפה וחשדנות מתמדת. הם אחוזי פחד ומפויצי חרדה. הם משתקים את היוזמה הפרטית וסוגרים את הגבולות. הם יוצרים הזמנה לתנועות מחאה אך גם ממהרים לדכא אותן וכך יוצרים מקור של תסיסה ומרירות.

כאמור, רעיון המסגרת האזורית מותנת בהצלחת תהליך השלום הישראלי-ערבי. ליתר דיוק, המסגרת האזורית תיכון בשלב מקביל של תהליך שלום דו-שלבי. השלב הראשון של תהליך זה הוא שלב ביניים, או שלב מעבר, שבו הביטחון נתפס כגורם דומיננטי: מניעת מלחמה וכינון הסדרי ביטחון בילטרליים עם כל צד. גם הקווים הגיאוגרפיים, שלאורכם נערכים הצדדים להסדר, משקפים את השיקול הביטחוני ולא רק שיקולים דמוגרפיים, היסטוריים, כלכליים ומדיניים. כך נקבע בהסכמי הביניים עם מצרים ועם סוריה באמצע שנות השבעים, וכך, בעצם, מוצע בתוכנית האוטונומיה לגבי היחסים שבין ישראל ובין הפלסטינים. האוטונומיה אינה בנויה על מפת קבע, אלא על לוח מועדים. הכוונה היא לערוך מסע מאקלים אחד לאקלים חדש ושונה. משורר אמריקני כתב פעם שמזח הוא "גשר מתוסכל". עד כה היו מזח ישראלי ומזח פלסטיני. הפעם הכוונה היא להקים גשר של זמן, גשר של חמש שניים, שיחבר את שני המזחים הללו ויסלק מהם את התסכול. מטרתו העיקרית של שלב זה היא לצמצם את החיכוך ואת התפרצותם של מעשי איבה מחודשים, תוך כדי בניית אמון הדדי והיערכות לקראת העתיד. שלב מעבר הוא, מכוח עצם הגדרתו, זמני בלבד. הסדרי הביטחון לתקופת מעבר, גם הם לא יוכלו לעמוד בלי הגבלת זמן, וכפי שלמדנו כלקח מר ממלחמת יום הכיפורים, בסופו של דבר יתפוררו הסדרים זמניים, אם לא יינתן להם גיבוי של הסדרי קבע מיוצבים. על פני גשר הזמן של האוטונומיה יוכלו שני הצדדי להתקדם לקראת הסדר הקבע המיוחל.

כאן מקומו של השלב השני, השלב המכריע, בתהליך השלום, ובו מהות השלום היא הגורם הדומיננטי. השיקולים העיקריים בשלב זה הם בניית מערכת יציבה של יחסי שכנות טובה, למען

שיתפרס על פני זמן ארוך של צמצום סד"כ ופירוק חימוש. הביצוע יהיה תמיד על יסוד הדדי, וכך יסייע ליציר אמון בין המדינות ולחזוק סמכותה של המסגרת האזורית.

מערכת כלכלית אזורית

תפיסת המערכת הכלכלית האזורית היא התקדמות מודרנית בשלבים לקראת כינון קהיליית מדינות, בדומה לאירופה המערבית. בין צרפת לגרמניה, בין בריטניה לצרפת, בין גרמניה לארצות השפלה, היתה קיימת איבה היסטורית עמוקה שורשים, ממושכת הרבה יותר מן האיבה שבין מדינות ערב לישראל. אמנם רוב הסכסוכים בין מדינות אירופה לא נבעו משלילת עצם זכות הקיום של אחת מהן אל-ידי האחרת, ומבחינה זו עוצמת הסכסוך הערבי-ישראלי עזה יותר, אולם גם באירופה לא העלו רבים על דעתם, לקראת תום מלחמת העולם השנייה, הקמת שוק משותף והתהוות קהילייה הקונה לעצמה סמכויות של ריבונות על חשבון חברותיה, ומפתחת זהות עבר-לאומית בקרב האזרחים.

[...]

המזרח התיכון זקוק עתה לתוכנית דומה לזו שהגיש ז'אן מונה בשעתו. צריך הרבה עוז רוח ותנופת מחשבה, דמיון יוצר ותבונה חדשה, החורגת מן המוסכמות הישנות, שעוד מעט יעבור זמנן, וביסודן ההנחה, כי "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה, ואין כל חדש תחת השמש" (קהלת, א', 9). הנחה זו מספקת תימוכין וממד של תחכום לעצלות המחשבה, המתקשה להרים את המסך מעל העתיד ולראות את החדש בהתהוותו. אנו זקוקים כיום, יותר מתמיד, למחשבה חדשנית פורייה, שאינה נרתעת מפני הקשיים שבכינון מציאות חדשה. אהבתי את המימרה של בן-גוריון, שכל המומחים הם מומחים למה שהיה. עכשיו אנו זקוקים למומחים למה שיהיה.

אמנם לצרפת ולגרמניה המערבית היה, במחצית המאה, אויב משותף, שסייע להתגבר על הניגודים ועל משקע האיבה ההיסטורית ופצעי המלחמה הנוראים. זו היתה ברית-המועצות של סטאלין, שאימה להתפשט מערבה ולסכן את שלומן ואת חרותן. על רקע זה, לצד תחושת המיאוס במלחמה

ישראל לשכנותיה הערביות, יהיו חוסר יציבות פנים-מערכתית, הסתה לאלימות, חתרנות מדינית וסכנת גלישה לסכסוכים דתיים, אתניים וכלכליים, שגחליהם יוסיפו ללחוש מתחת לפני השטח. תפישת הביטחון האזורי באה לצמצם ככל האפשר סכנות אלו, למנוע מלחמה בגלל קצר בתקשורת הדו-צדדית, ולייצב את השלום ואת הסדר המדיני. [...]

הלקח שעלינו ללמוד ממה שאירע בשנות השלושים הוא משולש:

ראשית – יש להקים גופי פיקוח ובקרה בעלי עוצמה ויכולת פעולה, בלי תלות באחת ממדינות האזור. המודל של הכוח הבינלאומי בסיני, הפועל שם בהתאם לחוזה השלום בין ישראל למצרים, עשוי להיות ישים, בשינויים הנובעים מהנסיבות הייחודיות, גם לגזרות אחרות, לצד משמרות משותפים על בסיס בילטרלי ובפיקוד המסגרת האזורית. כך תימנע הפתעה טקטית.

שנית – לקיים שיגרת פיקוח ודיווח, מן המסגרת האזורית אל המדינות החברות והמעצמות, כדי להבטיח מניעת הפתעה אסטרטגית וסיכול מוקדם של כל מעשה תוקפנות חפוז. דיווח זה יתבסס גם על המידע שייאסף באמצעות לוויינים, שיופעלו מטעם המסגרת האזורית. בקרה זו על תנועות צבא תהיה חלופה סבירה לעומק האסטרטגי, ההולך ונעלם. ברמת האסטרטגיה רבתי יכלול הדיווח גם את תחומי המחקר והפיתוח.

שלישית – יש להמשיך בקיומם של צבאות בעלי יכולת לסכל כל תוקפנות מיד לכשימוצה הטיפול הדיפלומטי במשבר מזדמן כלשהו. הגשמת חזונם של נביאי ישראל, ישעיהו ומיכה, "לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה" (ישעיהו, ב', 4; מיכה, ד', 3), עדיין רחוקה מאתנו. עדיין חייבים ללמוד מלחמה, אך לא עוד כדי לצאת למלחמה, אלא כדי לשמור על השלום ולהרתיע כל תוקפן אפשרי. עדיין זכורה המימרה הרומית הזוהרה והאופיינית כי "הרוצה בשלום יכון למלחמה" *"Qui desiderat pacem, preparat bellum"* – מדבר Vegetius. עדיין מוקדם לפרק את כל הצבאות, ואסור לחזור על התמימות של מנהיגי המערב בסיומה של מלחמת העולם הראשונה, אולם ניתן לקבוע תהליך הדרגתי,

גוריון בדבר פיתוח הנגב, יפתח אופקים חדשים לפני מדינות האזור ויצור אינטרס מוצק וממשי בשמירת השלום.

בקומה השלישית תתייצב מדיניות הקהילייה האזורית, ובהדרגה יוקמו מוסדותיה. העולם כולו נע בדור האחרון בין שתי מגמות סותרות, בין התגברות הלאומיות הפרטיקולארית מזה ובין התפתחות עבר-לאומית של קהילות אזוריות מזה. כל מקום שבו גוברת התנועה הלאומית מתערער הסדר החברתי ומתפתחים סכסוכים אלימים. יוגוסלביה היא הדוגמה המובהקת. וכנגד זה, בכל מקום שבו גוברת המגמה העל-לאומית יש ראייה כוללת של הצרכים, של ההזדמנויות ושל האילוצים, וכפועל יוצא מכך מתהווה סדר בינלאומי חדש, יציב יותר, ובמרכזו השאיפה לרווחה, לפיתוח ולזכויות האדם. אירופה המערבית היא הדוגמה המובהקת.

על שכמם של מנהיגי המזרח התיכון מוטלת אחריות כבדה. הם יכולים להוביל את האזור לעבר המגמה המערב-אירופאית, אך הם יכולים גם להנציח את האיבה על-ידי המשך הבלקניזציה של האזור. הפניית המחשבה והמשאבים מאסטרטגיה של עליונות צבאית לעבר אסטרטגיה של שיתוף פעולה כלכלי יכולה להתוות את הכיוון הרצוי. הדורות שיבואו אחרינו יכירו לנו תודה, מעומק הלב.

אכן, יש ספקנות בלתי מבוטלת בנוגע לאפשרות להקים במזרח התיכון שוק משותף, או אזור סחר חופשי. מעבר לשאפות פרטיקולאריות, גם מצבן האובייקטיבי של מדינות האזור ומצב המשקים שלהן אינו דומה זה לזה. יש מצב כלכלי טרוגני מבחינת רמת החיים ורמת ההכנסה במזרח התיכון, אך אני רואה דרך להתגבר על כך, אם נעטוף את האזור כולו בארבע חגורות כלכליות-פוליטיות, הכרכיות ואפשריות. ייקל עלינו לזהותן אם נסמן אותן בצבעים: אחת ירוקה, אחת תכולה, אחת אפורה ואחת לבנה.

החגורה הירוקה תעסוק בענייני המים, הביוטכנולוגיה והמלחמה במדבר. מטרתה תהיה להעניק למזרח התיכון צבע ירוק, שיספק מזון בשפע לתושביו הרבים.

שאינה פותרת שום בעיה קיימת, אך יוצרת בעיות חדשות לאין קץ ושפיכות דמים שאין לה תכלית, יכלו מנהיגי המדינות האלה, יחד עם עמיתיהם במערב אירופה, להתגבר על העבר למען העתיד. גם לנו, במזרח התיכון, יש אויב משותף אשר כזה: העוני, הוא אבי הפונדמנטליזם, המאיים על עתיד הקידמה, הפיתוח, החרות והרווחה.

[...]

היעד הסופי הוא יצירת קהיליית מדינות אזורית, עם שוק משותף ומוסדות מרכזיים נבחרים, כדוגמת הפרלמנט האירופי. יש אומרים שגם באירופה עדיין ללא הסתיים עידן מדינות הלאום. במזרח התיכון, שקלט את הלאומיות המודרנית באיחור מה מאירופה, יש טעמים היסטוריים בעלי משקל, העלולים לעכב את הקמת הקהילייה, ומכל מקום לא יניחו להקימה בבת אחת. האם פירוש הדבר הוא שעלינו להתיימשך מרעיון כה מבטיח ומועיל? תשובתי על כך שלילית: באין אפשרות למיסוד קהילייה בבת אחת, יש להתקדם בהדרגה ובשלבים לקראת היעד. ניתן לתאר פירמידה מערכתית של שיתוף פעולה, ולה שלוש קומות: בקומה הראשונה – מיזמים (פרוייקטים) בינמדינתיים, שהטיפול בהם צריך להיות מתוך שיתוף בין שתי מדינות, או יותר. לדוגמה: מכון משותף לחקר עצירת המדבר, או מפעלים משותפים להתפלת מים. שיתוף הפעולה הפורה והמפרה בין ישראל למצרים בתחום החקלאות הוא הדגם של גישה זו. הלכה למעשה ניתן ליישם את הדגם אפילו לפני כיינון שלום קבע, וישראל כבר מקיימת יחסי שיתוף כלכלי ומחקרי עם כמה מדינות, שעדיין לא כרתו עימה שלום.

בקומה השנייה יהיו קבוצות וחברות בינלאומיות, שיבצעו מיזמים הדורשים השקעות הון אדירות, בפיקוח מדינות האזור ואולי גורמים מעניינים נוספים. לדוגמא: כריית תעלה מים סוף לים המלח, תוך כדי כינון אזור סחר חופשי ומפעלי תיירות לאורכה, בניית נמל שישמש את ישראל, ירדן וסעודיה, ניצול האנרגיה של זרימת המים במדרון להפקת חשמל והתפלה, ופיתוח מואץ ומתוכנן היטב של מפעלי ים המלח. לכשיושלם המיזם הוא יהיה אחד הגדולים בעולם כולו. הוא יביא לידי ביטוי מושלם את חזונו של דוד בן-

תיכון חדש... מבחינה אסטרטגית סבורה ישראל, שהגנתה חייבת להתחיל בנהר הירדן, הנתפס, על רקע החשש מפני תוקפנות אפשרית במותניים הצרות של המדינה, כקו ההגנה הקדמי שלה... אנו זקוקים לגבולות 'רכים' לא לגבולות נוקשים וחסומים. הכוונה היא לגבולות 'רכים' לכל הצדדים כלומר 'רוך' סימטרי. גבולות אינם חומה ואין לנו צורך בהסתגרות מאחורי חומות, שכביכול נועדו לחזק את הריבונות הלאומית של כל צד... גבול 'רך' פירושו גבול פתוח לתנועה. שיקולים של חולין וטעמים שבקדושה מחייבים את תושבי ארץ הקודש – ירדנים, פלסטינים וישראלים – לאפשר תנועה חופשית של בני אדם, של רעיונות ושל חומרים...

המבנה המדיני הנראה בעיניי הולם ביותר את האילוצים והאפשרויות שבפנינו הוא קונפדרציה ירדנית-פלסטינית מבחינה פוליטית, ומבנה 'בנלוקסי' ירדני-פלסטיני-ישראלי מבחינה כלכלית... היבט אחר של תפיסת הגבול הרך נוגע לחופש התנועה בין המדינות במבנה הקונפדרלי-בנלוקסי. כל התושבים, מכל מקום, יוכלו לנוע בחופשיות לצאת ולבוא לכל מקום, כרצונם, כמו באירופה... קונפדרציה תהיה מושג קליט יותר באוזניים ישראליות (כי אין מדובר במדינה פלסטינית נפרדת), סביר יותר באוזניים ירדניות (בגלל אותה סיבה עצמה), ומבטיח יותר באוזניים פלסטיניות (כי משמעות הדבר היא התייחסות טריטוריאלית מפורשת כבר עכשיו לגבי פתרון הקבע).

החגורה התכולה תאפשר פיתוח תיירות אזורית. התיירות היא תעשייה חשובה בימינו, היכולה להצמיח במהירות יחסית מקורות הכנסה ותעסוקה. אבות אבותינו יצרו באזור זה מוקדי משיכה לתיירות, בכנותם מקדשים ובהקיימם פירמידות. לתיירים יש גם ערך מוסף פוליטי, משום שהיא זקוקה לרגיעה ובו בזמן גם יוצרת רגיעה, יוצרת אינטרס קבוע אמיתי ברגיעה. לתיירות שופעת יש גם ערך בטחוני, שחשיבותו אינה נופלת בעיני מחשיבותו של כוח שיטור רב-לאומי.

החגורה האפורה תעסוק ביצירת תשתית תחבורה ותקשורת במזרח התיכון. כל שוק משותף בנוי על היתרון היחסי של ניצול הקירבה הגיאוגרפית, אך סמיכות מקום בלי תשתית מתאימה היא קירבה תיאורטית בלבד, משוללת יתרון של ממש. רק קירבה המנוצלת היטב על-ידי תשתית מתאימה נהפכת ליתרון כלכלי בפועל. **והחגורה הלבנה היא צמצום מירון החימוש.** המזרח התיכון מוציא עכשיו 50-60 מיליון [הכוונה כנראה למיליארד – ד.ש.] דולר בשנה על חימוש. אם נצליח לצמצם הוצאה זו בחמישים אחוז, כבר יצרנו קרן אדירה לפיתוח האזור כולו מבלי לפגוע אף כהוא זה בביטחון הלאומי של כל מדינותינו.

ציטוטים נבחרים – מפרק הקונפדרציה¹⁶
...בלא התקדמות בפתרון הבעיה הפלסטינית אין לדעתי כל סיכוי להביא את הסכסוך הערבי-ישראלי לכלל סיום. ובלא סיום הסכסוך יהיא קשה מאוד, אם יהיה אפשר בכלל, להתחיל ולבנות מזרח

16. יצחק רבין: הודעת הממשלה על הצהרת העקרונות – 1993¹⁷

דברי רבין בכנסת הביטחו שנינו מהפכני בניסיונות הקיום של העם בישראל. הם נועדו להיות חגיגיים ודרמטיים, ולא תאמו את סגנונו המוכר. הוא דיבר על החלטת ממשלתו "לנסות לשים קץ למעגל המלחמות והטרור... לנסות לבנות עולם חדש... לנסות לשים קץ לשנאה" ועל התחייבותה "להצטרף למסע השלום, הפיוס ושיתוף הפעולה הבין-לאומי הדוהר בימים אלה על פני הגלובוס כולו, שאם לא כן נישאר אחרונים ובודדים בתחנה". בתפיסה שלא נקלטה היטב בציבור כבר אז, ולימים נדחתה על ידי רובו הגדול, הציג רבין סימטריה עם הפלסטינים: "אנו, כמוכם, אנשים שרוצים לבנות בית, לטעת עץ, לאהוב, ולחיות לצדכם, בכבוד, באהדה, כבני אדם, כבני חורין". הוא סיים בקראו לחברי הכנסת: "תנו לשמש לעלות".

*

על בניהן. ממשלה זו החליטה לנסות לשים קץ לשנאה, כדי שילדינו ונכדינו לא יחוו עוד את המחיר הכואב של המלחמות, הטרור והאלימות. ממשלה זו החליטה לדאוג לחייהם ולביטחונם, להקהות את הכאב והזיכרונות הקשים, להתפלל ולקוות לשלום.

אמרנו ביום הצגת הממשלה בכנסת, לפני כשנה: "ממשלה זו נחושה בדעתה לאמץ כל כוח, להבקיע כל דרך, לעשות את כל הדרוש, האפשרי ומעבר לכך – למען הביטחון הלאומי והאישי, למען שלום ומניעת מלחמה. אמרנו אז: "בדרך שבה אנו הולכים ייערמו מכשולים, יפרצו משברים, תהיינה אכזבות, דמעות וכאב. אולם אחרי כל אלה... אחרי שנעבור בדרך הזאת, תהיה לנו מדינה חזקה, מדינה טובה, מדינה שבה כולנו שותפים למאמץ הגדול וגאים להיות אזרחיה".

אמרנו אז: "מאחדת את הממשלה החדשה תחושה הנטועה בימים אלה בתוך העם, שזוהי שעת רצון שעה של אפשרויות והזדמנויות גדולות, ונעשה הכול כדי שלא להחמיץ אותן".

אמרנו אז: חובתנו לעצמנו ולבנינו היא לראות את העולם החדש כפי שהוא עכשיו, לבחון את הסכנות, לבדוק את הסיכויים ולעשות הכול כדי שמדינת ישראל תשתלב בעולם המשנה פניו. עלינו להיחלץ מתחושת הבידוד שאחזה בנו כמעט יובל שנים. עלינו להצטרף למסע השלום, הפיוס ושיתוף הפעולה הבין-לאומי הדוהר בימים אלה

[...]

אדוני היושב-ראש, כנסת נכבדה, כבר מאה שנים ויותר אנו מבקשים לבנות לנו בית במקום היחיד עלי אדמות שהיה ויהיה ביתנו, כאן בארץ-ישראל. כבר מאה שנים ויותר אנו מבקשים לחיות כאן בשלום ובשלווה, לטעת עץ, לסלול דרך. כבר מאה שנים ויותר אנו רוצים בשכנות טובה עם הסובבים אותנו, בחיים ללא פחד ומורא. כבר מאה שנים ויותר אנו חולמים ולוחמים. במאה שנות התיישבות ידעה האדמה הזאת סבל רב, ודם. אנו, שחזרנו הביתה אחרי גלות שנות אלפיים, אחרי שואה ששלחה אל הכבשנים את מיטב העם היהודי, אנו, שחיפשנו מרגוע אחרי הסערה, מקום להניח בו את ראשינו, אנו הושטנו יד לשכנים, וזו נדחתה פעם אחר פעם, פעם אחר פעם. ונפשנו לא עייפה מלבקש את השלום.

את דרך חיינו בארץ המיוסרת הזו ליוו מטחי ירי, מוקשים ורימונים. אנו נטענו והם עקרו, אנו בנינו והם הרסו, אנו הגנו – הם תקפו. כמעט יום קברנו את מתינו. מאה שנות מלחמה וטרור פגעו בנו, אך לא פגעו בחלום. מאה שנים חלמנו שלום.

כנסת נכבדה, ממשלה זו, שנכנסה לתפקידה לפני שנה ומעלה, החליטה לנסות לשים קץ למעגל המלחמות והטרור, לנסות לבנות עולם חדש במדינה, בבית, במשפחה, שלא ידעו אפילו שנה אחת, חודש אחד בחייהם שבו לא בכו אמהות

17 ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין בכנסת, 21 בספטמבר 1993. הודעת הממשלה על הצהרת העקרונות בדבר הסדרי ביניים של ממשל עצמי וחילופי האיגרות עם אש"ף. <https://main.knesset.gov.il/Activity/plenum/Pages/SessionItem.aspx?itemID=477050>

ידענו ואנו יודעים גם היום כמה כבדים מטעני העבר. עשינו זאת רק לאחר שבמכתבים אל ראש הממשלה נטל אש"ף על עצמו את ההתחייבויות הבאות: הכרה בזכות קיומה של ישראל לחיות בשלום ובביטחון; ליישב כל מחלוקת בעתיד בדרכי שלום ובמשא-ומתן; הוא התחייב לגנות ולהפסיק את הטרור והאלימות בישראל, בשטחים ובכל מקום אחר.

אני רוצה לדרוש: מאז חתימת ההסכמים, אש"ף לא ביצע אף לא פיגוע טרור אחד. הוא התחייב לאכוף על חבריו את הפסקת הטרור והאלימות ולהעמיד לדין את מפירי ההתחייבויות. הוא התחייב לראות כבטלים את סעיפי האמנה הפלסטינית שסותרים את זכות קיומה של ישראל ואת תהליך השלום, ולהביא לביטולם הפורמלי במועד המתאים.

[...]

בוושינגטון, בשבוע שעבר, אמרתי, ואני מבקש לחזור גם כאן על הדברים האלה: "נגזר עלינו ועל הפלסטינים לחיות במשותף על אותה כבדת אדמה, באותה ארץ. אנו החיילים שחזרנו משדות הקרב חמוצי בגדים מדם, אנו שראינו את בני משפחותינו וחברינו הטובים ביותר מתים לפנינו, אנו שהולכים אל ההלוויות ומתקשים להישיר מבט אל עיני ההורים והיתומים, אנו שבאנו מארץ שבה הורים קוברים את ילדיהם, אנו שלחמנו בכם, הפלסטינים, אומרים לכם היום בקול צלול: די לדמעות ולדם. די. אין בנו שנאה כלפיכם, אין אנו תאבי נקמה. אנו, כמוכם, אנשים שרוצים לבנות בית, לטעת עץ, לאהוב, ולחיות לצדכם, בכבוד, באהדה, כבני אדם, כבני חורין. אנו נותנים היום סיכוי לשלום ואומרים לכם בקול צלול: עד כאן, לא עוד."

אדוני היושב-ראש, כנסת נכבדה, אין לנו שום כוונה או רצון להסתיר את האמת מפני חברי הכנסת והעם בישראל: בצד היתרונות הגדולים, השלום הצפוי, טמונים לנו גם סיכונים. עינינו לא טחו מראות את הסיכונים, ואנו נעשה את כל הדרוש להפחית אותם למינימום.

עם זאת, אנו סבורים כי הסיכונים מחושבים ואין בהם כדי לפגוע בביטחונה ובקיומה של מדינת ישראל, פחות מכל תחום אחר. בכל מקרה, כוח

על פני הגלובוס כולו, שאם לא כן נישאר אחרונים ובודדים בתחנה."

[...]

ניהלנו משא-ומתן עם משלחות סוריה, לבנון, ירדן והפלסטינים. במהלך המשא-ומתן – למען האמת, מתחילתו – התברר כי הכתובת האחת והיחידה להחלטות המשלחת היא מטה אש"ף בתוניסיה. אפשר היה לנהוג כבת-יענה, אפשר היה לעשות שקר בנפשנו, אפשר היה לטמון ראשנו בחול, אפשר היה לרמות את עצמנו ולטעון שפיצל חוסייני וחנאן עשראווי ואחרים מייצגים את תושבי השטחים ואין אנו יודעים ואין אנו רוצים לדעת מי עומד מאחוריהם.

החלטנו שלא לנהוג כך. ידענו היטב מי עמד מאחוריהם. יודעים זאת היטב גם תושבי מדינת ישראל. ואין לנו שום עניין ורצון לכחד: זה ארגון טרור וחבלה אשר לא ידע רחמים, ארגון ששילח בנו את רוצחי הילדים באביבים, במעלות, את היורים באורחי מלון "סבוי" בתל-אביב, את הפוגעים בחפים מפשע באוטובוס הדמים בכביש החוף, במאות פעולות טרור, רצח וחבלה. ידי הארגון הזה שפכו דם מאות יקרים לנו, את דמם של בני משפחתה של סמדר הרן בנהרייה, את דמם של עפרה וטל, בני משפחתו של אייבי מוזס מאלפי-מנשה, את דמם של נקיים שכל אשמתם היתה שהם היו יהודים.

חברי הכנסת

אין אנו יכולים לבחור את שכנינו ולא את אויבינו גם לא האכזריים ביותר שבהם. אין לנו אלא מה שיש – אש"ף שנלחם בנו ואנו נלחמנו נגדו. היום, אתו אנו מחפשים דרך לשלום.

אנו יכולים לנעול כל דלת, לקטוע כל ניסיון לשלום. אנו רשאים, מוסרית, שלא לשבת ליד שולחן דיונים עם אש"ף, שלא ללחוץ יד למי שידו החזיקה סכין, שלא ללחוץ יד למי שידו לחצה על ההדק. כוחנו היה עמנו לדחות בשאט-נפש הצעות מאש"ף ואז להיות שותפים מאונס להמשך המעגל אשר בו נאלצנו לחיות עד עכשיו – מלחמה, טרור ואלימות.

אבל בחרנו בדרך האחרת, זו הנותנת סיכוי, הנותנת תקווה. החלטנו להכיר באש"ף כנציג העם הפלסטיני למשא-ומתן במסגרת שיחות השלום.

תקווה לחדול מן הדמעות. נפתחים בפנינו אופקים חדשים בכלכלה, בחברה, אך מעל לכול אני רוצה לומר לכם: זהו ניצחונה של הציונות, זו שזוכה להכרה גם מאויביה המושבעים והמרים ביותר. יש סיכוי שנזכה ליחסי שכנות טובה, לסופו של השכול אשר פקד את בתינו, לקצן של המלחמות. אני קורא לכל חברי הבית לתת לנו הזדמנות למצות את הסיכוי הגדול הזה. חברי הכנסת, תנו לשמש לעלות. שנה טובה וגמר חתימה טובה לכם ולכל בית ישראל.

של צה"ל, הטוב שבצבאות העולם, עומד לרשותנו אם וכאשר נגיע חלילה לשעת מבחן. פנינו היום אל הסיכויים הטובים, אל ימים ללא דאגה ולילות ללא חרדה, אל כלכלה צומחת וחברה שאינה יודעת מחסור. אם וכאשר יגיע לכאן השלום, שאנו כה רוצים בו, ישתנו חיינו מן הקצה אל הקצה. לא נחיה עוד רק על חרבנו. על ספה של שנה חדשה, אחרי מאה שנות אלימות וטרור, אחרי מלחמות וסבל, יש סיכוי גדול היום לפרק חדש בתולדות מדינת ישראל, יש

17. יצחק רבין: על המשא ומתן עם סוריה – 1994¹⁸

גם בדיון על אפשרות של כינון שלום עם סוריה דיבר רבין במונחים היסטוריים של תמורה יסודית בזירה העולמית והאזורית: "צריך להיות בת-יענה כדי שלא להבחין כי בשנים האחרונות נפל דבר: העולם השתנה, גם מדינות ערב". גישתה של ישראל חייבת להשתנות מיסודה: "לא נחזור אל הימים ההם של 'אין עם מי לדבר', לא נחזור, אל ימי 'אנחנו מחכים לטלפון', לא נחזור אל ימי 'העולם כולו נגדנו'... אנחנו הולכים קדימה". מה שמונח על כפות המאזניים הוא שינוי מהפכני במעמדה של ישראל, בעקבות שלום מלא, גם עם גורמים רדיקליים. את אנשי הגולן שואל רבין אם הם סבורים שעל ישראל "לדחות על הסף את האפשרות לשים קץ לכל המלחמות". הוא מציע לא רק מניעה של אסון המלחמה, אלא גם הגשמה מלאה של חזון השלום: "מאחורי המילה 'נורמליזציה' חבויים עולם ומלואו. אלה החיים עצמם. זהו השלום שעליו חלמנו, השלום בהתגלמותו היומיומית: שגרירות ישראלית בדמשק, שגרירות סורית בירושלים. אוטובוס 'אגד' שנוסע לחלב, תיירים ישראלים בחומס, אוניות ישראליות בטרטוס, מטוסי 'אל על', קשרי מסחר, קשרי תרבות. הכול בכול – ולהיפך, כמובן".

*

אל ימי "העולם כולו נגדנו". לא נחזור, רבותי, לא נחזור אל הימים ההם. אנחנו הולכים קדימה [...]

משך שנים חיפשנו כל סדק. ביקשנו שלום. רדפנו שלום. ועכשיו, לראשונה מאז קמה מדינת ישראל, קיים סיכוי לשלום עם סוריה. שלום עם סוריה הוא, במידה רבה, מפתח לשלום כולל. אני רוצה לשאול אתכם, חברי ברמת הגולן: מה עלינו לעשות? לא לנסות? לא לעשות מאמץ כדי להגיע לשלום? לדחות על הסף את האפשרות לשים קץ לכל המלחמות? לא רק אני חייב את התשובה הזו לכל אזרחי מדינת ישראל, כולל תושבי רמת-הגולן. גם אתם בגולן חייבים תשובה. זכרו, כי אתם הרי היודעים: לא רק עמק מטעי תפוחים יש בגולן. ברמת-הגולן נמצא גם עמק הבכא, ואלי הבן שלך, דרורה, הבן שעליו דיברת בהופעה מרגשת בטלוויזיה, הבן שאמרת עליו שהוא עלול להילחם שוב על רמת-הגולן, אולי הבן שלך ועוד אלפי בנים לא יצטרכו להילחם עוד לעולם? אולי? החלטתי, החלטנו בממשלה, לתת סיכוי – סיכוי שלא היה קיים בעבר – לשלום עם סוריה. אם הליכה אל השלום היא שינוי עמדה, אז כן – שיניתי את עמדתי. אבל אנחנו לא נפקיר חלילה את ביטחון מדינת ישראל. נוסיף לו שלום.

[...]

חברי הכנסת, עשרים-ושבע שנים החזקנו בדעותינו המדיניות והביטחוניות ולא שינינו מהן – כי העולם לא השתנה ומדינות-ערב לא השתנו. אבל – צריך להיות בת-יענה כדי שלא להבחין כי בשנים האחרונות נפל דבר: העולם השתנה, גם מדינות ערב. חברי הכנסת, כל עוד לא הכירה סוריה בזכות קיומה של מדינת ישראל לחיות בשלום, לא היה מקום לשום שיח ושיג איתה. כל עוד דחתה דמשק את ידנו המושטת, חיזקנו אנו אחיזתנו הצבאית והאזרחית בגולן, כמה עשרות קילומטרים מדמשק. את הצעד הראשון לאפשרות של שלום עשתה סוריה בימי ממשלת הליכוד בראשותו של יצחק שמיר כאשר הסכימה – והשתתפה – בוועידת השלום במדריד. אנחנו בירכנו על כך – והמשכנו במסע הקשה אל השלום. רבותי, המצב השתנה. בשבועות האחרונים אנו מבחינים בסימנים על נכונותה של סוריה להיות שותפה במסע אל השלום. עדיין הדרך רב, עוד רבה המלאכה. השלום עם סוריה רחוק – אך אין לנו שום כוונה להתעלם מהסימנים הללו. לא נחזור אל הימים ההם של "אין עם מי לדבר", לא נחזור, אל ימי "אנחנו מחכים לטלפון", לא נחזור

¹⁸ פתיחת מושב החורף של הכנסת, 3 באוקטובר 1994.

בהתגלמותו היומיומית: שגרירות ישראלית בדמשק, שגרירות סורית בירושלים. אוטובוס "אגד" שנוסע לחאלב, תיירים ישראלים בחומס, אוניות ישראליות בטרטוס, מטוסי "אל על", קשרי מסחר, קשרי תרבות. הכול ככול – ולהיפך, כמובן. המרכיב הרביעי, לא האחרון, החשוב ביותר בכל חוזה שלום עם סוריה הוא הביטחון: כוונתי להסדרי הביטחון. גם כאן חובק המונח היבש הזה עולם ומלואו: החל בצמצום הכוחות הסדירים על בסיס הדדי, פירוז שטחים שלא על בסיס סימטרי, פריסת כוחות רב-לאומיים במתכונת שקיימת היום בסיני, כולל כוחות אמריקניים כפי שיש היום בסיני, וכלה בתחנות אתרעה, ביקורות תקופתיות, ועוד ועוד. אני חוזר ומדגיש: רק סידורי ביטחון שיניחו את דעתנו יאפשרו לנו את נטילת הסיכון הכרוך בנסיגה בגולן.

חברי הכנסת, עלי לומר לכם שוב כי בשלב זה, בכל ארבעת המרכיבים שפירטתי לפניכם, קיימת היום מחלוקת בין ישראל לבין סוריה ועדיין הפערים רחבים ועמוקים. [...]

[...]

חברי הכנסת, הכוונה שלנו היא להגיע לחתימת חוזה שלום מלא עם סוריה. כדי להגיע לחוזה שלום עם סוריה עלינו להגיע להסכמה איתנה על ארבעה מרכיבים בעת ובעונה אחת, ואין להפריד ביניהם: הכל או לא כלום. המרכיב הראשון הוא גבול השלום בחוזה שלום. נכון להיום אין הסכמה בין הסורים לכינונו על מיקומו של גבול זה. המרכיב השני הוא לוח הזמנים לביצוע מרכיבי חוזה השלום, כלומר: באיזה לוח-זמנים יתבצעו הנסיגה לגבול השלום, שלכי הנסיגה, מימוש מלוא הנורמליזציה ומימוש הסדרי הביטחון.

המרכיב השלישי הוא מבחן הנורמליזציה המלאה לאחר שלב ראשון של נסיגה מוגבלת ביותר, אשר לא תחייב עקירת יישובים ברמת-הגולן. הכוונה היא שמימוש מלוא הנורמליזציה ייבחן במשך שלוש שנים, כאשר אנו מחזיקים במרבית שטחה של רמת-הגולן. מאחורי המילה "נורמליזציה" חבויים עולם ומלואו. אלה החיים עצמם. זהו השלום שעליו חלמנו, השלום

18. יצחק רבין: הודעה בכנסת על הסכם עם הפלסטינים – 1995¹⁹

בנאום האחרון של רבין בכנסת לפני הירצחו, מותנו מאוד הנימות החגיגיות, על גבול האופוריה, בדבר השלום ופירותיו. רבין דיבר על הצורך "להפסיק את מעגל הדמים הבלתי־נגמר הזה" ולתת סיכוי לשלום, על "דרך חדשה שעשויה להוביל אותנו אל עידן השלום, אל סופן של המלחמות", וקבע כי ייתכן שישראל פותחת "בשלב חדש בקורות העם היהודי ומדינת ישראל". גישתו הייתה מתגוננת יותר. הוא התמקד בהסברים על סיבות הוויתורים לפלסטינים ובגבולותיהם: "היה עלינו לבחור בין ארץ־ישראל השלמה – ואנו מאמינים שלעם היהודי יש זכות עליה, אך משמעותה היא מדינה דו־לאומית...בחרנו במדינה יהודית, כי אנו משוכנעים שמדינה דו־לאומית עם מיליוני ערבים פלסטינים לא תוכל למלא את ייעודה היהודי הכלל־עולמי של מדינת ישראל שהיא מדינת היהודים". לפלסטינים הציע רבין "ישות שהיא פחות ממדינה והיא תנהל באופן עצמאי את חיי הפלסטינים הנתונים למרותה". ישראל תשמור בידיה "בראש ובראשונה [את] ירושלים המאוחדת, שתכלול גם את מעלה־אדומים וגם את גבעת־זאב, כבירת ישראל, בריבונות ישראל". נוסף על כך "גבול הביטחון להגנת מדינת ישראל יוצב בבקעת־הירדן, בפירוש הנרחב ביותר של המושג הזה". הוא הבטיח גם שינויים ממזרח ל"קו הירוק" שיכללו את צירוף גוש־עציון, אפרת, ביתר ויישובים אחרים" ואפילו "להקים גושי יישובים, והלוואי שהיו כמותם, כמו גוש־קטיף, גם ביהודה ושומרון". רבין היה מודע לעומק המחלוקת על מדיניותו ולחשדנות הציבורית כלפיה, בעיקר בצל פיגועי הטרור הפלסטיני. הוא הכיר בכך שהמכשול העיקרי במימוש תהליך השלום הוא "הטרור הרצחני של ארגוני הטרור האסלאמיים הקיצוניים, ה'חמאס' וה'ג'יהאד האסלאמי', ואליהם מצטרפים ארגוני הסיור" וטען כי "אש"ף, אלה מתוכו הנתונים למרות היושב־ראש שלו, ערפאת, הפסיק את הטרור". לדבריו האחרים ממשיכים בו כדי לסכל את תהליך השלום וישראל לא תחדל מן המאמץ לשלום, גם אם ימשכו. על הרשות הפלסטינית ולהחמיר, להגביר ולהחריף את פעילותה כנגדם "לעשות יותר, הרבה יותר, נגד ארגוני הטרור, אויבי השלום".

*

היום, לאחר מלחמות ואירועי דמים לאין ספור, אנו שולטים על יותר מ־2 מיליוני פלסטינים באמצעות צה"ל ומנהלים את חייהם על־ידי מנהל אזרחי. אין זה פתרון של שלום. אנו יכולים להמשיך להילחם, אנחנו יכולים להמשיך להרוג ולהמשיך להיהרג, אבל אנחנו גם יכולים לנסות להפסיק את מעגל הדמים הבלתי־נגמר הזה; אנחנו יכולים לתת גם סיכוי לשלום. הממשלה הזאת החליטה לתת סיכוי לשלום, הממשלה החליטה לעשות למענו.

חברי הכנסת, ההסכם המונח על שולחנכם הוא המשך יישום ההסכמים אשר נחתמו בין ממשלת ישראל לבין הפלסטינים. ההסכם הראשון שהובא לפניכם הוא הסכם הצהרת העקרונות שנחתם בווינגטון ב־13 בספטמבר 1993. ההסכם השני

[...] חברי הכנסת, הממשלה מניחה היום על שולחן הכנסת את הסכם הביניים הישראלי־פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת־עזה. הממשלה תבקש את אישורה של הכנסת ותראה את החלטת הכנסת כהצבעת אמון בממשלה.

העם היהודי שידע סבל ומכאובים ידע גם לשמר את דתו, מורשתו ומסורתו במשך אלפי שנות גלות ומימש חלום דורות. כמו עינינו זכינו לחזות בשיבת ציון, בשוב בנים לגבולם. כאן בארץ־ישראל חזרנו ובנינו עם. כאן בארץ־ישראל הקמנו מדינה – ארצם של הנביאים, זו שהנחילה לעולם את ערכי המוסר, המשפט והצדק והושבה אחרי אלפיים שנות גלות לבעליה החוקיים, בני העם היהודי ועל אדמתה בנינו בית לאומי ומדינה לתפארת.

¹⁹ הודעת ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין במליאת הכנסת על אישור הסכם ישראלי־פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת־עזה, 5 באוקטובר 1995. <https://main.knesset.gov.il/Activity/plenum/Pages/SessionItem.aspx?itemID=477060>.

ישראל – תוך שמירת זכויותיהם של בני הדתות האחרות, הנצרות והאסלאם, לחופש גישה ופולחן במקומות הקדושים להם, על-פי נוהגי דתם. גבול הביטחון להגנת מדינת ישראל יוצב בבקעת-הירדן, בפירוש הנרחב ביותר של המושג הזה. שינויים שיכללו את צירוף גוש-עציון, אפרת, ביתר ויישובים אחרים שרובם נמצאים באזור מזרחית למה שהיה "הקו הירוק" לפני מלחמת ששת הימים. להקים גושי יישובים, והלוואי שהיו כמותם, כמו גוש-קטיף, גם ביהודה ושומרון. חברי הכנסת, ממשלה זו, במרכזה מפלגת העבודה. מפלגה זו הציגה עמדותיה אלה במצע שהובא לידיעת הציבור.

עוד לפני הבחירות לכנסת הנוכחית הבהרנו והדגשנו בפני ציבור הבוחרים ובכל הזדמנות, כי אנו מעדיפים מדינה יהודית, ולו גם לא בכל חלקי ארץ-ישראל, על פני מדינה דו-לאומית שתבוא לעולם אם יסופחו 2.2 מיליוני פלסטינים תושבי רצועת-עזה והגדה המערבית. היה עלינו לבחור בין ארץ-ישראל השלמה, שמשמעותה מדינה דו-לאומית והרכב האוכלוסייה שלה נכון להיום יהיה 5.4 מיליוני יהודים ויותר מ-3 מיליוני פלסטינים אני חוזר על הנקודה הזו. היה עלינו לבחור בין ארץ-ישראל השלמה – ואנו מאמינים שלעם היהודי יש זכות עליה, אך משמעותה היא מדינה דו-לאומית שהרכב האוכלוסייה שלה נכון להיום יהיה 5.4 מיליוני יהודים ויותר מ-3 מיליוני פלסטינים שהם ישות נפרדת, דתית, פוליטית ולאומית, לבין מדינה קטנה יותר בשטחה, אך שתהיה מדינה יהודית. אנו בחרנו, מרצוננו, להיות במדינה יהודית. בחרנו במדינה יהודית, כי אנו משוכנעים שמדינה דו-לאומית עם מיליוני ערבים פלסטינים לא תוכל למלא את ייעודה היהודי הכלל-עולמי של מדינת ישראל שהיא מדינת היהודים.

חברי הכנסת, אנו חוזרים וקובעים, כי הפלסטינים לא היוו בעבר ואינם מהווים היום איום קיומי על מדינת ישראל. ואולם המכשול העיקרי במימוש תהליך השלום בין הפלסטינים לביננו הוא הטרור הרצחני של ארגוני הטרור האסלאמיים הקיצוניים, ה"חמאס" ו"הג'יהאד האסלאמי", ואליהם מצטרפים ארגוני הטרור.

שהונח על שולחנכם הוא זה הקרוי הסכם קהיר, שנחתם בקהיר ב-4 במאי 1994. שני ההסכמים הללו אושרו על-ידי הכנסת. אדוני היושב-ראש, שני ההסכמים הקודמים והשלישי, שהונח היום, בנפרד ויחדיו, מביאים לידי ביטוי את מדיניות הממשלה הנוכחית ואת דרכה לקידום השלום במזרח התיכון. כידוע, בבואנו אל שולחן הממשלה לפני יותר משלוש שנים אמרנו כי נשאף לפתרון קבע בסכסוך הפלסטיני-הישראלי – שהוא הארוך והמורכב ביותר במכלול הסכסוך הערבי-הישראלי. והיום ממשלה זו מביאה – נוסף על חתימת חוזה השלום עם הממלכה ההאשמית של ירדן, שבלעדי ההסכם עם הפלסטינים לא היה מושג – גם לפריצת דרך משמעותית לפתרון הסכסוך הפלסטיני-הישראלי ולניסיון לשים קץ לעשרות הרבות של שנים של טרור ודמים.

חברי הכנסת, אנו חותרים לפתרון קבע לסכסוך הדמים הבלתי-פוסק שבינינו לבין הפלסטינים ומדינות ערב. במסגרת פתרון הקבע אנו שואפים להגיע בראש ובראשונה לכינונה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, שלפחות 80% מאזרחיה יהיו והם יהודים. בעת ובעונה אחת אנו גם מבטיחים שאזרחי ישראל הלא-יהודים – המוסלמים, הנוצרים, הדרוזים והאחרים – ייהנו ממלוא הזכויות האישיות, הדתיות, האזרחיות, ככל אזרח ישראל. יהדות וגזענות נוגדות זו את זו משמעותית. את פתרון הקבע אנו רואים במסגרת שטח מדינת ישראל שיכלול את מרבית שטחה של ארץ-ישראל, כפי שהיתה תחת שלטון המנדט הבריטי – כמובן, זה לא מתייחס לרמת-הגולן – ולצדה ישות פלסטינית אשר תהיה בית למרבית התושבים הפלסטינים החיים ברצועת-עזה ובשטח הגדה המערבית. אנו רוצים שתהא זו ישות שהיא פחות ממדינה והיא תנהל באופן עצמאי את חיי הפלסטינים הנתונים למרותה. גבולות מדינת ישראל לעת פתרון הקבע יהיו מעבר לקווים שהיו קיימים לפני מלחמת ששת הימים.

לא נחזור לקווי 4 ביוני 1967. ואלה הם עיקרי השינויים, לא כולם – כפי שאנו רואים אותם ורוצים אותם בפתרון הקבע: בראש ובראשונה ירושלים המאוחדת, שתכלול גם את מעלה-אדומים וגם את גבעת-זאב, כבירת ישראל, בריבונות

פעילותה כנגד מרצחי השלום ואויביו באזורים הנתונים למרותה. אנו יודעים, שהרשות הפלסטינית נקטה שורת צעדים, שסיכלו פיגועים בנו, אך עליה לעשות יותר, הרבה יותר, נגד ארגוני הטרור, אויבי השלום.

[...]

אפשר שאנו פותחים היום בשלב חדש בקורות העם היהודי ומדינת ישראל. אנו יודעים את הסיכויים, אנו יודעים את הסיכונים. נעשה את המירב, נעשה כמיטב יכולתנו למצות את הסיכויים ולצמצם את הסיכונים.

אנו קוראים מעומק הלב לכל אזרחי מדינת ישראל ובוודאי לאלה החיים ביהודה, שומרון וחבל עזה, כמו לתושבים הפלסטינים, לתת הזדמנות לכינון השלום; לתת הזדמנות לסופם של מעשי איבה, לתת הזדמנות לחיים אחרים, לחיים חדשים – לא רק בהסתדרות.

אנו פונים ליהודים ולפלסטינים כאחד לשמור על איפוק, לשמור על כבוד האדם, לנהוג כהלכה ולחיות בשלום ובביטחון. אנו יוצאים לדרך חדשה שעשויה להוביל אותנו אל עידן השלום, אל סופן של המלחמות. זאת תפילתנו, זאת תקוותנו. שנה טובה וגמר חתימה טובה לחברי הכנסת ולכל בית ישראל.

הטרור פוגע ללא אבחנה באזרחים, שמשרתים בכוחות צה"ל – המשטרה, משמר הגבול וזרועות הביטחון האחרות.

לא נסתר מעינינו, כי הטרור הרצחני פגע ופוגע בתחושת הביטחון האישי של ישראלים בשטחה של המדינה ובישראלים החיים בשטחי יהודה, שומרון ועזה. אש"ף, אלה מתוכו הנתונים למרות היושב-ראש שלו, ערפאת, הפסיק את הטרור כלפינו, כפי שהתחייב בהסכם הצהרת העקרונות. ואולם, ארגוני הטרור האחרים מוסיפים לפגוע בנו, כי מטרתם הפוליטית היא לרצוח ישראלים באשר הם, ובאמצעות מעשי הרצח לגרום להפסקת התהליך, תהליך השלום הפלסטיני-הישראלי. כיוון שזו מטרתם, אין לנו שום כוונה לחדול מן המאמץ לשלום, גם אם יוסיפו מעשי הטרור לפגוע בנו. אנו, מצדנו, נעשה כל מאמץ לפגוע באנשי הטרור. אנו מודעים היטב לחומרת מעשי הטרור, ובכל שיקולינו, בדרך להשגת הפתרון הפלסטיני-הישראלי, אנו נוקטים את הצעדים הנדרשים והמותרים על-פי החוק הישראלי כדי להילחם בו. לא ניתן. הטרור הזה לא ישיג את יעדו הפוליטי.

אנו גם חוזרים ותובעים ודורשים מהרשות הפלסטינית למלא את חובתה, על-פי ההסכמים שנחתמו עמה, ולהחמיר, להגביר ולהחריף את

ייעוד ומטרה, קול קורא

אפשרויות הפרסום

עדכן אסטרטגי מציע חמישה סוגי פרסומים:

“**הבמה המחקרית**” (The Research Forum) – מאמרים אקדמיים בהיקף של עד 7,000 מילים בעברית או 9,000 מילים באנגלית (כולל הערות ומקורות בסגנון APA), בעלי אופי מחקרי ותיאורטי, במנעד רחב של נושאים הקשורים לביטחון לאומי. המאמרים עוברים שיפוט עיוור כפול (Double blind peer review). למאמרים יש להוסיף תקציר בהיקף של 100–120 מילים ורשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים ובין קצר של הכותב/ת.

“**במת מדיניות**” (Policy Analysis) – מאמרים שעיקרם ניתוח מדיניות בהקשרים של ביטחון לאומי, בני 1,500 עד 2,000 מילה בעברית ועד 2,500 מילים באנגלית, ללא הערות שוליים ועם הפניה למקורות באמצעות קישורית (Hyperlink), ללא רשימת מקורות בסופו. כן ניתן יהיה לצרף רשימת מקורות מומלצים לקריאה בסוף המאמר. המאמרים יכללו תקציר בהיקף של 100–120 מילים, רשימת מילות מפתח בהיקף של עד עשר מילים ובין קצר של הכותב/ת.

“**ביקורות ספרים**” – (Book Reviews) במדור זה יכללו סקירות ספרים בתחומי העניין של ביטחון לאומי במנעד הרחב של התחום בהיקף של 800–1,300 מילים ועד 1,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA) ובין קצר של הכותב/ת.

“**במת שיח**” (The Professional Forum) שיח נושאי רב־משתתפים או ראיון עומק בהיקף של 2,000–3,000 מילים ועד 3,500 מילים באנגלית כולל מקורות (בסגנון APA) ובין קצר של הכותב/ת.

“**סקירת ספרות**” – (Academic Survey) סקירת ספרות מקצועית עדכנית בתחום ספציפי הקשור לביטחון לאומי בהיקף של 1,800–2,500 מילים בעברית ועד 3,000 מילים באנגלית, כולל מקורות, רשימת מקורות נוספים מומלצים לקריאה (סגנון APA) ובין קצר של הכותב/ת.

עורכי עדכן אסטרטגי

ד"ר קובי מיכאל וד"ר כרמית ולנסי

עדכן אסטרטגי, כתב עת רב־תחומי לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין, הוא כתב עת שפיט דו־לשוני (עברית ואנגלית) בהוצאת המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל־אביב. הוא משמש במה למחקר רב־תחומי, מקורי ועדכני בקשת רחבה של סוגיות הקשורות לביטחון לאומי, סייבר ומודיעין כתחום ידע. בכתב העת, שנוסד בשנת 1998 ורואה אור מדי רבעון, מתפרסמים מאמרים בנושאים הקשורים לישראל, המזרח התיכון, המערכת הבינלאומית ובמגמות גלובליות, שיש בהם כדי להעשיר ולאגדר את תשתית הידע בתחום הביטחון הלאומי. מטרת עדכן אסטרטגי היא תרומה לקיום דיון פורה ומעמיק בשאלות יסוד בחקר הביטחון הלאומי, תוך גישה המבכרת שילוב של הממד התיאורטי עם כתיבה מוכוונת מדיניות.

העת הנוכחית מזמנת שינויים תכופים במוסכמות יסוד הקשורות לביטחון לאומי ולאופן שבו הוא נתפס. חקר התחום מתפתח ומנסה להסתגל לפרדיגמות חדשות ולתמורות ברבדים הכרוכים זה בזה – טכנולוגיים (ובכללם מורכבויות עולם הסייבר), תרבותיים, צבאיים, מודיעיניים, חברתיים כלכליים ועוד. אתגר הבנת המציאות מתחדד עם הופעתן של אמיתות המתחרות זו בזו, ודווקא בשל כך חיוני קיומו של מחקר מבוסס עובדות ונתונים, שמתווך לכדי אמירות מעודכנות ומחדשות.

המערכת מעודדת חוקרות וחוקרים להציע מאמרים שטרם ראו אור באכסניה אחרת, ושיש בהם כדי להציע תזה מקורית ומחדשת על ביטחון לאומי בראי דיסציפלינרי רחב: יחסים בינלאומיים, מדע המדינה, היסטוריה, כלכלה, משפט, תקשורת, גיאוגרפיה ולימודי סביבה, לימודי ישראל, מזרח תיכון ואסלאם, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, לימודי ביטחון ואסטרטגיה, טכנולוגיה, סייבר, יישוב סכסוכים ותחומים נוספים.

ברוח התקופה, עדכן אסטרטגי מעביר את כובד משקלו לנוכחות וזמינות ברשת. הגם שהגליונות ימשיכו להתקבץ בחתך רבעוני, המאמרים שיאושרו לפרסום, לאחר תהליך שיפוט ועריכה, יפורסמו בגרסה מקוונת באתר כתב העת במתכונת *published first on-line*, ובשלב מאוחר יותר כחלק מהגיליון הרבעוני הרלוונטי.

